ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECȚIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XII

MONITORUL OFICIAL ȘI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAȚIONALĂ
BUCUREȘTI
1932

	Lei
N. IORGA. I. Intre Domnii Moldovei şi ai Ţării Româneşti, cum se făceà corespondenţa; II. Zugravi noi şi vechi.	10.—
N. IORGA. Scrisori domneşti din arhivele dela Stockholm.	20.—
TOMUL XI (1930)	340.—
N. IORGA. Există o scrisoare de trădare a lui Mihai Viteazul?	30.—
G-ral R. ROSETTI. I. Ştiri mărunte şi note relative la istoria armamentului la noi; II. Când s'a adoptat steagul tricolor la noi.	20.—
G. BALŞ. I. Biserica din Lujeni; II. Pridvorul bisericilor moldoveneşti.	50.—
S. MEHEDINŢI. Coordonate etnografice. Civilisaţia şi cultura.	60.—
N. IORGA. I. Originea lui Ştefan Răzvan; II. Petrecerea lui Vasile Lupu în exilul dela Constantinopol.	10.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la aceà a lui Matei-Basarab. I. Armamentul.	25.—
N. IORGA. Octoihul Diacului Lorinţ.	15.—
ANDREI RĂDULESCU. Juristul Andronache Donici.	30.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la aceà a lui Matei-Basarab. II. Organizarea.	25.—
ION I. NISTOR. Decorarea lui Avram Iancu şi a camarazilor săi.	55.—
ANDREI RĂDULESCU. Asemănări între ideile primitive ale poporului din Bretania şi ale poporului român.	20.—
TOMUL XII (1931—32)	300.—
ANDREI RĂDULESCU. Influenţa belgiană asupra Dreptului român.	25.—
N. IORGA. Un pact de familie şi o nuntă domnească în 1587.	7.—
N. IORGA. La cronologia vechilor Domni moldoveni.	5.—
N. IORGA. Pretendentul Nicolae Basarab în Elveţia.	5.—
ION I. NISTOR. Opera d-lui N. Iorga.	10.—
ION I. NISTOR. Un român iscoadă la 1683 în tabăra Regelui Sobieski la Viena.	20.—
N. IORGA. Testamentul lui Nicola Nicolau	12.—
N. IORGA. Apelul către unire al lui Cuza-Vodă la 1859	5.—
N. IORGA. Un nou izvor cu privire la Mihai Viteazul şi Radu-Şerban	12.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la aceà a lui Matei Basarab. III. Tactica.	50.—
N. IORGA. «Moştenii» din Cremenari.	18.—
N. IORGA. Mormântul Doamnei Neaga şi al neamului ei.	5.—
N. IORGA. Publicaţii străine privitoare la istoria contemporană a Românilor	5.—
N. IORGA. Moşneni de pe Vărbilău şi de pe valea Buzăului	12.—
N. IORGA. I. Pedagogia unui jurisconsult fanariot din Bucureşti la 1780. II. Intoarcerea unei pribege: Doamna Maria Minio.	15.—
N. IORGA. Contribuţii la istoria modernă a Galaţilor.	20.—
AL. LĂPEDATU. Din grijile şi greutăţile unei domnii.	25.—
N. IORGA Ştiri nouă privitoare la familia lui Petru Şchiopul	15.—
G-ral R. ROSETTI. Războiul dela moartea lui Ştefan-cel-Mare până la acea a lui Matei Basarab. IV. Fortificaţiunea	40.—

ACADEMIA ROMÂNĂ

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III, TOMUL XII

MONITORUL OFICIAL ŞI IMPRIMERIILE STATULUI
IMPRIMERIA NAŢIONALĂ
BUCUREŞTI
1932

CUPRINSUL

INFLUENȚA BELGIANA ASUPRA DREPTULUI ROMÂN

DE

ANDREI RĂDULESCU

CONSILIER LA INALTA CURTE DE CASAȚIE,
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 13 Februarie 1931

In decursul anului trecut poporul belgian și-a serbat centenarul independenței, iar în această lună se împlinește un secol de viață a Constituțiunii sale, decretată de Congresul național la 7 Februarie 1831 și pusă în executare la 24 Februarie acelaș an.

Cu acest popor am avut felurite legături și ne-am împărtășit deseori din produsele activității sale, așà că trebuie să ne bucure sărbătorirea unei epoce, în care a înscris capitole atât de frumoase în toate domeniile și atât de înălțătoare pe tărâmul demnității și al iubirii de Patrie.

Intre diversele forme ale acestor legături un loc însemnat ocupă înrâurirea pe care instituțiile, legile, dreptul belgian în genere, le-au avut în România.

Despre aceasta — nu destul de pusă în evidență la noi — vreau să vorbesc astăzi.

* * *

In vremea când Belgia căpătà ființa sa de Stat independent, țările române începeau să intre mai adânc în făgașul vieții europene, să capete un început de organizare modernă, să-și schimbe în parte mentalitatea și să se adapteze transformărilor impuse de noile vremuri.

Insemnate prefaceri, deşì n'au fost totdeauna scoase în relief, au avut loc şi pe terenul juridic prin înfăptuirea unei noui organizaţii de Stat şi prin încercări tot mai dese de a se îmbunătăţì normele de Drept, în sensul celor din Occident. Dacă într'o vreme năzuisem spre Italia, după 1830 aproape toate privirile, în această materie, s'au îndreptat spre Franţa.

Dreptul din Belgia erà, la începutul noului Stat, în mare parte dreptul francez, astfel că nu se poate vorbì, pentru acel timp, de o influenţă proprie a lui asupra dreptului român.

Independenţa acestui Stat desigur că a atras atenţia celor cari doreau ţărilor noastre un viitor mai frumos, iar aşezămintele lui vor fi preocupat, încă de atunci, spiritele mai luminate dela noi, cari se gândeau la proiecte de Constituţie şi de alte reforme.

Până la 1848 mai atrase, spre Belgia, vor fi fost elementele moderate, cari doreau reforme liberale, însă în formă monarhică. Elementele prea înaintate, de extremă stângă, bonjuriştii n'aveau a năzuì într'acolo fiindcă ele voiau republică.

Pentru formarea ideilor generaţiei dela 1848, fie moderate, fie mai înaintate, au contribuit desigur şi ideile ce vor fi căpătat despre Belgia în privinţa proiectelor de revendicări politice şi sociale.

In cererile formulate în Moldova în Martie 1848 şi în Constituţia făurită în Iunie acelaş an în Ţara Românească sunt puncte, cari indică urme serioase ale înrâuririi belgiene. In special pare a se observà aceasta în Moldova. Broşura lui Kogălniceanu, în care se arătau dorinţele partidei naţionale lasă să se vadă că fruntaşii cunoşteau constituţiile apusene şi desigur şi pe cea belgiană. Dorinţele acestei partide puteau fi rezumate astfel: «o Românie unită, guvernată de un monarh responsabil, cu o constituţie liberală, democratică, sub controlul unui parlament liber ales de Obştea cetăţenilor contribuabili toţi egali în drepturi şi datorii, şi un Domn ales din toate clasele societăţii».

Sunt indicaţii că şi în Ţara-Românească se cunoşteà ce erà la belgieni dar acì doleanţele sunt mai înaintate, vorbindu-se

mereu de suveranitatea națională, de « popolul având dreptul suveran » de Domn numai pe 5 ani, etc. [1]).

Din toate însă rezultă dovada certă a cunoașterii principiilor constituționale din Apus, a organizațiilor de acolo, a separației între Adunare generală Constituantă și Adunare obișnuită, a întreg mecanismului constituțional din țările cele mai înaintate, între cari printre cele dintâiu, este știut că erà Belgia.

După 1848, această țară a început să fie și mai cunoscută de ai noștri. In urma loviturii de Stat a lui Napoleon III, unii dintre exilații români, s'au îndreptat spre Belgia, țară de libertate, mai prielnică ideilor lor prea înaintate pentru noul regim din Franța. La Bruxelles, au scos și unele publicații și au vrut să facă și un centru de propagandă pentru cauza românească. Cităm ca exemplu revista *Republica română*, al cărei prim număr apare la Paris în 1851 iar al doilea la 1853 la Bruxelles, unde se refugiase Rosetti și alți români [2]). Critica făcută în această revistă de Cesar Boliac pravilei Caragea și Codului penal din 1851, a fost probabil așà de aspră și din cauza comparației ce va fi făcut și cu legile liberale ale Belgiei.

Tot la Bruxelles a apărut în 1856 *L'Étoile du Danube*, care nu mai puteà apare în Moldova din cauza cenzurii. Acì ar fi apărut și *La Presse belge* pentru susținerea propagandei românești.

In Belgia însă au cunoscut, mai ales, instituțiile, organizarea, legile sub imperiul cărora trăiau zilnic și le vedeau aplicate în alt chip decât cel cunoscut din țară și — în parte diferit acum — chiar de cel din Franța. Și această cunoaștere n'a fost fără importanță pentru ceeace a urmat la noi, atât pentru organizația Statului cât și pentru concepțiile conducătorilor. Acì, mai ales, republicanii au înțeles și au văzut în aplicare monarhia constituțională ceeace, vom vedeà, a avut influență asupra lor.

Dar nu numai acei cari fuseseră în Belgia au fost influențați de dreptul acelei țări ci și acei cari erau acì în Principate și cari căutau să-l cunoască și să-l introducă.

---

[1]) « Anul 1848 în Principatele Române » I, pp. 490 și urm.

[2]) Dan Simionescu, *Republica română* (Așezământul Ion C. Brătianu).

Sunt multe probabilităţi că chiar în legile, şi în genere, în măsurile de ordin juridic de după 1850, s'a folosit şi material belgian. In special la întocmirea *legii presei din Moldova* la 1856 de către Grigore Ghica, s'a avut în vedere şi normele respective belgiene; despre ea se spuneà că nu-i o lege ca în Anglia, ori în Belgia, dar e totuş o lege liberală [1]. Cu cât treceà vremea cu atât influenţa belgiană creşteà.

Numărul oamenilor cu o cultură superioară apuseană nu erà neînsemnat. In ramura juridică erau mulţi cu o pregătire serioasă; unii diplomaţi ai Şcoalelor din Apus, chiar doctori, alţii elevi ai şcoalelor din ţară, alţii autodidacţi.

Se citeau cărţi de doctrină juridică din Occident. Şi la Bucureşti şi la Iaşi se ţineau cursuri de Drept, după formele europene. Costaforu în lecţia lui de deschidere se fereà la Ducauroy, Valette, Ortolan, Duranton şi alţi autori francezi [2]. La Iaşi se ţineau de asemenea cursuri cu referire la autori apuseni. In gazetele timpului se publicau ştiri din ţările Apusului, dintre cari nu lipseşte şi Belgia.

Organizarea constituţională democratică a acestui Stat erà cunoscută; pentru mulţi din pătura cultă ea formà idealul de realizat şi la noi. In articolul de fond al primului număr din L'Étoile du Danube, apărut la Bruxelles în 1856, Decemvrie 4, stă scris despre Belgia: « *que les Roumains du Danube se plaisent a considérer comme le modèle de leur organisation future* », şi că ea erà « *l'asile de la libre discussion et de la publicité libre* ». Tot în acel articol se spuneà despre Principate că ele sunt « *Belgique orientale* » prima dată — se pare — când s'a întrebuinţat această expresie.

O dovadă despre interesul ce se arătà pentru Belgia avem în faptul că în Moldova a fost tradusă, încă din 1857, Constituţia belgiană, legea electorală şi legea de organizare judecătorească. Traducătorul Teodor Veisa spuneà în prefaţă că Moldova se găseşte în ajunul reformelor şi organizaţiei sale şi deoarece ştie că prosperitatea şi puterea unui Stat atârnă dela bunele sale instituţii a socotit că nu numai că ar fi de folos

[1]) « L'Étoile du Danube ». Bruxelles I, 1856, p. 39.
[2]) « Veştitorul românesc », 1851, supliment Nr. 87.

pentru țară dar că este și o datorie pentru el, întrucât pentru învățătura lui patria a făcut oarecare jertfă, ca să traducă arătatele legi spre a da putința compatrioților săi, cari vor fi aleși să contribuiască la noua organizație, să arunce o ochire și să clădească așezămintele ce le-ar găsì mai nemerite. El doreà ca aceste legi să fie citite și înțelese de toate clasele societății, în care scop alătură câteva note pentru lămurirea termenilor tehnici, nu destul de înțeleși la noi.

Dorința de a cunoaște instituțiile Belgiei a crescut, în deosebi, *după tratatul dela Paris* când s'a văzut că țările române vor fi chemate la o nouă viață, pentru care erau trebuincioase alte așezăminte și alte rânduieli de Drept.

Interesant de relevat este că influența belgiană se resimte — oricât pare de surprinzător — într'un act internațional de mare însemnătate pentru viitorul Principatelor, act care se încheie în curând, anume *Convențiunea dela Paris din 7/19 Aug. 1858*.

Se știe că, în urma războiului Crimeii, prin tratatul dela Paris (30 Martie 1856) nu s'a rezolvat definitiv chestiunea țărilor noastre; se terminase războiul — cum ziceau ai noștri — dar nu se așezase pacea, nu se hotărîse în mod complet asupra situației noastre. După ce au fost consultate populațiile, în chipul știut — o aplicare a principiului naționalităților, așà de scump lui Napoleon III, a autodeterminării de azi — s'au adunat iarăș la Paris reprezentanții Puterilor garante, spre a statuà asupra organizării noastre interne, procedeu contra căruia mulți români protestau, întrucât ni se atingeà autonomia și în genere drepturile țării.

In această conferință Walewschi, reprezentantul Franței, a propus din nou Unirea cu prinț străin. Văzând că nu va fi primită această propunere a adus în desbateri un proiect de organizare, care cuprindeà o formă de Unire, cu elemente comune între cele două țări, cu Domni și guverne separate și cu un comitet central cu puteri foarte mari. Proiectul

cuprindeà un fel de confederație, noțiune care erà la modă și pe care o găsim și într'un proiect al lui Thouvenel [1]).

In trăsături generale proiectul se apropie foarte mult de ceeace s'a și înfăptuit de această Comisie. Opoziția cea mai pronunțată a fost de partea Austriei, care susțineà dela început că nu trebuie să se facă altceva decât să se revizuiască Regulamentele Organice. După o serie de ședințe dela 22 Maiu până la 19 August 1858 și grație mai ales stăruinței Franței, Italiei, uneori și Prusiei, Angliei și Rusiei, s'a ajuns la încheierea Convențiunei dela Paris, la care s'a anexat și o lege electorală.

Ne-am așteptà — întrucât Franța a adus proiectul și a avut și rolul prim — că aceà Convenție să fi avut ca model Constituția franceză dela 1852. O comparație cât de sumară arată însă că în Convenție sunt înscrise principii mai liberale și mai democratice și în genere *ea este mai apropiată de Constituția belgiană*. Menționăm în acest sens drepturile Domnului mult mai reduse decât ale Impăratului, separația puterilor bine stabilită, organizarea Curții de Casație ca instanță pentru judecarea miniștrilor sub numele de Curte de Justiție, trecerea în buget a tuturor veniturilor provenind dela diverse fonduri ale caselor speciale, etc.

Sunt și părți luate din Constituția franceză [2]) dar predomină acelea luate dela belgieni.

Căror împrejurări se va fi datorit această apropiere, această influență belgiană asupra Convențiunei, n'am puteà arătà cu deplină certitudine. N'ar fi exclus să se datorească stăruințelor fără margini ale Românilor aflați la Paris și prietenilor lor, cari aveau legături cu înaltele personalități franceze, n'ar fi exclus ca ei, având ca model Constituția belgiană — cum ziceà Kogălniceanu — să fi depus Contelui Walewschi un proiect, care — adaptat apoi situației create în Conferință — să fi fost cel prezentat acesteia de către reprezentantul Franței. S'ar puteà ca însăși guvernul francez influențat poate de

[1]) Convenția dela Paris și Protocoalele. Buc. 1859. Proiectul lui Thouvenel din 3 Noemvrie 1853 în *Acte și documente relative la renașterea României* IV, p. 780.

[2]) De pildă: darea justiției în numele Domnului, paza Convenției de către Comisiunea Centrală, care îndeplineà în această privință rolul Senatului francez, fixarea lefii Hospodarului odată la începutul domniei, ceeace de altfel este și în Constituția belgiană, dar nu se precizează că fixarea se va face la început, etc.

Thouvenel, deşì proiectul său e mai puţin asemănător, să fi luat părţi din Constituţia belgiană mai liberală, fiindcă se aplicà în altă ţară unde erà aşà de dorit acest model şi unde trebuià să se arate că Apusul, în special Franţa aduceà deplină libertate. In acest caz se repetà în parte ceeace făcuseră Ruşii cu Regulamentele Organice, pe care desigur nu le-ar fi introdus în Rusia.

Oricum s'ar explicà *influenţa belgiană asupra Convenţiei dela Paris, ceeace interesează aci este că ea s'a exercitat şi încă destul de puternic.*

* * *

După *Unirea Principatelor* această influenţă se observă şi mai mult. Nevoia desăvârşirii Unirii a impus să se înfăptuiască şi *unificarea legislativă.* In diversele măsuri pentru uniformizarea vieţii de Stat se vede neîndoios influenţa franceză. Din pricina marei asemănări a Dreptului din Franţa cu acel din Belgia nu se poate determinà precis, întrucât în reformele dela noi a intervenit şi înrâurirea regulelor de Drept din această din urmă ţară; totuş, judecând după cele de mai târziu, este aproape cert că şi *Dreptul belgian a avut partea lui în acele prefaceri.*

In legea pentru organizarea Curţii de Casaţie, din 1861, în legea asupra presei din 1862, în legea comunală şi judeţeană, în special partea referitoare la alegeri, în legea de organizare judecătorească, în legea asupra advocaţilor din 1864, legea de expropriere, ca să nu citàm decât pe cele principale, sunt destule părţi asemănătoare şi cu cele ce erau în legile belgiene.

Avem însă alte materii unde nu mai este îndoială că am folosit izvoare belgiene.

Pentru a grăbì unificarea legislativă, care întârzià mai ales în câmpul dreptului privat, s'a numit în Iulie 1862 o comisiune de înalţi magistraţi şi alte persoane, care aveà drept misiune să lucreze în acest scop şi care urmà să se ocupe în prim rând de dreptul civil. Ea a lucrat în 1862—1863 şi a alcătuit un proiect de cod civil [1]). N'am puteà afirmà cu

[1]) Andrei Rădulescu, *60 de ani de Cod civil,* p. 5.

siguranță dar sunt motive serioase că aceà comisie s'a folosit și de o parte din dreptul belgian, anume de aceea referitoare la regimul ipotecar.

In 1864 după 2 Maiu, Consiliul de Stat a fost însărcinat să facă un cod civil, pentru care i s'a recomandat proiectul codului civil italian și proiectul Comisiunii din 1862. După cum se știe, Consiliul n'a urmat recomandația Domnului. In proiectul adoptat de el, care e cert că în cea mai mare parte este al Comisiei arătate, găsim ca izvor principal codul civil francez. A folosit și proiectul italian pentru vreo 70 de articole, cari sunt desigur introduse de Consiliu.

Se știe că în codul francez materia ipotecilor și privilegiilor se prezentà și se prezintă și astăzi cu destule defecte și e foarte criticată. Belgienii, deși de abia de 20 de ani aveau o țară independentă, au izbutit să îndrepte dispozițiile din codul civil, referitoare la această materie. Ei au făcut *legea din 16 Decemvrie 1851* cunoscută de obiceiu sub titlu de *legea ipotecară belgiană*, în care au introdus în mod general transcripțiunea pentru înstrăinările imobiliare, principiul publicității și al specialității și numeroase alte îmbunătățiri față de textele franceze.

Acei cari au întocmit codul nostru știau criticele și defectele celui francez și cu toată admirația pentru el nu l-au mai urmat acì decât în parte. In cele mai multe din dispozițiile lui au urmat textele belgiene așà că *dreptul român în materie ipotecară și pentru regimul transcrierii și al publicității în genere este aproape în întregime dreptul belgian.*

Din dragostea pentru codul francez sau poate din alte motive, ai noștri au făcut greșeala de a nu urmà în totul legea belgiană. In loc de aceasta ei au luat principiile mari: publicitatea și specialitatea precum și cele mai multe din textele belgiene, dar au păstrat ici și colo, mai ales la începutul titlului respectiv, texte franceze, iar pe alocuri au căutat să le combine, desigur cu convingerea că fac un text mai bun. De acì rezultă imperfecțiuni și multe greutăți în aplicare; de pildă între altele, art. 1737—1745 sunt luate dela francezi și sunt inferioare textului belgian. E admis în adevăr și la noi, principiul specialității atât pentru creanță, cât și pentru imobil. Copărtașii au un privilegiu pentru diversele garanții ce-și datoresc în urma

partajului. Pentru sumele datorite ca sultă ori ca preț al licitației se va respectà principiul specialității, fiindcă aceste sume se cunosc și deci terții le vor aflà din inscripția privilegiului. Dar pentru pretențiile celelalte ce ar puteà derivà din garanția partajului, până la ce sumă va fi această garanție? De unde vor ști terții cuantumul garanției, care e privilegiat? Belgienii au aplicat și acì principiul specialității și au obligat pe copărtași să fixeze în actul de partaj suma pentru care înțeleg să fie garantați în caz de evicțiune. Noi n'am urmat pe Belgieni și de acì neajunsuri în practică și o abatere [1]) nerelevată la noi de autori, dela respectarea integrală a specialității pe care totuș am adoptat-o. Este curios cum aceia cari au alcătuit codul român n'au observat aceasta la 1864, cu atât mai mult cu cât e probabil că această parte a fost întocmită de unul sau doi, dintre membri, deci cu oarecare unitate.

In alte locuri au abandonat unele rândueli belgiene, care sunt foarte bune; de ex.: privilegiul donatorului, privilegiul coschimbătorului, cari nu sunt la francezi. Nimic n'ar fi fost mai simplu decât să reproducă textele belgiene.

Legiuitorul nostru n'a reprodus apoi o dispoziție foarte utilă în practică: facerea mențiunilor pe marginea registrelor, pentru acțiuni, hotărîri, cesiuni și subrogări ipotecare; și totuș jurisprudența și practica le-au introdus, deși nu sunt texte în cod.

Acelaș lucru s'a petrecut cu registrele repertorii, numite opise alfabetice, intrate însă în viața juridică fiindcă sunt foarte necesare și sunt întrebuințate ca și în Belgia [2]).

In materia transcripțiunii și francezii și-au îmbunătățit codul prin legea din 1855. Din redacția textelor respective ale codului nostru civil, care erà în progres față de cel francez, fiindcă introduceà transcripțiunea, reese că *s'a urmat mai mult — dacă nu aproape numai — legea belgiană.* Cu toate acestea în codul de procedură civilă alcătuit peste câteva luni este o redacție în care predomină influența legii franceze. Și aceasta nu-i un progres. Este de neînțeles cum cel puțin la 1900, când s'a modificat codul de procedură, nu s'a adoptat în totul textele belgiene.

---

[1]) Andrei Rădulescu, *Privilegiul Copărtașilor*, p. 50.

[2]) Andrei Rădulescu, *Publicitatea drepturilor reale mobiliare și registrele de proprietate*, pp. 12—13.

Infăptuitorii codului civil dela 1862—1864 cunoşteau superioritatea legii belgiene dar se vede că erau prea stăpâniţi de admiraţie pentru codul francez şi probabil că nu-i puteau distinge toate părţile de inferioritate pentru a le părăsì în faţa celor belgiene. Pentru cei dela 1900 e mai greu de a găsì o explicare.

Rămâne dar stabilit că este de origină belgiană cea mai mare parte din legislaţia noastră ipotecară. Siguranţa creditului nostru, siguranţa tranzacţiunilor în materie imobiliară se întemeiază pe acest sistem, care este necontestat superior celui francez şi astăzi. Şi nu mulţi, din Belgia chiar, ştiu aceasta; o dovedeşte surpriza cu care unii profesori belgieni o află dela studenţii români, precum şi în parte neîncrederea ce arată cei ce vor să-şi plaseze capitalurile acì şi care-şi închipuie că nu prezentăm, nici în materie ipotecară vreo garanţie.

In celelalte coduri, introduse la 1864—65, nu mai găsim decât puţine elemente luate numai dela belgieni de pildă art. 47, 48 şi 50 din codul penal; (66 şi 69 belgian); aceasta desigur fiindcă ei nu aveau atunci alte părţi, mult deosebite de ale Franţei, care ocupà locul prim pentru cei ce au introdus noile legi.

* * *

Influenţa belgiană s'a produs, însă, în mod mai puternic în curând pe terenul *Dreptului constituţional.*

Dorinţa de a aveà o constituţie scrisă a existat de mult la noi. Incercarea dela 1821 în Ţara-Românească, proiectul din Moldova dela 1822, Regulamentele Organice şi proiectele şi Constituţia dela 1848, sunt manifestări ale acestei dorinţe a păturii mai învăţate şi proba sigură că la noi se cunoşteau formele constituţionale apusene şi nu numai ca simple informaţii ori cunoştinţe vagi ci destul de adânc. Textele din alte părţi au format — desigur — obiectul preocupărilor acestei pături, care voià o cât mai bună organizare pentru ţările noastre. Singură redactarea acestor Constituţii, încercate ori reuşite, probează pe deplin că acì se cunoşteau şi textele şi în genere mişcarea constituţională din Apus pentru realizarea principiilor noui, izvorîte mai ales din revoluţia franceză.

Intre izvoarele, cari au format această stare de spirit se pare că între cele dintâiu a fost și Constituția Belgiei, încă dela apariția ei. Nu putem afirmà în starea cercetărilor de până acum că a ocupat primul loc până la 1850. Sigur însă că ea a fost cunoscută, citită, discutată și urmată în proiectele ce se întocmeau, pentrucă erà una din cele mai înaintate.

După ce a devenit Impărat, Napoleon III, cu care revoluționarii noștri nu se prea împăcau la început, influența Constituției Belgiei a crescut. S'a simțit nevoia unei și mai adânci cunoașteri; și cum am arătat, desigur, pentru a satisface această nevoie Teodor Veisa a publicat traducerea ei la 1857, când eram chemați să punem noui temelii Statului. Dar sub influența acestei Constituții și a celor aflate despre Belgia, s'a schimbat și mentalitatea multora. Fruntașii mișcării revoluționare dela 1848 au renunțat la visul lor de guvern republican; ei spuneau că numai în mod trecător, totuș au renunțat, primind ideia monarhiei constituționale și a Prințului străin, numai pentrucă prin această formă de guvern sperau să ajungă mai sigur la forma pe care o socoteau perfectă, cea republicană, emancipându-se curând de epitropi, de monarhi, fără a se produce sguduiri și fără pericol pentru țară. In monarhia constituțională, totul însă atârnă de cum guvernează Monarhul. Model de suveran erau pentru ei doi: Victor-Emanuel al Piemontului și Leopold I al Belgiei. Aceștia se rezemau pe opinia publică nu pe armată, și au disolvat de 2—3 ori Adunările până când Națiunea a trimis « mandatari demni de înalta lor misiune » cari ridicară « Belgia și Piemontele » la gradul de prosperitate pe cari îl au astăzi. Prinții buni ca Leopold al Belgiei se cunosc după miniștrii pe cari și-i aleg; ei înving dificultățile, ei sunt « regi sublimi ». « Ferice populii cari au Mentori ca Belgia pe Leopold I, ca Piemontele pe Vittore Emanuele ». In acest fel credeà și scrià unul din partida stângă la 1861 și cam așà credeau mai toți cari se ocupau de conducerea țării [1]).

Aproape toată lumea și de dreapta și de stânga erà pentru monarhia constituțională și modelul desăvârșit îl socoteau că e

[1]) Aricescu D. C., *Despotismul și Constituția*, 1861.

ţara cu regele sublim şi cu o Constituţie democratică foarte înaintată: Belgia. Asta erà starea de spirit a timpului, datorită în cea mai mare parte Belgiei a cărei organizaţie se străduiau s'o înfăptuiască acì.

Se ştie că deşì prin Convenţia dela Paris din 1858 s'au fixat normele constituţionale pentru Principatele-Unite, totuş erà o părere generală, că trebuie să ne redactăm noi o Constituţie, pe baza acelor norme, dar care să le precizeze, să le desvolte şi care să fie a noastră, nu a Europei. Aşà ceruseră şi înainte de Convenţie [1]). Comisia Centrală a început un proiect dar din cauza divergenţei prea mari de concepţii între majoritatea membrilor ei şi Domn nu s'a putut înfăptuì; în acest proiect probabil că s'a avut în vedere şi Constituţia belgiană dar nu s'a urmat prea mult principiile ei.

Este cunoscut acum, că Vodă Cuza faţă de greutăţile create de opoziţie, s'a hotărît încă din 1863 să meargă până la lovitura de Stat, impunând el o nouă organizare. Pentru aceasta a făcut *un proiect de Constituţie în 1863*, care ar puteà fi numit mai exact un proiect de Statut, fiindcă în cea mai mare parte, este Statutul promulgat la 2 Maiu 1864. In acest proiect a urmat în special Constituţia lui Napoleon III, care asigurà însemnate puteri monarhului.

Totuş din proiectul citat se vede că a cunoscut şi s'a inspirat de unele dispoziţii din Constituţia belgiană, în partea referitoare la constituirea Adunării ponderatrice, a Senatului. In Constituţia franceză erà sistemul numirii senatorilor pe viaţă, pe când în cea belgiană al alegerii pe 8 ani şi cu reînoirea unei jumătăţi din numărul senatorilor la fiecare 4 ani (art. 55). Cuza a înscris în proiectul său (art. 8) numirea de către Domn pe 6 ani, dar din 2 în 2 ani urmà să se reînoiască o treime, putând fi numiţi din nou cei cuprinşi în treime [2]). *Principiul reînoirii este luat din Constituţia Belgiei*; *a fost apoi păstrat în Statutul dela 2 Maiu.* In aceasta, afară de membrii de drept ai Adunării ponderatrice, jumătate din ceilalţi 64 erau numiţi direct de Domn, iar cealaltă jumătate numiţi tot de el, dar

[1]) Acte şi documente relative la Renaşterea României. IV. 802.
[2]) I. C. Filitti, *Un proiect de Constituţie inedit al lui Cuza-Vodă dela 1863.*

dintre membrii Consiliilor generale ale districtelor. Reînoirea se făceà din 2 în 2 ani pentru a treia parte, dar numai din membrii numiţi de Domn. In forma ultimă a Statutului promulgată la 3 Iulie 1864, forma întocmită după cererea Porţei şi a Puterilor, reînoirea celor 64 membrii aveà loc din 3 în 3 ani şi pentru câte jumătate dintre ei. In Statut se simte şi în alte părţi influenţa belgiană.

Afară de aceasta, *normele electorale pentru plebiscit şi pentru legea electorală* cu cens între 48 şi 110 lei, cu vârsta de 25 ani, cu scutire de cens pentru intelectuali şi unele profesiuni, *sunt, neîndoios, de provenienţă belgiană.*

Este dovedit astfel că legislaţia Belgiei începuse să-şi producă influenţa hotărîtoare acì.

* * *

Când Cuza este detronat, a fost ales Domn Filip de Flandra, poate şi din convingerea că va fi, ca şi fratele său, un monarh sublim dar şi cu dorinţa de a introduce şi instituţiile ţării lui şi de a formà acì o adevărată « *Belgie a Orientului* », cuvinte scrise în « L'Étoile du Danube » şi cari au întrupat visul unei generaţii.

Cu toate că acest principe a refuzat tronul, acei cari conduceau ţara nu s'au gândit, în vederea nouei organizări a Statului, la Constituţia Franţei sau la alta, ci la cea belgiană. Setoasă de libertate şi însufleţită de idei democratice, generaţia de atunci n'a socotit model mai potrivit decât Constituţia, sub imperiul căreia un popor mic şi cu un « rege sublim » progresase aşà de mult în timp de trei decenii şi jumătate.

Peste câţiva ani, un mare jurist belgian, spirit ponderat, care-i văzuse şi defectele, *spuneà despre această Constituţie: « elle a donné à la Belgique 43 années de paix, de progrès, de bonheur et de véritable liberté »* [1]).

Cât de perfectă trebuie să fi apărut românilor, cari trăiau de un şir de ani în admiraţia ei!

---

[1]) Thönissen, *La Constitution belge*, Introduction.

Constituția noastră dela 1866 este luată, în mare parte, după cea belgiană în redacția dela 1831; și aceasta nu numai ca fond ci și ca formă.

Cu toate acestea trebuie să spunem — contrar părerii, nu destul de controlată dar atât de răspândită — că *nu este o simplă copie, o simplă traducere. Ea are și numeroase părți proprii, mai multe decât se bănuește*, ceeace dovedește și priceperea făuritorilor și înțelegerea împrejurărilor dela noi, cari reclamau în unele materii alte dispoziții decât în Belgia.

* * *

Nu este locul să pun în evidență toate *părțile deosebite* ale celor două Constituții.

Menționez ca exemple: textul român referitor la indivizibilitatea Statului format din Principatele-Unite sub numele de România, text a cărui necesitate se înțelege mai ales atunci când se vorbeà de desfacerea Unirii; textul privitor la inalienabilitatea teritoriului, la neîmpărțirea în provincii și cel care interziceà colonizarea cu populație de gintă străină și prin care se urmăreà păstrarea rassei, texte cari nu sunt la belgieni.

In Constituția noastră spre deosebire de cea belgiană s'a înscris rânduieli pentru naturalizare și recunoaștere și s'a admis atunci numai străinii de rit creștin la naturalizare. S'a prevăzut într'un text drepturile de cari se bucură Românii, un fel de declarație de drepturi, iar în altul s'a precizat drepturile străinilor. S'a desființat în chip expres, privilegiile, scutirile, și monopolurile de clasă și titlurile de nobleță străină ca Principi, etc. și cari totuș în timpurile din urmă par a reînvià. S'a desființat pedeapsa cu moartea.

Noi avem texte speciale pentru garanția proprietății și pentru expropiere, cu precizări în privința cazurilor de utilitate publică, a despăgubirii și cu garanție expresă pentru proprietatea clăcașilor și despăgubirea proprietarilor, loviți prin expropierea dela 1864.

Constituția română, proclamă expres că libertatea conștiinței este absolută; ea cuprinde și dispoziții speciale pentru religia ortodoxă, care e dominantă și pentru neatârnarea Bisericii.

Deosebiri găsim şi în textele referitoare la învăţământ, unde la noi s'a înscris gratuitatea în şcolile Statului şi obligativitatea pentru învăţământul primar. De asemenea şi cu privire la libertatea presei, căci la noi textele sunt mai desvoltate ca la belgieni şi mai precise.

In Constituţia noastră nu s'a înscris nimic în privinţa întrebuinţării limbilor căci nu erà situaţia din Belgia.

S'a înscris însă, interdicţia de a ocupà funcţiuni într'un Stat străin şi interdicţia de a extrădà pe refugiaţii politici.

S'a precizat la noi că puterile naţiunii nu se pot exercità decât prin delegaţiune. De asemenea s'a prevăzut că pentru orice lege este nevoie de cele 3 ramuri ale Puterii legiuitoare, dispoziţie existentă şi în Statutul lui Cuza. S'a prescris formal că un membru al Parlamentului pierde această calitate dacă este numit de guvern într'o funcţiune salariată, ceeace azi a început să nu se mai respecte.

Diferenţe aflăm şi la modul de constituire al birourilor, la poliţia Adunării, unde s'a înscris dispoziţia — desigur sub impresia loviturii de Stat dela 2 Maiu 1864 — de a nu se aduce forţă armată la Adunări fără învoirea lor.

Mari deosebiri în privinţa alegerilor. In Belgia cu totul alte dispoziţii şi multe lăsate pentru a fi cuprinse în legea electorală. De asemenea în privinţa Adunării Deputaţilor, care la noi nu se reînoieşte din 2 în 2 ani, în privinţa compunerii Senatului, a dreptului Universităţilor, de a-şi alege reprezentant, drept nerecunoscut în Belgia, în privinţa alegerii Regelui şi Regenţei.

Responsabilitatea miniştrilor e reglementată de asemenea cu oarecari deosebiri. Dreptul lor de a participà la lucrările Parlamentului, când nu sunt membrii lui, pare a fi redactat după Convenţie şi după Statut, inspirate poate din Constituţia franceză.

Insemnate deosebiri — *unele în defavoarea Constituţiei române* — întâlnim în textele referitoare la Puterea judecătorească. Intre altele, în cea belgiană, se spune formal că Inalta Curte de Casaţie nu judecă fondul afară de judecarea miniştrilor; apoi la belgieni sunt înscrise dispoziţii cari asigură mai bine inamovibilitatea magistraţilor, texte cari ar fi putut fi adaptate cel puţin în Constituţia noastră actuală.

Merită menţiune că la noi nu s'a reprodus art. 107 belgian după care Tribunalele şi Curţile nu vor aplicà regulamentele şi ordonanţele decât dacă sunt conforme cu legile. Nereproducerea acestui text a servit ca argument temeinic pentru stabilirea jurisprudenţei că în România, instanţele judecătoreşti, de orice grad, au dreptul să cerceteze constituţionalitatea legilor.

Diferenţă avem şi la instituţiile judeţene şi comunale, deoarece la noi s'a înscris numai principiul general al descentralizării ca bază a administraţiei şi independenţa comunelor pe când la belgieni s'au înscris mai multe texte în acelaş sens însă mai precise.

Alte deosebiri se văd în capitolul despre finanţe. Intre altele votarea bugetului se face, în Belgia, de către amândouă Camerele. Acolo în schimb nu e dispoziţie pentru cazul când bugetul n'ar fi votat în timp util, dispoziţie care la noi erà înscrisă în Convenţia dela Paris. Pentru Curtea de Conturi avem la noi numai dispoziţia că este una singură, iar la belgieni texte mai desvoltate cu privire la organizarea şi drepturile ei.

Trebuie relevată şi diferenţa în privinţa revizuirii Constituţiei. La belgieni nu se mai cere citirea de trei ori, din 15 în 15 zile, ci e suficientă admiterea propunerii.

Aceste citate — independent de alte cercetări mai amănunţite — dovedesc în chip deplin cât de greşită este afirmaţia care trăeşte de 65 de ani că avem o simplă copie a Constituţiei belgiene. Avem necontestat, destule texte cari sunt traduceri ale celor belgiene, dar avem şi destule diferite, unele neexistente acolo, altele în mare parte modificate. Am folosit Constituţia belgiană, avem aproape aceleaşi principii fundamentale, acelaş plan şi alcătuire, dar avem şi părţile noastre deosebite, câteva cari erau în Convenţie şi Statut, altele noui, mai mult sau mai puţin originale, *în tot cazul ale noastre.*

Constituţia României a suferit şi alte modificări la 1879, 1884, când s'a lărgit sistemul electoral tot în sens belgian, apoi în 1917, pentru a rezolvì problema agrară prin exproprierea marilor proprietăţi pentru « utilitate naţională » şi împroprietărirea sătenilor, una din cele mai însemnate şi dificile reforme din viaţa Statului român.

După terminarea războiului și întregirea neamului prin înfăptuirea unității naționale s'a făcut noua Constituție, azi în vigoare, care a fost publicată la 29 Martie 1923.

* * *

Adoptarea Constituției belgiene la 1866 a avut — cum erà firesc — o influență însemnată asupra desvoltării și consolidării Statului român. Am dat noului Stat — de abia format — o bază juridică la înălțimea cerințelor vremii, i-am dat o înfățișare europeană din acest punct de privire.

S'a criticat însă mult introducerea acestei Constituții. Ca și pentru legile introduse la 1864 s'a spus că s'a rupt legătura cu trecutul, că aceà Constituție erà nepotrivită cu starea socială, politică, culturală a poporului român și se mai adaugă că n'a avut aproape nici o înrâurire asupra masselor, asupra sufletului poporului.

Cred — cum am spus și altădată [1]) — că *în parte critica este îndreptățită, dar în orice caz este exagerată.*

Este adevărat că — după o anumită concepție — o lege și mai ales o Constituție trebuie să izvorească din sufletul unui popor, să corespundă mentalității lui și stării lui de desvoltare, să reprezinte o manifestare a evoluției lui normale pe tărâmul Dreptului.

Se știe însă cât de combătută este această concepție și că se admite, în mod excepțional, că un popor care a întârziat, din diverse împrejurări, în desvolatarea sa poate să facă salturi spre a se așezà în rândul celorlalte și spre a-și acomodà instituțiunile cu principiile și formele lumii civilizate.

Aflându-se într'o stare înapoiată, poporul român erà îndreptățit să rupă linia înceată a evoluțiunii sale și să introducă așezămintele din țările mai înaintate.

Afară de aceasta, o rupere cu trecutul, salturi îndrăsnețe începuseră încă mai demult. Proiectele de Constituții, Regulamentele Organice, deși nu se depărtau prea mult de ceeace

---

[1]) Viața juridică și administrativă a satelor. Conferință la Institutul Social Român, publicată în « Arhiva pentru știința și reforma socială », anul 1927, No. 1—2.

fusese până atunci, aduceau totuş numeroase idei şi forme noui pentru viaţa politică mai ales.

Convenţia dela Paris din 7/19 August 1858 şi Statutul lui Cuza merseseră mai departe, introducând o formă de organizare mai deosebită de ceeace fusese altădată. *Invinuirea de a fi rupt legătura cu trecutul li se poate aduce în prim rând, acestora.*

Constituţia, de model belgian, continuà pe acelaş drum aducând o formă mai completă, mai precisă, mai înaintată. Nu ea rupeà, cea dintâiu, cu tradiţia vechilor aşezăminte.

Este drept că ea nu erà în totul potrivită pentru stările dela noi. Dovada o avem, între altele, în agitaţiile politice din primii ani de aplicare, agitaţii cari au ameninţat şi Unirea, cari au silit pe Domnitorul Carol să se hotărască în 1870 la abdicare, în sguduirile de acest soiu până la războiul independenţei şi poate şi mai târziu.

Acestea arată că nici oamenii, cu pretenţii de conducere, — cu excepţia câtorva — nu erau pregătiţi pentru un regim aşà de liberal. Se dedeà astfel dreptate lui Kogălniceanu şi Cuza, cari întocmiseră Statutul, cu ceva puteri mai mari pentru Domn.

Incetul cu încetul s'au mai schimbat lucrurile, încât cam, după 1890 şi cu cât ne apropiem de zilele noastre, viaţa politică îşi îmbunătăţeşte aspectul şi nu erà mai rea decât în alte ţări, desigur mai bună decât în multe.

Constituţia a avut însă şi destule efecte frumoase. Prin aplicarea ei s'a format o serie numeroasă de persoane, deprinse să conducă Statul după principiile moderne, *o serie mare de adevăraţi oameni politici*, ceeace nu este de dispreţuit pentru bunul mers şi propăşirea ţării. Mulţi dintre ei nu erau mai prejos de elementele de mâna întâia din alte ţări.

Graţie instituţiunilor constituţionale, s'au realizat apoi însemnate progrese. Sub imperiul acestei Constituţii *s'a făcut în bună parte educaţia politică a burgheziei*, care — mai ales în primele decenii de aplicare — a dat dovezi, mai multe decât azi, de o îndârjire deosebită pentru apărarea drepturilor din Constituţie. Ea făcuse în anumite oraşe adevărate citadele unde cu toate presiunile puterii executive — mai puternice decât acum — nu puteà pătrunde în alegeri cei din alt partid şi în genere

a dat probe că erà conştientă de drepturile ce conferià noul aşezământ fundamental.

Cred — de altă parte — că *este exagerat să se spună că n'a avut nici o influenţă asupra spiritului românesc*. Am mai arătat cândva că o judecată dreaptă n'am puteà face decât dacă am ştì cum s'ar fi înfăţişat lucrurile dacă n'ar fi existat Constituţia.

Sătenii noştri — oricât n'au fost de luminaţi în privinţa drepturilor constituţionale — au văzut că este altceva decât ceeace fusese mai înainte, au căpătat o cât de slabă conştiinţă că au anumite drepturi, pe cari cu vremea au început să le afirme şi să le reclame, au dobândit o idee despre libertate şi egalitate, despre drepturile şi datoriile lor, despre Statul în care s'au simţit tot mai mult că reprezintă şi ei ceva.

Şi am impresia că nu greşesc când aş spune că massele trăite sub Constituţia adusă din Belgia, au mai multă pregătire pentru viaţa de Stat, pentru principiile constituţionale, pentru drepturile şi îndatoririle cetăţeneşti, decât massele trăite sub art. 14 din Constituţia austriacă, sau sub cea ungurească cu ordonanţele ei ministeriale, ca să nu mai pomenim pe cele trăite în completă apăsare sub biciul muscălesc. Este ceva care nu se poate dovedì uşor, ceva care nu se poate măsurà ori cântărì, dar este desigur altceva mai bun în atmosfera creată de Constituţia din 1866 decât în a ţinuturilor desrobite. Este ceva din atmosfera în care a trăit şi s'a desvoltat poporul belgian, atmosferă, devenită mai greoaie, este drept acì pe malurile Dunării, dar care totuş a contribuit să dea o viaţă nouă poporului român.

Este — apoi — neîndoelnic că *nu puteam la 1866 să ne reîntoarcem la aşezămintele patriarhale de odinioară şi să părăsim toate încercările şi înfăptuirile de Constituţii din sec. XIX*. Spiritul vremii şi împrejurările impuneau să ne adaptăm, introducând norme noui pentru aşezarea temeinică a Statului; şi acestea cereau *să mergem repede*.

Să nu uităm că după detronarea lui Cuza şi aducerea unui Prinţ străin şi când ne erà discutată din nou şi ameninţată Unirea, *nu erà vreme să facem teorii juridice şi să întocmim pe*

îndelete o Constituție nouă, care să înlăture toate obiecțiile de mai sus. In graba cu care trebuià lucrat am luat una din cele mai bune. *Și cea mai bună, cea mai înaintată erà socotită în acel timp, aproape de toți, cea belgiană*. Socotind-o și cea mai potrivită pentru idealul politic al generației de atunci, au adoptat-o. Și astfel *iată unite, prin acest temeiu juridic, cele două mici popoare din apusul și răsăritul Europei.*

Fără îndoială că această Constituție ar fi fost mai rodnică dacă ar fi fost aplicată totdeauna în mod conștiincios și dacă ar fi fost cunoscută și studiată mai adânc chiar de cei mai luminați. Nu s'a practicat totdeauna — cum trebuià — adevăratul sistem parlamentar, nu s'au respectat totdeauna libertățile cetățenești, nu s'a ajuns nici până azi la un deplin respect al Dreptului. Nu s'a recunoscut, de pildă, multă vreme un drept de foarte mare însemnătate, dreptul Justiției de a cercetà constituționalitatea legilor. Și aceasta din cauză că nu erà recunoscut acest drept la belgieni și la francezi și aveau convingerea că tot așà erà și la noi, deși acì se înlăturase art. 107 belgian; și aveau această convingere deoarece învățau mai mult din cărțile de acolo și nu aprofundau textele noastre.

Cu toate observațiile ce se pot face nu trebuie să regretăm introducerea Constituției belgiene: « Depuis 1830 » — ziceà chiar zilele astea un cunoscător — « la Belgique a toujours été une terre de liberté et de tolérance. Sa Constitution est la plus libérale qui soit, non seulement dans son texte mais encore dans son esprit et dans la manière dont elle a été appliquée jusqu'à ce jour » [1]).

Introducerea ei la noi a contribuit mult la progresul poporului și Statului. Dacă nu se poate spune, cu atâta entusiasm ca Thönissen despre cea belgiană, că a adus atâția ani de fericire totuș putem afirmà că *a însemnat pentru România o epocă de întărire, de propășire și de înălțare.*

Prin aplicarea în decurs de atâția ani, cunoștința ei s'a răspândit, ideile ei, spiritul ei au stăpânit viața încât și ceeace erà străin a pătruns în sufletul românesc, mai adânc sau mai superficial dar a pătruns, astfel că *se poate zice și despre*

---

[1]) Georges A. Detry. « Le Temps », 4 février 1931.

ea — cum am spus-o tot aici despre codul civil — că s'a naționalizat.

Forma ei ultimă, *Constituția din 1923*, reprezintă un pas și mai înaintat, un deosebit progres față de cele anterioare. Oricâte critici i s'ar aduce — și care operă omenească scapă de critici — această formă este nu numai națională, românizată dar în multe privințe întrupează concepții foarte înaintate, unele prea înaintate, și poate servì ca model celor dornici să le înfăptuiască.

Totuș foarte multe părți ale ei au rămas asemănătoare — uneori identice — cu ale izvorului. Deaceea *nu este exagerat când s'ar spune că, în linii generale, încă avem cu poporul belgian aproape acelaș pact fundamental al Statului, în tot cazul aceeaș temelie, Constituția dela 7 Februarie 1831.*

Pe această temelie ne-am ridicat și ne-am desvoltat; de produsul nostru ultim dela 1923 cred că s'ar puteà folosì și Belgia, ca de pildă introducând cercetarea constituționalității legilor. *Am fi bucuroși dacă am puteà aduce o cât de mică contribuție pentru progresul Dreptului belgian.*

* * *

După 1866, sub domnia Domnitorului, mai apoi Regelui Carol I, influența belgiană nu se mai exercită așà de puternic pe terenul legislativ. Alte legislații și tot a Franței, mai ales, rămân pe primul plan. Nu sunt însă cu totul neglijate și manifestările juridice belgiene, ori de câte ori a fost vorba de modificat ori de introdus ceva. S'ar puteà găsì mai în toate domeniile de legiferare infiltrații de acest fel, dacă nu sub formă de texte, cel puțin ca idei și ca obiect de comparație. Menționăm în timpul din urmă legea referitoare la proprietatea pe etaje, legile referitoare la muncă, etc.

Această influență a continuat însă, în chip vădit pe terenul *constituțional.* Viața politică, în Parlament mai ales, are dese referiri la ceeace erà, ori se făceà, în Belgia. Desbaterile parlamentare, mai cu seamă în primele decenii după 1866, ne oferă destule părți în cari oratorii se sprijineau pe practica, pe textele, pe interpretările din Belgia; și de atâtea ori fie

în Adunările legiuitoare, fie în altele, fie în presă, Belgia erà obiectul de comparaţie, erà ţinta pe care doreau s'o ajungă ca viaţă constituţională în deosebi.

Se înţelege deci uşor ce rol a avut doctrina belgiană pe acest teren. Comentariile lui *Thönissen*, alte lucrări şi acum lucrarea lui *P. Errera* asupra Dreptului public au fost şi sunt absolut necesare pentru interpretarea Constituţiei noastre. Doctrina altor ţări poate fi întrebuinţată cu folos ca idei, ca elemente de drept comparat; ştiinţa belgiană ca mijloc indispensabil pentru luminarea textelor luate de acolo.

Inrâurire puternică a avut deasemenea *doctrina şi jurisprudenţa belgiană* — cum erà şi natural — *în materia ipotecară*. Comentariile lui *Martoü* asupra acestei materii, cam uitate azi, sunt cele mai folositoare şi pentru dreptul român; deasemenea lucrarea mai nouă a lui *Lemaire-Bosseret*, profesor la Liége.

Pentru celelalte domenii ale Dreptului menţionăm dintre lucrările mai întrebuinţate la noi: *Thiry:* Droit civil, *Wodon* cu opera sa: Traité de la possession, *Picard:* Le droit pur, şi Les constantes du Droit, *G. Cornil:* Traité de la possession dans le droit romain şi Droit romain, *Maynz:* Droit romain, *Nys:* Le droit international, mai puţin cunoscut *Galopin* dela Liége. Din colecţiile de jurisprudenţă şi reviste s'a folosit mai ales: *Beltjens*, *Pandectes belges*, *Pasicrisie belge*, *Belgique judiciaire*.

Din influenţa exercitată, mult mai puţin, de jurisprudenţa belgiană putem cità interpretarea art. 539 alin. 2, c. civil, în care se prevede că uzufructuarul nu poate, la încetarea uzufructului, cere vreo despăgubire pentru îmbunătăţirile ce ar pretinde că a făcut, chiar când printr'însele ar fi sporit valoarea lucrului. Jurisprudenţa franceză aplică această dispoziţie nu numai la îmbunătăţiri ci şi la construcţiunile noui, aşà că nudul proprietar le dobândeşte fără să dea vreo despăgubire, ceeace este cu desăvârşire inechitabil.

Jurisprudenţa română a urmat pe cea belgiană stabilind că arătatul text nu se referă şi la construcţiunile în, totul noui şi nici la lucrările, care transformă în mod radical un imobil şi îl fac producător [1]).

[1]) Cas. Rom., I, « Jurisprudenţa română » 1916, Nr. 84.

Influența jurisprudenței belgiene s'a resimțit și la acordarea de daune pentru a repară neajunsurile cari rezultă din interdicția constatării paternității. Deasemenea în ceeace privește riscul obiectiv, etc.

Inrâurirea doctrinei și jurisprudenței s'a exercitat în deosebi în primele decenii, după introducerea textelor belgiene, când profesorii dela Liége și Gand erau mai cunoscuți la noi decât azi.

Autorul care a avut însă, aci, o influență covârșitoare a fost *Laurent*, profesorul dela Gand, una din cele mai mari și mai interesante figuri în domeniul Dreptului civil. A fost o vreme când apăreà pentru juriștii români ca tot ce poate fi mai de valoare în acest domeniu; și o parte din această apreciere trăiește încă în mintea multora. Oricât s'a încercat să i se opună autoritatea așà de mare a profesorilor francezi Aubry et Rau, Demolombe sau a altora, am impresia că tot *Laurent a dominat o perioadă întreagă din desvoltarea dreptului nostru civil.*

Sub aceste influențe au început de timpuriu tinerii dela noi să se îndrepte și spre Belgia *pentru a învăță Dreptul*. Pe lângă asemănarea unor legi, viața mai ieftină, poate afabilitatea unor profesori și un spirit mai apropiat de noi, atrăgeau spre Universitățile belgiene pe mulți studenți, mai ales din burghezie, cari nu puteau suportà ușor cheltuielile Parisului, rămas mai mult pentru odraslele boierilor. Mulți, în perioada până pe la 1890 și-au făcut studiile juridice la Universitățile de Stat dela Liége, dela Gand, mai puțini la Louvain.

Veisa, traducătorul Constituției dela 1857, pare că a învățat acolo. Vasile Conta, trimis ca bursier la institutul superior de comerț din Anvers, studiază dreptul la Bruxelles. Mulți alții, au urmat în școlile Belgiei. In tablourile advocaților și anuarele magistraților găsești, des, în dreptul numelor celor din perioada arătată trecut ca loc de unde și-au luat diploma, Facultățile belgiene. Mulți dintre ei au fost între fruntașii baroului și ai magistraturii.

Cu timpul numărul celor dela Drept s'a mai redus, din cauza atracției tot mai mari spre Franța; deaceea ne-am cam îndepărtat de Dreptul belgian.

Cu toate astea și azi sunt încă destui tineri cari ascultă cursurile profesorilor belgieni, ale acestor distinse modele de îndeplinirea datoriei. Acolo studenții noștri pot profità mult nu numai ca știință ci și din mediul de hărnicie și de ordine al acestui popor.

* * *

Iată o privire generală asupra modului și proporției în care influența belgiană s'a exercitat asupra dreptului românesc.

Ea nu a adus nici un rău ci numai bine, oricât s'ar găsì motive de critică; ea a reprezentat acì: ordine, organizație, spirit de libertate, concepții largi de viață politică și socială; ea a contribuit, necontestat, la progresul nostru.

Această influență s'a resimțit la noi mai mult decât se crede — și în alte forme de viață, dar — cum am mai relevat — a fost prea mult acoperită de cea franceză cu care s'a confundat. Cercetări mai întinse în diverse domenii ar probà și mai bine însemnătatea acestei influențe și ar arătà că razele culturii belgiene s'au răspândit din belșug și asupra poporului român.

Uniți, prin legături de neam cu partea cea mai mare a poporului belgian, uniți prin acelaș fundament de organizare a Statului, uniți prin aceleași suferinți în războiul din urmă, când ocupanții ne-au aplicat aproape și acelaș tratament juridic, uniți și prin îngrijorarea de viitor, ar fi de dorit să fim mai uniți și pe terenul cultural.

Dela acest popor sârguitor, care luptă cu o îndârjire de admirat, pentru a-și afirmà și păstrà individualitatea și pe tărâmul juridic, care are o legislație foarte bună în diferite privințe, o doctrină și o jurisprudență interesantă, profundă și uneori precursoarea celei din Franța și din alte țări, am aveà destule de învățat. *Am vedeà în special că și dacă ești un popor mic și ai legi împrumutate, uneori identice, poți totuș, prin muncă statornică, să produci și să desvolți o cultură juridică proprie.*

Când Belgia întreagă și-a serbat, cu un neasemănat entusiasm, centenarul independenței și acum al Constituției, așà de apropiată de noi, am crezut că nu puteam trece peste aceste evenimente fără ca și în România să nu amintim, cel puțin acì, că datorăm ceva acestui brav și neobosit popor, cu care am

avut totdeauna cele mai bune legături și cu care trebuie să fim strâns uniți prin acelaș gând: apărarea ființei noastre, și prin acelaș ideal: pacea.

Un modest omagiu Dreptului belgian din partea unui român, dornic să recunoască ceeace se cuvine fiecărui popor care ne-a ajutat pentru redeșteptarea și desvoltarea noastră; iată cum trebuie privită această comunicare; totodată și ca o încercare de a îndemnà la mai adânci cercetări asupra legăturilor dintre noi și Belgia și la o *mai pronunțată apropiere între aceste două popoare, pe cari totul le unește în străduințele lor pentru triumful civilizației și apărarea dreptății.*

CUPRINSUL

UN PACT DE FAMILIE ŞI O NUNTĂ DOMNEASCĂ IN 1587

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 27 Fevruarie 1931

In al treilea volum din preţioasa sa colecţie *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării-Româneşti*, d-l Andrei Veress publică o invitaţie a lui Petru-Vodă Şchiopul pentru o nuntă în Moldova, care în traducere, după textul unguresc, are acest cuprins:

« Illustrissime, spectabilis ac magnifice domine, amice nobis semper observande, salutem ac felicium quorumque prosperum successum.

« Vei fi aflat poate Măria Ta ce duşmănie a fost cândva între oamenii fratelui nostru mai mic, Mihnea-Vodă, şi între oamenii văduvei lui Mircea-Vodă, la Poartă. Acuma însă cu voia amândurora s'au împăcat şi au pus între ei legătură tare cu blăstăm ca să nu mai fie între dânşii, până la moarte, nicio duşmănie, ci să fie tot uniţi între dânşii. Şi pentru întărirea mai mare a păcii acesteia văduva lui Mircea-Vodă, cu ai noştri cari sunt la Poartă, cu ştirea Puternicului Impărat şi cu voia Paşilor, a dat fratelui nostru mai mic pe nepoata văduvei lui Mircea-Vodă, pe fata lui Ivan Logofătul. Au schimbat şi inelele în faţa Patriarhului nostru cu jurământ şi supt blăstăm ca acela ce ar călcà această învoială între cele două părţi ori ar schimbà-o să fie afurisit după lege. Sorocul acestei căsătorii a fost rânduit aşà ca să fie acuma chiar, de Lăsatul Secului; ci, fiind vreme de grea iarnă, nu s'a putut face. Dar fratele nostru mai mic Vlad-Vodă a sosit la noi în ziua de douăsprezece Fevruar şi este acum aici. Pentru aceea şi Puternicul Impărat a trimis din casa lui un om de încredere pe lângă dânsul, spre a întărì încă mai mult această căsătorie, şi acesta aşteaptă ziua cununiei, precum vei înţelege Măria Ta mai cu de-amănuntul dela ceauşul Mustafà Lungul [1]). Şi nouă ni pare foarte bine că Puternicul Impărat a hotărît aşà. Ştim şi că nici Măria Ta n'ai nimic împotrivă. De aceia am trimes pe credinciosul nostru aducător al acestei cărţi, Ureche Clucerul, cu omul văduvei lui Mircea-Vodă, la Ivan Logofătul, pentru acest scop. Te rugăm pe Măria Ta, ca pe un prieten şi vecin bun, să îngădui Măria Ta oamenilor noştri a merge şi a se

[1]) Pentru el v. şi Hurmuzaki, XI, p. 698, nota 1.

întoarce slobod. Şi cu dragoste să crezi Măria Ta tot ce-ţi vor spune cuvântând către Măria Ta.

« Eandem Illustrissimam Spectabilem, Magnificam Dominationem Vestram felicissime valere cupimus.

« Ex Curia nostra iassiensi, 17 die februarii, anno 1587.

Illustrissimae Dominationis Vestrae
sincerus amicus et vicinus,
Petrus, Dei gratia Vaivoda regni Moldaviae [1]. »

Răspunsul pe care-l trimese tânărul principe ardelean Sigismund Báthory e acesta, — o simplă parafrasare:

« Am primit scrisoarea Măriei Tale, în care scrii Măria Ta că duşmănia ce a fost la Poartă între fratele mai mic al Măriei Tale, Măria Sa Mihnea-Vodă, şi între oamenii văduvei lui Mircea-Vodă s'a împăcat cu voia amândurora, pentru a cării împăcări întărire s'a dat cu legământ şi supt blăstăm nepoata văduvei lui Mircea-Vodă, fata lui Ivan Logofătul, fratelui mai mic al Măriei Tale, lui Vlad-Vodă. Măria Ta doreşti dela noi să fim şi noi de ajutor şi cu bunăvoinţă la acest lucru faţă de fratele Măriei Tale. Cum Măria Ta ni-ai încredinţat aceasta, noi ne-am ostenit bucuros întru aceasta şi am şi înduplecat pe Ivan Logofătul, care şi el doreşte numai ca şi după aceasta toate să ajungă la bun sfârşit. Şi, de vreme ce lucrul l-ai pornit Măria Ta, şi noi credem că e vrednic de a fi dus până la sfârşit cu bine. Despre aceasta-ţi vom da ştire pe urmă Măriei Tale prin omul nostru de încredere, arătându-ţi cum trebuie să fie. Şi, iarăşi, credem că Măria Ta, ţinând samă de rostul lucrului, cât şi de vrednica dorinţă întru aceasta a Logofătului, va stărui ca toate cu bine să se sfârşească. Şi în altele ca şi în aceasta gata suntem faţă de Măria Ta cu bunăvoinţă şi cu toată buna vecinătate. Dumnezeu să te ţie pe Măria Ta [2]. »

Intre cele două neamuri, al lui Petru Şchiopul, deci al fratelui, Alexandru, şi al fiului acestuia, Mihnea, Domnul muntean de atunci, al fratelui Miloş, mort la Constantinopol, şi al fiului, acest Vlad, şi între al lui Mircea Ciobanul, soţul Chiajnei, al « Mircioaii », erà o veche rivalitate, plină de ură şi hrănită de intrigi, pentru Scaunul pe care Mircea îl moştenise dela tatăl său Radu, iar Petru dela tatăl Mircea, fiul lui Mihnea. In 1580 încă Mircioaia voise să strecoare pe Vlad contra lui Mihnea [3]. Ştim şi cine va fi pus la cale înţelegerea: Banul cel mare, Iani Cantacuzino, care îngrijià la Constantinopol de afacerile ambelor ţări [4].

[1]) Pp. 96—97, No. 49.

[2]) Pp. 98—99, No. 50.

[3]) Vezi Iorga, în *An. Ac. Rom.*, ser. II, XVIII, p. 79, în notă: « Adeso a Constantinopoli per il principe stà Ban-Grande, homo savio e amico di principe, qual in sua absentia l'à aiutato molto a tornar nel stato, sì con sua prudentia, come anco con danari, ch'è richisimo ».

[4]) Hurmuzaki, XI, p. XLV; p. 101, No. CLXII; p. 643, nota 1; pp. 646—647, No. LXXXIII.

Erà vorba, acum în 1587, ca, faţă de alţi concurenţi la Domnie, ca Petru Cercel sau Iancu Sasul, cari izbutiseră odată să tragă pe Turci de partea lor, să se încheie o veşnică legătură între urmaşii cei mai siguri ai vechii dinastii.

Ea trebuià pecetluită printr'o nuntă: aceea a lui Vlad, a cărui soră, Irina, fusese soţia, moartă în 1577, a lui Albu Golescu — frumosul ei mormânt se păstrează la Vieroş [1] —, cu nepoata Chiajnei.

Cronica moldovenească, tradusă de Ureche, vorbeşte de «fata Mircii-Vodă». Scrisoarea, — pe care o publicam în 1896, în *Analele Academiei Române*, seria II, XVIII, p. 78, în notă —, a lui Pascal de' Marini Poli către sora mamei lui Mihnea, Mărioara Adorno Vallarga, rectifică: «fiola de fiola de Mirzonia». Ştim acuma care era tatăl, Ivan Logofătul.

Acesta fusese pe vremuri un credincios al familiei lui Mircea Ciobanul, care-l trimeteà în Ardeal la 1559. In scurta lui Domnie, Petru, fiul acestuia, plăpândul tânăr care erà să moară la Alep — i s'a găsit de curând piatra mormântală [2] — dăruià, în 1563, lui Ivan Marele Postelnic o parte din moşia Trestenic, în 1565 aceluiaşi, devenit Logofăt, moşia Boruleştii, atunci şi în anii următori Ţigani [3]. Supt Alexandru-Vodă, Domn vrăjmaş Mirceştilor, el trece în Ardeal, unde rămâne crescându-şi fiii.

Dintr'un document încă inedit cunoaştem numele de familie al acestui boier cu numele slav: Norocea. Pare să fi fost din părţile argeşene. Ştim şi care i-au fost odraslele. Dintre fete, Velica a luat în Ardeal pe un Italian, Fabio Genga de Haţegel, cu care a avut o fiică, Ecaterina, şi a ajuns iubita lui Mihai Viteazul; sora ei, cu care împreună Velica face o danie din Bălgrad chiar, pe vremea stăpânirii acelui om straşnic care avuse vreme să se îndrăgească de dânsa [4], a fost soţia lui Petru Rácz din Gâlgău şi Tiuş, apoi a lui Ioan Balintitt. Cum se zice că Mihnea a luat în 1587 pe sora soţiei lui Cristofor

[1]) Iorga, *Inscripţii din bisericile României*, I, p. 144, No. 294.
[2]) *Revista Istorică*, X, p. 180.
[3]) *Istoriile Domnilor Ţării Româneşti, de Constantin Căpitanul Filipescu*, ed. Iorga, p. 63, nota 3.
[4]) V. Iorga, *Femeile în trecutul românesc*, ed. 1912, pp. 56—59.

Dzierzek, am presupus că e vorba de Vlad [1]); deci și acesta va fi fost ginere al Logofătului, căci Mihnea se căsătorise încă din 1582.

Printr'un studiu, în aceleași « Memorii » ale Academiei, pe 1907, al lui Ioan Pușcariu știm și numele soției lui Ivan, al domniței: Stana. Ea stăteà cu soțul la moșia ei, Cetea, sau la Orăștie.

Erà și un fiu, Petru Logofătul, un fiu vitreg, căruia « Socotelile Brașovului » îi dau numele, Stanciu Logofătul. Scrisorile publicate, în chiar volumul arătat mai sus, de d-l Veress, prezintă ca fugar în Ardeal împreună cu Petru Cercel pe un Logofăt Stanciu, care e adus înapoi, cu sila, de Filip Logofătul, după ordinul lui Mihnea și cu voia principelui ardelean. Cronica țării înseamnă tăiarea fără zăbavă a lui Stanciu Logofătul de către acest Domn [2]). Dar socotelile brașovene spun că nuntașul plecat de acolo în 1587 erà « der junge Ztanchul Lugofot » [3]).

Imprejurările nunții se pot reconstituì perfect din Ureche, din scrisoarea lui Pascal de' Marini Poli și mai ales din amănunțitele Socoteli ale Brașovului.

Incă dela 22 Ianuar trei slugi ale lui Mihnea-Vodă merg la « Logofăt » spre Sas-Sebeș. Poate pentru acelaș scop face drum la Sigismund Báthory, cu daruri dela Domnul său, fiul lui Chisar Vornicul.

Cu scrisoarea lui Petru Șchiopul sosesc la 25 Februar doi boieri, între cari Păharnicul, de fapt acel Clucer care nu e altul decât Nistor Ureche, pe când, probabil pentru nuntă, boierii munteni cumpără la Brașov două sute de viguri de postav caragìu.

Apoi iată la 13 Mart ceaușul Mustafà din scrisoarea lui Petru-Vodă, împreună cu Petru Rácz, însuș ginerele lui Ivan Logofătul, cu un Prebeck Gergély și « mulți boieri moldoveni ». In toată luna April se poartă boierii: șapte din Moldova la

[1]) Hurmuzaki, XI, p. 698, nota 1.
[2]) Ludescu, în *Magazinul Istoric*, IV, p. 276; Constantin Căpitanul, ed. citată, p. 79.
[3]) Socotelile Brașovului, în Hurmuzaki, XI, pp. 833—835.

prinţ; din Muntenia un Postelnic « Oblicz », un alt Postelnic, apoi Prebeck, Drăghici.

După acest peţit, rosturile nunţii nu ţin mai puţin de două luni. La 1-iu Maiu doi oameni ai Braşovului merg să întâmpine pe «nuntaşii (Hochzeitt-Leutt) din Moldova». Totodată « vine Comisul şi Vornicul cu suită mare după mireasă », urmat de un Postelnic al lui Mihnea, la 10 ale lunii. La 16 apare la Braşov « Logofătul, cu fata şi mulţi boieri, mergând spre Moldova»: e ţinut de cetăţeni cu de toate cele. Merg spre satul Prejmer, în cocie braşoveană cu şase cai, păziţi de şase trabanţi. Cei doi trimeşi braşoveni sunt acum acasă, la 29.

Incă dela 20 « cei trei prinţi », adică Petru, Mihnea şi Vlad, erau în Moldova, şi li se trimete de Braşoveni un prezent, printr'un Halmágy. La 26 solii de curte ai lui Sigismund erau în oraş: Cancelarul însuş, Josika, şi acel Gaşpar Kornis care va trădà în 1599 pe cardinalul Andrei Báthory şi va devenì « gheneralişul » lui Mihai Viteazul. Ei iau drumul Trotuşului, şi un Român din Şchei li serveşte de tălmaciu. Trăsura lor e a Braşoveanului Eisgrön Luchs. Ii însoţesc doi trimeşi ai Braşovului însuşi, Hans Weiss şi Andreas Schwartz. Cancelarul şi Kornis vor trece în Moldova.

In Iunie, Petru Rácz călătoreşte la Codlea, iar un omonim Mihai Rácz duce la Munteni vinurile scumpe, din partea prinţului, acolo, în Moldova. Urmează, ca reprezentanţi ai lui Sigismund, Ladislau Thoroczkay şi Mihail Horváth. Li se adaugă îndată şi Halmágy. Şi văduva lui Ivaşcu Golescu, mort în Moldova, veche prietenă a neamului lui Alexandru-Vodă, aleargă, din lung exil, la petrecere.

Insemnarea cronicii moldoveneşti, păstrată de Ureche, e aceasta: «Intr'acestaş an, 7095, Iunie 20, Petru-Vodă au făcut nuntă nepotului său, lui Vlad-Vodă, feciorul lui Miloş-Vodă, de au luat pe fata Mircii-Vodă, şi au chemat la nuntă pe Mihnea-Vodă, Domnul muntenesc. Nuntă domnească au făcut, cu multă cheltuială şi jocuri, şi mulţi megieşi de prin prejur au venit de i-au înfrumuseţat masa, cu multe veselii şi giocuri în târg, în Tecuciu ».

In scrisoarea lui Pascal de' Marini Poli se arată că a venit

și Doamna Ecaterina, mama lui Mihnea-Vodă, « cu toți boierii și Curtea, poate și până la trei mii de oameni » [1]).

Soarta lui Vlad se cunoaște. Petru Șchiopul făcuse din el un fiu adoptiv, pe care-l însemnă alături de bastardul Ștefan în acest an 1587 [2]). Amenințat de Cazaci, el se gândià a se face călugăr la mazilie, spune internunțiul Pezzen, lăsând locul lui Vlad [3]). Când Petru Cercel căpătă, în 1589, destituirea lui Mihnea, Vlad, care *atunci* ar fi avut abia douăzeci de ani, căpătă, la 20 Iulie, pentru 100.000 de scuzi principatul muntean. Il impusese, înainte ca vărul său Mihnea să fi sosit din exilul lui la Rodos, omul lui Petru Șchiopul, Bartolomeiu Bruti, care se bucurà de favoarea Vizirului Sinan. Lui Petru-i erà mai drag acest « fiu », trimes de mult timp la Constantinopol ca ostatec, decât nepotul. Dar peste câteva zile numai, la 6 August, Vlad murià — se crede: de otravă [4]) — , deși Mihnea spune numai că « l-a luat Prea Sfântul Dumnezeu din această lume » [5]). In țară se și aștepta sosirea lui [6]).

N'ar fi cu putință ca văduva lui să fi luat pe Genga.

Dar această nouă informație deschide și o problemă literară: aceia a caracterului personal din opera lui Ureche.

Se știe că pentru epoca nunții lui Vlad el e singurul izvor și că pentru partea anterioară Letopisețul lui Azarie are mai mult o notă encomiastică, de laudă a Domnilor, până la bunul Petru-Vodă cel Șchiop.

Azarie cronicarul n'avea până acum o biografie. Semnalez că în Socotelile Brașovului (Hurmuzaki, XI, p. 832) sunt pomeniți, la 21 Noemvrie 1586, ca soli ai lui Petru Șchiopul,

---

[1]) Loc. cit.: « Quanto ditte che avevti inteso che una neza, ch'è fiola de fiola de Mirzonia, voleva farsi noze per zerman di principe, che à nome Vlad Vaivoda, l'è stà vero, e le noze son fatte in Bogodania, e principe l'è stato, e domnia, e tuti signori, e la cortte, forssi tre milia persone andato con principe ».

[2]) Hurmuzaki, XI, p. 901. Un lanț al lui în tezaurul lui Petru, *ibid.*, p. 395.

[3]) Veress, *l. c.*, p. 113, No. 64.

[4]) *An. Ac. Rom.*, ser. II, XVIII, p. 88; Hurmuzaki, XI, pp. 724—25, No. CXCII; p. 727, No. CXCV; p. 728; Veress, *l. c.*, pp. 187—88, No. 122.

[5]) Veress, *l. c.*

[6]) Hurmuzaki, XI, p. 839. Bine înțeles că Vlad, al cărui fiu era la 1591 Vlasie Havasély (Veress, *o. c.*, No. 157), e altul.

« fratele căpitanului » (sau Hatmanului, « Hauptman ») şi Azarie (« der Asaria »). In aceleaşi socoteli el mai apare odată: e un boier.

Azarie şi Ureche s'au putut întâlnì deci pe drumurile Ardealului.

Felul cum vorbeşte Ureche de nunta din Tecuciu trebuie pus în legătură cu solia lui de peţitor la Ivan Logofătul. Se vede mulţămirea lui pentru strălucirea petrecerii pe care însuş oarecum o pregătise.

Dar această notă contemporană, de om amestecat însuşi în viaţa ţării, nu se mai întâlneşte cu câtevà pagini în urmă. Unele date precise în prima Domnie a lui Petru-Vodă, apoi Domnia lui Iancu Sasul trecută foarte răpede, fără nicio preciziune. Explicaţia e în absenţa scriitorului, care pribegise probabil împreună cu Domnul de care se vede a fi fost strâns legat. Acelaş va fi cazul pentru stăpânirea lui Aron-Vodă, pe care, iarăşi, el nu l-a servit: scurta lui apariţie în momentul maziliei asprului Voevod e întreruptă prin fuga la vestea că stăpânul temut şi-a recăpătat Scaunul. Inainte de Petru Şchiopul totul e povestire pur literară şi împrumut din cronicile polone.

LA CRONOLOGIA VECHILOR DOMNI MOLDOVENI

DE

N. IORGA

Ședința dela 13 Martie 1931

Frumoasa publicație a d-lui Mihail Costăchescu, *Documentele moldovenești înainte de Ștefan-cel-Mare*, I, *Documente interne (1374—1437)* (Iași, 1931) poate pune capăt discuțiilor, care durează de atâta vreme, asupra cronologiei Domnilor moldovenești până la Ștefan-cel-Mare și mai ales poate servi a li defini caracterul.

Dela început, nu mai poate fi îndoială asupra datei morții lui Alexandru-cel-Bun.

Avem un ultim act dela dânsul, datat 20 Decembre 6940 (Costăchescu, n-l 99). Cu sistemul cronologic de 1-iu Septembre face: 1431; cu cel dela 1-iu Ianuar: 1432. Scriitorul e Ghedeon, « diacul Doamnei » (Marina), venit din lumea mânăstirească, în care se socotia cu 1-iu Septembre, după datina bizantină. Intâiul act, incontestabil, al lui Ilie e din 13 Ianuar 6940 (Costăchescu, n-l 103): dacă nu se admite « anul dela Martie », cu privire la care au fost atâtea discuții, între G. Popovici, D. Onciul și mine — d-l Costăchescu le citează la p. 328, nota 2 —, aceasta face însă 13 Ianuar 1432.

Cronica țării are pentru schimbarea de Domnie 1-iu Ianuar 6942, ceeace ar face, cu anul dela Martie 1433, cu celălalt 1434, ceeace e absolut imposibil. Dar, cum se va vedea, anii cronicei sunt greșiți pentru toată această epocă.

Ar fi două obiecții, pe care le ridicasem eu însumi acum mulți ani de zile și care mă făcuseră să admit întâiu data de 1433, pe care, în nota din *Convorbiri literare*, am părăsit-o.

Intâiu lupta dela 22 Iunie 1432 cu Turcii (Gelcich, *Diplomatarium Ragusanum*), pe care o puneam în sama lui Alexandru. Numele acestuia însă nu e pomenit.

Apoi actul pornit dela guvernul Ordinului Teutonic (*Studii și documente*, VI, pp. 653-4), în care, în Februar 1432, se vorbește de «*Domnii* din Moldova», — și se știe că Alexandru își asociase pe Ilie, care, în lista marturilor din familia domnească, trece înainte, iar ceilalți, Stețco, Petru, Alexandru, pe urmă. Dar vestea morții, la 1-iu Ianuar 1432, a bătrânului Domn n'a putut ajunge decât mult mai târziu la Mosty, de unde vine documentul. Iar, dacă și în Iulie (*ibid.*, pp. 654-5), printr'o ștafetă a aceluiaș comandor teutonic, se vorbește de întoarcerea din Moldova, dela «Domnii» ei, a unei solii a Marelui Maestru, Reybnitz și Fochs, se poate ca drumul să li fi ținut mai mult timp. De altfel, cum se va vedea, și Ilie a început cu un fel de asociere, a fratelui Bogdan, tatăl lui Ștefan-cel-Mare; deci erau tot «Domni» în Moldova[1]).

Data de «vara anului 1433» la Dlugosz este cu totul inadmisibilă.

Ilie începe, la 4 Ianuar 1432, cu Sfatul părintelui său. Lângă dânsul ar părea că ține pe Bogdan, *numai* pe Bogdan, cu excluderea celorlalți doi frați în viață, Ștefan (Stețco) și Petru. Dușmănia cu dânșii, născuți din alte mame, primul din Stanca, celălalt din Doamna Marina — ambele străine — ar fi pornit încă de atunci.

La 13 Ianuar încă — dacă actul, păstrat numai în traducere târzie, e autentic — Domnul are lângă sine pe cei doi frați, fără Bogdan. O revoluție de palat care s'ar fi petrecut? S'ar crede o intervenție polonă ca aceea care a adus, după multe frământări, împăcarea din vara anului 1435.

Dar analiza amănunțită a listei boierilor m'a dus (v. *Buletinul Comisiei Istorice* pe anul 1931; supt tipar) la altă explicație.

---

[1]) Presupusul act din 16 Februar 1432 al lui Alexandru (*Uricariul*, XIV, pp. 58-9) e de fapt din 1424 (Costăchescu, pp. 161-6).

Actul din 4 Ianuar, scris de *diacul Cupcici*, *de origine rusească*, e după computul rusesc, adecă din 1433. Deci Ilie *nu* s'a despărțit nici în ce privește colaborația fraților de sistemul lui Alexandru.

Trecând peste ciudatul act sucevean dela 29 Iunie 1432, redactat de un Pașco diacul, în care marturii, afară de unul singur, Fârău (Forró), sunt de ocazie, *avem la începutul lui 1433 chiar ruperea de Stețco și Petru. Se pomenește ca martur numai Bogdan, nerecunoscut de Alexandru, care el poate să fi provocat schimbarea.*

Războiul pentru tron se poate socoti deci ca început. Dlugosz pretinde că Ilie a înecat pe mama lui Ștefan; de fapt pare că e vorba de mama lui Petru, Marina, pomenită de Alexandru până la sfârșit. Va fi fost o dușmănie de femeie cu Litvana Marinca, soția lui Ilie. Conflictul e întrerupt de *o împăcare*. Ea avuse loc la 15 Iunie, când acum *Stețco reapare. El singur, și nu Petru, care, ca și Bogdan, a căutat și găsit alte drumuri.* El aduce cu dânsul un șir de boieri, Dan, Uncleat, Cozma lui Șandru, Costea lui Dragoș, Petru lui Hudea (din Hudești) (Costăchescu, n-l 112).

Dar *a doua oară* se rupe înțelegerea. Se dă lupta dela Loloiu, în care Ștefan e învins. Localitatea cred că o pot identifica. Podul Iloaii se scria odată Podul Leloaii. «Leloaia» n'are sens, și deaceea s'a inventat nevasta lui Ilie, Iloaia. E podul dela Loloiu. In Muntenia este o localitate cu acest nume, precum și un Loloiești, o Loloiasca.

Cronica socoate până atunci douăzeci și una de luni de Domnie a lui Ilie. Dela 1-iu Ianuar 1432 la 1-iu Ianuar 1433 au trecut douăsprezece: alte nouă duc la *Septembre 1433*. In Octombre și Novembre avem însă acte dela Ștefan (v. *Chilia și Cetatea-Albă*, p. 92; Costăchescu, n-l 116). Deci *data luptei dela Loloiu, dela Podul Loloiu, se poate fixa precis*, împăcând toate izvoarele.

Aici, o observație. Cronica urmează: «iar după războiul dela Loloiu, domni singur» — adecă Ilie — «22 de luni». Lipsă de sens patentă. Avem a face cu anii lui Ștefan și, cum vom vedea, ei se potrivesc.

4*

Forma cronicei slavone pe care a avut-o Ureche vorbește de lupta dela « Loloiu », adăugind (după Dlugosz) că Ștefan venia dela Munteni, el, fiul Muntencei. Acolo erà Domn acel Aldea, poate o rudă, pus de Alexandru și care-i și luase numele. Dar a admite, ca I. Bogdan, lupta pe teritoriul muntean, la Loloiul Buzăului, nu se poate.

Deocamdată, cu toată asigurarea lui Dlugosz, care opune « ușuratecului » Ilie pe maturul, cumintele Ștefan, Ștefan nu-și poate strânge o Curte. E un simplu alaiu de usurpator. Dintre boierii vechi el are însă pe starostele Jurj dela Frătăuți, al cărui fiu, Dancu, e răsplătit, și pe Mihail Dorohoianul, pe Neagoe Logofătul, din vechea gardă a părintelui său, și chiar pe diacul Ghedeon; se adaugă Stan al Bârlei. Incolo, tineret necunoscut: Duma cel Negru, Negrilă, Ciurbă, Banciu și fratele Ștefu, Halmaj, Albu Ceașnicul, un Cliucinic — între ei probabil Munteni, ca Vistierul Mircea. Concentrarea se face însă răpede în jurul lui, cu Dan, Cupcici, Uncleat, Vistierul Stan, frații Blaj, Domuncuș și Iacob Geréby, Cârstea, Bogdan Stolnicul, popa Iuga, bătrânul Isaia, Dieniș (Costăchescu, n-le până la 124).

Ilie, refugiat în Polonia și înzestrat de rege ca o rudă, a încercat în zădar cu o restaurație: a fost bătut la Dărmănești, în ziua de 1-iu Februar 1434. Data cronicii e bună. Și data de săptămână coincide. Locul e în Vestul țării: Neamț sau Bacău. Ilie pare deci a se fi menținut pe acolo, *probabil în cetatea Neamțului.* In Polonia s'a întors, ca unul care fugise de sub o pază onorabilă, numai pentru a fi internat la Sieradz.

Așa țin lucrurile — Domnie de « douăzeci și două de luni » — până în vara anului 1435.

Dar încă din 1434 vedem neliniștea lui Ștefan (Costăchescu, n-le 125 și urm.), deși în 1433 încă s'a împăcat cu Polonia (Hurmuzaki, II², n-le DCLXVI-LXX). La 25 Maiu el e la Iași, în Iunie la Suceava, în Iulie la Dorohoiu, întreținând boierii cu daruri, și ei rămân în parte credincioși. In Octombre el e la Suceava, asigurat (n-le 128-9).

O lovitură a lui Ilie în iarnă îl așează provizoriu la Suceava, unde e la 17 Februar 1435 (n-l 136). In jurul lui e Jurj de

Frătăuți, Dan, Șteful, Mândru, Cozma, Duma, Mircea, Banciu, Fârău, Cârstea, noii Vitolt, Mișe, Baloș, Berinde. Dar *Ștefan e acolo la 14 Februar* (n-l 132), și el cu noi ajutători: Costea lui Dragoș, Vană Ureacle, Gancea, Giurgiu Piatră.

Lupta dela Podraga restabilește însă pe Ilie. Data de lună, 4 August, e bună în cronică, nu însă și anul: 6944, care ar fi 1436. Greșită și data de săptămână, Vineri, care e bună tot numai pentru 1436. Nu trebuie să se creadă că totdeauna aceste date lunare sunt exacte: călugării cari făceau cronica, — da călugării, căci la Curte s'ar fi scris cu altă pasiune și s'ar fi dat alte amănunte —, aveau la îndemână pascaliile lor, și ei țineau neapărat ca ziua de săptămână să figureze în date.

Actele cu Polonia: supunerea la 14 Septembre a lui Ștefan, căruia i se dau veniturile Moldovei-de-jos, jurământul lui Ilie și al boierilor, sunt din August-Septembre 1435 (Hurmuzaki, II², p. 853 și urm.). Acolo boierii apar toți cu curțile lor: Vâlcea de Lipnic, Isaia de Baia, Petru de Hudești, Uncleat de Zăbrăuți, Șteful de Șerbănești, Duma de Braniște, Lazăr de Tulova, Stan Bârlea de Voroneț, Vitolt de Ripujeni, Deneș Chropotowski, Stețco al lui Jurj de Toporăuți, Damancuș de Sirețel, Ioanăș de Șomuz, Sima al lui Mihăilaș din «Izgherț», Mirea fiul lui Ravas (Litovoiu), Boris de Cuciur, Mic de Silișău (*ibid.*, n-l DCCXXIX).

Il vedem pe Ilie Domn în Suceava, la 3 Septembre, când jură regelui polon (Hurmuzaki, II², n-le DCLXXIV-V), — dar nu se înseamnă ca loc al documentului Suceava —, la 8 Octombre 1435 (Costăchescu, n-l 137). Boierii sunt cei din iarna primei așezări acolo în Suceava: Jurj, dar și bătrânul Vâlcea, Dan, cei doi fii ai lui Jumătate, Lazăr și Stanciu, Duma, dar și Mircea al lui Limbădulce, un Tăutu, un Iacuș, un Coșulă — întemeietorul mănăstirii botoșănene —, cu aceiași Baloș și Berinde. *El este sau merge însă la Hotin, unde sunt amicii, rudele poloni, încă dela 18 ale aceleiași luni* (*ibid.*, n-l 138). Logofătul Deneș e lângă dânsul. De aici se face dania lui Stan Babici, în aceeaș zi (Hurmuzaki, II², pp. 859-60). La 25 Novembre Ilie e întors în capitala sa (Costăchescu, n-l 139).

Conflictul nu este însă terminat. *Se pare că din nou cearta a izbucnit. Lângă Iași, la Piperești, Chiperești pe Jijia, se dă lupta,*

arătată de cronici ca posterioară celei dela Podraga, în ziua de 8 Martie 1436. Aici data de săptămână, Joi, se potrivește.

Lupta, în care biruie tot Ilie, e pentru asociarea la tron: Ilie nu-l pomenise pe Ștefan până atunci nici între marturi, ci numai pe fiul Roman. Primul act care constată înțelegerea nu e mai nou decât din 12 April (Costăchescu, n-l 140).

Baico, apoi pârcălabul de Hotin, Stanciul, sunt răsplătiți de cei doi Domni cari-și împart puterea (Costăchescu, n-le 140-1). Ii găsim împreună la Vasluiu în ziua de 21 April a anului acestuia 1436. Boierimea se ține de dânșii, introducându-se și elemente nouă, un Simion Turcul, un fiu al lui Duma (*ibid.*, n-l 141). In Maiu frații atâta timp dușmani stau unul lângă altul la Suceava (n-l 144), dar Iunie-i aduce iar la Vasluiu, devenit *capitala lui Ștefan* (n-le 145-6). Apoi ei trec în Iulie la Suceava (n-l 147), ca să revie, la 17 din această lună, la Vasluiu și să treacă înainte de sfârșitul lunii la Suceava, când dăruiesc pe Petru Ungureanul din Câmpul lui Dragoș (n-l 149). Alternanța continuă, Domnii părând a fi stabilit și schimbarea reședinții consorțiului lor dela unul la altul: 11, 20 August la Vasluiu (n-le 150-1), 27 August, 18, 19 Septembre la Suceava (n-le 152-4). Urmează o lacună.

Actul lui *Ilie singur* din Suceava, 6944, nu poate fi decât din 1435: îl va fi scris un călugăr care socoate dela 1-iu Septembre (o observă și editorul, p. 496). Căci la 7 Decembre Domnii sunt la Vasluiu iarăși, dăruind pe popa Iuga și pe fiul lui, Mihul grămăticul (n-l 156 [1]). Februar e petrecut la Suceava, unde cel ce primește daruri de confirmări e Șteful al lui Jumătate (*ibid.*, n-l 157 [2]); Maiu în Vasluiu (n-l 159 [3]), ca și Iulie (n-l 162), dar August — cu dania lui Nemirco Ciorteoreanul — iarăși la Suceava (n-l 163 [4]), ca și Decembre — cu aceea a lui Mihail din Dorohoiu (n-le 165-6).

---

[1]) Apare și un nou boier, Ioan Balcean.

[2]) « Marușca, sora soției noastre », care a săvârșit « viclenie când a fugit la Ruși », deci în Polonia rusească, e probabil Doamna lui Ștefan, căci soția lui Ilie era Marinca și n'avea altă soră decât pe principesa polonă Sofia (Bogdan, *o. c.*, pp. 68—70; cf. Costăchescu, p. 511, n-l 158).

[3]) Se pare că acte scrise răpede puteau să fie date și de Ilie singur, ca acela, care nu pare fals, din Suceava, 30 Iunie 1437 (*ibid.*, n-l 160). Dar autenticitatea lui nu e sigură.

[4]) Boieri noi Vlașin, și doi alții. Apoi (p. 542) Manoil Grecul (Grec adevărat, se pare).

PRETENDENTUL NICOLAE BASARAB IN ELVEŢIA

DE

N. IORGA

Şedinţa dela 24 Aprilie 1931

In 1929, la congresul internaţional de Istoria Spaniei, înfăţişam din nou figura acelui ciudat Nicolae Basarab care se zicea fiul lui Barbu, şi acesta al unui Neagoe, care nu poate fi, în intenţia acestui pribeag nenorocit ori acestui aventurier cerşitor, altul decât Neagoe Basarab. Pe lângă vechea notiţă a lui Seyfert (v. *Pretendenţi domneşti în secolul al XVI-lea*, « Analele Academiei Române », XIX) o corespondenţă săsească din secolul al XVIII-lea, publicată de d-l Andrei Veress (în aceleaşi « Anale » pe 1928) îl presintă la Segovia în 1568, în tovărăşia unui Bucquoy, dintr'o familie francesă care a servit apoi Casa de Austria, şi a unui German din depărtata Cubă. Se ştie că el a ajuns apoi să fie închis la Viena.

D-l Alexandru Marcu îmi semnalează acuma un foileton al ziarului *Neue Zürcher Zeitung* (9 April din acest an), în care, cu o introducere a d-lui « L. W. », unde e şi ceva adevăr, dar sunt şi multe greşeli, explicabile la cine n'a avut vreo atingere cu istoriografia românească, se publică un act din Zürich, în iarna anului 1571, în care Nicolae « Bassarabae », « Domn, moştenitor şi legiuit urmaş al Valahiei Transalpine », cere ajutor dela magistraţii oraşului elveţian.

Iată cuprinsul acestei cereri:

« *Edle, ernfeste, ersame, besondere Herren und Freunde,*

« Wir tun Euch mit betrübten Hertzen zu wissen, wie dass nach jämmerlicher Ermordung unseres lieben Herrn und Vaters seligen, wir mit samt unsrer geliebten Frau Mutter und Schwester vom Erbfeind der Christenheit, dem türkischen Kaiser, aus unserem Erbfürstentum der Walachei nach Constantinopel hinweggeführt und unsere Frau Mutter und Schwester noch heutigen Tags daselbst in schwerer Dienstbarkeit gehalten werden.

« Da aber vor sechs Jahren der allmächtige Gott durch seine gnädige Schickung Gelegenheit verliehen, sind wir durch seine göttliche Hülfe dem grimmigen Feind entronnen und erstlich zu Malta angekommen, danach in Hispanien gezogen, uns an königlicher Majestät Hof, auch in deroselben Feldzügen wider die abtrünnigen und vom christlichen Glauben abgefallenen Moren dermassen gehalten, wie aus hochermeldeter königlicher Majestät Schreiben (so wir hiemit einlegen) gnugsam zu verstehen.

« Dieweil aber aus gutem Bedenken wir aus Hispanien gezogen und wegen vieler Ursachen uns zu der königlichen Majestät zu Polen, so unserem Erbfürstentum benachbart, und an die uns viele christlichen Potentaten gnädige und freundliche Empfehlung gegeben (so wir auch hieneben einlegen), zu begeben gesinnt sind, gelangt demnach an Euch unser freundlich bittliches Begehren, sintemalen wir langwieriger Leibesschwachheit halber bis in die fünf Monate zu Speyr gelegen, und aus dringender Not auch unsere Ross haben müssen verkaufen, Ihr wollet aus christlichem Mitleiden uns als einem vom blutdürstigen Feind gemeiner Christenheit vertriebenen und hochbetrübten Fürsten mit einer Steuer behülflich sein, damit wir ehrlich und ziemlich zu hochgedacht königlicher Majestät zu Polen kommen mögen. Zweifeln nicht, der Allmächtig werde eine so rühmliche christliche Woltat in Grösseren vergelten.

« Da auch durch göttliche Gnad unsere Sachen in künftigen Zeit zu glücklicher Wolfahrt (wie wir verhoffen) geraten würden, wollen wir gegen dieser hochlöblichen Stadt Zürich dermassen mit der Tat uns dankbar erzeigen, dass dieselbe ein Gefallen darob tragen solle.

« Tun hiemit Euch dem Allmächtigen befehlen, einer tröstlichen Antwort gewärtig.

NICOLAUS BASSARABAE,
Princeps, haeres et legitimus Successor
Vallachiae Transalpinae m. p.

In această cerere, deci, Nicolae Basarab se presintă — ceeace nu făcuse în scrisorile lui anterioare — ca fiul unui Domn sau pretendent omorît. Cu mama şi sora, e adus la Constantinopol, de unde scapă el singur, şi anume la anul 1565. Se refugiază întâiu la Malta, unde e primit de Cavalerii Ioaniţi — şi în bogatele Arhive de acolo trebuie să se afle vreo urmă de trecerea lui.

Se ştie, cum am spus, de petrecerea lui în Spania. Dar şi aici se adaugă ceva nou. Filip al II-lea a primit pe străin în oastea sa şi l-a întrebuinţat în luptele cu Maurii răsculaţi. Basarabul nostru a avut a face deci cu fanaticii apărători din Sierre ai credinţii musulmane spre care-i adusese înapoi instinctul. El aduce şi dovada scrisă a isprăvilor săvârşite în acest lung şi greu războiu.

Din Spania pleacă spre regele Poloniei, pe care-l crede « vecin cu principatul său de moştenire », dar boala-l prinde la Spira — aici iarăş Arhivele ar trebui cercetate —, unde e reţinut astfel timp de cinci luni.

Ajutorul orăşenilor din Zürich i-ar fi necesar pentru continuarea drumului. Căpătă numai patru « coroane noi » la 7 Ianuar 1571. Insemnarea Sfatului, reprodusă în acelaş articol, are acest cuprins: « Ihm sind von meinen Herren 4 neue Kronen zu einer Verehrung und Zehrpfenning verordnet und gegeben worden; 7. Januar. 1571 ».

OPERA ISTORICĂ A D-LUI NICOLAE IORGA

DE

ION I. NISTOR

Şedinţa dela 26 Iunie 1931

La 18 Iunie distinsul nostru Coleg şi preşedinte de Consiliu, d-l Nicolae Iorga, a împlinit vârsta de 60 de ani, din care 34, deci mai bine de jumătate, i-a petrecut ca membru corespondent şi activ al Academiei Române.

In calitatea aceasta, d-sa a contribuit, din belşugul puterilor sale intelectuale şi sufleteşti, la ridicarea prestigiului acestui înalt aşezământ şi la realizarea măreţelor scopuri pe care Academia le urmăreşte dela înfiinţarea ei.

Răspunzând la salutul d-lui I. Negruzzi de bun sosit în Academie, d-l Iorgaziceà acù 21 de ani:

« Mă voiu găsì, vă asigur, şi de acum înainte în cel dintâiu rând al ostenelilor, şi în cel din urmă al pretenţiilor ».

Cel dintâiu la datorie şi osteneală şi cel din urmă la onoruri şi pretenţii, a rămas d-l Iorga neîntrerupt dela intrarea sa în această savantă corporaţiune până astăzi, când *nu* Academia, ci încrederea Majestăţii Sale Regelui şi a ţării l-a chemat să ocupe cea mai înaltă funcţiune în Stat.

Cu aceeaş ocaziune festivă, d-l Iorga depuse şi mărturia sa de credinţă în legătură cu menirea şi chemarea aşezământului nostru, zicând:

« Academia poate face, în mijlocul unui popor, căruia îi lipseşte o adevărată opine publică, în ce priveşte ştiinţa şi literatura, mult bine şi mult rău, prin preţuirea lucrărilor ce i se prezintă la premii, sau pentru care se solicită onoarea publicării în Analele ei ».

« Ea poate descurajà pe cei ce *nu* merită aceasta, și poate încurajà pe cei cari sunt vrednici de un îndemn mai departe. Mă bucur că voiu puteà, în noua mea situație, să contribui la darea îndrumărilor sigure și folositoare, luptând pentru înmulțirea lucrărilor la înălțimea științei, cugetării și artei moderne, și pentru înlăturarea diletantismului, vechiu sau nou, necritic sau hipercritic, care mai ales la popoarele în faza noastră de cultură, e o pângărire sau o sterilizare a științei și literaturii și o primejdie a viitorului lor ».

Iată linia de conduită, pe care însuș d-l Iorga și-o fixase la intrarea sa în Academie și dela care d-sa nu s'a abătut niciodată. Călăuzit de aceste principii, d-l Iorga a avut un rol determinant în activitatea Academiei și în deosebi a Secțiunii Istorice, al cărei distins și venerat membru este.

Desbaterile Academiei în ultimele 2 decenii sunt arhipline de propunerile, sfaturile, îndrumările și criticele d-lui Iorga, isvorîte toate din gândul său generos și din sufletul său nobil și îngăduitor.

« Știința, dacă este bine îndrumată — zice d-sa — înseamnă totdeauna o înălțare a punctului de vedere, o lărgire de orizont, o lămurire a zărilor, și n'are vreun merit deosebit acela, care vede mai departe pentrucă a venit mai târziu ».

Prin numeroasele sale comunicări, făcute în ședințele publice ale Academiei, comunicări care îmbrățișează întreg domeniul istoriei noastre naționale; prin nenumăratele sale dări de seamă asupra cărților incurse la premii; prin elogioasele sale rapoarte asupra activității științifice a oamenilor de litere din țară și străinătate; prin redactarea « Buletinului Secțiunii Istorice » dela 1910 încoace; precum și prin importantele sale *daruri* de cărți, acte, documente și manuscripte, oferite Academiei, ilustrul nostru Coleg a îndrumat și a încurajat totdeauna pe cei vrednici de îndemn, a promovat în măsura cea mai largă scopurile Academiei și a grijit cu toată stăruința ca lucrările ei să se mențină la înălțimea științei și cugetării moderne. Nu voiu uità niciodată cuvintele înduioșetoare pe care, acù 15 ani, d-l Iorga mi le-a adresat la intrarea mea în Academie. Plini de recunoștință, îi dorim cu toții să petreacă încă mulți ani între noi în plenitudinea puterilor sale

creatoare. Fiindcă fiecare zi din viața unui om harnic este un spor pentru vitalitatea poporului său. Conștiința, pe care d-sa a adus-o în Academie, constitue un nobil imbold pentru noi, care ne dă puteri ce cresc din fiecare osteneală fericită prin isprăvile ei.

Numeroasele sale publicațiuni, apărute în limbi străine, au avut darul să răspândească și să ducă departe peste hotarele țării bunul renume al Academiei Române. Prin participarea sa la congresele internaționale, prin cursurile sale la Sorbona și prin conferințele sale interesante și instructive, ținute în toate capitalele europene, ba chiar și în America, d-l Iorga a făcut cinste Academiei noastre și a binemeritat pentru știința și învățătura românească.

Alegerea sa de membru al mai multor societăți savante, precum și distincțiunea sa cu titlul de doctor honoris causa al Universității din Oxford, iar de curând al Universităților din Paris și Roma, dau cea mai strălucită dovadă de reputația științifică de care ilustrul nostru coleg se bucură în lumea savanților europeni. Iată de ce Academia Română, plină de recunoscătoare admirație pentru tot ce d-l Iorga a făcut pentru ea, a ținut să-l sărbătorească astăzi în mod cuvenit, la împlinirea vârstei de 60 de ani, precum sărbătorise la vremea sa pe Titu Maiorescu, D. A. Sturdza, ș. a.

* * *

Opera istorică a distinsului nostru coleg Nicolae Iorga depășește cu mult marginile obișnuite ale unei munci de savant. Deaceea credem că ne împlinim numai o datorie față de noi înșine, dacă, cu acest prilej solemn, aruncăm o scurtă privire asupra acestei mărețe și nepieritoare opere.

Din tinerețe, viața sărbătoritului nostru coleg — după propria sa mărturisire — n'a fost altceva decât pregătire răbdătoare pentru a cunoaște și a puteà explicà; neatinsă pasiune de a descoperì chiar cu părăsirea tuturor plăcerilor și cu înfruntarea tuturor primejdiilor; lipsă de orice mândrie pentru ceeace el a câștigat numai prin stăruință și metodă, doar cu adausul acelui noroc care știe totdeauna unde trebuie să vie.

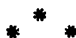
De 40 de ani d-l Iorga desvoltă o extraordinară activitate în vastul cuprins al istoriografiei române. Cunoscător neîntrecut al limbilor clasice și moderne și stăpân desăvârșit pe toate mijloacele de investigație istorică, d-sa a făcut studii și cercetări în toate direcțiile și în toate domeniile istoriei noastre, așà că nici una din manifestațiunile vieții noastre publice n'a rămas necercetată de largul său spirit de scrutător și înțelegător.

Cu neîntrecută și uimitoare putere de pătrundere, d-l Iorga a studiat toate laturile vieții poporului român și a lărgit cunoștințele noastre prin bogatele rezultate ale laborioaselor sale studii. El a pătruns în toate tainele vieții noastre: naționale, politice, economice, culturale, literare, artistice, religioase, militare și sociale, răscolind și frământând toate ideile și concepțiile asupra trecutului românesc. Reînnoind ipotezele și modernizând formele, d-l Iorga a devenit creatorul unei epoce noui de metodă și de cugetare, de construcție și de formă istorică.

D-sa a dat un nou avânt cunoștințelor noastre istorice și le-a mânat mai departe prin o îndrăzneață revoluție de ordin filosofico-istoric. El a urmărit desvoltarea neamului românesc pe toate căile de investigație și cu toate mijloacele științifice. In fața chestiunilor celor mai complicate și a problemelor celor mai controversate, stau ipotezele ingenioase și concluziunile savante ale geniului său creator. Viziunea clară a spiritului său a înviat trecutul din rămășițele de viață care a fost. El a desfundat drumuri noui în tărâmurile neumblate și a luminat în întunericul celor mai obscure epoce din istoria poporului român.

Prin rezultatele cercetărilor sale el a lărgit hotarele înguste ale cunoștințelor noastre istorice și a schimbat multe din concepțiile și părerile învechite, care se repetau mereu în cărțile de istorie, numai pentrucă fuseseră susținute vreodată de cineva.

Xenopol a văzut în d-l Iorga un mare închegător de desvoltare al trecutului și un strălucit talent de scriitor, care unește munca răbdătoare a cercetătorului pasionat cu însușirile spiritului său filosofic.

Opera istorică a d-lui Iorga este prea vastă și variată pentru ca să poată fi cuprinsă și apreciată în întregime în cadrele înguste ale unei disertațiuni festive. Dar oricât, ea poate fi urmărită sistematic în trei direcții și anume:

1. In direcția *edițiilor de izvoare documentare și narative.*
2. In direcția *studiilor sale de analiză istorică* și
3. In direcția *studiilor sale de sinteză.*

Ca adunător și editor de acte și documente, d-l Iorga a exploatat cu o neîntrecută râvnă și pricepere o bună parte din arhivele europene și a avut norocul să descopere și să editeze un prea bogat material istoric în legătură cu trecutul nostru, material menit să modifice și să întregească rezultatele cercetărilor istorice de până acuma. Nici o informație, cât de neînsemnată ar păreà ea la prima privire, nu erà respinsă, ci culeasă cu îngrijire și încredințată tiparului, pentrucă și cea mai mică pietricică poate contribuì, la rândul ei, la umplerea unui gol din mărețul edificiu al istoriei noastre naționale.

Recolta aceasta așà de bogată în documente externe umple 5 volume din colecția Hurmuzache și anume volumele X, XI, XII, XIV și XV; trei volume de « Acte și Fragmente cu privire la Istoria Românilor », 5 volume de « Notes et Extraits », ș. a. Pe lângă aceste ediții monumentale de acte externe, d-l Iorga a mai publicat în anexe la studiile și cercetările sale un mare număr de documente externe, de mare importanță pentru cunoașterea relațiilor țărilor noastre cu străinătatea.

Recolta din arhivele străine este întregită cu o bogată culegere de documente interne, pe care d-l Iorga le-a descoperit și adunat din arhivele și bibliotecile din țară și dela particulari. Materialul acesta este publicat în cele 23 de volume de « Studii și Documente », în « Genealogia Cantacuzinilor », în « Documente privitoare la familiile Cantacuzino, Callimachi, Ştirbey, etc. » în « Documentele Externe ale Regelui Carol », în « Inscripții din bisericile din România », etc., etc.

Pe lângă izvoarele *documentare*, d-l Iorga a dat cuvenita atenție și izvoarelor *narative*, editând mai multe cronice indigene

ca « Istoria Domnilor Țării Românești » de Constantin Căpitanul Filipescu, sau « Narațiunile străine cu privire la viața și domnia lui Despot-Vodă »; extrase din cronicari greci, bulgari, turci, etc.

Cu ocazia editării materialului istoric, d-l Iorga nu s'a mulțumit numai cu reproducerea exactă a textelor; ci el le-a și studiat totodată și prin interpretarea ce le-a dat, a înțeles să smulgă din ele tot ce se puteà obține pentru sporirea și îmbogățirea cunoștințelor noastre istorice.

Edițiile sale de izvoare se disting, față de cele ale antecesorilor săi, prin notele și explicațiile bogate pe care le dă, astfel că aceste note însoțitoare sunt uneori desvoltate în adevărate disertații și monografii de cea mai mare importanță pentru cunoașterea și pătrunderea trecutului românesc.

* * *

Nu există epocă în istoria română care să nu fi primit, pe urma numeroaselor studii ale d-lui Iorga, lămuriri, rectificări, lărgiri și întregiri. Memoriile Secțiunii Istorice din Analele Academiei, începând cu volumele XVIII—XXXVIII și continuând cu volumele I—X din seria 3, sunt pline de comunicările d-lui Iorga, care tratează, în mod temeinic, diverse probleme din vastul domeniu al istoriei române. La acestea se mai adaugă și un mare număr de publicațiuni și conferințe ținute de d-sa la diferite ocaziuni și care toate aduc contribuțiuni interesante și puncte de vedere noui.

Prin studiile și cercetările sale, d-l Iorga a schimbat multe din concepțiile vechi, care, pe drept pe nedrept, intraseră în domeniul public. El a reabilitat epoca Fanarioților cari, după propria sa observație, într'o vreme de fatală asprime au adus la noi pe lângă tendințe filosofice franceze și o administrațiune cu forme moderne ca cea a lui Constantin Mavrocordat sau Grigori Vodă Ghica.

Tot d-l Iorga a arătat că țările noastre ajunseră într'o vreme centrul silințelor spre cultură al întregii lumi creștine răsăritene. Matei Basarab și Vasile Lupu erau considerați ca vajnici apărători ai ortodoxiei, iar Constantin Brâncoveanu umpluse

orientul ortodox cu traducerile sfintei scripturi în limbile orientale.

* * *

La numeroasele sale lucrări de analiză istorică se asociază și operele sale de sinteză. In fruntea acestora stă monumentala sa scriere: « *Geschichte des Rumänischen Volkes* » apărută la Gotha în 2 volume, îmbrățișând întreaga istorie a Românilor dela începuturile lor până la 1905.

Manuale de istoria poporului român au apărut aproape în toate limbile culte din Europa, așà în limba franceză, germană, engleză și italiană.

In « *Istoria literaturii religioase până la 1688* », în « *Istoria literaturii române în secolul XVIII și XIX* », în « *Istoria bisericii române* », precum și în « *Istoria artei române* », d-l Iorga ne înfățișează, cu vastele sale cunoștințe și cu neîntrecuta sa putere de pătrundere, aproape tot materialul culturii noastre proprii, în care energia și inițiativa națională a știut să contopească într'un tot armonic, caracterele civilizației occidentale cu ale celei orientale, ai cărei moștenitori legitimi și integrali am fost noi Românii.

* * *

Increzător în vigoarea luptătoare a neamului și în energia lui asimilatoare, d-l Iorga a ridicat la strălucire marile figuri istorice ale neamului în excelentele sale monografii asupra lui Ștefan-cel-Mare, Mihai-Viteazul, Constantin Brâncoveanu, Tudor Vladimirescu și alții.

In studiile și cercetările sale, d-l Iorga nu s'a mărginit numai la istoria politică și culturală a neamului, ci d-sa a urmărit și « *umila acțiune necontinită și obscură a gloatelor fără nume și fără fapte* », adică a mulțimii anonime, harnice și răbdătoare ce se îndeletnicește de veacuri cu meșteșug și negoț, precum și cu răsturnarea brazdei străbune; aceà mulțime care, după propriile sale cuvinte, condiționează forța politică și strălucirea artei și care de veacuri poartă pe umerii săi splendoarea palatelor și a templelor. Cercetările sale

minuţioase în această direcţiune au scos la iveală scrierile: «*Istoria Comerţului*», «*Istoria Industriei*», «*Istoria Negoţului şi Meşteşugului din trecutul românesc*», precum şi numeroasele sale scrieri în legătură cu traiul ţăranilor şi problema agrară.

* * *

D-l Iorga a arătat că viaţa naţiunii noastre a fost necontenit amestecată cu vieţile celorlalte popoare, fiind în funcţie de dânsele şi înrâurind necontenit viaţa acestora. Fiecare naţiune este o energie care îşi are izvoarele ei deosebite, caracterul şi misiunea ei specială. Dar nici una din aceste energii nu se poate izolà ermetic şi nici nu trebuie să fie izolată.

Istoria unui popor atinge istoria celorlalte popoare, fixându-se şi păstrându-se în mediul firesc de universalitate umană, căreia îi aparţine în cea mai superioară esenţă.

Pornind dela aceste consideraţiuni superioare, d-l Iorga a închinat o bună parte din cercetările şi meditaţiunile sale istorice relaţiunilor noastre cu celelalte popoare şi anume cu: Englezii, Francezii, Germanii, Italienii, Ungurii, Polonezii, Ruşii, Ucrainenii, Sârbii, Grecii, Bulgarii, Albanezii şi Turcii.

El a studiat viaţa acestor popoare în raport cu neamul şi cu ţara noastră şi a publicat rezultatele studiilor sale în limba franceză, germană, engleză, italiană şi chiar suedeză pentru ca ele să fie accesibile unui cerc mai mare de cititori şi astfel să contribue la apropierea şi înfrăţirea acestor neamuri cu poporul nostru.

După Dimitrie Cantemir, d-l Nicolae Iorga este al doilea istòric român care a scris istoria Imperiului Otoman: «*Geschichte des Osmanischen Reiches*», apărută la Gotha 1908—1913, în cinci volume.

Tot d-l Iorga a scos la iveală rolul nostru de mijlocitori ai tendinţelor culturale şi politice ale apusului pe care le-am avut, chemând la libertate naţională, şi îndemnând, cu un ajutor statornic şi desinteresat, rând pe rând pe Sârbi, pe Bulgari şi pe Albanezi.

* * *

După d-l Iorga popoarele sunt organisme vii care trebuie să trăiască după nevoile organice ale ființei lor ce se întemeiază pe un întreg trecut. D-sa a tălmăcit rostul acestui trecut cu căldură și entuziasm și cu o neclintită și comunicativă credință în dreptatea cauzei noastre și în dreptul firesc și inalterabil la trai și la desvoltare proprie.

El a fost și a rămas un animator neobosit al unității neamului peste hotarele nelegiuite de pe vremuri, un predicator sincer și convins al solidarității de rassă și un fericit descoperitor de idealuri, dându-ne tuturora cea mai strălucită pildă de nobilă însuflețire, de muncă fără preget și de jertfă dezinteresată.

Ca un adevărat apostol al unității culturale, propovăduită cu succes de Academia Română, d-l Iorga, cu multă vreme înainte de unire, a colindat toate ținuturile locuite de Români pentru a le cunoaște, pentru a mângăià pe cei de sub stăpânirea străină și pentru a-i întărì și încurajà în credința izbăvirii ce erà să vină.

Din vremea acestui apostolat datează numeroasele sale scrieri asupra Românilor din Ardeal, din Basarabia și din Bucovina, scrieri care au contribuit așà de mult la deșteptarea conștiinței naționale și la afirmarea solidarității de neam și de cultură între toți fiii aceluiași popor.

Din vremea aceea datează scrierile sale: «*Istoria Românilor din Ardeal și Ungaria*», apărută în românește și franțuzește; «*Sate și Preoți din Ardeal*», «*Documente Românești din Arhivele Bistriței*», «*Neamul Românesc din Basarabia*», «*Basarabia Noastră*», «*Insemnătatea ținuturilor de dincolo de Prut*», «*Neamul Românesc din Bucovina*», «*Boieri și Răzeși în Bucovina*», «*Legături culturale între Bucovina și Principate*», etc.

Propagandei sale prin scris și viu graiu se datorește în bună parte trezirea curentului de unitate națională în nouile provincii din care s'a desprins puterea misterioasă care a mișcat și a trezit neamul întreg, mânându-l la lupta eroică pentru întregire. Astfel a devenit d-l Iorga unul din factorii determinanți ai închegării unirii noastre naționale.

* * *

Dar neobositul și pasionatul cercetător în domeniul istoriei naționale nu și-a restrâns activitatea numai asupra acestui tărâm, ci el a întins-o larg și asupra istoriei universale, îmbogățind literatura istorică cu opere și lucrări de valoare care au găsit aprecieri elogioase la învățații străini. Contribuțiuni de ale sale găsim în cele mai multe reviste de specialitate străine. Publicațiunile sale: « Thmas de Saluces », « Philipe de Mesière », « The Bizantin Empire », « Istoria Poporului Francez », « Istoria Rinului », « Istoria Civilizației », « Istoria Slavilor de Răsărit », « Istoria Hunilor », « Istoria Albanejilor », « Istoria Bulgarilor », « Istoria Ungurilor », « Istoria Ţiganilor » apărute în volumul IV din Istoria Universală de Helmolt, indică partea de contribuție a d-lui Iorga la istoria universală și îndeosebi la cea a Orientului și a Cruciatelor.

* * *

Intr'un duios acces de auto-confesiune, d-l Iorga amintește undeva de senina filozofie a unei bătrânețe de meditație superioară care să se hrănească din tot materialul din nou căpătat prin îndărătnice silințe în care sufletul se lămurește și se înalță. Erà evident o aluzie la idealul bătrânețelor sale.

Dar se vede că vârsta de 60 de ani, pe care distinsul nostru coleg a atins-o, nu este cuprinsă în bătrânețele de superioară meditație visată de d-sa. Cel ce timp de 40 de ani a înfățișat viața poporului său în toate manifestațiunile ei politice, culturale și economice, a ajuns « bătrân numai prin experiență », cum ziceà odată despre sine. Pentrucă înainte ca senina filozofie a unei bătrânețe de meditații superioare să-i fi potolit râvna neobosită de a cunoaște și de a explicà, d-l Iorga, care până acuma a *scris* istorie, este chemat să o și *facă*, punând țării la îndemână experiențele și învățăturile culese în vastul tărâm al trecutului.

Iar noi, plini de admirație pentru geniul său creator, urăm distinsului nostru coleg, ca opera guvernării sale să fie la înălțimea operelor sale istorice.

UN ROMÂN ISCOADĂ LA 1683 IN TABĂRA REGELUI SOBIESKI LA VIENA

DE

ION I. NISTOR

Şedinţa dela 16 Maiu 1930

Infrângerea Turcilor sub zidurile Vienei la 1683 constitue un eveniment istoric determinant în desvoltarea normală a civilizaţiei europene. Puterea Imperiului Otoman, triumfător în Ucraina şi Podolia, în Moldova şi Muntenia, în Transilvania, Banat şi Ungaria, atingând culmea desfăşurării sale, tindeà năvalnic spre Apus, unde creştinătatea, ameninţată de completă cotropire, i se puse în cale la Viena. Nicolai Costin arată că Sultanul concepuse « gânduri înalte asupra creştinilor şi că pe atunci Turcii erau mari şi tari, cât lumea se cutremurà; că încotrò se porneau, nu erà să nu biruească. Cara Mustafa paşa, om mândru, lacom foarte, gândul lui se puse la mare lucru întru acest chip. Luând Beciul şi supunând Impărăţia Nemţească, să coboare prin Ţara Leşească şi aşà întorcându-se prin Moldova să puie paşă şi în Ţara Muntenească » [1]).

Pentru aducerea la îndeplinire a acestui plan semeţ, Turcii înaintară spre Viena unde, în primele zile ale lunii Septemvrie 1683, se dădù aceà memorabilă bătălie, care aveà să hotărască nu numai asupra soartei politice a ţărilor din Europa Centrală, ci şi asupra civilizaţiei creştine în genere; căci instalarea stăpânirii turceşti însemnà totodată şi ştergerea a orice urmă de cultură şi civilizaţie creştinească. Cu oprirea năvălirii păgâne şi înfrângerea ei la Viena începe decadenţa Imperiului Otoman,

[1]) *Letopisețe*, II, p. 24.

fiindcă puterile creștine învingătoare, încurajate de marea lor izbândă, organizară campanii sistematice pentru izgonirea Turcilor din Europa Centrală și aruncarea lor peste Dunăre în Balcani.

Cu executarea acestui măreț și îndrăzneț plan se însărcinară învingătorii dela Viena: Impăratul Leopold I și craiul Poloniei Ion Sobieski, care, urmând sugestiunilor Papei Pius al IX-lea, reînoiră la 31 Martie 1684 așà numita « *Liga Sfântă* », între Poloni și Austriaci, asociindu-și și pe Venețieni [1]).

Impăratul Leopold începù lupta pentru recucerirea Ungariei, Transilvaniei și Banatului, iar craiul Sobieski luă asupra sa alungarea Turcilor din Podolia, Moldova și Țara-Românească. Ambele armate creștine urmau să se întâlnească triumfătoare la Dunăre pentru a întreprinde de acolo marșul comun împotriva Constantinopolului, inima Imperiului Otoman [2]). Expedițiile creștine contra Turcilor dădură rezultate apreciabile, întrucât împăratul Leopold, izgonind pe Turci din Ungaria și punând capăt supremației turcești asupra Ardealului, ocupă aceste țări cu trupele sale.

Regele Sobieski, la rândul său, alungă pe Turci din Podolia și Ucraina, reîncorporă aceste două provincii regatului său și năvăli apoi în Moldova pentru a aduce la îndeplinire planurile de cucerire până la Dunăre [3]).

Dată fiind marea însemnătate istorică a acestui act politic epocal, suntem mândri de a puteà constatà, că și *Românii* au avut partea lor de merit la săvârșirea lui. La bătălia dela Viena din Septemvrie 1683, care aveà să hotărască asupra soartei politice și culturale a Europei Centrale, luară parte activă și Românii în ambele tabere; și anume atât în tabăra păgână cât și în tabăra creștină [4]).

Imprejurările politice nenorocite aduseră cu sine că la Viena în 1683, ca și în marele războiu pentru întregirea patriei, Românii să lupte față în față pe ambele fronturi adverse.

[1]) Hurmuzaki, *Documente*, V, 1, p. 102—105.
[2]) W. Fracnoi, *Papst Innocenz der XI. und Ungarns Befreiung von der Türkenherrschaft*. Freiburg in Brisgau, 1902, p. 176 și 190.
[3]) Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 336—337.
[4]) Ion Grămadă, *Die Rumänen bei der Belagerung Wiens im Jahre 1683*, București, 1915.

In 1683 sub zidurile Vienei, Românii luptau și în armata de împresurare a Turcilor, dar totodată conaționali de ai lor luptau și în tabăra polonă a regelui Sobieski, ce venise să dea ajutor imperialilor la despresurarea Vienei. Craiul Sobieski încheiase în Martie 1683 cu împăratul Leopold un pact de alianță ofensivă și defensivă contra Turcilor cotropitori [1]).

In temeiul vechilor capitulațiuni cu Poarta Otomană, domnitorii țărilor române erau datori să însoțească cu contingentele lor de trupe, armatele de operație ale suzeranului în expedițiile sale de cucerire. Potrivit acestor obligații, domnii țărilor române primiră ordin dela sultanul Mohamed al IV-lea să întărească cu contingentele lor armata turcească care, în primăvara anului 1683, porni din punctul ei de concentrare dela Belgrad spre Viena. Domnii țărilor române: Șerban Cantacuzino, voevodul Munteniei, George Duca, voevodul Moldovei, și Mihai Apaffy, voevodul Ardealului — căci și Ardealul erà propriu zis o țară românească — conformându-se poruncii sultanului, mobilizară în grabă contingentele lor și pe la Sf. Gheorghe 1683 se puseră în mișcare spre Ungaria, pentru a se unì acolo cu grosul armatei turcești de sub comanda marelui-vizir Cara Mustafa.

« In anul 1683 — zice Genealogia Cantacuzinilor — din poruncă au mers Șerban-Vodă și Duca-Vodă la Ungaria, și au făcut două mari baterii de pământ cu adânci șanțuri, unde acolo erà Apaffy Mihai, domnul Transilvaniei și groful Teleky cu oștirile lor ce țineau partea Turcilor » [2]). Constantin Căpitanul arată în cronica sa că « domnii români amândoi, craiul unguresc Apaffy și Tuchely groful cu oastea lui, toți s'au împreunat la Belgrad; acolo au rămas împăratul, iar Cara Mustafa, vizirul, luând oștile s'au dus drept la Beciu » [3]).

Pe la Sf. Gheorghe, Șerban-Vodă pornì din București cu oastea sa care numărà vreo 6000 de oameni. El străbătù Oltenia, trecù fruntaria țării la Orșova iar de acolo, ridicându-se pe valea Cernei în sus, atinse Lugojul și Timișoara și trecând

[1]) M. Immich: *Geschichte des europäischen Staatensystems von 1660—1789.* München, 1905, p. 111.

[2]) *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 212.

[3]) *Constantin Căpitanul*, p. 205.

1*

Tisa se întâlnì cu armata moldovenească mai jos de Budapesta. Se pare însă că la Timișoara Șerban Cantacuzino se despărțise de grosul trupelor sale, care își continuară marșul spre Buda, iar el o luă spre Belgrad, pentru a se prezentà sultanului Mohamed. Cel puțin aceasta rezultă din relațiunea lui Constantin Căpitanul. Izvoarele contemporane nu ne-au păstrat știri mai amănunțite cu privire la alcătuirea armatei muntene și nici cu privire la boierii cari însoțiau pe Domn în îndepărtata sa expediție militară.

Ceva mai bine suntem informați asupra contingentului moldovenesc de sub comanda lui Duca-Vodă. Nicolai Costin relatează că Turcii când « au *ocolit* cetatea Beciului, căreia îi zic și Viena », cu trimis « poruncă și la Duca-Vodă și la Șerban-Vodă, domnul muntenesc, ca să se găteze de oaste ». Iar sosind contingentele românești și tătărești, « vizirul cu toate puterile împărătești și cu Murad Gherei, hanul Crâmului și cu Apaffy Mihai, domnul Ardealului și cu Duca-Vodă și Șerban-Vodă, domnul muntenesc au purces spre Viena. Insă pe Apaffy Mihai l-au lăsat de strajă înapoi, nu l-au dus la Beciu » [1]), probabil pentru motivul că Turcii n'aveau destulă încredere în el.

După arătarea cronicei, « Duca-Vodă au ieșit din Iași la oaste, Aprilie 24 zile, Luni » [2]).

Cronicarul Ion Neculce, completând informațiile lui Nicolai Costin, arată că « făcut-au atunci Duca-Vodă mare gătire de oaste; și au adus și câteva polcuri de Cazaci dela Ucraina [3]), și călărime și lefegii și curteni și hânsari; și pe țară au orânduit oameni de oaste, și boieri și mazili cu câte 10—12 slugi, și au pus și pe un Brahă căpitan de au făcut un steag de oameni tot din vătăjii boierilor și a jupâneselor celor sărace » [4]).

Dela Iași Duca-Vodă s'a scoborît în jos la Focșani, iar de acolo « mergând cu oastea sa prin Țara Muntenească au trecut peste munți și au mers alături cu Țara Ungurească pe la Sibiu pre la Logoj, pre la Temeșvar, pre la Sarvaș, pre la Sonok, ce

---

1) *Letopisețe*, II, p. 2.
2) *Letopisețe*, II, p. 25.
3) Duca-Vodă erà totodată și hatman al Ucrainei.
4) *Letopisețe*, II, p. 216.

este la apa ce se chiamă Tisa, și de acolo la Dunăre la cetatea Buda, și acolo într'un câmp au ajuns pre Șerban-Vodă cu oastea; și au venit Șerban-Vodă de s'au adunat cu Duca-Vodă» [1]).

Pe la sfârșitul lui Maiu, Duca-Vodă trecù munții prin pasul dela Ban [2]). Brașovenii aflând despre intrarea sa în Ardeal, îi trimiseră o solie numeroasă rugându-l să nu atingă orașul lor[3]). Sașii din Bistrița tremurau de frică ca nu cumva armata moldovenească să străbată munții pe la Câmpulungul Moldovei și să atingă orașul lor. Petru Hurgheș, nămesnicul din Câmpulung, liniștì pe Sași, comunicându-le ca să știe că « Oștile s'au pornit adevărat prin Țara Muntenească fără greș » și că prin urmare n'ar mai fi nici o primejdie ca să treacă prin părțile lor [4]). Intr'o nouă scrisoare Câmpulungenii și tot orașul scriau birăului din Bistrița « precum să n'aibă nici o grijă de rândul oștilor, că oștile merg pe la « Țara-Muntenească » [5]).

Un frumos grup de boieri mari însoțià pe Duca-Vodă în expediția contra Beciului. In fruntea lor se găsià însuș cronicarul Miron Costin, mare-logofăt, hatmanul Buhuș, postelnicul Constantin Ciobanu, paharnicul Ion Racoviță, marele vornic Gavriliță Costache, comisul Catargiu, marele șatrar Tanase din Soroca, căpitanul Braha, tretilogofătul Gheorghiță și alții [6]).

Cât despre itinerarul lui Mihail Apaffy găsim informațiuni prețioase în «*Diarium Franciscii Török*», publicat de Alexandru Szilagy [7]). Din diariul acesta aflăm că voevodul Ardealului pornì cu contingentul său din Apahida la 8 Iulie 1683, însoțit de comandantul trupelor Mihail Teleky. La 7 August contingentul ardelean trecù Dunărea între Parkany și Strigoniu. La 19 August Apaffy cu armata sa erà la Bruck pe Leitha. La 22 August dânsul luă contact cu marele vizir Cara Mustafa, iar la 2 Septemvrie, în ajunul bătăliei dela Viena, trupele ardelene ocupaseră pozițiile dela Jauring (Jaurino), părăsite de

[1]) Neculce, *l. c.*, II, p. 217.
[2]) N. Iorga, *Studii și Documente*, XI, p. 140.
[3]) N. Iorga, *Socotelile Brașovului*, în « Anal. Acad. Rom. Ist. », XXI, p. 225.
[4]) N. Iorga, *Documente românești din arhiv. Bistriței*, II, p. 36. No. 226.
[5]) N. Iorga, *Documente din arhiv. Bistriței*, p. 38, No. 228.
[6]) Neculce, *l. c.*, II, p. 218 urm.
[7]) *Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, vol. XVII, p. 339 urm. Budapesta, 1894.

curând de pașa dela Buda; la 9 Septemvrie voevodul Ardealului cu contingentele sale se găsià în retragere la Pápa, fără să fi luat parte la atacul contra Vienei, fiindcă vizirul n'aveà destulă încredere în statornicia sa. Nicolai Costin erà deci bine informat când susţineà că «pe Apaffy Mihai l-au lăsat ca strajă înapoi, nu l-au dus la Beciu» [1]). La 13 Octomvrie Apaffy își luă rămas bun dela marele-vizir la Buda și trecù Dunărea pe podul dintre Buda și Pesta. In ziua de 19 Octomvrie Apaffy atinsese Tisa pe podul dela Szolnok. La 30 Octomvrie contingentele ardelenești atinseră Mureșul și-l trecură pe podul dela Lipova, iar în ziua de 4 Noemvrie 1683 Mihail Apaffy intră în Deva.

In izvoarele românești nu găsim nici o indicaţie precisă asupra numărului luptătorilor români din tabăra turcească. Un călător italian însă, Giovanii Benaglia, apreciază contingentul muntean al lui Șerban-Vodă la 4000—6000 de oameni [2]).

Kunitz, rezidentul imperial din Constantinopol, care se găsià ca prizonier în tabăra turcească, preţuește numărul Muntenilor și Moldovenilor la un loc la 10.000 de oameni [3]). Călugărul Bernard Brulig socotește numărul Românilor și Tătarilor la un loc cu 24.000 de oameni [4]), ceeace ar face să cadă asupra Românilor 10.000—15.000 de luptători.

Intr'o mare lucrare oficială ce fusese alcătuită pe baza de acte și rapoarte autentice, se arată numărul Românilor cu 12.000 și anume 6000 Munteni și 6000 Moldoveni [5]).

Ioan Christian Engel menţionează 4000 de Munteni și 2000 de Moldoveni [6]).

In ordinea de bătălie a armatei turcești, care s'a găsit în lăsământul ducelui Carol de Lorena, găsim contingentele

---

1) N. Costin, *l. c.*, II, p. 26.

2) G. Bonaglia, *Ausführliche Reisebeschreibung von Wien nach Konstantinopol*, Franckfurt, 1687, p. 141.

3) G. Chr. Kunitz, *Diarium*, nebst ausführlichen Relation der Wienerischen Belágerung, 1684.

4) B. Brulig, *Berichte über die Belagerung der Stadt Wien, 1683*, publ. în « Archiv für Kunde österreichischen Geschichtsquellen », vol. IV, 1850, p. 267.

5) « *Kriegsjahr 1683* » nach Akten und anderen autenthischen Quellen dargestellt in der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegsarchivs, Wien, 1883, p. 53.

6) I. Chr. Engel, *Geschichte der Moldau und Walachei*, I, p. 325.

românești plasate în a cincea linie de bătălie și anume pe Munteni cu 5000 de luptători, iar pe Moldoveni cu 4000 [1]). Din datele acestea contemporane și oficiale totodată putem deci constatà că întreg contingentul de trupe române care a operat la asedierea Vienei atingeà aproape tăria unei divizii de circa 10—12.000 de oameni.

In muzeul provincial din Cernăuți se păstrează planul taberei turcești de sub zidurile Vienei dela 1683 sub titlul: « *Castrametatio Turcarum Exercitus ante Vienam anno Christi 1683* » făcut de *Leaoder Anquissola* și sculptat de *Dominico Rossetti*. Il reproducem la sfârșit după originalul dela Cernăuți.

Contingentul voevodului Transilvaniei nu erà mai mare decât al fiecărui din celelalte principate române. In susmenționata ordine de bataille, trupele lui Mihail Apaffy sunt consemnate cu 5000 oameni, iar cele ale contelui Tököly cu 6000 de oameni. Având însă în vedere că în rândurile trupelor ardelenești trebuie să se fi aflat și un număr oarecare de Români, putem admite că la asedierea Vienei luptau sub comandă turcească aproximativ 15.000 de Români: Munteni, Moldoveni și Ardeleni.

Este însă de sine înțeles că nu toți acești Români erau și combatanți; o bună parte din ei o formau cetele de salahori, cari se întrebuințau la transporturi, la achizițiuni de furaje și provizii, la deschiderea și repararea drumurilor și mai ales la construcția de poduri peste apele curgătoare. In marșul lor spre Viena, pionierii români lucrară la construirea unui pod peste râul Raab, iar un grup de combatanți români uniți cu Tătarii, devastară întreaga regiune dintre Raab și Rabnitz, prădând și făcând mulți prizonieri [2]). Ajungând sub zidurile Vienei, Românii erau ocupați în timpul asediului la construcții de poduri peste brațele Dunării [3]). Engel arată că Românii erau dulgheri și pontonieri iscusiți, însărcinați cu construcția

---

[1]) *Contrabataille des grossen türkischen Kriegsherr*, ed. I. Grămadă, *Die Rumänen bei der Belagerung Wiens im Jahre 1683*, p. 27.

[2]) I. C. Feigius, *Wunderbarer Adlerschwung*, I, p. 439; Kunitz, *o. c.*, p. 18; F. Firnhaber, *Diarium*, în « Archiv für österreichische Geschichtsquellen », IV, p. 499; Hammer, *Gesch. d. Osm. Reiches*, III, p. 733.

[3]) Hammer, *o. c.*, III, p. 739.

de poduri, o jumătate de milă în josul și altă jumătate în susul Dunării sub comanda unui pașă.

* * *

Dar oricât de strictă erà disciplina în tabăra turcească, simpatiile creștinilor nu puteau fi decât alături de creștini. Inșiși Turcii își dădeau bine seama de situația aceasta și deaceea ei așezară pe Români în a cincea, iar pe Ardelenii lui Apaffy și pe Ungurii lui Tököly chiar în a șasea linie de bătaie. Regele Sobieski, înaintând cu trupele sale la despresurarea Vienei, căută să ia contact cu Românii. In Septemvrie 1683 Craiul scrià soției sale: « Valahii și Moldovenii sunt și ei acolo, adică la Viena, dar este încă prea greu de a se înțelege cu dânșii » [1]).

Simpatiile Românilor pentru cauza creștină se explică și prin faptul că jugul turcesc erà și așà destul de greu, iar în cazul unei eventuale izbânde, ar fi putut devenì și mai apăsător din cauză că planul marelui vizir erà, precum s'a arătat mai sus, să prefacă toate țările române în raiale turcești. In condițiunile aceste, simpatiile Domnilor români nu puteau fi deci de partea Turcilor, ci ele erau îndreptate spre creștini, a căror cauză dânșii căutau să o servească cum puteau mai bine.

Șerban Cantacuzino întreținea relațiuni secrete cu rezidentul imperial Kunitz care petrecea, precum s'a spus, în tabăra turcească. Prin mijlocirea Domnului român, rezidentul trimitea regulat informațiuni imperialilor din cetate asupra situației din lagărul turcesc. Un om de încredere al rezidentului, travestit în haine turcești, care ducea imperialilor scrisori prinse în ceară topită, erà condus de oamenii voevodului muntean prin tabăra turcească la locul de întâlnire cu imperialii; el primì chiar dela Șerban-Vodă un dar de 6 galbeni [2]). Pentru aceste prețioase servicii; Șerban-Vodă cereà în schimb favoruri pentru ostașii săi, intervenind ca aceștia să fie crutați de imperiali în timpul luptei și anume pretutindeni acolo, unde se ridică steagul ce purtà pe o parte crucea, iar pe cealaltă

---

[1]) Engel, *o. c.*, I, p. 325.
[2]) F. F. Oechsle, *Briefe des Königs von Polen I. Sobiesky an die Königin Marie Kasimire*, Heilbronn, 1827, p. 38.

chipul Maicei Domnului [1]. Iar contra Românilor ce lucrau la poduri să nu tragă decât în aer, pentru a-i sperià și a-i determinà să se retragă la vreme din linia de foc [2].

La rândul său Șerban-Vodă se angajà să încarce tunurile cu paie când aveà să le descarce contra imperialilor [3].

Se pare că și spionii Kolcitzki și Grigorovici cari aduceau Austriacilor necontenit informațiuni din tabăra turcească, lucrau cu concursul Domnului muntean [4]. Inaintea cortului său, Șerban-Vodă ridică, la 1 Septemvrie 1683, o cruce, menită să arate că dânsul erà creștin și Domn al Țării Românești din grația lui Dumnezeu, nu din mila Turcilor păgâni. La retragerea sa subită dela Viena, Șerban-Vodă eliberă pe prizonierul Ion August Stohwasser și, dăruindu-i pe deasupra încă și 50 de galbeni, îl însărcină să roage în numele său pe imperiali ca dânșii să nu se atingă de aceà cruce, ci să o lase la locul ei [5]. După retragerea Turcilor, crucea fu descoperită de Austriaci și transportată la palatul arhiepiscopesc din Viena [6].

Manuscriptul din Oradea-Mare: Cronica Bălăcenească, care reproduce în întregime pe Constantin Căpitanul, adaugă câteva note relative la asedierea Vienei, zicând:

« Afară de aceasta Șerban-Vodă pe ascuns se întâlnià cu Nemții prin cărți și odată a avut pe un Jesuvit-pater multă vreme ascuns în cortul său; și când Nemții voiau să dea cetatea, trimise pe Jesuvit de le spuse bărbătește să se apere încă 4 ceasuri că Turcii gătesc pravul și vor încetà de bătălie, până li se va aduce prav; și au și ridicat Șerban și o cruce de lemn de stejar întru pomenirea sa și a tuturor Românilor, care mult se muncesc și se rog lui Dumnezeu ca să nu ia Turcii cetatea dela creștini » [7].

* * *

[1]) Kunitz, *o. c.*, p. 35; Feigius, *o. c.*, p. 445.
[2]) *Ibid.*
[3]) *Ibid.*
[4]) I. Chr. Engel, *Gesch. d. ungarischen Reiches und seiner Nebenländer*, IV, Halle, 1804, p. 325; Del Chiaro, *Istoria delle moderne revoluzioni della Valachia*, Venezia, 1768, p. 135.
[5]) *Theatrum Europaeum*, XII, 2, p. 543 urm.
[6]) I. Chr. Engel, *l. c.*, I, p. 326.
[7]) I. Grămadă, *o. c.*, p. 41 urm.

Dar nici Duca-Vodă nu se dădeà înapoi dela servicii de acest fel. El înlesnì unui oarecare Ivan care venise cu hârtii împărătești dela ducele Carol de Lorena către rezidentul Kunitz, ieșirea din tabăra turcească după împlinirea misiunii sale, înrolându-l într'o echipă de pioneri moldoveni ce lucrau la podurile peste Dunăre. La revărsatul zorilor Duca-Vodă chemà pe Ivan în cortul său, îi dădù hârtii tainice către ducele de Lorena și, cinstindu-l cu 10 galbeni, îl repezì cu o barcă de pioneri dincolo de Dunăre [1]). Soldații români treceau neobservați șanțurile și se repeziau în cetate. La 21 Iulie doi Români aduceau asediaților din cetatea Vienei informațiuni prețioase asupra devastărilor turcești și tătărești din împrejurimile Vienei [2]). In August un soldat român se rătăcì mort beat în cetate, închinând trecătorilor cu o cănuță de vin pe care o ținea în mână. Desmeticindu-se din beție, soldatul român povestì Vienezilor că Turcii duc mare nevoie de furaje pe care trebuie să le aducă din mari depărtări și cu mari primejdii, fiindcă pretutindeni soldații turci sunt înconjurați de țărani nemți și uciși [3]).

Ca oameni curajoși și fără frică, Românii erau elementul cel mai căutat pentru împlinirea însărcinărilor celor mai primejdioase. Când marele vizir Cara Mustafa voià să primească informațiuni din tabăra creștină, el însărcinà totdeauna pe Români cu această misiune riscantă, fiindcă Românii și în deosebi Moldovenii erau mai familiarizați cu stările din Polonia. Astfel marele vizir nu voià să creadă că în ajutorul creștinilor ar fi sosit însuș regele Sobieski în fruntea trupelor poloneze, pe care el îl credeà departe de Viena. Pentru a se încredințà deabinelea despre acest adevăr, vizirul alese un soldat moldovean care pe vremuri servise în armata poloneză, vorbia limba polonă și cunoșteà din vedere pe însuș regele Sobieski. Pe acest Moldovean, al cărui nume din nefericire nu ni s'a păstrat, Cara Mustafa îl omenì cu 10 galbeni și-l

---

[1]) N. Iorga, *Cronicele Muntene*, « Anal. Acad. Rom. Ist. », XXI, p. 393.
[2]) I. C. Feigius, *o. c.*, II, p. 75; M. Fuhrmann, *Alt- und Neues Wien*, II, p. 1128.
[3]) I. B. de Rocoles, *Vienne deux fois assiégée par les Turcs*, Leyde, 1684, p. 238. F. Wagner, *Historia Leopoldi Magni*, Augustae Vindelicorum, 1686, I, p. 595; Feigius, *o. c.* II., p. 447.

trimise ca iscoadă în tabăra poloneză ca să se încredinţeze *de visu* despre prezenţa regelui Sobieski în tabăra creştină dela Viena. Curajosul moldovean primì darul vizirului, îşi făcù semnul crucii şi înaintă plin de încredere în izbânda misiunii sale spre tabăra polonă.

* * *

Craiul Poloniei, Ion Sobieski, cunoşteà mai bine ca oricine primejdia turcească, căci luptase doară în fruntea armatelor polone în Podolia contra Turcilor, fiind nevoit să încheie cu ei faimosul tratat de pace dela Buciaci prin care republica polonă recunoşteà stăpânirea turcească asupra Podoliei şi asupra cetăţii Cameniţa. Şi tocmai vitejia sa în luptă contra Turcilor trezì admiraţia conaţionalilor săi în aşà măsură, încât dânşii se hotărîră să-i aşeze pe cap coroana regală. Sobieski erà fără îndoeală iniţiat în planurile lui Cara Mustafa, care hotărîse să se întoarcă victorios dela Viena prin Polonia la Cameniţa şi de acolo prin Moldova şi Muntenia, transformate în paşalâc, la Constantinopol. In condiţiunile acestea, imperialii n'aveau nevoie de prea multă persuasiune pentru a atrage pe Polonezi în vâltoarea luptei gigantice ce se desfăşură sub zidurile Vienei între barbaria păgână şi civilizaţia creştină. In împrejurările acestea s'a căzut uşor la înţelegere între Germani şi Polonezi, iar Sobieski se puse în fruntea armatei sale şi pornì spre Viena.

In armata poloneză, ca şi în cea turcească, cu care urmà să-şi încrucişeze spada la Viena, se găsiau multe elemente româneşti, ba chiar unităţi întregi de soldaţi moldoveni. Moldovenii pribegi cât şi cei aşezaţi în număr considerabil în Polonia şi Ucraina [1]), deprinşi de acasă cu meşteşugul armelor, jucau un rol însemnat în armata leşească. Contingente româneşti se găsiau pretutindeni în armata polonă şi nu odată se întâmplà ca unităţile româneşti să lupte sub steaguri adverse unele contra altora.

---

[1]) G. V. Ghelen, *Relazione compendiosa dell'assedio di Viena descritta*, Vienna, 1683, p. 14; A. Camesina, *Wien und seine Bewohner während der zweiten Belagerung, 1683*, în « Berichte und Mitteilungen des Altertumsvereines zu Wien », Wien, 1685, p. 50. Ion I. Nistor, *Românii Transnistrieni*, în « Codrul Cosminului », I, p. 490 urm.

Cohortele de veterani ale «*Dacilor Transnistrieni*», adică ale Românilor de dincolo de Nistru, înregimentate în armata lui Bogdan Chmelniţchi, aveau în bătălia dela Leov, în faţa lor alte cohorte, tot româneşti, care luptau sub steag polonez pentru apărarea oraşului contra asediatorilor [1]). Români din steagul lui Sienavschi făceau la 5 Octomvrie 1684, prizonieri după ce respinseră un puternic atac din partea Tătarilor [2]). In seimul ce s'a ţinut la Halicz în 1684 se luă hotărîrea de a se angajà călărime moldovenească contra Cazacilor [3]). In primăvara anului 1649 o unitate românească din steagul lui Koniecpolski atacă pe Cazaci şi-i puse pe fugă [4]). In bătălia dela Korsun Românii făceau servicii ca trupă de recunoaştere [5]). Mulţi dintre tovarăşii de luptă ai lui Hâncu şi Durac se înrolară în armata polonă şi însoţiră pe Sobieski în campaniile sale contra Turcilor. La ordinul de concentrare al lui Sobieski din 20 Iunie 1673 răspunseră Poloni, Cazaci şi «*călărime românească compusă din 18 steaguri cu 1570 de călăreţi*». Pe aceştia Sobieski îi primì cu mare bucurie, ştiindu-i «*veterani foarte viteji ce-i erau de folos ca oameni vestiţi în meşteşugul războiului*». Aceştia se înrolară în armata polonă, primind fiecare 100 zloţi soldă pentru trei luni [6]). Stegar în armata lui Sobieski fusese faimosul Postolaki din Chigheciu, care ajunse mai apoi comandant de graniţă în Câmpulungul-Moldovei. Camarazii săi de arme erau Turculeţ, Isăcescu, Teodor Calmaşul şi alţii [7]). Izvoarele poloneze pomenesc mereu de ostaşii români din armata lui Sobieski [8]). Dimitrie Cantemir arată că în Polonia miliţia uşoară se compuneà din Moldoveni şi că tatăl său Constantin servise timp de 17 ani ca *chiliarch*, adică comandant al unei unităţi de 1000 de oameni, distingându-se

1) S. Kuszewicz, *Arma Cazacia*, în « Fontes Hist. Ucr. Russ. », IV, p. 56.
2) « Fontes Hist. Ucr. Russ. », VI, p. 158.
3) *Ibid.*, p. 18.
4) J. Michalowski, Księga Pamiętnicža, 1814, p. 21.
5) Kostomarow, *Bohdan Chmelnicki*, II, p. 6.
6) F. Kulczycki, în « Acta Hist. resgestas Poloniae Illustr. », vol. II, 2, p. 1262; cfr. « Arhiva Istorică », I, 1, p. 176; N. D. Xenopol, *Istoria Românilor*, III, p. 313.
7) I. Neculce, *l. c.*, II, p. 252 urm.
8) Hurmuzaki, *Documente*, XVI, pp. 19, 28, 31, No. 50, 73, 84. cfr. B. P. Hajdeu, *Un Român apărător al Vienei la 1681*, în « Columna lui Traian », IV, p. 366; actul doveditor însă n'a mai apărut.

îndeosebi în bătălia dela Torun contra Suedezilor[1]). Dintre luptătorii români din tabăra lui Sobieski la Viena s'a distins boierul moldovean Calmuțchi, care pentru vitejia sa obține indigenatul în Polonia[2]).

Unități românești se găsiau și în armata poloneză dela Viena. Nicolae Diakowski de Diakow, mare stolnic de Latyczew, care însoțià pe regele Sobieski în campania sa contra Turcilor la Viena, arată în « *Ziarul* » său că în armata regelui se găsiau mulți Români organizați în stegulețe de armată ușoară. Diakowski povestește în ziarul său și un nostim episod, trăit și văzut cu ochii săi proprii. Este episodul cu Românul iscoadă, pe care, după recomandarea lui Duca-Vodă, marele vizir Cara Mustafa îl trimise să aducă informațiuni din tabăra poloneză precum s'a arătat mai sus.

Iată episodul în traducere română, înfățișat cu bogate și prea interesante amănunte de un martor ocular în persoana lui *Diakowski*[3]):

« In ziua următoare a fost prins în cortul regelui un spion turc, un Român. El fusese trimis de marele vizir și vorbià curent limba polonă, fiindcă servise pe vremuri la un curtean al regelui. Spionul acesta se furișase până în tabăra noastră în modul următor: el se apropiase mai întâiu de avant-posturile noastre cele mai înaintate; acolo lăsă calul la *Românii cari se găsiau în număr considerabil la stegulețele noastre ușoare.* De acolo înaintă pe jos până la cortul regal, căci el aveà ordinul de a

[1]) Dim. Cantemir, *Vita Constantini*, p. 4. « Chiliarcha, tum levis armaturae militiae, que ex Moldavis constabat, munus obtimut ».

[2]) « Candela », foaie bisericească literară, XVIII, 1899, p. 730; R. F. Karniol, *Die Bukowina im Jahre 1809*, p. 10.

[3]) *Diariusz Wiedenskiej-Okazu.* Przez Najjaśnejszego Króla Imci Polskiego Iana Trzeciego, z wiekostawą Narodu naszego expediowanej, teras przez W. Inci Pana *Mikolaja na Diakowscach Diakowskiego,* Podstolego Latijczewskiego, na tenczas w pokojn tegož Najjaśnieszego Króla Imci słužarego, i pod Wiednem aktu będącego ile przy młodej natenezas aplikacii, eo rozum uwažyc, oko widzieč, ucho słyszeč, a pamięc jsojąč mogła wypisany, apărut în I. N. Niemcewicz, Zbior pamiętników historijcznich o dawnej Polszcze. Tom. V, pp. 225—280, w Puławach, 1830; Wijdanie Nowe Iana Nep. Bobrowicza, tom. V, w Lipka, Nakladem i Drukiem Breitkopfa i Haertela, 1840.

La un anticvar din Viena mi-a căzut în mână manuscriptul unei traduceri germane al ziarului lui Diakowski cu titlul următor:

Des Polen-Königs Johann III. Sobieski Campagne von Wien, 1683

übersetztung des polnischen Originals, welches enthalten ist in den « *Memoiren über Polen* », aus den diesbezüglichen in verschidenen Sprachen erschienener Manu-

privì pe rege drept în faţă şi a se încredinţà, dacă regele se găseşte acolo în persoană.

Şi aceasta din următoarea cauză: hanul tătăresc Selim Gherai, care nutrià sentimente prietenoase pentru craiul Sobieski, căci el avusese dejà « *condictamina* » cu regele, şi din cauza aceasta se temeà să nu cadă în bănuială, intră la vizir şi-i spuse că oamenii săi ar fi făcut câţiva prizonieri germani, cari mărturisiră că regele Poloniei în persoană ar operà trecerea peste Dunăre la Tulln. Vizirul contestă acest fapt, răspunzând hanului: « Cum este posibil ca regele polon să fie în persoană acolo, când tratativele se găsesc în ultimul stadiu? Raportul este falş, Nemţii vor fi văzând probabil pe acei Poloni pe cari Lubomirski îi angajase în solda împăratului. »

Acel cavaler Lubomirski, care ajunsese mai apoi castelan de Cracovia şi hatman pentru meritele ce şi le câştigase în această campanie aveà sub comanda sa 4000 de oameni în solda împăratului; el luptà independent de comandamentul german pe barba sa proprie, pricinuià Turcilor pierderi simţitoare şi chiar acum înainte de sosirea noastră el izbutì să cucerească un important avant-post turcesc.

Spionul ajunse în cortul regal chiar la ora mesei, când regele stăteà la masă cu ai săi. Masa regală se aşterneà de regulă pentru 50 de persoane şi nimeni nu erà respins dacă nimerià să pătrundă până acolo. Iscoada, intrând în cortul regal, începù să se uite cu atenţie în toate părţile; ea se îndesă între oamenii regelui şi privià pe rege drept în ochi. Unii, observând aceasta, se întrebau: « Al cui şi cine este omul acesta? » Dar nimeni nu-l cunoşteà şi atunci unul dintre ei îşi făcù

---

scripten und Werken von I. N. Niemcewicz, Band V., Leipzig, 1840. »
Diarium über die vom erlauchten Könige von Polen
JOHANN III.
zum unvergänglichem Ruhme unseres Volkes
voll führte
CAMPAGNE VON WIEN
1683
jetzo von dem Truchsess von Latyczew
Nikolaus Diakowski auf Diakow
dazumal als Kämmerling bedienstet bei dem durchlauchtigsten König und anwesen bei der Kriegsthat von Wien aufgezeichnet, sofern er dies bei der dazumal jugendprister Auffassung, was der Verstand begriffen, was das Auge gesehen, das Ohr gehört und das Gedächtniss auf bewahrt, zu thun vermochte.
Eine Handschrift.
Autorul înzestrează traducerea sa cu un cuvânt înainte şi o semnează
Adolf Ritter von Skrzeszwski
Wien, im Jahre 1883. *k. k. Major a. D.*

drum la ofițerul de gardă pentru a-i comunicà că un necunoscut s'a furișat în cortul regal și privește mereu pe rege drept în ochi. Ofițerul răspunse: « Drace, mai știi de nu este acesta cumva un spion. Rog arătați-mi-l, ca să-l întreb ce fel de om este ». Și când i s'a arătat cum iscoada stăteà de tot aproape de masa regelui, ofițerul îi făcù semn să vină la dânsul. Indată ce venì, ofițerul îl prinse de braț și-i strigă cu o neașteptată asprime: « Păgânule, tu ești un spion, eu te-am cunoscut! » Atunci Românul se speriè așà de tare, încât zise: « Da, ai dreptate domnule! » Spionul fu ridicat imediat și pus sub escortă.

Indată după aceea se aduse la cunoștința regelui că în cortul regal a fost prins un spion; atunci regele poruncì ca spionul să fie adus înaintea sa îndată după masă. Cuprins de groază și frică iscoada fu adusă înaintea regelui, care o primì cu cuvintele: « Ticălosule, tu ești un spion turcesc! » Iscoada, palidă de frică, răspunse: « Așà este, Măria Ta; vizirul m'a trimis aici! »

Atunci regele, observând spaima omului acestuia, îi adresă cuvinte mai prietenoase, zicând: « Nu te teme, eu îți dau cuvântul meu de rege că nu ți se va smulge nici un fir de păr din cap, nici moartea nici altă pedeapsă să nu ți se aplice », și poruncì să fie dus la Gordon, șeful bucătarilor și să fie liber de orice escortă. « Dimpotrivă — zise regele — să i se dea de mâncare ca să se sature și să i se ofere și vin. N'a căzut el doară între musulmani, ci între creștini — căci eu cred că tu ești creștin! » La acestea Românul răspunse: « Da, eu sunt creștin! »

Indată i s'a pus înainte o strachină, apoi o a doua strachină, i s'a turnat vin și s'a vorbit prietenește cu dânsul. Regele poruncì să-l ospăteze *civiliter*, ca să-și vină în fire. Românul se întremă curând așà de bine, încât își venì de tot în fire.

Și iarăș vorbì regele cu dânsul, după ce fu adus înaintea sa. Când îl văzù înaintea sa, regele îi zise: « Cum ți-am spus mai înainte, să nu te temi, căci nici un fir de păr nu-ți va cădeà din cap, aceeaș o repet încă odată și deaceea răspunde fără teamă la cele ce te voiu întrebà. Inainte de toate te întreb: « Cine ești tu? » El răspunse: « Eu sunt un Român și am petrecut pe vremuri la curtea Măriei Tale în serviciu la cutare curtean. Fostul meu stăpân este probabil și dânsul aici în tabără ». Regele îi răspunse cu bunăvoință că fostul său stăpân nu este aici la Viena, ci se găsește la oștirea din Lituania. « Aceasta înseamnă nenorocirea mea, căci el ar fi mărturisit că i-am servit mulți ani cu cinste și credință. Eu am venit cu drag încoace, fiindcă nădăjduiam să găsesc

aici pe fostul meu stăpân. Inapoi eu nu mă mai întorc și deaceea implor mila Măriei Tale de a mă înrolà între trupele polone». Regele răspunse: « Este nevoie ca tu să-mi aduci înapoi un răspuns și eu îți dau un salv-conduct, căci și față de inamic trebuie să te ții de cuvânt! »

Românul răspunse: « Implinească-se voința Măriei Tale! » Regele întrebă: « Cum de te-a trimis pe tine aici? Slujești tu la curtea vizirului, și care este serviciul tău? »

Românul răspunse: « Eu slujesc la steagul călărașilor (călărași sunt aceia cari slujesc pentru soldă asemenea copanchilor moscoviți), iar pricina trimiterii mele încoace a fost următoarea: când hanul raportase vizirului despre armata Măriei Tale, despre persoana Măriei Tale și că la Tulln ai fi trecut Dunărea, vizirul nu voià să creadă și trimise după Domnul nostru român Duca (care murì mai apoi aici în Polonia ca prizonier la Leov, prins de Dymidezki, regimentarul Pocuției, făcut prizonier în Iași în ziua Crăciunului ortodox, tocmai când ne întorsesem noi dela Viena), căruia îi dădù poruncă severă să găsească un om care să știe bine limba polonă și care să fi slujit în Polonia, zicându-i: « Trebuie să se găsească în țara ta un astfel de om, de vreme ce tu sălășluești în vecinătatea Poloniei! » Noi suntem împreună cu domnitorul nostru supuși Turcilor. Domnul mă alese pe mine și mă trimise la vizir. Vizirul mă întrebă prin tălmaci dacă stiu bine leșește. Eu îi răspunsei că știu, fiindcă am servit mai mulți ani la un curtean al craiului. Vizirul zice: « De un astfel de om am eu nevoie în momentul acesta » și continuă: « Servește-mă cu credință și tu vei primì o bună răsplată ». Indată vistiernicul vizirului aduse 50 de galbeni și mi-i puse în mână zicând: « Să străbați până la Tulln, căci acolo armata polonă face trecerea peste Dunăre și cu dânsa și regele ei, dacă este adevărat, că dânsul însuş se găsește în persoană la armata de operație ». Apoi zise vizirul: « Te întreb, văzut-ai cândva pe rege? » Eu răspunsei: « L-am văzut și încă de mai multe ori ». La aceasta replică vizirul: « Cum se poate una ca aceasta, când tu ai fost doară numai sluga unui slujbaş al regelui, și în calitatea aceasta tu să-l fi văzut pe rege de mai multe ori? Câtă vreme ai slujit tu în Polonia? » Eu răspunsei: « Patru ani! » Şi iarăş vizirul: « Ar fi fost de ajuns când tu în curs de patru ani ai fi avut prilej să vezi pe rege numai o singură dată! » Eu răspunsei: « Eu l-aş fi putut vedeà în fiecare zi de patru ori, numai dacă aş fi vrut ».

La acestea vizirul se ridică furios și tună pe turcește: « Halam swylen deavor! » ceeace înseamnă: «Tu minți, ghiaurule! » Iar eu îi replicai:

«Eu nu mint, eu spun numai adevărul. Pe tine, milostive Doamne, te văd pentru întâia dată, iar pe rege îl puteam vedeà când voiam!» Replica aceasta îl înfurie și mai strașnic, așà că mă așteptam ca vizirul să-mi taie capul, ceeace erà la el un lucru foarte ușor. Dar îndată ce se liniștì, îmi zise: «Du-te și îndeplinește ceeace ți-am poruncit și vei primì o bună răsplată îndată ce te vei întoarce cu veste bună de acolo!»

Atunci regele auzind toată povestea întrebă pe Român: «Sunt eu acelaş Rege ca și la Zolkiew și Jaworow?» Românul răspunse: «Acelaș, Măria Ta!» Apoi craiul îngăduì: «Du-te în numele lui Dumnezeu și spune vizirului tău că pe rege nu numai că l-ai văzut, dar că ai și vorbit cu dânsul; comunică-i totodată din partea mea următoarele: «Regele Poloniei te vestește, milostive vizir, că Duminecă se va înfățișà la dejun!» Cu aceste cuvinte regele dădù ordin ca Românul să fie însoțit până la avant-posturi, iar de acolo să i se dea un salvconduct pentru două mile de drum.

In urmă s'a aflat vestea despre soarta Românului dela slujitorii vizirului. Românul, ajungând înaintea vizirului, îi raportă: «Armata polonă este considerabilă și craiul Poloniei se găsește în persoană în fruntea armatei sale. Pe rege nu numai că l-am văzut, dară am și vorbit cu dânsul și Măria Sa îți comunică, milostive vizir, că se va înfățișà Duminică la dejun». Vizirul nu crezù în vorbele Românului și poruncì să i se taie capul, pentrucă a spus minciuni.» Atât Diakowski.

* * *

Iată deci care a fost soarta tragică a Românului iscoadă în tabăra regelui Sobieski la Viena, care cu un curaj extraordinar și cu primejdia propriei sale vieți se achitase în mod atât de conștiincios de însărcinarea ce primise. In loc de recompensă, crudul vizir dădù ordin să i se taie capul, fiindcă spusese adevărul.

Dar nu trecù mult dela această întâmplare și vizirul Cara Mustafa simțì pe pielea sa proprie prezența regelui Sobieski în tabăra dela Viena. Armatele creștine de sub comanda craiului, înfrângând rezistența turcească, respinseră pe Turci de sub zidurile Vienei și-i puseră pe fugă. Nu trecù multă vreme dela moartea tragică a nenorocitei iscoade moldovenești când însuș Cara Mustafa îndură aceeaș soartă, bine meritată pentru trufia și cruzimea sa.

Deodată cu resturile armatei turcești înfrânte se retraseră dela Viena și contingentele românești cu oamenii câți mai rămăseseră în viață, sub comanda Domnilor români Șerban Cantacuzino și Duca Voevod. Tot atunci se retrase și Mihai Apaffy cu resturile trupelor sale împuținate și ele și demoralizate.

In vreme ce grosul contingentelor se îndreptă spre casă Domnii români se abătură pe la Belgrad unde, după mărturia lui Nicolai Costin «s'au pârît de față Șerban-Vodă cu Duca-Vodă pentru niște bani ce aveau gâlceavă din birul muntenesc pentru cari bani au rămas ca să-i plătească Duca-Vodă; și așà punându-și zi, 100 de zile, să dea banii, și au pus zălog doi boieri, anume pe Catargiu comisul cel mare și pre Tănasie dela Soroca vel șetrar, și așà l-au slobozit pe Duca-Vodă dela Belgrad» [1]).

Deacolo Șerban Cantacuzino se îndreptă direct spre casă, «iar Duca-Vodă dela Belgrad, purcezând, au venit prin țara ungurească, unde s'au adunat cu Apafi Mihai domnul Ardealului și l-au chemat craiul de l-au ospătat; la care ospăț să fi zis Apafi Mihai precum *au umblat Duca-Vodă să fie craiu*» [2]).

In vremea ce Duca-Vodă petreceà la curtea lui Mihai Apaffy la Alba-Iulia ca oaspe al voevodului ardelean, dânsul primì limbă din Moldova că în timpul lipsei sale din țară, Ștefan-Vodă Petriceicu, cu ajutor polonez, ocupase tronul Moldovei și că din pricina aceasta reîntoarcerea sa la Iași ar fi plină de primejdii. Ținând sfat cu boierii săi, Duca-Vodă se hotărî mai întâiu să treacă din Ardeal în Țara-Românească și de acolo în raiaua Brăilei unde îl așteptà jupâneasa Măriei Sale. Ajungând însă la Oșorheiu, la stăruința unor boieri, Duca își schimbă planul călătoriei sale și o luă deadreptul prin Brețc spre Oituz pentru a trece în Moldova. Asupra acestei fatale hotărîri Nicolae Costin ne povestește următoarele:

«Și după aceea sosind o slugă din Moldova, i-au spus de toate câte erau în țară. Atunci Duca-Vodă, sfătuindu-se cu boierii săi pe unde socotește să meargă în țară, ce unii au

---

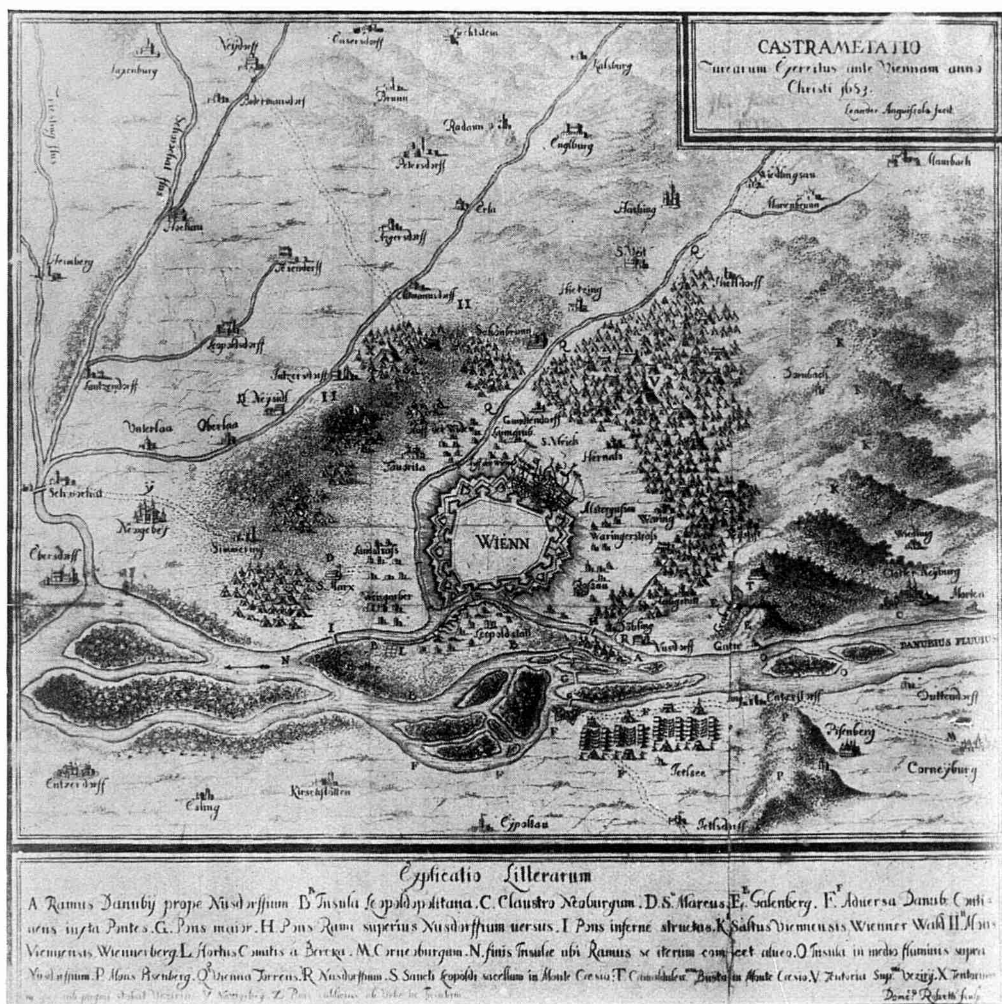
[1]) N. Costin, *l. c.*, II, p. 26 urm.
[2]) *Ibid.*, II, p. 28.

zis spre Oituz, iar Gavriliță vornicul să fi zis: « Eu, Doamne, sfătuesc așà: să ieșim prin Țara Muntenească. Hanul vine, Doamna Măriei Tale este la Brăila și dela Brăila, de va sta cineva împotriva Măriei Tale, atunci vei lua oaste dela Turci și dela Tătari și vei merge la scaun ». Și așà întâiu au plecat și Duca-Vodă pe sfatul lui Gavriliță vornicul. (Ce unde nu va Dumnezeu, omul nu poate). De care văzând Gavriliță vornicul că au întors Duca-Vodă să meargă spre Oituz și, știind și pre sfetnicul pre al cărui sfat erà să meargă spre Oituz sosind la Vașarheiu, atunci să fi luat prepostelnicul Constantin ce-l poreclià Ciobanul, de piept, și pre un nepot de vară a lui Duca-Vodă, ce-l chemà Cârstea, fiind vătav de aprozi și i-au zis: « Fătul meu, Cârstea, eu sunt bătrân, iar tu ești tânăr, voi să știi cine duce pe Măria Sa Vodă pe Oituz să-l dea neprietenilor ». Atunci postelnicul Constantin îi răspunse: — « Eu îl duc și pre sfatul meu merge! » Iar bătrânul Gavriliță vornicul zise: « Să fii mărturie că eu nu-l sfătuesc, Duca-Vodă are feciori și merge Măria Sa sănătos, că eu nu voiu merge ». Și așà și de acolo l-au părăsit Gavriliță vornicul pe Duca-Vodă și Ion Racovița vel paharnic și Gheorghiță logofătul al treilea și, lovind pe la un prieten ce-i ziceà Gherfaș Istvan le-au dat povață, lăsându-și carele acolo, i-au scos pe poteca Buzăului în Țara Muntenească ». Duca-Vodă dela Vașarheiu au tras la Brețca și trecând muntele pe Oituz au ieșit la Trotuș; ... dela Trotuș au tras la Domnești, iar acolo a fost prins și dus în Polonia, unde murì la Lemberg și fu înmormântat în stavropighia moldovenească de-acolo [1]).

Și așà s'a terminat expediția lui Duca-Vodă la Viena. Domnul a murit subit în prinsoarea poloneză, iar armata moldovenească s'a risipit, rămânând doară vreo două steaguri de Lipcani și puțini Simeni.

[1]) Nic. Costin, *l. c.*, II, p. 28; cfr. N. Muste, *Letop.*, III, p. 21.

Ion I. Nistor, *Un român iscoadă la 1683 în tabăra Regelui Sobieski la Viena.*

TESTAMENTUL LUI NICOLA NICOLAU

DE

N. IORGA

Şedinţa dela 25 Maiu 1931

Intîmplarea m'a făcut să capăt dela un anticvar prieten cărticica de casă, scrisă cu îngrijirea unui caligraf foarte subţire — afară de partea grecească — şi continuată pînă dincolo de 1850 cu însemnări fără valoare, a lui Nicola Nicolau din Braşov.

Erà de ajuns să se vadă cu cîtă iubire vorbeşte, în deosebitele socoteli şi mai ales în notiţele testamentare, acest bătrân de soţia lui, de fiii, Dumitrachi şi Necula, de fiice, cu cît simţ gospodăresc îşi chiverniseşte averea, cu cîtă smerenie creştină pomeneşte de el însuşi, căruia i-ar trebuì doar o căsuţă de odihnă în locul dăruit fiului, ca să-şi dea samă cineva ce suflet ales, ce om distins e autorul acestor note.

Dar asupra lui Nicola Nicolau, dintr'o familie braşoveană foarte cunoscută [1]), ştiam multe şi de multă vreme. Membru încă din 1795 al « Soţietăţii filosoficeşti a neamului romînesc în Mare Prinţipatul Ardealului », el e acela care a tipărit la Buda în 1814 *Gheografia sau scrierea pămîntului*, plîngîndu-se că « numai noi, Romînii, cari ne tragem dela cel mai slăvit neam, al Romanilor, pînă la aceaste vremi de o ştiinţă aşà de scumpă şi nepreţuită haină erau lipsiţi ». In acelaş an el plăteşte pentru Calendarul romînesc din Buda. Acelaş Mecenate cheltueşte la 1819 pentru *Plutarhul Nou*, tradus din Blanchard şi închinat episcopului de Roman, Gherasim,

[1]) Un omonim Nicola Nicolau. Un Gheorghe Nicolau traduce Acaftistul Sf. Cruci în 1802.

acesta însuși om de o cultură aleasă (se afirmă în prefață, după Petru Maior, originea românească a Corvinilor).

Mi-am arătat, în *Istoria literaturii romîne în secolul al XVIII-lea*, vol. II din prima ediție, de unde (pp. 329 și urm., 334, 337, 438) am luat aceste știri, părerea că poate el să fie traducător și al « Descoperirii Americii » după Campe (Buda, 1816). Aleasa formă literară din cărticica noastră, caligrafia perfectă ar îndreptăți părerea că în adevăr el e « prietenul neamului românesc », căruia i se datoresc traducerile acestea.

Avem întîiu un șir de însemnări răzlețe, risipite în tot cuprinsul caietului:

1762, Mai 15.

Cu ajutoriul puternicului Dumnezău fac însemnare scule, cositor și alte dichise de casă ce să află:

1 inel nevestii cu 3 diiamant[e]	60,—
1 părече cercei cu mărgăritar	26,—
1 păreche d^{o} fără mărgăritar	12,48
1 cruce și doo părechi cercei cu diiamant	160,20
9 șire mărgăritar mărunt	22,40
4 șire mărgăritar la a^{o} 1762	154,40
Mărgăritar cu granat.	8,40
3 inele	76,—
	l. 513,88.

Care aceaste mai sus numite scule, afară din alte dichise care de ceialaltă parte să va numì, și cu ce i s'au dat dela părinți, păzind toate după rănduiala dietii ce voi lăsà, să nu să socotească în partea ei, i le las dăruite.

Anume și alte dichise de casă ce să află:

2 bräne cu argint ale meale	50,—
2 covoară.	30,25
1 covor d^{o}	18,68
1 covor d^{o}	17,68
1 ibric de argint: acesta l-am vândut	53,68

2 toc. cuţite de argint, loţi —, câte 1,50 d. lotul.
2 toc linguri, loţi —, lotul 1,50.
300 l. cositor lucrat.

1790, Iunie 19.

Fac însemnare precum am cumpărat de la Margarita Langhi înpreună cu fiiu-său Ioan Lang casele din sus de casele Brăncovian[ului], le-am cumpărat în lei . . . . . . rfl. 1075,—
Pentru contract şi scris la protocol . . . . . » 4,80
La tatăl de vecini, fiind mijlocitor la vecinătate, după obiceai . . . . » 1,—
rfl. 1091,60.

1790, Mai 31.

Am mai cumpărat dela fratele Zahariia 1 loc care au fost loat dela olar, precum la contract arată. rfl. 400,—
rfl. 1491,60.

1792, Dechem. 7.

Aici fac însemnare pentru materiiale ce s'au fost loatŭ pentru locul ce au fost loat răposat fii-mieu chir Ioniţă:

26.200 cărămizi, sum. kr. 39	rfl.	102,76
15.900 ţigle de coperit, miia	»	111,30
	rfl.	214,06
4 stănjini piatră lucrată, cu rachiu şi altele. .	»	37,60
$12^1/_2$ buţi var, căte f. 2,60	»	32,50.

1797, Oct. 20.

Aici fac însemnare cu ajutoriul lui Dumnezău, începănd Dumitrachie să-şi facă casele din cele mai sus numite material[e], am dat, care să va socotì după preţul precum umblă acum, fiind ca să nu stea să să strice.
13.050 ţiglă de coperit
45 scocuri.
10 kr. fier la nişte scoabe şi roabe.
50 scînduri teleptăr *(sic)*.
27 d[0] de acasă.

Transporto.

16 mii cărămidă.
14 buți varniță.
2 șib. fier.

In mai multe rînduri, întîiu romînește, la 1793 și 1796, când trăià soția, apoi mult mai tîrziu, după 1819, Nicolau și-a alcătuit testamentul, plin de înțelepciune și de smerenie creștină, un crez de morală îndătinată, pe care-l dăm aici în românește și, pentru partea grecească, în traducere.

1793, Mart 20.

Soțiia mea și copii miei vor găsì în diată toate ceale ce am scris și am așezat, și așea vor urmà, iară cît aceaste ce sănt mai sus numite dela an⁰ 1762, Mart 15, pînă acum, poate să vor fi mai adeogat sau să vor fi scăzut, ci, căte să vor aflà, toate rămăn la mumă-sa înpreună cu fii, ca să nu să înparță până va fi soțiia mea cu viață, adecă muma copiilor, apoi, după ce o va chiemà Dumnezău, copii, ca niște frați, vor loa fieștecare din toate dichisele casei și scule ce vor aflà: poate va venì vremea și să vor căsătorì și ceialalți și cu vrerea măni-sa și a epitropilor frați, adecă Dimitrie și Necula, vor face ca niște frați. Iară, neavănd trebuință, vor rămăneà după cum mai sus numesc. Precum ați trăit pănă acum cu dragoste uni cu alți, așeà vă rog ca să trăiți și după răposarea mea, dănd mulțămită lui Dumnezău pentru ce ați [a]flat, și să rugați pre milostivul Dumnezău cu inimă curată și frica lui Dumnezău ca să puteți toți trăì într'o unire și dragoste, precum zice: ce e mai bun sau ce e mai frumos fără numai a lăcuì frații înpreună și a păză numele părinților: *χρησὸν ὄνομα καλὼ ὅπερ πλούτον πολὴν (sic)?* Bogăția să treace, iară numele cel bun rămăne apururea. In diată n'am numit căt să scoateți pentru pogabranie *(sic)* și pentru aceale rănduite ale mortului pănă la vremea lor, ci veți scoate, fiilor, num. f. 1000, zic: num. o mie; care purtarea de grije la mumă-ta, cu bună socotială,

nu în falǎ, ca să fim lăudaţi de oameni, ci mai vărtos la săraci şi sărindare, de veţi socotì că să cuvine, păn' la vremea lor, şi numele părinţilor şi al fraţilor şi al părinţilor măni-ta şi al altora care să va cuvenì, şi ce veţi socotì, fiilor, vr'un odor la bisearica Şchieilor, când vă va da îndemănă şi cănd veţi socotì, pentru vecnica pomenire a părinţilor şi a fraţilor care ne-au chiemat Dumnezău din lumea aceasta. Pentru aceasta, fii miei şi iubită soţie, socotesc că diiata nu va puteà stricà niminea. Şi aceaste care aici le-am scris vă rog să rămăe nesmintite. Şi mă rog, iubită soţie şi iubiţi fii şi fiice, să mă ertaţi, poate uni ori din iuţimea firi meale vă voi fi scărbit de vreo vorbă a mea, ca milostivul Dumnezău să vă erte şi pă dum., şi milostivul Dumnezău să vă întărească şi să vă miloiască cu al său dar, să vă fie povăţuitor spre toate faptele ceale bune, lui Dumnezău plăcute.

Eu, Nicola Nicolau, întăresc cu iscălitura mea şi cu pecete.

1796, Mai 20.

Pentru un loc de casă ce au rămas a răposatei fiicei meale Elena am socotitŭ, fiii-miei, ca, ajungănd maica voastră la starea bătrăneţelor şi va vrea ca să-şi aibă odihna ei, să să facă încă o casă înnainte şi să repăruiască ceale d'indărăt şi să trăiască acolo căt va aveà zile, şi cu vr'un fiiu, cu care va vrea, fiindcă destulă ştrapaţie am avut pănă acuma, dară după răposarea mea aşeà vă rog să faceţi, fiilor, şi să fie şi întru voi bună voie ca să şedeţi în casele părinteşti, că puteţi ca nişte fraţi iubiţi, şi pentru facerea casei şi repăraţion la ceale d'indărăt să să chieltuiască din bani ce au lăsat răposatŭ vărul Dima Dumşă. Poate nu va ajunge: să va mai adăugà dintr'altă parte, numai ia să-şi aibă odihna ei, fiindcă tot ce rămăne dela părinţi, fii rămăn moştenitori; să nu fiea înpotrivitori: numai acuma sînt vremile greale a chieltuì; omul nu mai poate la vremea lor să să urmeaze. Rămăind ca un părinte

Nicola Nicolau [1]).

[1]) Trei însemnări din 1772 pentru «bucuria lui chir Pano, ginerele mieu» (Iaşi).

In numele Sfintei Treimi.

Toți oamenii câți au avere în multe lucruri orînduiesc moștenitorilor lor cum să urmeze după moartea lor cu averea lor, și unii urmează aceste orînduieli, iar alții, primind averea, desfac și diatele și astfel se pierde și pomenirea mortului. Avem destule exemple ca acestea înnaintea ochilor noștri. Dar cel care vrea să-și facă numele nemuritor, trebuie întîiu să petreacă el însuși o viață cinstită cu frica lui Dumnezeu, cu obiceiuri bune și cu obișnuință curată, nu cu cîștig rușinos, și să învețe și pe moștenitorii săi să petreacă o astfel de viață.

Copiii miei prea-iubiți. Eu, neputînd să vă las avere, deoarece prin împrejurări n'am putut să o adun, căci, întîiu, timp de patrusprezece ani, am slujit pe răposatul mieu părinte, care, e adevărat, mi-a dat leafă, dar am cheltuit cînd m'am însurat, cum se arată în catastihul ce este la mine, afară numai că mi-au rămas, în acel negoț, ale mele 2.500 de florini, care nu mi s'au întors; cînd m'am socotit cu răposatul Hagi Ioan Bobescu *(Μπομπέσκου)*, mi-a dat 3618 florini, decât el îndatorase prăvălia lui Hagi Nicu, și i-am plătit eu, cum se vede la catastih, foaia 121, la anul 1790 sau 1792. Am slujit vărului mieu și am primit ca plată stupina. Dela 1792 pînă la 1796 am avut tovărășie cu răposatul Bobescu, la care tovărășie nu mi-a rămas niciun cîștig, și cîți bani i-am luat dela aceà tovărășie i-am plătit lui Nicu. La 1796, în vrîstă de douăzeci și șase de ani, am deschis prăvălie la București și la Brașov cu fratele mieu Zaharia și am făcut negoț pînă la 1818, la care vreme am avut cîștig destul, cum se arată la foaia 91, dar, deoarece au urmat diferite schimbări ale finanței cu hârtie-monetă, am suferit nu puțină pagubă și, urmînd foamete și scumpete la toate, s'au făcut cheltuieli peste măsură, așà încît nu s'a putut scoate nici capitalul. In 1818 și 1819 a fost marea nenorocire și negoțul n'a avut chiar niciun folos, și s'a pierdut și puținul capital, căci, de altfel, nici din moștenire, nici din afacere, din cauza împrejurărilor, n'a rămas cîștig, ci abià s'au întîmpinat cheltuielile și dobînzile. Nu pot să vă las capital, și las numai pe Dumnezeu ca să vă dea binecuvântarea și să vă ajute la întreprinderile voastre, ca să puteți

trăì viața aceasta mărgenită și plină de multă durere. Ca să puteți trăì însă viață pașnică, cred că nu strică să vă dau câteva sfaturi, din cîte am putut să fac eu în această lume mărgenită, în care ele pot să vă fie mai de folos decît averea.

Intîiu. Să aveți frica lui Dumnezeu și să nădăjduiți în puterea și bunătatea lui, și el nu vă va părăsì, după cum spune prorocul-Impărat David: întoarce către Domnul grija ta și el te va sprijinì.

Al doilea. Să aveți evlavie la cele dumnezeiești, și în credința voastră nu vă lăsați tîrîți de oameni cari nu țin în samă cele dumnezeiești, ci să cinstiți pe cei cuminți.

Al treilea. Să nu vă trufiți și să vă ridicați cu gîndul cînd vedeți nestatornicia lumii, gîndindu-vă la spusa lui Hristos că: tot cel ce se va înnălță pe sine se va smerì, iar cel ce se va smerì pe sine se va înnălță. De aceea, copiii miei, vă spun să nu fiți trufași, căci la nicio tagmă de oameni nu e mai ușoară căderea ca la tagma negustorilor, ceia ce se vede zilnic, și, de aceia se cuvine să se păzească o cale de mijloc în toată viața, ca să nu se întîmple să cadă, și atunci i s'ar păreà de nesuferit căderea, și, întru cât putuiu să aflu, oamenii trufași puțină înaintare văd, iar cei smeriți se vor ridicà; nici în înaintarea voastră să nu vă mîndriți, ci să ajutați și pe alții prin înaintarea voastră, cum ați văzut și la mine, că pretutindeni n'a lipsit să ajut cîte unul cu scrisul (*μὲ τὰ γραψίματα*).

Al patrulea. Să nu căutați cîștigul rău, căci nedreptatea nu se laudă, și cîți lasă moștenitorilor o avere ca aceasta, li lasă mînia dumnezeiască. Și nu e averea întru toate de folos; mai bun e numele, bun mai presus de averea cea multă. Destul e cînd are cineva atâta avere cît să poată trăì, căci cîți vreau să se îmbogățească întră în încercări și probe.

Al cincilea. Cînd Dumnezeu vă va miluì, trebuie ca și voi să fiți milostivi, căci cel ce miluește pe săraci, împrumută pe Dumnezeu. Milostenia să nu fie pentru vederea oamenilor, și, fiind în stare de să puteți miluì, întîiu miluiți pe ai voștri și apoi pe străini.

Al șaselea. Nici pentru haine bogate, nici pentru ale mîncării scumpe să nu vă stricați ce aveți, căci hainele bogate sunt nebunie și mîncările scumpe sunt de pagubă, și ele strică viața.

Al șaptelea. Să nu faceți societate (συναναστροφὴν) cu boieri de frunte și cu cei mai sus decît voi, căci o societate ca aceea poate să vă fie stricătoare, ci să faceți societate cu cei de sama voastră, și cu oameni de cinste, nu cu cei fără dînsa.

Al optulea. La jocul de cărți și altele să nu pierdeți bani, căci care se va amestecà la ele va ajunge în greutăți, și multor oameni li vin nenorociri dela jocuri; de asemenea fugiți de beție și de femei străine, căci și acolo e pieire a vieții.

Al noulea. Desele teatre și baluri (μπάλουρα) strică cu vremea moravurile; deci trebuie să fie cu măsură și să-și păzească cineva cinstea lui.

Al zecelea. Pe oamenii făcători de scandaluri cari samănă zizanie să nu-i primiți în casele voastre, căci unii ca aceștia cu minciunile lor strică familia.

Acestea despre moravuri. Acum să vă sfătuiesc și la cele politice.

Intîiu. La afacerile politice cît puteți nu vă amestecați, nici nu vă încărcați cu dînsele, ci cît puteți fugiți de ele, căci aduc jale și turburare și la capăt are cineva puțină mulțămire. Știți că eu destul m'am ostenit și am scris pentru astfel de lucruri (πράγματα) și puțină mulțămire am avut dela dînsele, și ca să nu vă pierdeți liniștea voastră lăsați pe alții să se încarce cu unele ca acestea, iar ca membri ai comunității dați-vă numai partea.

Al doilea. De epitropìi, atît bisericești, cît și ale orfanilor, feriți-vă cît puteți, căci, cum știți, eu multe am pătimit cu epitropia, cu care de loc n'am mai vrut să mă amestec în împrejurările vremii, și paguba care mi-a venit din monetă nu m'a silit [la aceasta].

Al treilea. La negoț să nu socotiți și să vă siliți a luà bani cu dobîndă, căci nu e lucru care să strice negustorului cît dobînda, și mai bine a se cumpănì cheltuielile și a se face mai puțin negoț decît să se încarce banii cu dobînda; aceasta mi-a stricat liniștea și viața.

Al patrulea. Nici să nu faceți o afacere cu credit peste măsură, căci, neputînd plătì, se pierde creditul.

Al cincilea. Chezășie să nu dați pentru nimeni, căci cel ce dă chezășie plătește. Eu, vrând să fac bine, am dat chezășie

și mi-am făcut rău mie singur. Și nici bani să nu împrumutați la rude, căci îi pierdeți, și se poate să ajungeți la ananghie; nici la boieri și la dregători să nu împrumutați, căci îi pierdeți.

Al șaselea. La alișverișurile voastre să nu amestecați răpire și nedreptate, căci nedreptatea nu se binecuvintează, și să nu dați pricină pentru interes să mergeți cu cineva la judecată; să fiți cu luare aminte cu cine aveți a face, și cît puteți să vă păziți de oameni mincinoși și înșelători.

Al șaptelea. Păziți-vă de judecăți cît puteți, căci, pe lîngă că pricinuesc cheltueli, aduc pe om și la slăbiciune (?) *(ἀθενενίαν; sic)*, mai ales cînd se întîmplă de pierde cineva procesul. Știți foarte bine câtă tulburare și câte cheltuieli am avut cu procesul Arderizilor *(Ἀρδέριδων)*.

Al optulea. Tot așà să fugiți de mărturii, să nu fiți marturi și să nu judecați afaceri străine, adecă să nu fiți doritori de procese, căci n'aveți vreo mulțămire, că eu, vrînd, de mai multe ori, să fac cu aceasta bine, mi-am găsit boala *(μπωλιάνκου)* și nicio mulțămire n'am avut, ci catigorìi și batjocuri.

Al noulea. Și, cînd îți merge bine la negoț și cînd îți merge rău, ține-ți-o ascuns, căci nu trebuie s'o spui în public.

Al zecelea. Nu te amestecà la viața împreună, adecă să nu fii gazdă, nici ca să fii lăudat, nici ca să fii catigorisit, căci nu aveți nicio mulțămire.

Al unsprezecelea. Cînd vă cere cineva părerea în afaceri publice politice, să vă dați părerea, dar să nu stăruiți așà ca să vă rămîie cuvîntul vostru, căci, de ar ieșì rău părerea voastră, veți fi învinuit și poate să fiți și pedepsiți, ci lăsați lucrul la părerea majorității.

Al doisprezecelea. Să aveți dragoste și înțelegere între voi și cît puteți să chivernisiți la un loc; bine, dar, când v'or crește copiii și puteți să vă slujiți cu ei, mai bine cu pace să desfaceți tovărășia voastră, ca să se înlăture zizaniile în viața-împreună și răceala lor.

Al treisprezecelea. Nu urmați părerea femeilor voastre, căci, fiind firească antipatia între ele, fac pretutindeni zizanie și aduc dihonie, dela care vine receala și se răcește iubirea.

Al patrusprezecelea. In fiecare an să faceți socoteli între voi, ca să știți unde vă aflați, și în negoțul vostru să păziți

dreptatea, căci, cînd nu este dreptatea la mijloc, nu înaintează negoțul.

Al cincsprezecelea. Să nu faceți tovărășie cu oameni străini, căci, neștiindu-li aplecarea, puteți să ajungeți la ceartă cu ei și la judecăți, și eu, în tovărășiile ce le-am avut cu unul și altul, am avut puțin folos și mai curînd am păgubit.

Al șasesprezecelea. La alegerea preoților și epitropilor cînd veți fi, dacă puteți scăpà, e mai de folos, iar, de nu veți puteà scăpà, dați-vă și voi părerea după părerea celor mai mulți, dar nici într'un chip să n'ajungeți la judecată pentru lucruri ca acestea, căci eu mult am pătimit pentru asemenea afaceri.

Al șaptesprezecelea. Să nu faceți întreprinderi mari, adecă moșii cu preț mare să nu cumpărați, cînd nu veți aveà banii voștri, căci aduc și jale și tulburări; că și eu, cînd am cumpărat casă scumpă, n'am pătimit destul, cît împrejurările vremii m'au silit la aceasta?

Al optsprezecelea. Deoarece nenorocirea vremii acesteia mult timp va aduce mare sărăcie și de aceia se va nenorocì negoțul, în acest timp să vă potriviți să nu vă întrețineți cu negoțul, cînd vremea nu ajută. Să nu vă mulțămiți numai a vă scoate cheltuielile, căci astfel puteți să vă ruinați.

Al nouăsprezecelea. Fiind piața imposibilă, nu poate cineva să se ajute la vreme de ananghie: de aceia e nevoie să-și reguleze cineva negoțul în așà chip ca să nu vie la ananghie, și e mai bine să dea cineva marfa sa și mai jos decît să ia bani cu dobîndă; de aceia e mai bine a-și micșorà cineva cheltuielile decît să fie silit să scoată bani străini și să facă negoț mare.

Al douăzecelea. La toate intreprinderile voastre să păziți dreptatea, precum și la 6 v'o spun, deoarece omul drept, și dacă-i merge rău cumva, Dumnezeu tot nu-l lasă, și cine merge cu dreptatea poate să aibă mila Proniei dumnezeiești, eu avînd pretutindeni, de cînd știu, ajutor.

Aceste puține sfaturi pe care vi le las, prea-dulcii miei copii, sunt canoane ca să puteți trăì această viață plină de dureri și să lăsați nume bun și după moartea voastră, cînd piere averea, gloria și toate fantaziile lumii, numai numele bun rămîne nemuritor, cum zice Înțeleptul: cîștigă-ți nume bun mai presus de avuția cea multă, și, dacă Dumnezeu va binecuvîntà

bogăția voastră, s'o cheltuiți cum trebuie, deci la nobile cheltuieli, la buna întreținere și grijă a copiilor voștri, la ajutarea săracilor și la alte lucruri de folos și de nevoie, nu la patima mîncării, la petreceri *(ζεύμα)* și chefuri *(ἐφαντόσεις)* și la alte lucruri netrebnice ca acestea; să nu ieșiți din cercul vostru și să fiți în rîndul boierilor, căci aceasta vă duce la ruină; adecă să nu lăsați pe femeile voastre să vîneze mode și altele asemenea, căci dela ele ajungeți a vă ruinà, că nicio tagmă de oameni nu cade așà de ușor ca negustorul, și de aceia trebuie să fie foarte cu luare aminte pentru numele cel bun, să vă luptați să nu-l pierdeți când l-ați căpătat. De asemenea să vă străduiți să nu se răcească reciproca aplecare frățească, aceia ce poate să se păzească atunci cînd veți da ascultare la vorbele femeilor, căci, avînd ele firească antipatie, tot răspîndesc cuvinte mincinoase și cășunează dihonii, și, ca să vă aveți liniștea voastră, nu puteți trăì împreună, fiind căsătoriți. De aceia, ca să nu se răcească iubirea voastră, mai bine să trăiți deosebit, dar să nu faceți dușmănie între voi din pricina femeilor, ci, chiar dacă s'ar întîmplà să vă osebiți din negoțul vostru, iubirea să rămîie între voi, să vă ajutați la nevoile voastre și să vă sfătuiți între voi cu privire la intreprinderile voastre, dar și mișcările voastre să le faceți în chip firesc, să duceți viață cinstită, ca să lăsați copiilor voștri nume bune. Însă să păziți înainte de toate dreptatea, căci pe omul cel drept nu-l lasă Dumnezeu, iar cel nedrept, îndată ce-și pierde sufletul, lasă și moștenitorilor săi blăstăm.

Acuma vin să vă orînduiesc și pentru sfârșit și după sfîrșitul vieții mele cum să urmați. Dacă prea-bunul Dumnezeu pentru multele mele păcate îmi va trimete boală îndelungă, să mă îngrijiți, prea-dulcii miei, și să nu vă supărați, căci, neavând soție ca să mă iubească și să mă îngrijească, poate să am nevoie de ajutor omenesc. Pentru aceia să puneți un om de cinste să mă îngrijească și, dacă mă va îngrijì bine, să-l miluiți bogat și după puterea voastră. Când veți vedeà că sunt stăpînit de boală, să vă gîndiți a mă pregătì de moarte cu sfînta mărturisire și primirea tainelor neprihănite, nu numai la ceasul morții, ci din vreme. Și, după ce mi-oiu fi dat sufletul, să nu vă împodobiți cu haine scumpe, căci nu

sunt bogat ca să vă las o mare moștenire. Un *Schlafrock (σλαφρόκη)* de bogasie și de alageà și o *Schlafmütze (σλείφνητζαν)* de bumbac ajung ca să acopere goliciunea mea. Pompă nu-mi faceți de loc, cu popi mulți și făclii. Ajung numai popii politiei. Nici clopote de polieleu să nu trageți, nici după moartea mea pomeni, afară de cele orînduite, să nu-mi faceți, și să mă îngropați la *mire* (mănăstire, românește?), unde zace și mama voastră.

La trecerea rămășiții mele dacă ați voì să mi se facă o cuvîntare *(διαδοχή)*, să nu-mi aduceți laude peste măsură, de oare ce, și dacă am făcut ceva pe lumea aceasta, am făcut numai ceia ce-mi cereà datoria mea, și nu mai mult, și de aceia nu mi se cuvin laude, căci datoria umanității *(τῆς ἀνθρωπότητος)* e să facă binele cinevà, că e păcat să ascundă talantul și, dacă am făcut bine orașului, am făcut-o ca iubitor de patrie *(φιλόπατρις)*. Insă, la cuvântare, dacă nu e o greutate pentru ascultători, puteți să-mi rostiți aceste cuvinte *(ἀποχροματτισμὸν)*:

«Prea-respectați preoți, prea-cinstiți negustori, cu cari împreună am trăit și am fost în societate dela anul 1760 în acest oraș, poate că, în cursul acestui timp, mai ales dela anul 1804, cînd am intrat în rîndul represintanților *(ῥεπρεζεντάντων)*, de multe ori v'am amărît și v'am plictisit *(παρείργασα)*, îndărătnicindu-mă cu totul în părerea mea, însă necăutînd niciodată la interesul mieu, ci numai la folosul comun, precum cred că ați aflat-o îndeajuns prin grija ce am avut-o ca să folosesc comunității. Insă poate că adesea v'am amărît sau v'am supărat (?); de aceia vă rog să mă iertați, și Dumnezeu va iertà și pe cinstea voastră. Foarte vă mulțămesc pentru cinstea și respectul ce mi-ați arătat mie în viață și v'ați orînduit să mă întovărășiți și pînă la mormînt: bogatul în daruri Dumnezeu să vă răsplătească osteneala. Dacă nu vă e greu să ascultați și ultimul mieu sfat, să aveți rîvnă pentru sfînta noastră biserică, precum au făcut și strămoșii noștri, căci, făcînd așà, pe lîngă răsplata ce veți aveà-o dela Dumnezeu, se va păzì și orașul de orice pericol. Să păstrați buna înțelegere și iubire, și rînduiala din părinți a Bisericii să n'o călcați, căci cu aceà rînduială s'a păzit sfînta Biserică atîta vreme și

se va păzì de-acum înainte. Şi, atît întru ale credinţii, cît şi întru cele politice să fiţi uniţi şi să staţi toţi laolaltă, căci, fiind uniţi, totdeauna puteţi să vă îndepliniţi scopurile; fiind însă neînţeleşi între voi, niciodată nu veţi puteà atinge ce doriţi. Cînd prea-bunul Dumnezeu va trimite fericire la întreprinderile voastre, băgaţi de samă şi la sîrguinţa şi învăţătura copiilor voştri, căci nu e mai mare datorie pentru părinţi decît să-şi crească ei pe copiii lor şi ca să nu scadă tineretul din rîvnă, cătaţi să faceţi şi un fond *(φόνδον)* pentru şcoală. Tovărăşia şi rînduiala negoţului păziţi-le neclintite, căci, păzindu-le, veţi fi fericiţi. Să aveţi supunere faţă de guvern şi de cîrmuitori, căci, avînd-o, ajutaţi la întreprinderile voastre şi, în scurt, să fiţi iubitori de patrie, şi nu duşmani ai ei.

Imi întorc cuvîntul şi către neamul mieu. Ştiţi bine, fraţilor şi rude, că eu n'am arătat făţărnicie către rudele mele, şi, de n'am putut cu fapta să vă ajut, ci cu sfatul totdeauna v'am sprijinit, şi mulţămesc pentru respectul ce l-aţi arătat totdeauna faţă de mine: cît am trăit, v'am mulţămit, şi, pentru osteneala ce v'aţi dat ca să mă conduceţi pînă la mormînt, darnicul Dumnezeu să vă răsplătească osteneala voastră şi să vă învrednicească pe toţi de un sfîrşit cu cinste. Şi ultima mea voinţă e să aveţi frică de Dumnezeu, să fugiţi de lux şi de trufie, să trăiţi în bună înţelegere, cu iubire, să vă ajutaţi la nevoile voastre; dacă nu puteţi cu fapta, măcar cu sfatul; să fiţi totdeauna supuşi guvernului.

Căci şi prin respectul ce l-aţi arătat totdeauna faţă de mine aţi lucrat la împăciuirea ce am făcut cu creditorii miei şi aţi primit să se plătească datoria mea [1]).

---

[1]) Note despre Nicola Nicolau şi familie se dau, acum, în ultimul număr din revista *Ţara Bârsei.*

APELUL CĂTRE UNIRE AL LUI CUZA-VODĂ LA 1859

DE

NICOLAE IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 12 Iunie 1931

Intâmplarea, care uneori se chiamă noroc, m'a făcut ca, acum în urmă, cercetând, în casa Creţulescu, nişte rămăşiţe de corespondenţă administrativă de după războiu, să găsesc, rătăcit, un dosar din 1859, care poartă acest titlu: « No. 47. Anul 1859. Secretariatul Statului, Masa 1-ia, Dossierŭ pentru proclamaţia către Românii din Ţara-Românească pentru patriotica lor purtare ».

Dosarul cuprinde numai două piese, dar de o importanţă deosebită.

Cea dintâiu, în scrisoarea lui Vasile Alecsandri, pe atunci « ministru secretar de Stat la departamentul Trebilor Streine », e o adresă către Ion Ghica, preşedinte de Consiliu şi ministru de Interne, pentru afişarea unei proclamaţii domneşti.

A doua e proclamaţia însăşi, iscălită de Alecsandri şi redactată, fără îndoială, dela un capăt până la altul, de dânsul.

Prin ea se laudă populaţia munteană pentrucă a rezistat îndemnurilor venite dela « unii oameni rătăciţi afară de drumul legalităţii ». Ei au turburat spiritele a doua zi chiar după căpătarea învestiturii pentru noul Domn.

Acesta asigură pe toţi Românii de aceleaşi bune sentimente. Voeşte să înceteze certele de partide. « Destulă învrăjbire au produs până acum luptele politice între Români. Cauza acelor lupte lipsind astăzi, lipsească totodată şi trista desbinare dintre ei. Prezentul şi viitorul României o reclamă aceasta prin

glasul nostru care vă chiamă la înfrățire ». « Fii ai aceleiași mume și frați de același sânge », Moldovenii și Muntenii trebuie să lase « patimile violente » și să ajute pe Domn. « Mărgenească-se fiecare individ sau corp social în cercul drepturilor și al îndatoririlor sale bine înțelese; pătrundă-se cu toții de respectul ce se cuvine legilor, și fie țara întreagă bine încredințată că Noi vom ști a menținea ordinul legal înlăuntru și demnitatea națională în afară ».

Data e de 12 Octomvrie 1859. Cu o zi înainte fusese numit acest nou Ministeriu după retragerea celui prezidat de Nicolae Crețulescu. La 27 Septemvrie, în Sala Bossel, se ținuse o adunare cu scandal, de pe urma căreia fuseseră arestați C. A. Rosetti, Craioveanul M. Kinezu, un scriitor original și distins, cunoscutul agitator liberal Gr. Serurie, gazetarul Valentineanu, pe care l-am apucat și eu, și istețul pamfletar în versuri N. Orășanu; însuși Kogălniceanu consimți să apere pe acești sturluibateci. Ei fură însă achitați [1]).

Acest îndemn n'a fost ascultat, cum n'au fost ascultate nici altele.

Pe la 1840 Mihai Sturdza, cel mult calomniat, se adresà Moldovenilor de atunci cu îndemnul: *σὺν Ἀθηνᾷ, καὶ χεῖρα κίνει*, « Cu inteligență, dar mișcă și mâna ».

Societatea românească n'a « mișcat mâna ».

In 1859 Cuza-Vodă a îndemnat la o frăție peste luptele de partid.

Societatea românească n'a înțeles și n'a urmat.

Și de azi înainte, îndemnuri de acestea trebuie făcute neapărat, dar, în ce privește efectul lor, trista experiență a trecutului lasă loc la îndoeală.

No. 3111.
12 Octomvrie 1859.

Domnule Ministru,

Am onoare a înaintà Domniei Voastre pe lângă aceasta în copie domneasca proclamație sub date astăzi 12 Octomvrie, rugându-vă să

[1]) Și după *Instrucția procesului întâmplat la 28 Septemvrie în sala Bossel*, București 1859, Xenopol, *Cuza-Vodă*, pp. 135—136.

binevoiți a da ordin să se tipărească îndată în foi volante în numere îndestulătoare, precum și în *Monitorul Oficial*, spre a se publicà în toată țara. Măria Sa ordonă ca această proclamație să fie placardată în capitală, negreșit până mâne dimineață.

Domnului Ion Ghika, Ministru Secretar de Stat,
Departamentul din Intru, Președinția Consiliului Miniștrilor.

Români din Țara Românească!

Găsim de datorie a vă arătà a noastră vie mulțumire pentru patriotica voastră purtare înainte de actul Investiturii, atunci pe când ambițiile personale cutează încă a hrănì oarecare sperări deșerte și totodată pentru demnitatea și liniștea ce ați păstrat la 28 Septemvrie, în fața unei încercări nesocotite a unor oameni rătăciți afară de drumul legalității.

Ne place a crede că și în viitor veți fi vrednici de admirarea ce ați insuflat Europei prin actul glorios dela 24 Ianuarie și că bunul simț românesc va luminà pe toți de laolaltă a se pătrunde de adevărul că o Nație se mărește și se întărește atunci numai când ea are conștiința îndatoririlor sale către Patrie, către Guvern și către Lege.

Puterile garante au înzestrat pe ambele țări surori cu o Convenție ce cuprinde în sine toate elementele de o fericită propășire. Dela noi atârnă acum ca să profităm de dânsele, desvoltându-le cu un tip potrivit stării de față a societății române, și aducând cu toții partea noastră de activitate, de lumină și de devotament.

Spre acest sfârșit, arătând mai întâiu a noastră deplină mulțămire Ministerului trecut pentru serviciile ce au desăvârșit în folosul binelui general și carele acum s'au retras de buna sa voință pentru de a face loc unei nouă combinări ministeriale, am format un Cabinet menit de a susțineà cu energie principiile noastre constituționale și spre a da o mai mare garanție de menținerea ordinului legal, de care sânt legate înflorirea comerțului și întemeierea creditului public, am luat în persoană comanda superioară a oștirii din ambele Principate.

A sosit acum timpul pentru tot Românul de a se apropià de altarul Patriei cu mintea liberă de orice gând îndoelnic și cu inima curată de orice patimă desbinătoare, căci neîncrederile, defăimările, urile și împerecherile sânt unelte fatale care aduc pieirea neamurilor.

10*

Destulă învrăjbire au produs până acum luptele politice între Români! Cauza acelor lupte lipsind astăzi, lipsească tot odată şi trista desbinare dintre ei. Prezentul şi viitorul României o reclamă aceasta prin glasul nostru care vă chiamă la înfrăţirea Românilor, căci, precum dela suirea noastră pe tronurile Moldovei şi a Valahiei, Noi nu am mai cunoscut în aceste ţări nici Moldoveni, nici Munteni, ci numai Români, asemenea nu vroim a vedeà între Români nici partide, nici clase înduşmănite, ci numai fii ai aceleiaş mume şi fraţi de acelaş sânge.

In ochii noştri toţi Românii sunt buni; în inima noastră sânt toţi iubiţi de o potrivă, deşì chiar unii din ei, rătăciţi de patimi violente, se expun a fi înfrânaţi şi a cădeà supt asprimea legilor. Ne adresăm dar către toţi ca adevărat Prinţ român, care, liber de orice înrâurire, vroeşte prosperitatea ţării prin aplicare înţeleaptă a Convenţiei şi mărirea Naţiei prin sinceră înfrăţire a celor ce au onorul de a face parte din ea.

Mărginească-se fiecare individ sau corp social în cercul drepturilor şi îndatoririlor sale bine înţelese; pătrundă-se cu toţii de respectul ce se cuvine legilor şi fie ţara întreagă bine încredinţată că noi vom şti a menţineà ordinul legal în lăuntru şi demnitatea naţională în afară.

ALECSANDRU IOAN

Ministru Secretar de Stat la Departamentul
Trebilor Străine
V. Alecsandri

No. 451.
12 Octomvrie 1859,
Bucureşti.

UN NOU IZVOR CU PRIVIRE LA MIHAI VITEAZUL ŞI RADU ŞERBAN

DE

N. IORGA

Şedinţa dela 26 Iunie 1931

O descoperire întâmplătoare a d-lui D. N. Ciotori, dela Legaţia noastră din Londra, care şi altădată a făcut Academiei daruri preţioase, adaugă la izvoarele cu privire la cariera lui Mihai Viteazul şi la aceia a primului lui urmaş lămuriri dintre care unele sunt cu totul noi şi de o neaşteptată bogăţie.

Grosul volum manuscript pe care ni-l trimete descoperitorul e opera unui Italian din Parma, Giovanni Beduccino, care-şi pomeneşte chiar în titlu originea, şi ceeace-şi propune el să înfăţişeze e o istorie a Ardealului, *Historia di Transilvania*, — pentru a fi precişi: dela începutul luptei cu Sigismund Báthory cu Turcii şi până la anul 1604.

Omul din Parma nu e un militar care să prezinte lucruri pe care însuş le-a văzut şi la care să fi colaborat cu fapta sa; nu e unul iniţiat în rosturile politice ale vremii; el aşterne stilul istoric obişnuit în epoca sa, şi pe care-l întrebuinţează cu eleganţă, pentru a prezinta, din punctul de vedere al Imperialilor, la a căror Curte a stat, ce i s'a spus despre turburările ardelene de aceia cari au avut un rost în ele ori s'au aflat la faţa locului: *per relationi da diversi avute et all'Imperatore in vari tempi fatte et informationi con non mio poco studio et fatica et con ogni diligenza prese da quelli che ne' fatti si trovarono, mentre in Corte Cesarea mi trattenni*. De aici ar fi să iasă lauda luptătorilor pentru credinţă, pentru triumful armelor creştine şi o învăţătură pentru acei ce comandă oştirile.

Şi Beduccino are un punct de vedere personal, deşì asigură că nu aduce în opera sa nici prietenie, nici ură. E unul din mulţii Italieni pe cari i-a atras războiul dela Dunăre. Nu, ca acela cu care uneori povestirea lui trebuie confruntată, Spontoni, care dă o formă literară amintirilor lui Basta, un prezentator al planurilor şi isprăvilor acestuia, ci — cum se vede tot mai mult în cărţile a treia şi a patra —, un preţuitor atent al părţii pe care, în aceste evenimente militare puţin obişnuite, a avut-o un Cavriolo, ajutătorul de căpetenie al lui Radu Şerban în lupta cu Tatarii aduşi asupră-i de Simion Movilă, şi mai ales principele de Belgiojoso, despre care vorbesc cu mult mai puţin alte izvoare contemporane.

Aşà fiind, naraţiunea Parmesanului va începe cu o introducere de caracter mai curând vag. Se va trece la o descriere a Ardealului, pe care nu l-a văzut, dar a cărui bogăţie, stricată numai în parte de atâtea nenorociri, îl încântă; pe alături va atinge şi « Valahia », în cele două împărţiri ale ei, fără a precizà nimic. Va da ceva ştiri despre Secui şi Saşi.

După o privire generală asupra trecutului principatului ardelean se ajunge la hotărîrea lui Sigismund, încadrată în marea ofensivă austriacă împotriva Turcilor. E de toată evidenţa că aici ştirile i-au lipsit scriitorului: luptele dela 1595, atribuite lui Báthory singur, sunt descrise scurt şi confuz, dar, vorbind de Sinan, Beduccino ştie că acesta a luat parte la luptele pentru cucerirea Ciprului, alături de Mustafà Ulugî-Alì şi « Alì din Consiliul secret de războiu » şi că a fost, « cu multă autoritate », şi în bătălia navală dela Lepante.

Nu i se poate cere cuiva care-şi trage cunoştinţile la întâmplare, din dreapta şi din stânga, şi care, foarte probabil, se sprijină şi pe rapoarte oficiale, să păstreze în construcţia operei sale o oarecare proporţie. De aceea, împrejurările din Ardeal, dela pronunţarea stării de spirit anormale a bietului Sigismund, se desemnează învălmăşite. Pentru istoria Românilor în sensul cel mai strict al cuvântului ele nici nu au o importanţă deosebită. Trecând asupra lor, baza însă e bună, şi se consacră câteva rânduri, care merită să fie relevate, ambiţiei cancelarului Jósika, Românul de origine, de a înlocuì pe stăpânul său gata de a părăsì tronul. In această parte, după tipicul epocii, nu

lipsesc nici discursuri, ca acela al lui Báthory către « popoarele » sale.

De aici se trece la începuturile gingaşe ale domniei cardinalului Andrei: acuma acţiunea lui Basta, trimis comandant la Caşovia, se intercalează în şirul întâmplător, fără a se vorbì nimic de trecutul Albanezului şi fără a se rostì vreo judecată în privinţa lui. Mai mult, e vorba de Melchior de Rhedern din Oradea-Mare, atacată, a cării situaţie se descrie (fol. 46 Vo). Mihai Viteazul e total uitat în această vreme de pregătiri ascunse şi de aşteptări vane.

El reapare numai în momentul când năvăleşte în Ardeal. Aici e vorba însă, înainte de toate, de acţiunea trădătoare a lui Kornis, care adaugă la osânda ce va cădeà asupra lui Andrei Báthory, ieşit imprudent, cu oaste strânsă în grabă, împotriva aceluia care e calificat ca un om « de mulţi ani consumat în lupte şi, prin vârsta şi prin reputaţia câştigată în războiu, cel mai stimat căpitan în acele părţi » *(di molt'anni consumato nelle guerre et, per età et per riputatione guadagnate in guerre, il più stimato capitano in quelle parti)*. Lupta însă nu e de fapt povestită în acest scurt paragraf (fol. 71 V°-3).

Cu aceasta se mântuie partea întâiu. Urmează soliile Imperialilor la Mihai, David Ungnad fiind prezintat, conform cu Spontoni Basta, ca un duşman al catolicilor şi un înşelător al lui Basta, împotriva căruia merge la Alba-Iulia să felicite pe « Valah ». Acesta e judecat, fireşte, ca unul care cedează unei ambiţii nemăsurate: ea se vădeşte în raporturile cu cei doi comisari trimeşi de Impărat. Actele de « tiranie » ale Domnului român sunt enumerate pe scurt, « pe lângă nemoderata lui cupiditate şi apetiturile dezordonate, căci îşi îngăduià să ieie femeile Ardelenilor » *(oltre con l'immoderata sua cupidità et disordinati appetiti, che si facea lecito il cavargli le mogli)*. Reaua credinţă a informatorilor lui merge aşà de departe, încât Mihai apare ca acela care, de frica supuşilor săi ardeleni, nemulţămiţi şi gata de răscoală, chiamă pe Basta în provincie (fol. 82-2 V°). Natural că peste câteva pagini adevăratele legături ale generalului imperial apar [1]).

[1]) V. Spontoni, p. 95 şi urm.

Lupta dela Mirislău, extrem de larg povestită, e, de sigur, reproducerea unui raport trimes la Praga (fol. 87 și urm.). Se zugrăvește configurația localității, se arată îndoielile lui Mihai, mijlocul prin care adversarul lui îl atrage la câmp deschis; nu lipsește, după Spontoni (p. 111), nici misiunea lui Petru Armeanul la Basta pentru a-i pune în vedere cât de nesigură e soarta bătăliilor și cât de grea răspunderea pentru o înfrângere; răspunsul e că a doua zi « i se vor arătà ordinele pe care le aveà », adecă steagul împărătesc, cu tot ceeace însemnà — și a însemnat și pentru starea de spirit a lui Mihai. Infrângerea oștirii acestuia e pecetluită de plecarea Domnului însuș, descurajat, pe al său « cavallo di pello sauro » (ca în Spontoni, p. 119; calul erà dat de ducele de Mantova lui Sigismund), pe care îl va cântà poezia după povestirea lui Bălcescu.

După câteva rânduri asupra « împăcării Valahului cu Basta » cariera lui Mihai e reluată mai târziu numai. Foarte interesantă e mențiunea unei solii moldovenești la Csáky, șeful răscoalei ardelene: « îndată au fost presintate scrisori ale Turcului pe care le scrisese Ardelenilor, scrisori care au fost cetite cu multă atenție acelor popoare, cu care-i asigurà că, din moment ce vor alege un prinț care să dea tribut, toate ofertele făcute în acele scrisori le vor fi fără îndoială observate » *(ove subito furono presentate lettere del Turco ch'egli havea scritte a' Transilvani, che furono con molta attentione lette a quei popoli, con le quali gli assicurava, che, mentre ellegessero prencipe che gli rendesse tributo, che tutte l'oblationi che in quelle gli erano fatte gli seriano state di certo osservate*; fol. 115 V°-116 [1]). Această întrebuințare a scrisorilor turcești nu miră la oamenii Movileștilor, cari, cum am arătat aiurea, au fabricat « scrisorile de trădare » ale lui Mihai.

Urmează încurcăturile lui Basta, Mihai fiind cu totul pierdut din vedere. Se prezintă însă stăruințile la Praga ale partidului favorabil lui Mihai *(i partiali del Valacco, ch'egli havea in Corte presuposto all'Imperatore et a' ministri)*, arătând că Basta s'a grăbit *(non havea havuto nè comodità, nè tempo)*, insistând asupra folosului ce ar fi ieșit, ce ar puteà să iasă încă dintr'o

[1]) V. Spontoni, p. 140.

sinceră împăcare şi adevărată colaborare a lor. Altfel s'ar puteà ca Ţara-Românească să ajute pe Ardelenii în răscoală. Şi aici concordanţa cu Spontoni (pp. 150-1) e evidentă, ca şi în ce urmează îndată.

Gonzaga capătă ordinul de a împăcà pe cei doi căpitani şi de a se reunì el însuş la sfatul lor. Basta vine dela Sătmar la Caşovia, gata de a întinde mâna rivalului, pe care şi aici informatorul scriitorului nostru îl judecă « suflet barbar şi după multe dovezi cunoscut de puţină credinţă, plin de mânie şi de ciudă, fiind învins în vremea când gândià că va biruì pe alţii » *(un animo barbaro et a molte prove conosciuto di poca fide, pieno d'ira e didegno, vinto et oppresso in tempo che pensava di trionfare dell'altri*; fol. 135). Mihai nu se poate ascunde, şi la atingerea mânilor lui Basta « tremură şi se schimbă la faţă » *(con molto tremore mutato in viso)*. Dar se scuză zicând că « prima mişcare n'a fost în puterea lui ». Situaţia morală a « Valahului » dă prilejul unor lungi consideraţii, terminate cu o laudă a « virtuţii ».

Dar autorul recunoaşte ce greu îi puteà venì lui Mihai « să lupte supt un căpitan care-l învinsese în luptă şi-l biruise şi, după ce autoritatea lui liberă de prinţ şi general de oaste fusese atât de scăzută, atunci să trebuiască a fi supt comanda unui general de mică armată a altuia » *(bisognando militare sotto capitano che in battaglia l'havea vinto et superato et che l'autorità sua libera di principe et generale d'essercito fosse tanto diminuita ch'all'hora dovesse essere sotto il commando d'un generale di mediocre essercito altrui)*. El vede pe Basta stând în cortul cucerit dela dânsul, care şi el îl aveà dela cardinalul Andrei. De aceea armata comună se împarte în două, Mihai luând regiunea dela Oradea-Mare. El are 6.000 de oameni, aşteptând şi alţii dela Curte. El chiamă pe Rothal cu o mie de haiduci în vederea bătăliei apropiate.

De aici începe descrierea luptei dela Maitin sau Guruslău (fol. 143 şi urm.). Mihai are în samă « centrul bătăliei », *il corpo della battaglia*, «cu 6.000 de Sârbi, Valahi şi Unguri, parte dintre cari erau soldaţi pe jos şi alţii călări ». El sfătueşte să nu se atace până nu vor fi destule trupe, căci Ungurii supuşi nu sunt siguri. Aici se mântuie cartea a treia.

Se recunoaşte că Mihai vorbià în public bine de Basta, că « nu dăduse în această luptă niciun motiv de bănuială şi arătase multă vitejie » *(ancorchè in publico ne parlasse honorevolmente, nè in questa fattione havesse dato un minimo sospetto et ch'havesse mostrato molto valore*; fol. 157). Cavriolo e trimes la Curte ca să pregătească pe Impărat şi pe sfetnicul lui, Karl von Lichtenstein, marele majordom şi preşedinte al Consiliului de Stat. Se arată că mulţi Unguri sunt împrejurul Voevodului şi că Secuii îl iubesc, ca unul care « li câştigase sufletul prin deosebite mijloace » *(l'animo di quali con diverse maniere s'era guadagnato)*.

Aici se intercalează o notiţă, care se află mai pe scurt şi la Spontoni (pp. 161-2), despre tânărul Marcu, fiul lui Petru Cercel, pe care Mihai îl ţineà lângă sine, având intenţia de a-i da pe fiică-sa şi, cu dânsa, Ţara-Românească (ca în Spontoni: *invaghito delle sue qualità, gli fosse per dar una figliuola c'havea per moglie, assignandogli per dote la provintia di Vallachia*; fol. 158); deci Ardealul ar fi fost de partea fiului lui Mihai, care « n'ar fi avut altă moştenire ».

Basta merge la Cluj. Acolo, prin Sigismund Rákóczy, află că Ardelenii, duşmani vechi ai Casei de Austria, îl vor mai bucuros tot pe Mihai. Armata acestuia îşi pierde disciplina, şi şeful ei n'o pedepseşte, cum n'a pedepsit nici pe ucigaşii lui Gaşpar Kornis şi Pangraţiu Sennyei. Argumentele lui Basta contra lui Mihai sunt prezintate ca un memoriu către comisarul imperial, căruia i se spune că Voevodul crede Ţara-Românească prea mică pentru dânsul (fol. 163). Se pomeneşte de nişte scrisori ale lui către Vizirul Ibrahim-Paşa, găsite de Sigismund *(lettere scritte a Ebrain-Bascià per l'istesso Vallacco et intercette dal principe Sigismundo, con le quali lo pregava che, facendo restituire i statici di Transilvani, gli volesse mandare qualche aiuto, che presto gli promettea di fargli la Transilvania ubediente et levarsi il Basta d'avanti*; *ibid.)*. Mihai ar fi dat ordin să se devasteze Ţara Oltului pentru ca Basta să nu-l poată urmărì. Comisarul a fost şi el de părere că « trădarea trebuie împiedecată » (pp. 164-V^{0}).

Se decide arestarea lui Mihai şi ducerea la Sătmar. Aici izvorul lui Beduccino e cu totul altfel decât în memoriile lui Basta (v. pp. 169—70), şi ştirile sunt nouă şi de mare interes.

Basta ia măsuri: întăreşte paza la cortul său, pune supt observare al lui Mihai, ţine trupele gata în timp de noapte (fol. 165). Cum Domnul trebuie să plece a doua zi şi se aşteptà vizita lui, se pun în dosul cortului lui Basta trupe pentru a arestà pe vizitatorul matinal. El însuş ar ieşì din cort, ca să nu fie de faţă *(ch'egli nel medemo tempo, per non trovarsi presente, per l'altre porte saria uscito*; fol. 165 V⁰).

Dar Mihai nu vine, şi cavaleria lui, de Sârbi şi Români, începe a se mişcà în jurul cortului domnesc *(indarno fù aspettato alquanto et già comminciavasi una parte della sua cavalleria ad unirse intorno al suo padiglione)*. Un căpitan imperial, « Rotonet », capătă ordin de a merge, « fără sunet de trâmbiţă » *(segno di tromba)* la Domn « pentru a-l arestà şi a-l ucide, dacă rezistă ». Să înainteze cu *reiterii* lui, « către partea dreaptă a cortului Valahului, cu toată graba, când va fi văzut că infanteria valonă face tot aşà. Apoi ordonă şi lui Verlino să facă acelaş lucru pe partea dreaptă, cu archebusierii săi şi orânduì căpitanului Scharfeneck şi lui Beauri ca, la un semn dat, să se mişte cu pedestraşii lor spre cort, ca să-l silească să se dea prins şi, dacă, apărându-se, n'ar voì să se lase şi soldatesca lui ar vrea să-i dea ajutor şi să-l libereze, au voie să-l ucidă » *(verso il lato destro del padiglione del Vàllacco con ogni prestezza dovesse caminare avanti quando havesse veduto che la fanteria vallona si fosse avanzato. Ordinò pur anco al Verline acciò il lato destro facesse il medesimo effetto con gli suoi archibuggieri, et al capitano Schafenester et Beaurum (sic) commandò che ad un certo segno si movessero con le genti a piedi verso il padiglione et con [c]ompito lo sforzassero a darsi prigione et, quando, co'l difendersi, non si volesse attendere et che la sua soldatesca co'l porgergli soccorso volesse liberarlo, gli fosse lecito il dargli morte)*.

« Dar, îndată ce apărură aceste trupe şi, cum erà ordinul, se apropiară de cort, cavaleria lui, compusă din Sârbi şi Români, care erà acum adunată, cu gând să plece, şi care venise să-l ia, de-odată se lărgì şi, de frica pe care o aveà de soldaţii lui Basta cari se apropiau, se împrăştiè » *(ma, tosto che apparvero queste genti et che, com'era l'ordine, s'approssimarono al padiglione, la cavalleria ch'egli havea di Rattiani e di Vallachi,*

ch'era già unita insieme, pensando di partirsi, et che era venuta per levarlo, in un subito s'allargò et, per il timore c'hebbe dell'ordinanze del Basta che s'approssimavano, si disperse).

Mihai, care nu se așteptà, *aspettando il soccorso vicino, nè che de suoi dovesse essere abbandonato*, iese înainte la cele dintâiu cuvinte de somație. El ia sabia în mână și, îndemnând pe ai săi, se gătește de luptă *(prese la scimitara in mano et s'avanzò contro di loro, et, rianimando quelli che gli erano intorno, si pose in atto di difesa e di resistere)*. « Fără să fi putut face cel mai mic gest de rezistență » *(non havendo potuto fare un minimo atto di resistenza)*, Beauri îl ucide cu halebarda.

Nimeni nu răzbună omorul. « Văzând aceasta soldații ce erau cu dânsul, din poftă de câștig prădară cortul, în ciuda ordinului dat (de Basta), din dorința de a salvà scrisorile cu care gândià să îndreptățească această hotărîre » *(Il che havendo veduto i soldati ch'erano seco, per la cupidità del guadagno, posero il padiglione a sacco, contro l'ordine dato, per il desiderio ch'egli haveva di salvare le scritture, con quali pensando di giustificare questa sua risolutione, mandò subito acciò non fossero saccheggiate)*.

Aici se adaugă, ca în Spontoni, biografia Banului Mihalcea, « Balaam Mihalci », prins pentru a fi îndată ucis. Autorul, care l-a văzut la Praga în misiune, îi cunoaște bine toate rosturile, unele neștiute până acum. Grec de rând, « *di natione Greco, vilmente nato* », crescut în aceeaș lume de jos, « *in gran bassezza nodrito* », el câștigă vânzând la Constantinopol « carne sărată și vite.. ». Pentru aceea « se adause la Curtea lui Petru Cercel, și apoi urmă pe cealaltă a lui Mihnea » *(s'appoggiò alla Corte di Pietro Circelli e doppo seguì l'altra di Mecchna, ponendosi finalmente in quella del Vallacco)*. Ajunse, bătrân, la mare reputație de om înțelept *(nelle quali però hebbe tanto di fortuna che, per l'età grave in che si ritrovava, per la molta prattica c' haveva in varie corti et longa conoscenza di diversi principi, fù stimato persona di molto maneggio e riputato huomo di saggio consiglio)*. Are multe sate de cumpărături și daruri dela Domni. Trei surori ale lui le mărită cu boieri *(maritando tre sorelle ne' principali di quella provincia)*. E foarte priceput și meșter la înșelăciuni *(era presso tutti di molta auttorità et dal Vallaco non tanto per queste qualità sommamente amato quanto anco*

che, essendo molto accorto, s'era col fingere et simulare accommodato di costumi delle Corti) [1]. La Praga e judecat « arogant ».

Se vede aici omul care a cunoscut acolo pe solul lui Mihai, ale cărui instrucţii româneşti le-am dat cândva, în volumul XX din « Memoriile » acestei Academii, seria veche. « Tradând afacerile sale cu termeni odioşi, fără a ţine samă că succesul atârnà de voinţa altuia, îndrăznià să se compare cu cei mai mari miniştri din aceà Curte, despreţuind obiceiurile şi manierele care se observau în aceà Curte în tratarea afacerilor, ca şi cum refacerea Curţii aceleia lui i s'ar fi cuvenit; pentru care lucru cu puţină mulţămire a trebuit să plece dela Curtea aceea» *(egli, con termini odiosi trattando i suoi negotii, nè considerando che l'espeditione sua dependea dall'altrui volontà, ardiva di paragonarsi a'maggiori ministri di quella Corte, sprezzando gli usi e le maniere che in quella si teneano nel trattar negotii, come se la riforma di quella Corte pertenesse a lui, per il che con poca sodisfatione gli convenne partirsi di quella Corte)*. La întors spune că « fusese puţin stimat lângă acei miniştri, că în cel mai rău chip s'au purtat cu dânsul în negocieri şi că puţin se puteà aşteptà dela Impăratul, că miniştrii aveau cea mai mare autoritate în negocieri şi că aceştia, plini de sentimente neorânduite, copleşiţi de interese şi ocupaţi numai de rosturile lor particulare, nu-şi prea căutau de guvern şi că, deprinşi cu meşteşugul simulării, în chip dibaciu, azi într'un fel, mâne într'altul, ţineau cu vorba pe ambasadori, urmărind mai mult propriul folos decât binele public şi că, nefiind uniţi între ei, nu se puteà sperà nimic în ce erà de tratat şi, astfel, băgându-i în minte că aceà Curte erà într'o asemenea stare şi că părţile acelea erau pline de revoluţii şi Impăratul tras în toate părţile de atâtea alte consideraţii, l-a încredinţat să nu cedeze provincia, ţinând-o pentru sine: odată ce prilejul erà aşà de bun, să n'o cedeze altora » *(Et massime che egli era poco stimato presso quei ministri pella pessima maniero c'haveano tenuto seco nel trattare, et che dell'imperatore poco si potea promettere, che, essendo presso quei ministri una somma auttorità nelle espeditioni, et quelli pieni d'un irregolato affetto, colmi d'interessi, et tutti*

[1]) Textul e pretutindeni mai cuprinzător decît al lui Spontoni. V. la sfârşit.

intenti a suoi particolari, si tenea poca cura del Governo et che, essendo essercitati nell'artifitio della simulatione con gran maniere, hora in un modo et hora nell'altro trattenevano gli ambasciatori, procurando più tosto l'utile proprio che il bene publico, nè che, essendo uniti frà di loro, si potea prendere speranza alcuna sopra quello che trattar si dovea; et perciò, havendogli presuposto che la Corte era in così fatto stato et che quelle parti erano tutte piene di rivolutioni et l'Imperadore travagliato per tant'altri rispetti, lo persuase a non cedere la provintia, ma che, tenendola per se, giachè l'occasioné gli era sì buona, non la cedesse ad altri).

Inainte de a fi zugrumat, Mihalcea ar fi scos la iveală anume «tratate pe care le-ar fi uneltit Valahul cu Turcii, arătând scrisorile care urmaseră pentru aceasta» *(scoprendo insieme gli trattati c' havea ordito il Vallacco col Turco, et manifestando le lettere che per questo effetto erano seguite)* [1]).

In Țara-Românească merge Comisul Lecca să explice ucíderea lui Mihai, «pentru tot ce tratase contra Impăratului, neputându-se face altfel pentru serviciul Maiestății Sale, nu doar că aceasta i-ar fi fost intenția, ci pentru că el, voind să se apere, silise straja să-i dea moartea» *(per tutto quello ch'egli havea trattato contre l'Imperadore, non havendosi per il servitio di Sua Maestà potuto fare altrimente, s'era dato morte, non già perchè questo fosse stato di sua intentione, mà perchè egli, co'l volersi difendere havea necessitato la guardia di dargliela)* [2]). Deci, în loc să aleagă pe Marcu, care-și dovedise în mai multe împrejurări vrednicia, pe care-l vrea Impăratul, boierii declară că, simțind nevoia ocrotirii de către Impărat, primesc pe Marcu «sau un altul» (fol. 169—9 V⁰).

Mult timp apoi, e vorba numai de afacerile, așà de încurcate, ale Ardealului. Răscoala lui Moise Székely e prezentată cu cele mai bogate amănunte. Povestirea merge alături cu a lui Spontoni.

Când se ajunge a vorbì de Radu Șerban, venit la Imperiali cu 4.000 de oameni, bine informatul Italian nu uită să explice că «nu erà fiul lui Mihnea, și acela cu numele de Radu, ci

[1]) Adausul de «molte altre nationi barbare» la Spontoni (p. 170) e fără rost.
[2]) Partea aceasta nu e la Spontoni.

un altul, de familie foarte nobilă, care prin bogăţiile şi rudele ce aveà în aceà provincie, între celelalte mai principale şi mai puternice, ţineà primul loc». După raportul lui Basta, Împăratul primeşte pe Radu, «de vreme ce Buzescu, căruia pentru alte asemenea motive i se oferise, refuzase aceà sarcină, ca să scape de mari osteneli şi să fie scutit de multe pericole ce i-ar fi căzut asupră şi pe care împrejurările le aduceau cu sine..., mai ales că prin alegerea lui Radu, fiindu-i unchiu după mamă, om de multă experienţă şi consumat în afaceri...; nu i se va luà autoritatea» *(Giachè il Boiza* [1]), *al quale per altri simili rispetti era stato offerto, havea ricusato quel carico per liberarsi de grandi travagli et fuggir molti pericoli che gli sariano soprastati et che la conditione de tempi portavano seco...; essendo il suo zio materno, di molta esperienza et consumato ne negotii..., l'auttorità non gli saria tolta)*. Se adaugă că Radu erà «tratabil, uşor de guvernat, de o inteligenţă vie, floare a generaţiei sale».

Urmează (fol. 195 V⁰), ca la Spontoni (p. 189 şi urm.), istoria luptei lui Radu cu Tatarii în 1602. Simion Movilă aduce cu el 7.000 de oameni, între cari Turci şi aceşti Tatari. Basta trimete pe un căpitan Boulet, cunoscător al ţerii, cu 2.000 de călăreţi. Locul de luptă e «un câmp mic în formă de triunghiu, încunjurat de munţi». Boulet e în gura muntelui de către Ardeal. Nu se poate încercà o ambuscadă. Dar pe un drum păduros din dreapta se trimet spre noapte 1.000 de archebusieri. El însuş va cădeà la timp cu 2.000 de călăreţi. Apariţia Tatarilor împiedecă realizarea planului. Aroganţa duşmanului face pe Boulet să atace, şi el ucide 800 de Tatari. Românii se opresc atunci pentru a li luà caii. Moldovenii caută o răzbunare (se dau amănunte topografice precise), iar Boulet şi Radu, de pe un deal, observă. Cu 200 de archebusieri pe jos se apără dincolo de albia unui torent, întrebuinţată ca tranşee. Iarăş pofta de pradă a alor săi împiedecă succesul: Domnul muntean trebuie să se retragă luptând. El e însă învins de Moldoveni, cari vreau să-i taie drumul spre Ardeal. Din fericire

[1]) La Spontoni: «Stoiza» (p. 188). Ultimul calificativ lipseşte la Spontoni (p. 189).

pentru ei, pribeagul moldovean Mârza asigurase această trecere.

Radu e silit să treacă granița cu oastea. Lasă la Sibiiu femeile, iar el se îndreaptă spre Bistrița. Avangarda de 800 e surprinsă și distrusă de ai lui Moise la Vașarheiu. Basta ordonă lui Boulet, mustrat pentrucă a dat lupta, să ardă orașul, ceeace Valonul nu cutează să facă.

Cu aceasta se mântuie și cartea a treia.

A patra cuprinde, din istoria românească, întoarcerea lui Radu ca Domn primit de țară în mijlocul oștii imperiale care-l salută cu salve de artilerie (fol. 234). Vedem pe Radu apoi trecând dela Sibiiu la Făgăraș și, pe când se luau măsuri contra lui la Turnul Roșu, el merge pe la Brașov și surprinde pe Simion, care sta asigurat la Târgoviște: oastea acestuia e cu totul distrusă (fol 259 V⁰—60).

In curând Radu anunță că 11.000 de Tatari vin cu Simion asupră-i. Basta aleargă la Brașov, și ca să oprească o coborîre a lui Ieremia; el recomandă ocrotitului său să nu dea lupta, căci dela sine se vor duce Tatarii, pe cari Ieremia însuș ajungeà a-i privì cu mustrări de cuget (fol. 263—3 V⁰).

Se iau mari măsuri de apărare, cu atât mai mult, cu cât se zvonià că și Becteș-Pașa de Timișoara cată să-și unească Turcii cu Moldovenii lui Ieremia. In munții de către Muntenia e trimes Marcu Voevod cu 4.000 de infanteriști secui și 1.000 de călăreți unguri, apoi și căpitanul Rossi, din ai lui Pezzen, cu 4.000 de Români. Radu mai cere 10.000 de Ardeleni contra acelorași Tatari, cari în calea lor tăiară 3.000 de haiduci.

Urmează, fără asămănare cu Spontoni (cf. p. 208 și urm.), lupta dela Teișani-Ogretin. Cavriolo, trimes de Basta, are 500 de călăreți valoni. Basta ocupă unele pasuri de către Moldova și, cum soli moldoveni i se prezintă pârând pe Ieremia, el trimete pe Marcu, măcar ca să reție pe acest nou dușman. Gândul lui erà să împace pe Radu cu Movileștii ca să nu mai fie silit a ținea oaste peste munți. Se zvonià că vine Hanul în Ardeal, cu 30.000 de Tatari, Simion aducând apoi alți 6.000 de ai lui (fol. 266 V⁰).

Lupta lui Radu, flămânzit și asediat, e expusă pe larg, cu ciocnirile dintre haiduci și Tatari (fol. 268 V⁰ și urm.). Ungurii

în fugă sunt întorşi la luptă de trupe proaspete coborîte din Braşov. Se relevă rolul lui Camillo Cavriolo şi al lui Verlino, al lui Francello Corsi. Infrângerea Tatarilor trece neobservată, în veşnica grijă, firească, a lucrurilor ardelene. 5.000 de Tatari rămân pe câmpul de luptă, tot atâţia luaţi de ai lor. Se arată cum a căzut astfel marele plan tătăresc contra Ardealului însuş.

După victorie Basta chiamă pe Radu la el cu oastea (fol. 272). In curând acesta, a cărui credinţă erà bănuită, trece Dunărea pe ghiaţă şi ia Silistra, apărată de un şanţ şi de o palancă, arzând-o (fol. 286 V⁰ şi urm.). Topirea gheţii pune capăt acestei întreprinderi, dar o a doua, la Hârşova, are acelaş succes. Aici iarăş povestirea e identică la cele două « Istorii » (Spontoni, p. 216: şi aceleaşi greşeli, ca, « Hartovia » pentru « Harsovia »).

Campania contra lui Moise e povestită pe scurt întocmai ca în Spontoni (fol. 301 V⁰ şi urm.; cf. Spontoni, p. 232 şi urm.). Se prezintă oştile înaintând ca pentru o întâlnire amicală, atacul cu săgeţile, încăierarea cu sabia, avântul românesc şi nesiguranţa pământului ardelean. Pădurea Codlei, mlaştinile apei Bârsei, zidurile Braşovului apără pe Unguri. Radu trimete prin baltă pe archebuzierii descălecaţi. Panica prinde pe duşmani, cari se lasă măcelăriţi: din 12.000 rămân 3.000 după codru. Moise, în fugă pe un cal murg, e rugat de Gheorghe Rácz să se predeà, dar refuză şi e ucis de archebuza Cămăraşului, care-i taie capul. Braşovul trece prin pericolul de a fi prădat. Se descrie marea petrecere cu salve şi muzică a învingătorilor. Dar un atac turcesc rechiamă pe Radu în ţara lui.

In cartea a patra erà vorba mai ales de Basta; isprăvile lui Belgiojoso, în luptă cu Ştefan Bocskai, şeful restaurării ungureşti, ocupă a cincea.

Lucrarea pare a nu fi fost isprăvită.

O întrebare se pune: e Beduccino copistul lui Spontoni?

Cartea acestuia a apărut însă numai în 1626 şi anume după o revedere de cavalerul Ferdinando Donno (« raccolte dal cavalier Ciro Spontoni et registrate dal cavalier Ferdinando Donno »), baza fiind însemnările lui Basta. *Aşà fiind, Parmezanul nostru, cu ştirile lui dela Curte, ar puteà să fie dat ca punctul de plecare.*

EVOLUŢIA MIJLOACELOR ŞI A CHIPULUI DE FĂPTUIRE A RĂZBOIULUI DE LA MOARTEA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE PÂNĂ LA ACEA A LUI MATEI BASARAB

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 3 Iunie 1931

III

TACTICA

Am arătat, în memoriul în care am studiat tactica moldovenească sub Ştefan-cel-Mare [1]), că *tactica cuprinde principiile după cari se mişcă, se odihnesc şi se luptă trupele.*

Organizarea trupelor, în epoca de care ne ocupăm acum, evoluând faţă de cum erà pe vremea lui Ştefan-cel-Mare spre aceà a unei armate în care se folosiau mai mult ostaşii de meserie, iar armamentul cuprinzând o mai mare proporţie de arme de foc, pe când mijloacele de comunicaţie şi cele de traiu rămăseseră aceleaşi, este evident — chiar apriori — că, dacă chipul de dare a bătăliei s'a schimbat, principiile după cari se executau marşurile şi după cari staţionau trupele să se fi modificat, dacă s'au modificat, foarte puţin.

Le vom cercetà pe rând.

[1]) *Academia Română. Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria III. Tom. IV, p. 46.

MARŞUL

In memoriul sus citat am arătat [1]) că, pe timpul marşurilor, trupele lui Ştefan-cel-Mare aveau: un bun serviciu de siguranţă; că formaţia lor de marş nu erà reglementată ci că unităţile se urmau, având fiecare un front atât de larg cât îngăduià lărgimea drumului; că rânduiala de marş cuprindeà un serviciu de siguranţă, compus aproape exclusiv din călărime, un gros al coloanei compus din călărime şi pedestrime şi convoiuri, cu cari mergeau tunurile, şi în fine că lungimea etapelor zilnice erà mare şi că trupele parcurgeau mai multe zile dearândul asemeni etape lungi.

Să vedem ce deosebiri arată isvoarele perioadei de care ne ocupăm.

Serviciul de siguranţă a continuat să fie format din trupe călări. Aceste trupe călări nu erau însă alcătuite numai din arcaşi şi lăncieri ca în trecut ci şi din puşcaşi călări. Aceştia dădeau serviciului de siguranţă o putere de rezistenţă mai mare. Aşà avangarda armatei creştine care înaintà asupra Târgoviştei, în toamna anului 1595, erà alcătuită atât din călăreţi uşor înarmaţi (Munteni şi Secui) cât şi din archebuzieri călări [2]).

Dar nu numai atât. La avangardă încep a se da şi tunuri uşoare, spre a se puteà sdrobì mai uşor rezistenţa trupelor de siguranţă inamice [3]).

Felul cum se executà serviciul de siguranţă şi împărţirea acestuia, în serviciu de cercetare (descoperire) şi serviciu de siguranţă propriu zis, pare a se fi clarificat. Aşà, în ceeace priveşte cercetarea, vedem pe Ion Vodă-cel-Cumplit întrebuinţând detaşamente — analoage cu escadroanele de desco-

[1]) *Ibidem*, pp. 46—52.

[2]) Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*. (Ed. Viena, 1746), I, p. 752; A. Veress, *Campania creştinilor contra lui Sinan Paşa, din 1595*, pp. 39, 40. Basta erà de părere (*Monumenta Hungariae Historica*. Diplom. XXXIV, pp. 364—369) ca unităţile de cavalerie să fie mixte, adică armate cu lănci şi cu arme de foc. Aceeaş părere o exprimă în *Le gouvernement de la cavallerie légère*, p. 19.

[3]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 646. In străinătate se dădeà artilerie la avangardă încă mai de vreme. (Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, p. 926).

perire — pe cari le trimeteà la mari depărtări [1]). Iar în ceeace priveşte executarea în detaliu a serviciului de siguranţă, un isvor [2]) ne spune, tot despre Ion Vodă-cel-Cumplit, că acesta făceà să se cerceteze de către serviciul său de siguranţă, cu mare băgare de seamă, toate accidentele terenului şi mai cu seamă: localităţile, vadurile, pădurile şi că înaintarea elementelor de siguranţă se făceà prin salturi [3]).

Comandanţii acestui serviciu aveau mari greutăţi, mai cu seamă la oştirile străine cari au operat la noi, din cauza obiceiurilor prădalnice ale ostaşilor. Aceştia se depărtau de detaşamente sau rămâneau în urmă spre a prădà, cu care ocaziuni mulţi erau prinşi de duşmani [4]). Luarea de prizonieri pentru aflarea de ştiri erà socotită ca foarte necesară [5]).

In ceeace priveşte *formaţia de marş* nu avem nici o indicaţiune care să arate că ar fi fost alta ca cea obişnuită în trecut, şi anume că trupele mergeau pe un front egal cu lăţimea drumului.

Inovaţiuni se găsesc în *rânduială de marş* prin aceea că se intercalează tunuri, mai ales uşoare, la grosul coloanei şi se alternează unităţile pedestre de puşcaşi şi de lăncieri [6]).

Artileria grea mergeà înapoi cu convoiurile [7]), cari erau totdeauna escortate de infanterie şi de pionieri [8]). Dealtfel

---

[1]) « Cazacii şi cu o seamă de oaste de ţară şi i-au trimes (Ion Vodă) înainte de strajă să vază cu ochii », (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*. [Ed. Giurescu], p. 224); A. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente istorice*, III, pp. 225—226. Tot aşà procedează Polonii, trimeţând la 27 Octomvrie 1596 pe Bielski cu 50 călăreţi. (Hurmuzache, Supl. II, vol. I, p. 400).

[2]) Fredro, *Gestorum populi Poloni*, pp. 103, 207.

[3]) Buna executare a serviciului de cercetare la trupele lui Radu Şerban, la Istvanfi (*Historia Regni Hungariae*. Ed. 1758).

[4]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 271; Fredro, *o. c.*, p. 208.

[5]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 239.

[6]) Hurmuzachi, XII, p. 81; Supl. II, vol. I, p. 646; Veress, *o. c.*, pp. 39—40.

[7]) Schwandtner, *o. c.*, I, p. 452.

[8]) Cum se vede pe pictura de pe zidul exterior la Mânăstirea Moldoviţa.

O ideie despre rânduiala de marş a unei armate de 40.000 oameni (din cari 34.000 infanterişti, 6000 călăreţi şi 32 tunuri) ne-o dă *Kriegshistorie* a lui Georg Fuchs zum Gastein (1614) citat de Max Jähns (*o. c.*, p. 926). El rânduește coloana de marş astfel:

Avangarda: 500 călăreţi grei, 2000 infanterişti, material de poduri şi pionieri, 4 tunuri, 1 car cu ghiulele, 1 car cu praf.

Grosul coloanei: în cap 18 tunuri, apoi 3000 călăreţi uşori, 10.000 infanterişti, bagaje, 1200 infanterişti, trăsurile cu muniţiuni, 8000 infanterişti, 7 tunuri.

Ariergarda: 3 tunuri, 2000 infanterişti, 500 cavalerişti grei.

Pe flancuri: restul cavaleriei.

Această rânduială a fost şi aceà a armatelor străine cari au luptat la noi.

scriitorii streini din această epocă recomandă ca tunurile să fie totdeauna însoțite de pionieri[1]), spre a amenajà drumurile și construì bateriile. Tot ei arată că tunurile mergeau încărcate, cu luminile (găurile pe unde se dedeà foc tunurilor) astupate cu ceară sau cu câlți, pentru a nu intrà ploaia, praful sau murdăria [2]). Nu este nici un temeiu spre a crede că ai noștri nu luau aceleași măsuri, mai ales că maeștrii artileriști erau de obiceiu străini [3]).

In sfârșit în ceeace privește *lungimea etapelor* și iuțeala marșurilor deșì scriitorii străini afirmă că introducerea tunurilor în coloanele de marș a micșorat iuțeala de marș a acestora și deci și lungimea etapei, din cauza greutății și neîndemânării afetelor [4]) și că unele fapte ar adeverì aceasta [5]), totuși vedem că la Români etapele au continuat a fi mari [6]), iuțelele fiind deasemenea mari. Așà:

Ion Vodă-cel-Cumplit parcurge distanța de 250 kilometri, ce desparte Tighina de partea de Sud a lacului Cahul, în patru zile, deci face 62 kilometri pe zi, deșì aveà tunurile și obuzierele cu dânsul [7]).

In Octomvrie 1599 Mihai Viteazul parcurge 242 kilometri în 7 zile, deci face, în mijlociu, 34 kilometri pe zi, cu toate că are numeroase care și convoiuri, că trece Carpații și cu toate că în zilele de 10—13 stă mai mult pe loc [8]), parcurgând deci în celelalte zile etape mai mari.

Pentru armatele noastre trebuie a nu se uità că proporția de cavalerie erà mult mai mare ca la armatele străine, că aceasta erà aproape exclusiv ușoară și că proporția de tunuri erà mai mică.

[1]) Prince Napoléon Louis Bonaparte, *Etudes sur le passé et l'avenir de l'artillerie*, I, pp. 211, 212, 216; Max Jähns, *o. c.*, p. 926; Foletier, *Galiot de Genouillac*, p. 45.

[2]) Prince Napoléon Louis Bonaparte, *l. c.*

[3]) *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. XI, p. 23 (187).

[4]) Biringuccio (1540) apud H. Delbrück, *Geschichte der Kriegskunst in Rahmen der politischen Geschichte*, IV, p. 42.

[5]) Tarnowski refuză a se retrage dela Obertin între altele pentrucă tunurile nu l-ar puteà urmà (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36). Basta socotește, la 12 Iunie 1601, că nu poate face cel mult decât 30 km pe zi (*Monumenta Hungariae Historica*. Diplom. XXXIV, p. 554).

[6]) In studiul său asupra luptelor dela Ogretin și Teișani (Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria II. Tom. XXXII, p. 860) generalul P. V. Năsturel afirmă că, dată fiind starea drumurilor din anul 1602, o etapă ce se parcurge azi în două zile, se parcurgeà atunci în trei-patru. Cea mai superficială cetire a cronicelor și a documentelor vremii arată contrarul.

[7]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230.

[8]) *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. IV, p. 417 (51).

In 1602 se socotià că o coloană de trupe poate parcurge distanţa Braşov-Târgoviştea — 150 kilometri — în două zile [1]).

In înaintarea sa spre Finta, Vasile Lupu parcurge 338 kilometri în opt zile, deci 42 kilometri pe zi, cu opriri cu tot [2]).

Ceeace este adevărat este că reaua stare a drumurilor aduceà mari oboseli trupelor cari trebuiau nu numai să mărşăluiască etape lungi dar încă să împingă tunurile şi trăsurile în locurile mai grele [3]), şi acestea nu erau puţine, căci drumurile erau numai urmele (şleaurile) ce slujiau de totdeauna şi cari nu se îmbunătăţeau de om. Podurile erau rare, apele trecându-se mai cu seamă prin vaduri. La nevoie însă se improvizau poduri, cu îndemânare, cum ne arată Neculai Costin în următoarele rânduri:

« Iară luând veste de venirea Mircii Vodă şi de Tătari într'ajutorul lui Alexandru-Vodă, s'au apucat Anton Ungurul cu mare sirguială a facere podul ce'l stricase Alexandru-Vodă; adunând multe coşuri, umplundu-le cu pietre, leau aruncat în Prut, legându-le de grinzi cu nuele de stejar şi lozie, în loc de otgoane, peste care au pus lease împletite bine, aşternând paie şi pleavă peste lease. Pus'au tunurile în ţărmurile Prutului de apărau despre oastea lui Alexandru-Vodă, că făceau năvală să împedice să nu poată face podul [4]) ».

STAŢIONAREA

In ceeace priveşte staţionarea se urmau normele din trecut, adică trupele cantonau în localităţi sau bivuacau sub cerul liber. Domnitorii şi boierii dispuneau în acest scop de corturi, unele chiar de mare lux [5]) iar restul oştirii adăpostindu-se sub arbori sau construindu-şi frunzare sau colibe.

Impărţirea trupelor în cantonamente şi bivuacuri se face cu o mai mare socoteală spre a păstrà mai bine ordinea, lucru

[1]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, p. 184.
[2]) *Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria III. Tom. IV, p. 417 (51).
[3]) Veress, *o. c.*, p. 38.
[4]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 437.
[5]) Vasile Lupu pierde la Ojogeni (Noemvrie 1639) o « kostbares zelt », pe care o trimete Matei Basarab, cu altele, lui Rákóczy *(Fontes rerum austriacarum*, III, p. 125; Hurmuzachi, IV, pp. 671—673).

ce pare cu deosebire greu şi pentru oştirile de mercenari [1]) şi pentru Români, cari sunt arătaţi, de un isvor străin, că bivuachează fără ordine, după placul fiecăruia [2]). In distribuirea trupelor în staţie se ţineà socoteală şi de armamentul lor, punându-se cele ce aveau arme de foc la margine, pentrucă puteau oprì mai uşor un atac prin surprindere [3]).

Grija siguranţei unui cantonament sau bivuac erà mai mare la şefii militari de seamă ca la ceilalţi. Aşà vedem că Ioan Vodă-cel-Cumplit este arătat de un scriitor polon ca având în deosebi grijă de siguranţa trupelor sale [4]); Mihai Viteazul, înainte de Mirăslău, îşi aşează tabăra înapoia unei râpe iar Basta se păzeşte, dincolo de râpă, cu trei posturi tari [5]) (garde mari le-am zice azi) cari păziau un front de circa 2500 metri, adică un front ce s'ar păzì şi azi cu acelaş efectiv. Tot Basta insistă în scrierile sale asupra măsurilor de pază şi interioară şi exterioară [6]). In schimb vedem şefi militari mai puţin destoinici nepăzindu-şi bivuacurile bine şi fiind surprinşi [7]).

Avanposturile recurgeau adesea la aprinderea de focuri numeroase spre a înşelà pe inamic asupra efectivului trupelor amice [8]) sau asupra prezenţei lor (în cazul când acestea se retrăseseră) sau nu se făceau focuri spre a ascunde fiinţa trupelor amice, inamicului [9]).

BĂTĂLIA

Pentru a ne da seama de chipul în care schimbarea organizării armatelor româneşti, mărirea numărului de arme de foc şi schimbarea ţelului politic al războaielor duse de domnitorii epocii pe care o studiem, au influenţat asupra făptuirii bătăliei

[1]) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 93—95; G. Basta, *o. c.*, p. p. 23—60.
[2]) Hurmuzachi, XII, p. 81.
[3]) G. Basta, *o. c.*, p. 23.
[4]) Fredro, *o. c.*, pp. 103, 207.
[5]) Hurmuzachi, IV_2, p. 584.
[6]) *O. c.*, pp. 23—30.
[7]) Muntenii la Jilişte (*Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 224; Fredro, *o. c.*, p. 208). Radu Şerban surprinde la 22 Maiu 1603 tabăra lui Moise V. V. (Istvanfi, *o. c.*, p. 488).
[8]) Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, p. 259.
[9]) Turcii înaintea bătăliei dela Cahul.

vom studià, pe rând, în detaliu, acele bătălii pentru cari avem documentări mai complete şi vom culege din descrierile celorlalte bătălii incidentele mai caracteristice. Pe baza datelor astfel căpătate vom puteà deduce caracteristica sau caracteristicile bătăliei şi determinà apoi deosebirea sau asemănarea dintre ea şi dintre bătălia din vremea lui Ştefan-cel-Mare şi căutà cauza asemănărilor şi deosebirilor.

Bătălia dela Obertyn (22 August 1531)

Vechea ceartă pentru Pocuţia face pe Petru Rareş să năvălească, în Decemvrie 1530, în această provincie, pe care o ocupă şi, lăsând garnizoane în douăsprezece cetăţi, se întoarce în ţară [1]).

Pentru a gonì pe Moldoveni, regele Poloniei concentrează, la Lwow, trupe sub palatinul Galiţiei, Tarnowski. Acesta înaintează încet şi aflând că garnizoanele moldoveneşti sunt slabe (1400 oameni în total) trimite un detaşament de 1600 călăreţi, cari reocupă Pocuţia, între 3 şi 5 August 1531 [2]).

La vestea acestor evenimente, Petru Rareş, concentrează o armată de 20.000 oameni [3]) şi trimite un detaşament de 6000 ostaşi, sub Vlad pârcălabul de Hotin şi Toma Barnowski spre a ocupà cetatea Gwozdziec [4]).

Venind Polonii în ajutorul acestei cetăţi, Moldovenii nu reuşesc a o luà.

Tarnowski, care n'aveà decât 6000-7000 oameni [5]), se retrage la Obertyn şi, după ce bivuacase în preajma localităţii, alege

[1]) In descrierea acestei bătălii urmez pe aceà a lui I. Ursu *(Bătăliile dela Gwozdziec şi Obertyn* (1531), *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria II. Tom. XXXV).

[2]) Ursu, *o. c.*, pp. 18—19.

[3]) Ursu, *o. c.*, pp. 19, 23. Aceeaş cifră la: Sanuto, *Diarii*, LVI, p. 130; Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, p. 79. In acelaş volum din Hurmuzachi, un alt isvor (p. 28), dă: 22.000. Gorki (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36) dă 24.000.

[4]) Ursu, *l. c.*, p. 19.

[5]) 4000 călăreţi, 2000 infanterişti (Ursu, *o. c.*, p. 20); 6000 călăreţi, 2000 infanterişti (Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, p. 34); 7000 (Sanuto, *o. c.*, LVI, p. 130); 7000 călăreţi *(Pauli Iovii Novocemensis episcopi Nucerini historiarum sui temporis.* (Ed. Basilae, 1617), vol. II_2, p. 319).

un nou loc pentru tabără, la o bătaie de tun mai departe [1]), pe un deal, loc mai sigur şi mai propriu luptei [2]).

Singura poziţie care corespunde datelor ce posedăm este aceà formată de D. Iwasiów [3]), cota 359, la 1500 m. la Nord-Vest de Obertyn şi la Apus de care este pădurea dela Nord de Zukow, pădure despre care pomenesc descrierile luptei.

Petru Rareş trimete înainte un detaşament de 10.000 oameni spre a observà şi înconjurà tabăra polonă [4]). Aceştia se opresc la mai puţin de o jumătate de milă de aceà tabără [5]) şi a doua zi dimineaţa caută a pune mâna pe caii Polonilor cari erau lăsaţi să pască în afara taberei [6]).

Peste noapte (21/22 August) soseşte şi Rareş cu restul armatei, lucru ce-l află Tarnowski prin prizonierii moldoveni pe cari îi iau recunoaşterile trimise de dânsul în zorii zilei [7]).

In tabăra polonă se adună un sfat de războiu şi căpitanii lui Tarnowski, dată fiind superioritatea numerică a lui Petru Rareş, propun să se retragă. Tarnowski refuză, între altele pentrucă erà greu a se retrage fără a pierde tunurile [8]).

Tarnowski hotărî să lupte în defensivă şi pentru aceasta îşi întărì tabăra cu carele armatei şi cu şanţuri şi-şi dispuse infanteria pe laturi, sub care [9]). Din cavalerie puse o mie de oameni pe faţa dinainte, prescriind ca ei să nu atace decât atunci când va da el ordin; restul cavaleriei, formând rezerva, îl aşeză în mijlocul taberei [10]). Artileria a fost aşezată aşà ca să poată bate direcţia din care se aşteptà înaintarea Moldovenilor [11]).

Planul comandantului polon erà de a uzà pe Moldoveni, aducându-i să atace puternic tabăra sa, când artileria şi puşcaşii

---

1) « Unu ictu bombardem distantem » (Ursu, *o. c.*, p. 23).
2) *Ibidem.*
3) Harta austriacă $\frac{1}{75.000}$ Zone 11, Col. XXXII, Kolomea.
4) Ursu, *l. c.*
5) Ursu, *o. c.*, p. 24.
6) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36; Ursu, *l. c.*
7) *Ibidem.*
8) Ursu, *o. c.*, p. 24; Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36.
9) Ursu, *o. c.*, pp. 8, 25.
10) Ursu, *o. c.*, p. 25.
11) *Ibidem*; Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36.

poloni ar fi cauzat mari pierderi oastei lui Petru Rareş [1]), şi a contra-atacà apoi [2]).

Armata moldovenească, a cărei înaintare fusese precedată de cavalerie [3]), s'a apropiat de tabăra polonă în cursul dimineţii [4]). Formaţia în care înaintau Moldovenii erà un patrulater, care, în apropiere de Poloni, şi probabil în afara bătăiei tunurilor acestora dar în vederea lor, începù a se desfăşurà. Unităţi în ordine strânsă, prelungiră frontul pe ambele aripi, formând o lungă linie de bătaie [5]), în formă de semilună [6]).

Ajungând Moldovenii la bătaia eficace a tunurilor, Tarnowski dă ordin artileriei sale să deschidă focul, care nu făcù mare rău Moldovenilor [7]).

Polonii neieşind din tabără, un tânăr moldovan ieşì din rânduri şi provocă, prin sudălmi, pe vreun polon la luptă. Nici un polon nu ieşì şi un pedestraş ucise pe tânărul moldovan cu un foc de armă [8]).

Artileria moldovenească, care pare a fi fost împărţită pe tot frontul de luptă, începù a bate puternic tabăra duşmană [9]). Fără mare efect la început pentrucă trăgeà prea sus [10]). Rareş

---

[1]) « Volebat enim prudens Dux, ut hostes tedio affecti violentius et maiore vi castra oppugnarent, quo denique peditibus, pixidibus pugnantibus melius uti, et bombardarum maiore clade illos afficere posset » (Ursu, *o. c.*, p. 26).

« Volo, inquit (Tarnowski), hostem stultitia sua praecipitem in eum adducere errorem, ut credat nos metu consternatos non audere in certamen descendere, ut quo proprius effusioreque impetu castra nostra invaserit, eo maiori se cladi et bombardarum ictibus objiciat » (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, pp. 36—37).

[2]) Cum a făcut dealtfel.

[3]) Vezi mai sus.

[4]) « Postea quam aliquot horae ab ortu solis » (Ursu, *o. c.*, p. 25).

[5]) « Uno ingenti agmine instructo appropinquare coepit et primis strictisque illis agminibus ad partem utranque disiectis, in unam amplissimam aciem redegit » (Ursu, *l. c.*).

[6]) *Ibidem.*

[7]) *Ibidem.*

[8]) Moldovanul a fost ucis cu arma de foc, căci textul latin publicat de Ursu (*o. c.*, p. 25) zice: « Hunc unus peditum emissa pixide equo deturbavit », şi nu cu praştia cum traduce Ursu (*o. c.*, p. 8).

Ieşirea aceasta din rânduri spre a da, în vederea armatelor aflate faţă în faţă, o luptă individuală cu un ostaş vrăjmaş, erà în obiceiul timpului. Mai avem un exemplu despre o asemenea luptă dată de Stroie Leurdeanul contra cumnatului Hanului tătăresc (Septemvrie, 1602), cu care ocazie cel din urmă fu ucis iar cel dintâiu murì peste trei săptămâni, din cauza rănilor căpătate în această luptă (General P. V. Năsturel, *Luptele dela Ogretin şi Teişani*, p. 12).

[9]) Ursu, *o. c.*, p. 26.

[10]) Ursu, *l. c.*; Gorki (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36), zice: « primae iacu-

se repede la «praefectus tormentorum»—comandantul artileriei, un preot catolic şi, prin ameninţări, îl face să-şi rectifice tirul. Tirul rectificat cauzează mari pierderi Polonilor; căpeteniile acestora insistă pe lângă Tarnowski ca să nu mai stea în tabără, ţintă artileriei moldoveneşti, ci să contra-atace. Tarnowski nu îngăduie aceasta [1]).

Văzând că Polonii nu se mişcă, Moldovenii îşi întind mereu aripile spre a înconjurà pe Poloni şi a-i împiedecà să se poată retrage spre o pădure, ce erà în lături. Tarnowski prinde momentul în care Moldovenii se află în mişcare şi face o ieşire prin partea dinapoi a taberei spre a împiedecà completarea încercuirei. Acest contra-atac, dat asupra părţii mai slabe a trupelor moldoveneşti (întinşi pe un mare cerc Moldovenii aveau o densitate mică), reuşeşte [2]). Spre a venì în ajutor trupelor moldovene respinse de acest contra-atac, contra-atac care păreà să arate voinţa Polonilor de a se retrage, Petru Rareş, nerăbdător [3]), îşi slăbeşte centrul, trimeţând trupele (6000) cari susţineau artileria în ajutorul celor contra-atacate de Poloni [4]). Tarnowski vede artileria moldovenească neapărată, pune să o atace şi « Moldovenii, cu multe rane încruntaţi, n'au mai putut suferì, ci le-au dat cale şi s'au întors înapoi [5]) ». In retragere Moldovenii pierd multă lume; pe câmpul de bătălie îşi pierduseră artileria şi steagurile [6]).

Lupta dela Jiliştea [7]) (24 Aprilie 1574 [8])

Ion Vodă-cel-Cumplit află printr'un cercetaş al său [9]) că armata munteană-turcă-ungară, ce veneà să-l scoată din domnie,

lationes hostium globorum porum nostris damni dabant, quod globi altius proecti raro nostros praeter hastas atingebat ».

[1]) Ursu, *l. c.*; Hurmuzachi, *l. c.*

[2]) Ursu, *o. c.*, p. 27; Hurmuzachi, *o. c.*, p. 37.

[3]) Hurmuzachi, *l. c.*

[4]) Ursu, *o. c.*, p. 28.

[5]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă.* (Ed. Giurescu), p. 138.

[6]) Ursu, *o. c.*, pp. 31—32.

[7]) Azi localitatea Slobozia-Ciorăşti, pe Râmna, în judeţul Râmnicul-Sărat (*Marele dicţionar geografic al României*, V, p. 790). B. P. Hasdeu « *Arhiva Istorică* », I p. 39.

[8]) Stoica Nicolaescu, *Documente slavo-române*, pp. 329—330.

[9]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 225.

se aflà în valea Siretului, se odihneà şi că-şi lăsase — după un obiceiu al vremei când inamicul erà depărtat — caii la păscut [1]). El îşi dă imediat seamă că se poate surprinde inamicul şi trimite Cazacii, cărora le alătură 6000 Moldoveni, printre cari unii cunoscători ai limbii turceşti [2]), ca să cerceteze iar el urmează cu grosul armatei [3]). Cazacii şi Moldovenii, trimeşi înainte, surprind complet un detaşament de 400 Munteni cari păziau tabăra duşmană. Nici unul din ostaşii munteni nu scapă şi astfel pe de o parte oştirea lui Alexandru Vodă nu ştie ce s'a întâmplat iar pe de alta Moldovenii află că forţele inamice sunt cam de 100.000 oameni şi că nu se păzesc [4]). Informat de aceasta, Ion Vodă dă ordin Cazacilor şi Moldovenilor trimeşi înainte, cari se apropiaseră la două ore de marş (cam 12 km.) de tabăra muntenească şi stăteau nemişcaţi, să atace tabăra muntenească de front [5]), pe când domnitorul, lăsând trupele mai greu înarmate într'o poziţie de aşteptare [6]), urmà să atace tabăra, din celelalte trei părţi — nepăzite — cu trupele uşoare [7]). Atacul avangardei surprinde complet pe Munteni, cari n'au timpul să se desmetecească până ce sunt atacaţi din flancuri şi din spate de cele trei detaşamente în cari-şi împărţise Ion Vodă trupele mai uşoare dela gros [8]). Oştirea munteană-turcă-ungară a fost în mare parte măcelărită iar restul s'a răspândit în toate părţile urmărită fără răgaz de cavaleria moldovenească [9]).

Bătălia dela Cahul (10 Iunie 1574 [10])

Ion Vodă află că detaşamentul ce fusese trimis în faţa Obluciţei (Isaccei), sub comanda lui Eremia Cernăuţeanul, pârcălabul de Hotin, spre a oprì trecerea armatei turceşti,

---

[1]) *Idem*; Fredro, *o. c.*, p. 206.
[2]) Al. P. Ilarian, *l. c.*; Fredro, *o. c.*, p. 208.
[3]) A. P. Ilarian, *o. c.*, pp. 225—226.
[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 226; Fredro, *o. c.*, p. 209.
[5]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 226; Fredro, *o. c.*, p. 210.
[6]) Fredro, *l. c.*
[7]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 226; Fredro, *l. c.*
[8]) Al. P. Ilarian, *l. c.*; Fredro, *o. c.*, p. 211.
[9]) Toate isvoarele.
[10]) Intr'o scrisoare către Ştefan Bathory se dă ca dată a bătăliei aceà de 11 Iunie (Hurmuzachi, II, p. 708).

fusese respins şi că numărul Turcilor, cari au trecut, erà deocamdată mic (15—30.000 [1]). In realitate pârcălabul Eremia fusese cumpărat de Petru Şchiopul (care veneà cu Turcii) şi nu se opusese trecerii [2]).

Ion Vodă se îndreptă imediat cu oastea sa spre vadul Obluciţei, sosind în faţa acestuia la 9 Iunie [3]). Acì ocupă o poziţie, al cărei loc nu e fixat precis de documente dar care se poate determinà prin următoarele date:

Locul (pe care s'a dat lupta la 10 Iunie) se vedeà dela Obluciţa [4]).

El se aflà deci sau pe şesul de pe malul stâng al Dunării (care nu erà inundat căci erà în luna Iunie şi nici un isvor nu arată să fi fost inundat) sau pe ramificaţiile dealurilor dela Nord de acest şes. Dintre aceste ramificaţii cele mai apropiate sunt cele dela Cartal [5]) (5 km. Nord de Isaccea). Pentru cineva care parcurge creasta dealului deasupra (la Sud) Isaccei, nu este vizibilă decât clina de Sud a dealului dela Cartal şi anume porţiunea pe care se află satul Cartal şi viile de la răsăritul său [6]).

Dar poziţia se aflà pe un platou lunguieţ [7]), cu văi laterale [8]), erà lângă lac [9]) şi prezentà creste ce ascundeau mişcările trupelor [10]). Locul pe care s'a dat lupta nu poate să fi fost deci decât pe coasta de Sud a botului de deal pe care este localitatea Cartal.

Estimaţia forţelor de cari dispuneà Ion Vodă variază dela 15.000 [11]) până la peste 30.000 [12]); analiza mai amănunţită a acestor cifre ne duce la concluzia că a dispus de: 1200 călăreţi

---

1) Fredro, *o. c.*, p. 228; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 238.
2) Fredro, *l. c.*; Al. P. Ilarian, *l. c.*; Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman*, (Ed. Dochez) II, p. 193.
3) Al. P. Ilarian, *o. c.*, pp. 238, 281.
4) Al. P. Ilarian, *o. c.*, pp. 242, 283.
5) Corespunde distanţei de 3 mile arătată de Engel (*Geschichte d. Moldau*, p. 224).
6) Satul este azi mult mai întins decât îl arată harta Statului major $\frac{1}{100.000}$, foaia Tulcea.
7) Hurmuzachi, II_1, p. 708.
8) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 243.
9) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 229; Fredro, *o. c.*, p. 235.
10) Hurmuzachi, II_1, p. 708.
11) *Ibidem.*
12) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230.

cazaci [1]), 10—13.000 călăreţi moldoveni [2]), circa 20.000 infanterişti moldoveni [3]) şi 110 la 120 tunuri, din cari 80 obuziere de calibru mai mare [4]).

Cât despre efectivele vrăşmaşului isvoarele turceşti sau inspirate de Turci le arată ca fiind de 20.000 [5]), 90.000 [6]) sau 100.000 [7]) iar cele polone ca 200.000 oameni cu 120 tunuri [8]). Cred că cifra erà mai mică [9]), dar erà totuş cu mult superioară aceleia a efectivului Moldovenilor.

Planul lui Ion Vodă pare a fi fost să atace pe Turci atât timp cât erau încă puţin numeroşi (informaţia dată lui de hatmanul Eremia). Dezertarea unor boieri în noaptea de 9/10 Iunie [10]) poate să-l fi întărit încă în această hotărîre, spre a împiedecà noui dezerţiuni. Şi intenţia de a da lupta înainte de sosirea Tătarilor, nu a fost poate străină de hotărîrea luată [11]).

Tabăra lui Ion Vodă, sprijinită pe lacul Cahul, erà întărită. Din ea, după o nouă recunoaştere personală, ce nu-i arătà nimic, domnitorul îşi scoase armata în dimineaţa de 10 Iunie 1574 şi o dispuse pentru luptă spre Sudul taberei, astfel:

La dreapta, sprijiniţi pe lac, Cazacii [12]). Apoi veneau Moldovenii. Infanteria acestora fusese împărţită — după obiceiul vremei chiar în clipa luării dispozitivului de luptă — în treizeci de pâlcuri având fiecare pâlc şi câte un tun uşor [13]). Aceste pâlcuri s'au dispus pe două linii [14]), unele în linia întâi menită

[1]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 220.

[2]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 236, 240; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 232, arată că infanteria erà 20.000 şi cum întregul erà (p. 230) 30.000, rezultă că efectivul cavaleriei erà 10.000.

[3]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230; Gorecki (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 220) spune că Ion Vodă a strâns mulţime de pedeştri în leafă.

[4]) Al. P. Ilarian, *l. c.*, III, pp. 240, 282; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230; Bielski, *Kronika*, III, p. 1352; Hurmuzachi, II_1, p. 708.

[5]) Hurmuzachi, II_1, *l. c.*

[6]) Mignot, *Histoire de l'empire ottoman*, II, p. 211.

[7]) Baudier, *Inventaire de l'histoire générale des Turcs* (apud Hâjdău, *Ion Vodă cel cumplit*, p. 146).

[8]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 238; Fredro, *o. c.*, p. 228.

[9]) Hammer, *o. c.*, II, p. 193 nota 5.

[10]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230.

[11]) Cum o presupune, cu dreptate, Hâjdău (*o. c.*, p. 144).

[12]) Fredro, *o. c.*, p. 237.

[13]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 282; Fredro, *o. c.*, p. 235; Bielski, (*Kronika*, Ed. 1856) spune (III, p. 1353) că fiecărui pâlc îi s'au dat câte două tunuri.

[14]) Fredro, *o. c.*, p. 235.

a da lupta și altele în a doua servind de rezervă. Tunurile mari s'au pus în intervalele — mici — dintre pâlcurile liniei întâi. Intreaga infanterie, astfel așezată, erà adăpostită în teren [1]), probabil, înapoia — la Nord — de creasta botului de deal.

Cavaleria, care erà despărțită de infanterie [2]), erà probabil, înainte [3]).

Din cauza formelor terenului [4]) și a faptului că Turcii își aveau tabăra în lunca Dunării, în unghiul mort al terenului, Moldovenii nu au putut să-și deie seama de efectivul și dispozitivul turcesc (despre care nu avem informațiuni), decât după ce Turcii scoțându-și oastea din tabără [5]) și-au dispus-o pe botul dealului dela Nord de Cartal.

Cavaleria moldovenească trece la dușman. Turcul o pune în fruntea dispozitivului său de luptă și atacă trupele lui Ion Vodă [6]). Cavaleria moldovenească este prinsă astfel între două focuri, căci și Turcii trăgeau în ea [7]), și este distrusă [8]).

Mascată fiind întâiu de cavaleria lui Eremia și apoi de cadavrele acesteia [9]) și profitând de faptul că tunurile moldovene sunt descărcate (trăseseră în călăreții lui Eremia [10]) Turcii atacă pe tot frontul. Sunt contra-atacați în flancul stâng de Cazaci, iar de front de Moldoveni [11]). Fie, că sunt zdrobiți de aceste contra-atacuri, fie, că vreau să atragă pe Moldoveni

---

[1]) *Ibidem.*
[2]) *Ibidem;* Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 282.
[3]) Hâjdău *(o. c.*, p. 147) pune cavaleria la stânga dar nu arată temeiul documentar al acestei afirmări.

Goreciu (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230) arată precis că Ion Vodă a pus cavaleria în linia întâi: « in prima fronte equites cum tormentis manuariis locabat ». Ilarian traduce greșit: « el așeză în frunte călăreții cu tunurile »; « tormentis manuariis » nu sunt *tunuri* ci *arme de foc portative* (archebuze sau pistoale), deci trebuie tradus: « el așeză în frunte călăreții înarmați cu pistoale ».

Faptul că lupta a început prin atacul cavaleriei, că erà nevoie a se ști ce erà dincolo de creastă și obiceiul vremei, confirmă arătarea lui Goreciu, care mai zice că Ion Vodă își așeză deobiceiu cavaleria înainte (l. c.).
[4]) Hurmuzachi, II_1, p. 708.
[5]) Fredro, *o. c.*, p. 235; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 241, 283.
[6]) Fredro, Al. P. Ilarian și toate isvoarele.
[7]) Fredro, *o. c.*, p. 237.
[8]) *Ibidem*; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 283.
[9]) Fredro, *l. c.*
[10]) *Ibidem.*
[11]) Fredro, *o. c.*, p. 237; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 241, 283.

în focul tunurilor otomane [1]), Turcii se retrag [2]), urmăriți vreo 500 pași de Cazaci și de Moldoveni, cari sunt însă readuși, de șefii lor, înapoia tunurilor, unde se reformează și-și împrospătează munițiunile [3]).

Turcii reformându-și și ei unitățile atacă din nou [4]). O învălmășeală foarte mare are loc pe tot frontul, lupta e crâncenă, amestecul este general, nu se mai pot distinge amicii de inamici și artileriștii nu mai pot vedeà din cauza fumului și a prafului [5]). Obosiți, și probabil pentru a atrage fiecare pe adversar în focul artileriei sale proprii, luptătorii din ambele părți se retrag înapoia tunurilor lor [6]), Moldovenii având pierderi mari [7]). In pauza care urmează o ploaie torențială udă toată pulberea [8]). Turcii atacă din nou [9]) atât cu stânga, cât și cu dreapta, unde au apărut Tătarii [10]); Moldovenii și Cazacii se apără bine dar nu sunt susținuți de artilerie care nu poate trage pulberea fiindu-le udă [11]).

Văzându-se înconjurat și fără cavalerie, Ion Vodă dă un puternic contra-atac cu infanteria moldovenească, în rândurile căreia iau parte Cazacii cari descălecaseră, și ia Turcilor 60 tunuri ușoare [12]). Acest contra-atac dă posibilitatea Moldovenilor de « a legà tabără » [13]), adică a luà o formație în pătrat înconjurată cu carele armatei și de a se retrage, în bună ordine [14]), cu câteva tunuri [15]), la Roșcani, sat puțin depărtat [16]), ce nu

---

[1]) « Turcii. . . au nevoit să amăgească pre Moldoveni să-i ducă asupra pușcilor » (*Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230); Fredro, *o. c.*, pp. 237, 240.
[2]) Fredro, *o. c.*, p. 237; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 241, 283.
[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 241.
[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 242, 283.
[5]) *Ibidem*; Fredro, *o. c.*, p. 238.
[6]) *Ibidem*.
[7]) Fredro, *o. c.*, p. 239.
[8]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 242, 283; Fredro, *o. c.*, p. 239; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 231.
[9]) După scrisoarea adusă (lui Bathory) de omul ce a asistat la luptă, Turcii nu au dat decât două atacuri (Hurmuzachi, II_1, p. 708).
[10]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 242, 243, 283; Fredro, *o. c.*, pp. 238—240.
[11]) *Ibidem; Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 232.
[12]) *Ibidem;* Al. Papiu Ilarian, *o. c.*, III, pp. 244, 283; Fredro, *o. c.*, p. 240.
[13]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 232.
[14]) A. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 244.
[15]) *Ibidem*, pp. 244, 284. Majoritatea tunurilor, fiind prea grele, le-au supraîncărcat cu pulbere, astfel că, dându-le foc Turcii, ele să plesnească.
[16]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă* zice că au ajuns acolo încă în

mai există azi. Acolo se întărește cu carele armatei [1]) și cu șanțuri [2]) și rezistă trei zile, Turcilor și Tătarilor, cari arseseră toate satele dimprejur [3]), îl înconjuraseră și-l bombardau puternic [4]). Impuținându-i-se munițiunile și ducând lipsă de apă Ion Vodă capitulează la 14 Iunie 1474, fiind omorît apoi de Turci [5]).

Bătălia dela Călugăreni (13/23 August 1595 [6])

Mihai Viteazul, numit domn al Țării-Românești în Iulie 1594, are de ales între o supunere și mai completă față de Turci și o răscoală. Atmosfera de cruciată a creștinilor contra Osmanliilor, ce domnià atunci în Europa, negociațiunile întreprinse pentru o alianță generală, precum și mărimea sumelor datorate creditorilor turci, sume ce nu se puteau plătì, hotăresc pe Mihai [7]) pentru răscoală. Măcelărirea Turcilor, ce a urmat acestei hotărîri și atacurile lui Mihai peste Dunăre fac ca Poarta să hotărască încetarea, pentru anul 1595, a războiului din Ungaria (linia de comunicație a trupelor turcești de acolo, fiind amenințată prin atitudinea lui Mihai) și să concentreze o armată puternică contra Țării-Românești, chemând în ajutor și pe Tătari.

Armata turcă, comandată mai întâiu de Ferhat Pașa și, după înlocuirea acestuia în funcția de mare vizir, de Sinan Pașa, se concentrează la Rusciuc și reușește, cu toată opunerea lui Mihai Viteazul la Giurgiu, să treacă Dunărea, mulțumită unei puternice diversiuni mai jos de Rusciuc [8]).

aceà seară. Alte isvoare zic că au mers numai 1000 pași (Al. P. Ilarian, *l. c.*, Fredro, *o. c.*, p. 241).

[1]) Al. P. Ilărian, *o. c.*, III, p. 284.

[2]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 232.

[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 244.

[4]) Toate isvoarele.

[5]) *Ibidem.* In Hurmuzachi, XI, pag. XXVII notă, se dă data de 11 Iunie.

[6]) Este greșită data de 13/25 pe care o dă un autor recent (General Alexe Anastasiu, *Bătălia dela Călugăreni*, Ediția II), cum este greșită și afirmarea sa că, în secolul al XVI-lea, diferența între calendarul Gregorian și cel Iulian, erà de 12 zile (p. 91, nota 1). Aceà diferență erà atunci de 10 zile. Dealtfel autorul ar fi putut să bage seama că isvoarele occidentale (De Thou, Walther) dau data de 23 iar cronica țării dă data de 13 (*Magazin Istoric*, III, p. 227).

[7]) *Magazin Istoric*, III, p. 227.

[8]) Wather apud A. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27.

Mihai Viteazul, aliat cu principii Moldovei şi Transilvaniei, văzându-se întors, se retrage spre Bucureşti iar Sinan Paşa înaintează încet în aceeaş direcţiune.

De ce forţe dispuneau cei doi adversari?

Diferitele isvoare atribuesc Turcilor efective variind dela 55.000 la 200.000 luptători [1]). Socotesc că efectivul de 100.000, din cari numai 55.000 trupe regulate, ca cel mai aproape de adevăr, pentru totalitatea forţelor aflate sub ordinele lui Sinan Paşa [2]). Nu tot acest efectiv a luat însă parte la bătălia dela Călugăreni, pentrucă o parte a trebuit să rămână ca garnizoane în Giurgiu şi Rusciuc, alta să păzească convoiurile şi să îndeplinească alte misiuni [3]). Numărul tunurilor de cari dispuneau Turcii nu se cunoaşte, dar erà desigur destul de mare.

In ceeace priveşte efectivul de care a dispus Mihai, isvoarele contimporane arată că ar fi fost de 16.000 la 20.000 oameni, cu mai mult ca 12 tunuri [4]). Cifra de 18.000 arătată de Palamide [5]) pare a fi cea mai apropiată de adevăr.

Terenul pe care s'a dat lupta nu erà aşà cum se vede azi ci erà un defileu, lat cam de 2500 paşi [6]), format prin trecerea drumului secundar [7]) Giurgiu—Călugăreni—Bucureşti peste smârcurile Neajlovului şi a Câlniştei şi din pădurile ce mărgi-

---

[1]) Mai puţin de 50.000 la analiştii turci (I. Sârbu, *Istoria lui Mihai Vodă Viteazul*, I, p. 290); 55.000 la Iacobi Augusti Thuani, *Historiarum sui temporis* (apud Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 207); 60.000—70.000 în Hurmuzachi, XI, p. 303; 100.000 la Palamid (ediţia Tafrali, p. 23); Hurmuzachi, III_1, p. 484; 80.000 la Hurmuzachi, III_2, p. 126; peste 100.000 la Istvanfi, *o. c.*, p. 411; 120.000 la Hurmuzachi, XII, p. 119; 180.000 la Walther (A. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 26); 200.000 la Bălcescu.

[2]) Analiza cifrelor la general Alexe Anastasiu (*o. c.*, pp. 32—35).

[3]) Lucru ce reiese clar din următorul pasagiu al lui de Thou (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 207): « (după trecerea Dunării şi înainte de bătălia dela Călugăreni) partem copiarum in Valachiae et Moldaviae loca numita distribuit ». O altă informaţie care confirmă această părere este raportul trimisului veneţian din Praga (26 Septemvrie 1595) care zice că Sinan Paşa înaintase numai cu o parte din trupele sale, restul nefiind trecute încă peste Dunăre. (Hurmuzachi, III_2, p. 135).

[4]) Hurmuzachi, XI, p. 302. Un isvor veneţian estimează armata muntenească la 50.000 oameni (Hurmuzachi, III, p. 129); 16.000 la Walther (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 28). Detalii la general Alexe Anastasiu (*o. c.*, p. 45). Organizarea armatei aşà cum o arată acest autor (*o. c.*, pp. 40—47) se depărtează foarte mult de realitate.

[5]) Ediţia Tafrali, p. 25. Se arată că erau 12.000 călăreţi şi 6000 infanterişti.

[6]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 67.

[7]) Generalul Alexe Anastasiu a dovedit (*o. c.*, pp. 54 sqq) că, în 1595, erau trei drumuri între Giurgiu şi Bucureşti: *a)* Unul pe la Est: Giurgiu-Petrile-Fălăstoaca-Copăceni sau Sinteşti—Bucureşti; *b)* Giurgiu-Stăneşti-Serpăteşti (localitate ce nu mai există azi)-Stoeneşti—Hulubeşti (azi Strâmba de jos)-Călugăreni-Copăceni—Bucureşti; *c)* Giurgiu-Stăneşti-Şerpăteşti-Stoeneşti-Hulubeşti-Singureni-Dărăşti sau

neàu, pe acele vremuri, drumul și de o parte și de alta[1]). Drumul, care a servit de ax bătăliei, aveà direcțiunea generală Sud Vest—Nord Est și nu Sud-Nord, cum s'a crezut mult timp [2]).

Dela Giurgiu Mihai Viteazul s'a retras la Copăceni, pe Argeș, și a hotărît să atace pe inamic în defileul dela Călugăreni.

S'au făcut diferite hipoteze asupra motivelor ce au pricinuit această hotărîre: dorința de a întârzià înaintarea Turcilor și de a da timp Moldovenilor și Transilvănenilor să sosească, aceia de a uzà pe Turci, aceia de a atacà pe Turci în flanc în cazul când ei ar înaintà prin Singureni, aceia de a nu lăsà Bucureștiul în mâinile Turcilor fără luptă și aceia de a nu descurajà printr'o lungă retragere continuă propriile trupe [3]). Nu se poate dovedì precis dacă acestea, în parte sau în total, sau altele au fost temeiurile.

Fapt este că, în ziua de 12/22 August, Mihai Viteazul hotărît să atace, trimite o recunoaștere spre Călugăreni-Hulubești [4]), recunoaștere care a avut ciocniri cu Turcii, determinând astfel situațiunea lor și menținând contactul cu dânșii [5]).

In aceeaș zi cavaleria ușoară turcească trecuse defileul și ocupase Călugărenii [6]) iar grosul armatei turcești cantonà înapoia defileului, spre Sud și Sud-Vest [7]).

Copăceni—București. Acest din urmă pare a fi fost drumul principal și întrebuințat în chip obișnuit.

[1]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 67.

[2]) Meritul îndreptării acestei erori și a demonstrării convingătoare că terenul se prezentà *atunci* așà cum arăt și că axul bătăliei erà sud-vest-nord-est și nu sud-nord, este al d-lui general Alexe Anastasiu *(o. c.*, pp. 51—70).

[3]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 71—76. Ultimul motiv, acela de a nu descurajà trupele proprii printr'o retragere continuă, pare a fi și acel socotit așà de Walther, căci acesta zice (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 27): « Tempus id aut fugam aut proelim exclusa moro flagitare heros noster videns ».

[4]) Hurmuzachi, III_1, p. 481; *Id.*, III_2, p. 132.

[5]) *Cercul Publicațiilor Militare*, 1898, pp. 122 sqq. Generalul Alexe Anastasiu *(o. c.*, pp. 82, 83) susține că Mihai a trimes o a doua recunoaștere, prin Pietrile. Pentru aceasta transformă o trupă trimisă după rechiziții (Istvanfi, *o. c.*, p. 412) în recunoaștere și hotărăște și itinerariul său. Ori, nici un document nu pomenește de o asemenea recunoaștere, iar deducția generalului Alexe Anastasiu că nu se puteà trimite infanterie pentru strângere de furaje, este bazată pe o traducere greșită a textului lui Istvanfi. In adevăr, acest text este: « quae castris uno ante die pabulatum egressa fuerat ». Verbul pabular —ari înseamnă în general (vezi Quicherat): chercher des vivres, deci orice soiu de alimente, nu numai furaje. Dealtfel acelaș înțeles îl are, și mai ales îl aveà, verbul francez *fourrager*.

[6]) *Annals of the Turkish Empire by Naima*, translated by Ch. Fraser, p. 59.

[7]) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 77—79.

In dimineaţa zilei de 13, Mihai, cunoscând prezenţa cavaleriei uşoare turceşti la Călugăreni, se pune în capul unui detaşament şi atacă, prin surprindere, aceà cavalerie în zorii zilei. O dă peste cap şi o aruncă dincolo (spre Vest şi Sud) de Neajlov şi Câlnişte [1]). După aceea ia dispozitivul de luptă, care pare a fi fost cam următorul:

Un prim grup de forţe, comandat de Mihai, are o linie de archebuzieri răzleţiţi înainte pe malul stâng al Neajlovului [2]). Inapoia acestui lanţ şi la o oarecare distanţă grosul grupului, având: o linie de tunuri înainte (10—12) [3]) şi apoi linia de bătaie în care infanteria ocupà centrul iar cavaleria aripile — poate şi una şi cealaltă pe câte două linii [4]). Efectivul acestui grup poate fi socotit ca 8—12.000 luptători [5]).

Un al doilea grup de forţe [6]) constând din restul trupelor cu cel puţin 2 tunuri [7]), erà comandat probabil de Albert Kiraly [8]), şi se aflà adăpostit în pădure înapoia dreptei primului grup şi la o depărtare destul de mare de acesta [9]).

Unii scriitori atribuesc această împărţire a forţelor lui Mihai relei voinţe a lui Kiraly [10]), alţii faptului că unii boieri nu ar fi dorit isbânda lui Mihai, adică ar fi trădat [11]). Felul cum a decurs lupta (retragerea grupei comandate de Mihai până în dreptul grupei lui Kiraly, intervenţia efectivă a acestuia în clipa cea mai prielnică) şi faptul că Mihai nu se plânge de Kiraly, mă

---

[1]) Hurmuzachi, XII, p. 101; *Magazin Istoric*, IV, p. 282; Walther, p. 28.

[2]) *Cercul Publicaţiilor Militare*, 1898, p. 123. Erà obiceiul vremii.

[3]) Walther apud Al. P. Ilarian *(o. c.*, I, p. 28); Palamide, p. 25.

[4]) Palamide, p. 25; general Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 84.

[5]) *Cercul Publicaţiilor Militare, l. c.*; general Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 86.

[6]) Impărţirea în două grupe reiese din: *a)* ceeace spun autorii unguri citaţi de Şincai *(Chronica Românilor*, II, p. 407); *b)* spusa lui Palamide, p. 25: «atunci (după ce Mihai a oprit înaintarea Turcilor) şi *restul oştirei lui Mihai* s'a năpustit asupra Turcilor»; *c)* raportul lui A. Kiraly (Hurmuzachi, XII, pp. 75, 98), care zice: «acì (după prima respingere a lui Mihai, deci tot atunci când o spune şi Palamide) ajutându-ne laolaltă»; *d)* un pasagiu dintr'o cronică braşoveană care spune că Braşovenii au luptat dintr'o pădure *(Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt*, V, p. 149); *e)* relaţiunea germană publicată în *Cercul Publicaţiilor Militare* (1898, p. 123). Vezi general A. Anastasiu *(o. c.*, pp. 86, 87).

[7]) Cu care a tras mai târziu Kiraly în flancul Turcilor (Walther, *l. c.)*.

[8]) Istvanfi, *o. c.*, p. 412; Hurmuzachi, XII, pp. 75, 98; general A. Anastasiu *(o. c.*, pp. 86, 87, 101).

[9]) Nota 6, mai sus.

[10]) I. Sârbu, *o. c.*, pp. 312, 313; general Alexe Anastasiu (*o. c.*, p. 87).

[11]) Szamosközy, IV, pp. 97, 98, apud I. Sârbu, *o. c.*, pp. 312, 313.

fac să cred că împărţirea a fost voită şi făcută în vederea manevrei de a atrage pe Turci între cele două grupe.

Vestit de respingerea, din Călugăreni, a cavaleriei sale uşoare, Sinan Paşa ordonă ca o coloană de 12.000 oameni să atace prin defileu [1]. Tot atunci, sau ceva mai târziu când a văzut cu ce dârzenie luptă Românii, comandantul turc a dispus ca trupele venind din urmă să urmeze: unele prima coloană iar altele să treacă râul mai la vale (dreapta) [2]. Artileria turcească (afară de câteva tunuri ce merg cu coloana de atac [3]) ocupă dealurile de pe dreapta Neajlovului şi a Câlniştei, susţinând atacul trupelor osmane [4]. Sub protecţia acestor tunuri trupele turceşti trec Neajlovul, pe punţi improvizate [5]. Ele sunt atacate violent, pe când se desfăşoară [6], de Mihai cu grupa de trupe aflată sub ordinele sale directe. Mihai, a cărui artilerie şi puşti făceau mare rău Turcilor [7], reuşeşte a progresà la început. Efectivele superioare ale Turcilor, cari atacau din două părţi, dar cari nu aveau loc să se desfăşoare [8], silesc însă pe Mihai, după o luptă ce a ţinut mai multe ore [9], să se retragă [10]. Retragerea se execută de trupele lui Mihai luând o formaţiune în unghiu ascuţit [11]; în timpul ei se pierd un număr de tunuri [12]. După ce, în retragere, trupele trec de satul Călugăreni (spre Est) [13], Mihai le opreşte şi face front. Apoi punându-se din

---

1) Istvanfi, *o. c.*, p. 412; De Thou, apud Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 208.

2) Că nu toate trupele turceşti au trecut în acelaş loc o dovedeşte faptul că ulterior Mihai a fost atacat din două părţi (Walther vorbeşte de înconjurare, p. 28). Că au trecut pe la dreapta, cum o afirmă generalul Alexe Anastasiu *(o. c.*, p. 97), o confirmă faptul că: *a)* erà drumul cel mai scurt pentru trupele venind dinapoi; *b)* în aceà parte erà un vad (general Alexe Anastasiu, *o. c.*, pp. 62, 63).

3) General Alexe Anastasiu, *o. c.*, p. 98.

4) *Annals of the Turkish Empire*, p. 59.

5) *Ibidem.*

6) Palamide, p. 25.

7) *Annals of the Turkish Empire, l. c.*

8) Walther, *l. c.* Acì generalul Alexe Anastasiu *(o. c.*, p. 97) fixează trimiterea lui Hasan Paşa spre stânga (Nord). Este posibil să fi făcut aşà, dar nici un document nu o adevereşte.

9) Walther, *l. c.*; Istvanfi, *l. c.*

10) Hurmuzachi, XII, pp. 98, 101; *Magazin Istoric*, IV, p. 282.

11) Walther apud Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 28.

12) *Cercul Publicaţiilor Militare*, 1898, p. 123; Walther, *l. c.*, zice că s'au pierdut 11 tunuri; Hammer, *(o. c.*, II, p. 279), zice că s'au pierdut 12.

13) Hurmuzachi, XII, pp. 75, 98.

nou în capul lor contra-atacă [1]), concomitent cu A. Kiraly care fulgeră aripa stângă duşmană cu focul a două tunuri [2]).

Turcii sunt nevoiţi să se retragă [3]), urmăriţi de aproape de ai noştri, cari nu pot însă trece dincolo de Neajlov cu grosul forţelor, cu toate că un detaşament comandat de Cocea, trimes prin vadul Călugărenilor, a trecut pe celalt mal şi prin surprinderea ce a cauzat a contribuit mult la înfrângerea Turcilor [4]).

La finele zilei se mai produce un incident. Hasan Paşa, beilerbeiul Greciei, detaşat mai înainte, soseşte pe câmpul de luptă, seara, după înfrângerea lui Sinan Paşa. Nu se poate preciză exact de unde a venit şi în ce parte a câmpului de luptă s'a prezentat [5]). Prezenţa lui a impus desigur lui Mihai, cum isbânda anterioară a lui Mihai a făcut ca Hasan să nu mai intervină decisiv în luptă.

Isbânda tactică a fost a lui Mihai, care totuş se retrage noaptea [6]).

Bătălia dela Şelimber (18/28 Octomvrie 1599)

Hotărît sau nevoit de apărarea cauzei sale, dar dând, când un pretext când altul, Mihai Viteazul intră în toamna anului 1599, în Transilvania, prin regiunea Braşovului şi înaintează apoi prin Făgăraş şi Cârţa spre Sibiu, la Sud de care oraş se găseşte la 16/26 Octomvrie 1599 [7]). Aci îi sosesc trupele din Oltenia, cari trecuseră pe la Turnu Roş [8]).

---

[1]) Walther, *l. c.*; Hurmuzachi, XII, pp. 98, 101; *Magazin Istoric*, IV, p. 282.
[2]) Walther, *l. c.*; I. Sârbu, *o. c.*, pp. 313, 314.
[3]) *Annals of the Turkish Empire, l. c.*
[4]) Walther, *l. c.*; Istvanfi, *o. c.*, p. 412; *Cercul Publicaţiilor Militare*, 1898, pp. 123, 124.
[5]) Hurmuzachi, III_1, p. 484; Stavrino, apud E. Legrand, *Recueil de poèmes historiques en grec vulgaire*, p. 47.
[6]) Spre a primi ajutoare (sau mai bine spre a se apropià de ajutoarele ce erau să-i vină din Ardeal), zice un isvor german (*Historia von den Empörungen so sich im Königreich Ungarn auch in Siebenburgen Moldaw in der Bergische Walachey und andern örthern zugetragen haben*, Cöln, 1596, p. 75), care confirmă fazele sus arătate ale luptei.
[7]) Hurmuzachi, III, p. 365.
[8]) *Magazin Istoric*, IV, p. 293. Efectivul acestora este apreciat de contemporani între 6000 (Szamosközy apud Bethlen, *Historis de rebus transsylvanicis*, IV, pp. 365, 366) şi 18.000 (Hurmuzachi, XII, p. 475).

Domnitorul Ardealului, cardinalul Andrei Bathory vru, firește, să se opună și în acest scop strânse oaste, cu care înaintă spre Sibiu, așezând tabăra chiar lângă oraș — la Est — și înconjurând-o cu șanț [1]).

Forțele pe cari cardinalul a putut să le strângă, în grabă, au fost puțin numeroase; efectivul lor fiind între 7000 și 9000 [2]), cu 45 tunuri [3]). Valoarea acestei oștiri nu erà mare pentrucă ostașii erau mai mult de adunătură [4]) iar mulți din nobilii, cari erau în rândurile ei, stăteau la îndoială de ce parte erà mai folositor să se bată [5]), ceeace a făcut că unii să se lase a fi luați prizonieri în timpul luptei [6]) iar alții să acționeze moale și fără convingere [7]).

Pe de altă parte Sibiul, pe a cărui ajutor se bizuià A. Bathory și în preajma căruia a avut loc lupta, nu a dat nici un sprijin [8]) ci a urmat vechea politică săsească de a sta în expectativă până ce unul dintre adversari se arătà mai tare.

Forțele lui Mihai erau superioare: 30.000 luptători [9]), cu 80 tunuri [10]). Mihai aveà și oameni de strânsură și mai cu seamă Secui, cărora le făgăduise respectarea vechilor lor drepturi [11]).

---

[1]) *Magazin Istoric, l. c.*

[2]) 7000—8000 (Hurmuzachi, III, p. 340), 9000 (Istvanfi, *o. c.*, p. 453 și Cronicarul ungur citat de Șincai, *o. c.*, II, p. 430). Cifra de 15.000—16.000 dată de raportul lui Malaspina (Hurmuzachi, III, p. 513) cuprinde probabil și oamenii dela trenuri, servitorii nobililor, etc. Cifra de 25.000 dată de solii lui Mihai (Hurmuzachi, XII, p. 475) este de sigur exagerată.

[3]) Atâtea s'au luat de Mihai (Hurmuzachi, III, p. 365; XII, p. 475).

[4]) Hurmuzachi, III, pp. 339, 365; Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 10, nota 2.

[5]) Teutschlaender, *Michael der Tapfere*, pp. 125, 129.

[6]) Hurmuzachi, III, p. 344; Spontoni, *Historia della Transilvania*, p. 91; Șincai, *l. c.*

[7]) Teutschlaender, *o. c.*, p. 129.

[8]) Raportul lui Malaspina *(l. c.*, p. 513).

[9]) După Bethlen *(o. c.*, IV, pp. 363—365), care citează pe Szamosközy, Mihai aveà cam 25.000 luptători, restul fiind servitori, cărăuși, etc.

25—30.000 (Școala Română din Roma. *Diplomatarium Italicum*, II, p. 113); 30.000 *(Id.*, p. 114).

30.000 (Hurmuzachi, III, p. 340).

30.000 a lui Mihai, cu Sași și Secui 100.000 (Hurmuzachi, III, p. 345).

3.000 a lui Mihai, fără Secui (Hurmuzachi, III, p. 431).

48.000—50.000 după raportul lui Malaspina *(l. c.)*.

100.000 după o informațiune germană (Hurmuzachi, XII, p. 475).

[10]) 80 mari și mici (Hurmuzachi, XII, p. 475). Și cu ocazia acestei lupte se constată că tunurile românești erau prost servite, ghiulelele trecând peste trupele inamice (Bethlen, *o. c.*, IV, p. 397).

[11]) Istvanfi, *o. c.*, p. 453; Hurmuzachi, III, p. 511.

Ziua de 17, în care oştirile adverse luaseră contactul, fiind în imediată apropiere una de alta, s'a petrecut în negociaţiuni, prin trimişi din ambele părţi [1]) şi prin nunţiul Malaspina, care, rău dispus pentru Mihai [2]), încercă a împiedecà o bătălie [3]). Cei doi adversari manevrau diplomaticeşte, căutând a pune, fiecare, pe adversarul său într'o situaţie mai puţin favorabilă. Câştigarea de timp ar fi fost folositoare pentru A. Bathory, îngăduindu-i a primì noui trupe [4]), dar nu lui Mihai. Nu se ajunse la altceva decât la un armistiţiu pentru ziua de 17 şi noaptea de 17/18 Octomvrie [5]).

In vederea luptei A. Bathory îşi înflăcără trupele printr'o cuvântare [6]). Acestea erau la Est de Sibiu, pe dreapta Cibinului [7]), răzemate sau cel puţin astfel aşezate încât să poată fi sprijinite de cetatea Sibiu [8]).

Trupele ardeleneşti fură orânduite de Gaspar Corniş, numit de cardinal comandant al oştirii [9]), pe trei linii, astfel [10]):

In linia întâiu: la dreapta, comandată de Ştefan Lazăr, infanteria (în care erau 1000 Saşi); la centru, comandat de Moise Szekely, cavaleria (1000 Unguri şi 300 Poloni); la stânga, comandată de Petru Huszar, garda (600) şi trupe de adunătură.

In linia doua, comandată de Melchior Bogathi, diferite contingente, călări şi pedestre.

In linia treia nobilii cu suitele lor.

Artileria erà probabil înaintea frontului [11]), pe creasta pe care

---

1) Hurmuzachi, III, pp. 365, 423, 429; XII, p. 475.

2) «. . . rivolti tutto lo spirito mio a diriger le cose di maniera che la Provincia restane a Cesare. . . Vi adunai poi i nobili che erano in Sibinico, insieme col Giudice Regio e consoli della Città, e tratai con loro, quanta ignominosa cosa sarebbe, se un Valacco dominasse una Provincia così nobile come questa» (raportul lui Malaspina, Hurmuzachi, III, p. 514).

3) Istvanfi, *o. c.*, p. 453; Hurmuzachi, III, p. 511.

4) Teutschlaender, *o. c.*, pp. 120, 121.

5) Hurmuzachi, III, p. 512; XII, p. 475.

6) Istvanfi, *o. c.*, p. 453; Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 390—394.

7) Hurmuzachi, III, p. 424; Teutschlaender, *o. c.*, p. 124.

8) Hurmuzachi, III, p. 424.

9) Istvanfi, *o. c.*, p. 453; Spontoni, *o. c.*, p. 90.

10) Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 387, 388, 389; Şincai, *o. c.*, II, pp. 429, 430; Teutschlaender, *o. c.*, pp. 124, 125.

11) Erà în obiceiul vremii; ea a început lupta (Hurmuzachi, III, p. 512; Spontoni, *o. c.*, p. 91); Malaspina spune că erà înaintea trupelor într'una din fazele luptei (Hurmuzachi, III, p. 513); Symigianus *(Historiam rerum Ungaricarum et Transsylvanicarum* (Ediţia Sibiu, 1840), p. 195), spune că înainte de inceperea luptei ambii adversari îşi apropiară tunurile.

o urmează azi șoseaua Sibiu-Daia, în porțiunea dintre Sibiu și calea ferată [1]).

Deși având efective mai mari Mihai se dispuse numai pe două linii [2]):

In linia întâiu: la stânga Baba Novac cu haiducii săi; la centru Mako cu călăreții unguri, încadrați între călăreții poloni și munteni; iar la dreapta Aga Leca cu lefegii moldoveni, sârbi, etc.

In linia a doua, ca rezervă, comandată de însuș Mihai: boierii cu cetele lor și 1000 Secui.

Artileria erà așezată într'o poziție avantajoasă [3]), probabil înainte pe creasta Türkenhügel [4]).

Lupta a avut loc pe terenul cuprins între creasta Türkenhügel și Sibiu, căci altfel Sibienii nu ar fi putut vedeà lupta de pe zidurile lor, cum o afirmă un isvor contimporan [5]).

Linia a doua a lui Mihai erà probabil înapoia (la Sud) acestei creste, adăpostită de vederi.

Atacul a început la ora 9 [6]). După unii, Ardelenii au deschis dintâiu focul cu tunurile lor [7]), după alții inițiativa ar fi fost a lui Mihai [8]); Bethlen zice că ambii au început în acelaș timp [9]).

Aripa stângă a lui Mihai, condusă viguros de Baba Novac, atacă aripa dreaptă dușmană, dar este respinsă [10]). Cavaleria ungurească a lui Mihai, comandată de Mako, sare în ajutor, șarjează trupele lui Ștefan Lazăr, le silește să se retragă și apoi

---

[1]) Nu puteà fi mai la nord, căci n'ar fi văzut țintele și s'ar fi aflat în teren, care atunci erà mlăștinos, cum erà mlăștinos încă în 1776. (Schiță de baronul Pocarelli la Biblioteca Bruckenthal din Sibiu) iar mai la Sud ar fi fost prea aproape de trupele lui Mihai.

[2]) Bethlen, *o. c.*, p. 396 și, după acesta, Teutschlaender, *o. c.*, p. 127.

[3]) Teutschlaender, *o. c.*, p. 127; Bethlen (*o. c.*, IV, p. 384) spune că înainte de luptă, Mihai și-a așezat tunurile, dar nu spune unde.

[4]) Symigianus, *l. c.*

[5]) Hurmuzachi, III, p. 513. O cât de sumară parcurgere a terenului cuprins între Sibiu și Șelimber, arată că numai pe acest teren a putut aveà loc lupta așà cum este arătată de documentele contimporane.

[6]) Hurmuzachi, III, p. 365; XII, p. 475; Teutschlaender (*o. c.*, p. 127) arată ora 10, fără a spune pe ce bazează această afirmațiune.

[7]) Raportul lui Malaspina (Hurmuzachi, III, p. 512); Symigianus, *l. c.*; Spontoni (*o. c.*, p. 91), spune că lupta a început prin focul artileriei, dar nu arată a cărei artilerii; Istvanfi (*o. c.*, p. 453), zice că Ardelenii au respins primul atac al trupelor lui Mihai prin focul artileriei.

[8]) Stavrinos (Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 306).

[9]) *O. c.*, IV, p. 397.

[10]) Istvanfi, *o. c.*, p. 453; Hurmuzachi, III, p. 513; Bethlen, *o. c.*, IV, p. 399 și, după dânsul, Teutschlaender, *o. c.*, p. 128.

șarjează cavaleria din centrul Ardelenilor, în care șarjă este ajutată de călărimea muntenească; cavaleria din centrul liniei întâiu a Ardelenilor este silită a se retrage. Cevà în urma călăreților munteni înaintează și dreapta lui Mihai, dar Petru Huszar (comandantul stângei ardelene), văzând situația grea a centrului, înaintase și el și reușește a restabilì lucrurile, silind atât cavaleria cât și aripa dreaptă a lui Mihai să se retragă [1]).

Mihai intervine cu o parte din rezervă și face să se dea un nou atac de întreaga linie întâiu românească, care respinge din nou centrul și stânga adversă.

Pornește atunci, la contra-atac, linia a doua a Ardelenilor și, împreună cu trupele din linia întâiu, reușește a respinge, până departe, în special aripa stângă a lui Mihai [2]).

Mihai se repede între ai săi, reușește a-i oprì, a-i reformà, și, pe când călăreții poloni restabilesc situația la stânga, întreaga linie românească se repede din nou la atac și este victorioasă [3]). Ardelenii pierd mulți morți [4]), prizonieri [5]), material [6]) și se retrag [7]), fără ca a treia linie a lor (nobilii) să fi intrat în luptă [8]).

A. Bathory care observase lupta dintr'o parte — probabil de pe Gregori Berg — părăsise câmpul de luptă mai de timpuriu iar Sibienii au privit de pe ziduri la peripețiile luptei [9]).

Bătălia dela Mirăslău (8/18 Septemvrie 1600)

După ce reușise să ocupe Moldova, în vara anului 1600, Mihai lăsă acolo o locotenență domnească, cu un oarecare număr

---

[1]) Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 399—401. După dânsul Teutschlaender (*o. c.*, p. 128).

[2]) Malaspina (Hurmuzachi, III, p. 513); Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 402, 403; Teutschlaender, *o. c.*, p. 128.

[3]) Bethlen, *o. c.*, IV, pp. 403—408; Teutschlaender, p. 129. După raportul lui Malaspina (Hurmuzachi, III, p. 513) artileria lui Bathory, așezată înaintea trupelor retrase pe linia rezervelor, ar fi oprit acest ultim atac al lui Mihai.

[4]) 1000 după scrisoarea lui Mihai către împăratul Rudolf (Hurmuzachi, III, p. 339); 1118 după Istvanfi (*o. c.*, p. 453); 2027 după informațiuni venind dela solii lui Mihai (Hurmuzachi, XII, p. 475); 2927 după altă știre (Hurmuzachi, III, p. 365); 3000 din ambele părți, după raportul lui Darahi (Hurmuzachi, III, p. 430).

[5]) 1000 (Hurmuzachi, III, p. 365; XII, p. 475).

[6]) Steaguri, tunuri și alt material (Hurmuzachi, III, p. 513; XII, pp. 475, 476).

[7]) Teutschlaender, *o. c.*, p. 129.

[8]) Bethlen, *o. c.*, IV, p. 406; Teutschlaender, *o. c.*, p. 129.

[9]) Hurmuzachi, III, pp. 365, 513.

de trupe, iar el se întoarse, cu restul trupelor, în Ardeal. Acì nobilimea nemulţumită se pregăteà să se răscoale şi, în loc de a se prezentà lui Mihai, se adunà la Turda.

Basta, venind din Ungaria superioară, cu toate ordinele ce aveà de a-şi unì forţele cu ale lui Mihai, se uneşte, la 14 Septemvrie 1600 [1]), cu răsculaţii, la Turda, şi înaintează apoi spre Alba-Iulia, pentru a atacà pe Mihai înainte ca acesta să fi primit ajutoare [2]). Mihai, informat de cele ce se petreceau [3]), înaintase la rândul său şi tăbărîse nu departe de satul Mirăslău.

Forţele celor doi adversari erau de: minimum (adeverit de partizanii lui Basta) 12.000 infanterişti, 6000 călăreţi şi 12 tunuri pentru Basta [4]), ostaşi socotiţi de acesta ca buni [5]) şi din maximum (după aceiaşi autori partizani a lui Basta) 20.000 infanterişti, 12.000 călăreţi şi 27 tunuri pentru Mihai [6]), ai cărui ostaşi erau mai mult oameni de adunătură de o mică valoare combativă [7]).

Intenţia lui Mihai pare să fi fost, cel puţin la început, să primească atacul lui Basta, fie că nu cunoşteà inferioritatea numerică a trupelor adverse, fie că nu puneà temeiu pe valoarea propriilor sale trupe, fie că aşteptà ajutoare, fie, mai ales, că voià să arate, împăratului Rudolf, că nu el a fost acela care a atacat [8]).

Oricum ar fi, Mihai a luat măsuri pentru defensivă. Tarducci spune [9]) că tabăra lui Mihai erà la o bătaie de tun mic dincolo de Mirăslău, până unde înaintase Basta (venind dinspre Turda), deci spre Sud-Vest de Mirăslău. Şi mai adaogă că Mihai Viteazul tăbărîse într'un loc mai strâmt al văiei, care loc erà apărat

---

[1]) Hurmuzachi, IV_2, p. 583; XII, pp. 1037, 1038.

[2]) Spontoni, *o. c.*, p. 109.

[3]) Istvanfi, *o. c.*, p. 463.

[4]) Hurmuzachi, IV_2, p. 584; XII, p. 1038; Istvanfi, *o. c.*, p. 463. Teutschlaender, (*o. c.*, p. 199), socoteşte că Basta aveà: 12.000 infanterişti, 8000 cavalerişti, 3 bombarde, 12 tunuri de câmp.

[5]) . . . « ma si come riputasa migliori li suoi soldati, e nella professione di guerra vià più periti, che quei del Valacco » (Spontoni, *o. c.*, p. 113).

[6]) Hurmuzachi, IV_2, p. 584; XII, p. 1038. Spontoni (*o. c.*, p. 111) zice 30.000 oameni, 40 tunuri; Teutschlaender (*o. c.*, p. 198) 25.000 oameni, 27 tunuri; Bethlen (apud Iorga, *Istoria armatei române*, II, p. 39, nota 2) 25.000 oameni, 32 tunuri; Istvanfi (*o. c.*, p. 464) 22.000 oameni.

[7]) Hurmuzachi, XII, p. 1038.

[8]) Memorialul lui Mihai către împăratul Rudolf (A. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 264, 265).

[9]) Hurmuzachi, IV_2, p. 584; XII, p. 1038.

înainte de râpa unui pârâu. Cercetând harta [1]) și controlând-o la fața locului se vede că singurul loc, la Sud-Vest de Mirăslău, unde șesul, cuprins între Mureș și dealuri, este mai strimt și este acoperit înainte (adică spre Nord) de un pârâu cu malurile râpoase [2]) este pe dreapta pârâului Lapad.

Crochiul lui Tarducci [3]) și spusele sale [4]) arată:

1. Că satul Mirăslău se întindeà, în 1600, până în Mureș, ceeace nu este cazul azi. Cauza acestei deosebiri vine dela faptul că Mureșul și-a schimbat cursul dela 1600 până azi și o dovadă a acestei schimbări este faptul că azi râul nu mai alcătuește hotarul dintre comunele Mirăslău (malul drept) și Gâmbaș (malul stâng) și că teritoriul comunii Gâmbaș se întinde și pe dreapta Mureșului [5]). Pe de altă parte și satul Mirăslău s'a deplasat, pe valea Mirăslăului, spre Nord-Est [6]).

2. Că drumul mare treceà atunci pe la poalele dealurilor, pe unde trece acum drumul: halta Mirăslău — Mirăslău — podul de pe scurgerea Lapadului și nu pe unde trece azi șoseaua națională. Că erà așà cum arată Tarducci o confirmă și obiceiul vremei și faptul că râul Mureș curgând mai mult spre malul său drept, drumul n'ar fi putut trece pe unde este șoseaua de acum.

Mihai așează artileria sa înapoia malului râpei pârâului și pe dealul dela Apus (stânga) [7]), putând astfel bate tot șesul Mureșului. La dreapta, într'un pâlc de pomi aflat la confluența Lapadului cu Mureșul [8]) sunt așezați o parte din Români [9]).

---

[1]) Harta statului major $\frac{1}{100.000}$ (Transilvania). Seria VII, col. D. Nagy-Enyed și Balàszfalva.

[2]) Azi din cauza nivelării șesului prin mâlul adus de pe deal, de ploi, în partea de câmpie pârâul nu mai constituie un obstacol, ci se poate trece peste tot.

[3]) Hurmuzachi, IV_2, p. 586.

[4]) Hurmuzachi, IV_2, p. 584.

[5]) Sunt îndatorat d-lui Dr. I. Băltariu, notar public în Aiud, pentru această informație. Îi exprim și pe această cale mulțumirile mele.

O explicație geofizică a schimbării cursului Mureșului spre malul său stâng o dă faptul că Lapadul a cărat mari cantități de nămol care au mâlit Mureșul în aceà parte; dealtfel în aceà parte s'a schimbat cursul Mureșului mai mult.

[6]) Informație dată tot de d-l Dr. I. Băltariu, care arată că, în 1601, centrul satului se aflà în jurul podului de azi de pe pârâul Mirăslău și că cârciuma proprietarului erà la Sud de actualul sat, unde acum sunt niște ruine pe stânga văei Mirăslăului.

[7]) Hurmuzachi, IV, p. 586.

[8]) Care nu mai există azi.

[9]) Hurmuzachi, *l. c.*

Poziţia ocupată de Mihai erà jalonată de front de râpa pârâului Lapad, ce se puteà trece cu greu [1]) şi se sprijineà la dreapta pe Mureş, greu de trecut în acest loc [2]) iar la stânga pe dealuri peste cari nu duceà decât o singură potecă, păzită bine de oamenii lui Mihai [3]).

In ziua de 17 au avut loc hărţueli între cavaleria polonă a lui Mihai şi avangarda lui Basta [4]). In seara acelei zile [5]) Mihai trimite pe Petru Armeanul la Basta, care sosise la Mirăslău în ziua de 16, spre a-l întrebà dacă a venit acolo cu ordinul împăratului. Drept răspuns Basta îl somează să părăsească Transilvania [6]).

Basta, care-şi aşezase tabăra la Răsărit de Mirăslău, păzindu-se pe liziera de Apus a acestuia cu trei posturi tari, face o recunoaştere personală a poziţiei ocupată de Mihai şi se convinge că nu este nimerit să o atace [7]), fiind prea tare prin natura locului şi puternic apărată [8]). Cunoscând însă pe Mihai, pe care-l socoteşte îngâmfat de isbânzi uşoare şi lipsit de măestrie în practica răsboiului [9]), Basta voieşte a se preface că se retrage spre a înşelà pe Mihai şi a-l atrage [10]) în afară de tabăra sa. Sfatul capilor răsculaţi se opune mai întâiu acestui plan, dar apoi îl primeşte, Basta oferind să rămână el cu trupele germane în ariergardă [11]).

In dimineaţa de 18, trupele lui Basta îşi încep retragerea, pe care o execută dinadins foarte încet [12]). Mihai repede cavaleria după inamic. Aceasta este ţinută la distanţă de ariergarda lui Basta [13]). Mihai, înşelat de manevra lui Basta, părăseşte poziţia şi urmează cu grosul trupelor sale pe cari, după ce trece cinci

---

1) Spontoni, *o. c.*, p. 109. In partea de câmp se trece azi peste tot.
2) Căci Tarducci spune că erà navigabil acolo (Hurmuzachi, IV_2, p. 584).
3) Spontoni, *l. c.*
4) Spontoni, *o. c.*, pp. 109, 110.
5) Spontoni (*o. c.*, p. 111) zice către miezul nopţii.
6) Hurmuzachi, IV_2, p. 584.
7) Hurmuzachi, IV_2, p. 584; XII, p. 1038; Spontoni, *o. c.*, p. 112.
8) Spontoni, *o. c.*, p. 109.
9) Hurmuzachi, IV_2, p. 584; XII, p. 1038.
10) Hurmuzachi, IV_2, pp. 584, 585; cronica lui Miko Ferentz (apud Şincai, *o. c.*, II, p. 447).
11) Hurmuzachi, IV_2, p. 585.
12) *Ibidem.*
13) Hurmuzachi, IV_2, p. 585; XII, p. 1038; Spontoni, *o. c.*, p. 115.

sute paşi de Mirăslău [1]), le desfăşoară, într'o singură linie foarte deasă [2]), astfel:

La stânga, pe platoul la Est de Mirăslău şi călare pe drumul mare, infanteria, având înainte tunurile grele [3]).

La centru cavaleria armată cu lănci [4]), având câteva tunuri uşoare înainte.

La dreapta cazacii [5]) (arcaşi şi archebuzieri călări). Iar între centru şi dreapta o unitate de infanterie [6]), precedată de tunuri uşoare.

Trupele lui Mihai deschid un foc violent contra inamicului [7]).

Basta văzând, cu mulţumire, că Mihai îi face pe plac, se opreşte, la 500 paşi de trupele lui Mihai [8]), face front, şi dispune la centru trupele sale cele mai bune: infanteria şi cavaleria germană, iar la aripi infanteria şi cavaleria transilvană [9]).

Frontul pe care l-a ocupat Basta a fost acel format prin creasta 557 Kerekdomb — halta Mirăslău. Il indică şi terenul şi depărtarea de 1000 paşi de satul Mirăslău arătată de isvoarele contimporane [10]). Există contrazicere asupra acţiunii artileriei, Tarducci susţinând că Basta nu a voit a se folosì de artileria sa, inferioară numericeşte [11]) iar Istvanfi [12]) şi Spontoni [13]) spunând că artileria a fost pusă în locul cel mai înalt, trăgând pe deasupra trupelor amice. Este probabil că artileria aliaţilor nu a fost pusă, după obiceiul vremei înaintea liniei de luptă (Tarducci are astfel parţial dreptate) ci în urma ei, cum spun Istvanfi şi Spontoni, şi că a avut o acţiune slabă.

---

1) Hurmuzachi, IV_2, p. 587.

2) « fort espaisse », « le gros d'infanterie qui estoit fort espais » (Hurmuzachi, XII, p. 1039).

3) După Spontoni *(o. c.*, p. 116) ar fi fost şi cavalerie — ceeace nu este în schiţa lui Tarducci (Hurmuzachi, IV_2, p. 586).

4) Impărţită în două escadroane (Spontoni, *o. c.*, p. 115).

5) Impărţiţi în patru escadroane *(Ibidem)*.

6) Secui, croaţi, români, formând un batalion cu 4 tunuri uşoare *(Ibidem)*.

7) Spontoni *(o. c.*, p. 116).

8) Hurmuzachi, XII, p. 1039.

9) Hurmuzachi, IV_2, pp. 585, 586; Spontoni, *o. c.*, pp. 116, 117.

10) Hurmuzachi, IV_2, p. 587; XII, p. 1039.

11) « Non volsi servirsi dell'Artigliaria, si peressere di numero molto inferiore, onde non da starsi contrasto di quello » (Hurmuzachi, IV_2, p. 585; XII, p. 1039).

12) *O. c.*, p. 464.

13) « Finalmente fu posta l'Artiglieria co' sui recapiti sopra le più eminenti parti della campagna, la qual con continui tiri sparati per di sopra *li* squadroni amici, inferivano danno gravissimo a nemici » *(o. c.*, p. 116).

Linia de bătaie a lui Basta înaintà înadins încet, așteptând ca trupele lui Mihai să tragă prima salvă spre a profità de fum și de timpul necesar reîncărcării, ca să deie asaltul [1]. După propunerea contelui Cavriola, Basta dispuse ca un detașament de mușchetari să atace tunurile grele a lui Mihai ocolind pe la dreapta [2]. Atacul reușì, Secuii, cari susțineau aceste tunuri, trăgând asupra mușchetarilor o singură salvă la o distanță mai mare ca 200 pași [3], care nu atinse pe dușmani. Tunurile fură întoarse și întrebuințate contra infanteriei lui Mihai [4] în timp ce Basta aruncă asupra centrului lui Mihai trupele sale germane, cari sparseră frontul advers și, ocolind spre dreapta, atacară infanteria lui Mihai, care fu prinsă astfel între două focuri și sdrobită. Cavaleria se risipì în toate direcțiile [5].

Basta fu atât de impresionat de succesul ce i-l dădù justa apreciere a efectului manevrei sale asupra caracterului lui Mihai, încât douăzeci și șapte de ani mai târziu, o recomandà astfel în cartea ce publică la Rouen [6]: « On en fera conjecture des qualitez du chef, considérant quelle en est la suffisance: et est de grande importance qu'on sçache, s'il est soldat ou non; s'il est superbe et hastif, ou bien un homme remis, et qui se laisse conseiller. Et de fait, l'ignorance conjoincte avec une certaine fureur naturelle, attire coustumierement l'homme, et principalement celuy qui se sait supérieur en forces, à mespriser son ennemy: estimant qu'il y va de sa réputation, si se servant de tant d'ordres et cautelles, il monstre d'en tenir quelque conte, ou de le craindre ».

Bătălia de pe Bucovel (19, 20 Octomvrie 1600 [7])

Mihai Viteazul, învins la Mirăslău, este nevoit să se împace cu Basta și să se înapoieze în Țara Românească, unde are de

---

[1]) Hurmuzachi, IV_2, p. 585; Spontoni, *o. c.*, p. 117.

[2]) *Ibidem.* Ceeace erà îngăduit de acoperirea dată de creasta pe care se oprise Basta. Este probabil ca detașamentul lui Basta să fi urmat drumul care plecând din Decea, trece peste Kerekdomb și ajunge la biserica din Mirăslău. (Sugestiunea d-lui Dr. I. Băltariu).

[3]) Spontoni, *l. c.*

[4]) Spontoni, *o. c.*, p. 118.

[5]) Hurmuzachi, *o. c.*, IV, p. 585; XII, p. 1039; Spontoni, *o. c.*, pp. 117, 118.

[6]) *O. c.*, Rouen, 1627.

[7]) Descrierea acestei bătălii o fac mai ales după excelentul și foarte întemeiatul

făcut faţă înaintării armatei polone, care trecuse Nistrul spre a repune pe Eremia Movilă în scaunul Moldovei şi a înscăunà, la Târgoviştea, pe Simion Movilă.

La 9 Octomvrie oastea lui Zamoyski este la Buzău [1]).

Planul comandantului polon pare să fi fost o înaintare cât mai repede spre Târgoviştea, în scopul de a o ocupà şi de a înscăunà acolo pe Simion Movilă, înainte de întoarcerea lui Mihai în ţară [2]).

Pe de altă parte, Mihai pare a fi voit să întârzie înaintarea Polonilor (în nădejdea că Basta îi ar venì în ajutor) ameninţând flancul armatei polone în înaintarea acesteia dinspre Buzău spre Târgoviştea [3]).

Din cifrele date de diferite isvoare, d-l Zagoriţ ajunge la concluzia [4]) că efectivul de care dispuneà Mihai erà de 16.000 luptători [5]) şi că acel de care a dispus Zamoyski pe câmpul de luptă nu depăşià 21.500 luptători [6]). O analiză a acestor isvoare [7]) ne duce la aceleaşi concluziuni.

In executarea planului său Mihai a dat, înaintea luptei decisive (19, 20 Octomvrie) o serie de mici lupte spre a realizà întârzierea Polonilor (am spus că sperà în ajutoare din Ardeal) şi spre a-i hărţuì [8]). Pentru aceasta Mihai detaşase pe Baba Novac, care ocupă, pe rând, vălcelele udoboaielor (scurgerilor) ce sunt deacurmezişul drumului mare urmat de Poloni, drum care, după cum rezultă din cuprinsul descrierilor acelor lupte, treceà atunci chiar la picioarele dealurilor şi nu pe unde trece actuala şosea naţională Ploeşti-Buzău. Trupele lui Baba Novac opresc avangarda polonă de front, pe când un alt detaşament, ascuns în viile de pe clina de Sud a dealurilor, atacă pe Poloni în flancul

studiu al sublocotenentului (azi colonel) C. Zagoriţ, *Treisprezece zile din viaţa militară a lui Mihai Viteazul, 7—20 Octomvrie 1600. Luptele cu Polonii: Sărata—Năeni—Ceptura—Bucovelul.*

[1]) Hurmuzachi, III_2, p. 371.

[2]) Zagoriţ, *o. c.*, pp. 57, 61, 85.

[3]) Zagoriţ, *o. c.*, pp. 58, 85.

[4]) *O. c.*, pp. 35—37.

[5]) La acelaş efectiv ajunge şi d-l Iorga (*Istoria armatei române*, II, p. 42).

[6]) Zagoriţ, *o. c.*, p. 55.

[7]) Hurmuzachi, III_2, pp. 371 — 379, 460 — 464; IV_1, pp. 138, 157. Miron Costin (Ed. Ureche), I, pp. 443, 448, 450. Heidenstein, *Rerum polonicarum libri*, XII, p. 351. A. Papiu Ilarian, *o. c.*, I, p. 265.

[8]) Zagoriţ, *o. c.*, p. 62.

drept. Ostaşii lui Baba Novac nu opun decât o rezistenţă de scurtă durată spre a începe din nou mai departe [1]). In asemeni condiţiuni nu este de mirat că armata lui Zamoyski să fi înaintat încet şi să nu fi ajuns în preajma Ploeştilor decât la 19 Octomvrie.

Asupra poziţiunei ocupată de Mihai în zilele de 19 şi 20 Octomvrie, cred că părerea d-lui Zagoriţ, pe care am verificat-o, cu d-sa, la faţa locului, şi anume că această poziţie erà pe malul drept, foarte ridicat acolo deasupra celui stâng, al pârâului Bucovelul, nu departe de gura acestui pârâu, este cea justă [2]). Şi sunt mai multe argumente peremptorii în favoarea acestei păreri:

Terenul aşà cum este şi azi.

Faptul că poziţia îngăduià lui Mihai atât retragerea spre Nord cât şi primirea eventualelor ajutoare ce-i ar fi trimis Basta, aflat în Ţara Bârsei, fie pe valea Prahovei, fie pe aceà a Teleajenului.

Este aceea care se potriveşte mai bine cu descrierea luptei [3]).

Mi se pare deasemenea cert că întreaga regiune deluroasă precum şi luncile Teleajenului şi a Bucovelului erau împădurite, aşà cum susţine d-l Zagoriţ [4]).

Dispozitivul de luptă a lui Mihai pare să fi fost următorul:

O linie de trăgători, întărită cu artilerie, pe marginea pădurii. Este caracteristic că multe din isvoarele contimporane afirmă că Mihai contà mai ales pe puterea focului infanteriei şi artileriei[5]).

Grosul, având infanteria în centru şi cavaleria pe aripi [6]), erà dispus pe trei linii [7]), înapoi în pădure.

---

[1]) Zagoriţ, *o. c.*, pp. 72, 74, 75; Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 644.

[2]) *O. c.*, pp. 88 sqq, 97. Afirmaţiunile unui tânăr şi pripit scriitor militar (Maior D. I. Georgescu, *Istoria armatei române şi a Răsboaielor poporului românesc*, p. 390 sqq.), cum că poziţia ocupată de Mihai ar fi spre Pleaşa, nu sunt întemeiate pe nimic, cum dealtfel cele mai multe din afirmaţiunile acestui autor, care nu are obiceiul de a cità isvoarele pe cari îşi întemeiază afirmaţiunile sau pe cari le foloseşte, chiar când folosinţa merge departe. In acest din urmă caz, citează lucrarea care i-a servit de bază pentru textul său, deavalma şi pe acelaş rând cu lucrările citate de autorul de a cărei muncă se foloseşte Domnia-Sa.

[3]) Zagoriţ, *o. c.*, p. 97.

[4]) *O. c.*, p. 91.

[5]) Istvanfi, *o. c.*, p. 459; Zagoriţ, *o. c.*, p. 98.

[6]) La stânga cavaleria lui Mihai erà de 7 escadroane (Zagoriţ, *o. c.*, p. 100).

[7]) « sinistra Michaelis avis, quam eo die triplicem instruxerat » (Istvanfi, *o. c.*, p. 459).

Dispozitivul Polonilor, cari au început marşul de apropiere dela Cricov [1]), erà:

La dreapta cavaleria (cazaci şi husari),

La stânga Moldovenii şi o parte din Poloni,

La centru infanteria şi artileria [2]).

Inaintând, în ziua de 19, în acest dispozitiv, oastea polonă este oprită de focul infanteriei şi artileriei lui Mihai. Infanteria polonă ia formaţia de luptă şi artileria pune în baterie în lucrări (băşti = redute închise), făcute de infanterie. Polonii nu pot însă progresà toată ziua, dar fixează prin acţiunea lor, pe Mihai în poziţia ocupată.

Zamoyski recunoaşte personal, de pe D. Mare, poziţia lui Mihai şi, văzând poziţia dominantă a acestui deal, îl ocupă. A doua zi, acoperit fiind de ceaţă, trece peste D. Mare 7000 călăreţi cazaci zaporojeni şi 2000 infanterişti (şi poate câteva tunuri) [3]) prin vadul dela localitatea Gura Bucovelului, la doi kilometri de poziţia ocupată de domnul român şi atacă cu dânşii înspre aripa stângă şi spatele acestei poziţii.

Această mişcare se face sub protecţia artileriei şi a restului infanteriei polone, care continuă atacul de front, intensificându-şi focul.

Intre timp Mihai dispusese retragerea bagajelor sale [4]). Heidenstein [5]), care povesteşte aceasta, crede că Mihai a luat această dispoziţiune pentru ca Polonii, văzând retragerea trăsurilor, să se arunce, după obiceiul vremei, asupra lor, ceeace ar fi dat lui Mihai prilejul să-i poată atacà — din ascunzătoarea sa din pădure — în flanc şi în spate şi pe când erau în dezordine. Presupunerea este verosimilă căci Polonii au fost

[1]) Raportul lui Zamoyski (Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 646) zice că a început marşul de apropiere dela o depărtare de două leghe (30 km) de tabăra lui Mihai Viteazul. Dar tot acest raport zice că Polonii au petrecut noaptea de 18/19 Octomvrie pe Cricov, care nu este decât la 10 km de poziţia ocupată de Mihai. Socotesc că trebuie dedus că Zamoyski, cunoscând prin recunoaşterile sale unde s'a oprit Mihai, a luat dispozitivul de apropiere încă dela plecarea din cantonamentele sale.

[2]) Zagoriţ, *o. c.*, p. 101.

[3]) Zagoriţ, *o. c.*, pp. 103, 109.

[4]) Presupunerea d-lui Zagoriţ că tabăra în care erau adunate trăsurile lui Mihai Viteazul, şi pe care o văzuse Zamoyski de pe D. Mare, pe deasupra pomilor, se găseà pe malul Teleajenului, cam la 3 km de poziţie, are temeiuri serioase de a corespunde realităţii.

[5]) *O. c.*, p. 361.

ispitiţi să se arunce asupra convoiului dar au fost opriţi de Zamoyski [1]).

La vestirea atacului polon dinspre vadul dela locul numit Gura Bucovelului, Mihai, care dispusese ca infanteria ce luptà de front să se întărească cu şanţuri, merge, cu cavaleria sa, spre a face faţă noului atac polon. In urmă aduce spre acel vad şi infanterie [2]).

Trupele lui Mihai nu pot rezistà mult timp celor două atacuri polone (de front şi de flanc), precedate de un puternic bombardament de două ore [3]).

La stânga Mihai rezistă la vad şi contra-atacă ceva mai sus [4]), dar este silit a se retrage în faţa unui nou atac învăluitor, dat de Poloni ceva mai sus; la dreapta lui Mihai, trupele cari luptau de front sunt întoarse de cavaleria moldo-polonă care înaintează între Bucovel şi Teleajen. Trupele lui Mihai sunt nevoite a părăsì câmpul de luptă, pe care infanteria luase formaţiuni în unghiu [5]). Retragerea se execută în ordine [6]).

Întâia bătălie dela Braşov (17 Iulie 1603) [7])

Chemat în ajutor de Basta, Radu Şerban V. V., strânge oştire şi trece pe la Bran în Ardeal, sosind la 12 Iulie [8]) în câmpia Bârsei, unde întâlneşte cavaleria sa comandată de Gh. Raţ şi de fraţii Mârza. Această cavalerie fusese trimisă mai dinainte, prin valea Teleajenului şi înfrânsese, de două ori, avangarda lui Moise Szekely, atrăgând-o spre pasul Bran [9]).

Moise Szekely, care aflase că şi Basta se apropià, se hotăreşte a luptà cu Radu Şerban înainte de sosirea lui Basta şi

[1]) *Ibidem.*

[2]) Căci infanteria s'a opus atacului de flanc polon (Piasecius apud Zagoriţ, *o. c.*, p. 103).

[3]) Heidenstein, *o. c.*, p. 361.

[4]) Zagoriţ, *o. c.*, p. 110. Că lupta s'a dat în locul numit Gura Bucovelului o arată faptul că acolo s'au găsit nu de mult multe oseminte omeneşti. (Informaţie dată la faţa locului de colonelul Zagoriţ, în primăvara 1931).

[5]) Piasecius apud Zagoriţ, *o. c.*, p. 103.

[6]) Zagoriţ (citează pe Miron Costin), *o. c.*, p. 120.

[7]) Descrieri generale se găsesc în: Iorga, *Istoria armatei româneşti*, II, pp. 80—82; Iorga, *Studii şi Documente*, IV, Introducere; *Gazeta Transilvaniei*, Fevruarie-Martie, 1900; V. Motogna, *Răsboaiele lui Radu Şerban*, pp. 32, 33.

[8]) Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. 119.

[9]) Iorga, *o. c.*, IV, pp. 117, 118; *Chronicon-Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 222.

deaceea încetează asediul Sighişoarei şi vine în şesul Bârsei, sosind, la 8 Iulie [1]), la Apaţa.

Szekely dispuneà de [2]): 4000 Tătari [3]), 1000 Turci [4]) (sub Bekeş Paşa), 6000 Secui şi Unguri [5]), 200 puşcaşi infanterişti daţi de Braşoveni [6]) (cari au dat şi armament [7]) şi hrană [8]), 25 guri de foc de diferite calibre [9]) şi alte câteva arme [10]).

El se hotăreşte să nu atace ci să primească atacul [11]). In acest scop alege poziţie între râul Bârsa şi scursura ce trece prin satul Stupini, la înălţimea unei fabrici de hârtie, ce nu mai există azi. In faţă (spre Sud) erà un mic şanţ noroios [12]). Această poziţie o întăreşte cu şanţuri [13]) şi cu carele armatei bine legate între ele [14]) şi între cari erau dispuse tunurile.

Inaintea poziţiei (pe celalalt mal al şanţului noroios) aveà avanposturi [15]).

Tătarii tăbărau în câmp deschis spre Codlea [16]) iar Turcii, cari refuzaseră a se închide în tabăra lui Szekely, s'au aşezat în jurul acelei tabere [17]).

Radu Şerban, care dispuneà de 4000 călăreţi, 6000 infanterişti şi 4 tunuri uşoare [18]), îşi aveà, la 16 Iunie, tabăra în câmp, între Vâlcan şi Cristian, păzit fiind în direcţia Braşovului de 2000 călăreţi sub ordinele lui Raţ şi spre Nord (Vâlcan) de ceilalţi 2000 călăreţi sub ordinele fraţilor Mârza [19]).

---

[1]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, *l. c.*
[2]) 10.000 oameni în total (Iorga, *o. c.*, IV, p. 120).
[3]) Fessler, *Die Geschichte der Ungern und ihrer Landsassen*, VII, p. 499.
[4]) *Idem*; Simigianus (p. 314), spune că erau numai 200 Turci.
[5]) *Monumenta Hungariae Historica*, XXIX, p. 203; Fessler *(l. c.)* zice că erau numai 4000.
[6]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 223.
[7]) Plumb şi suliţe după *Chron. Fuchsio-Lupino-Oltardinum (l. c.)*. Archebuze, lănci şi pulbere după alt isvor (Iorga, *o. c.*, IV, p. 119).
[8]) Istvanfi, *o. c.*, p. 488.
[9]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 205.
[10]) « Et non nulla pensilia » *(Id.)*.
[11]) Aşteptà ajutoare (Iorga, *o. c.*, IV, p. 119).
[12]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 204.
[13]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 223; *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 203.
[14]) Iorga, *o. c.*, IV, p. 119; *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 203.
[15]) Fessler, *o. c.*, VII, p. 499.
[16]) Toate isvoarele.
[17]) « In foribus castri adstant » (Simigianus, *l. c.*).
[18]) Istvanfi, *l. c.*; Simigianus, *l. c.*
[19]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 212.

Cu toate că erà în interesul lui Radu Şerban să aştepte sosirea lui Basta, ştiind însă prin recunoaşterile sale [1]), prin luptele anterioare [2]) şi prin dezertarea unor Secui, în noaptea de 16/17 [3]), că Szekely pierduse lume, că starea de spirit a trupelor acestuia erà rea, că-i erà inferior numericeşte, cunoscând pe de altă parte dispunerea taberilor inamice şi nefiind în interesul său să lase pe Braşoveni a ajutà încă mai mult pe Szekely, domnitorul român se hotăreşte a atacà.

Pentru aceasta transformă dispozitivul în care staţionà în dispozitiv de apropiere, ordonând ca:

Cei două mii călăreţi, cari, sub ordinele lui Raţ, păzeau la dreapta, să înainteze, pe sub dealuri, prin Cristian spre Braşov [4]), a cărui atitudine erà puţin clară [5]).

Restul de 2000 de călăreţi ce păziau spre Nord, în direcţia Tătarilor, să înainteze la stânga [6]), în lungul Bârsei.

Toată infanteria cu haiducii, în centru, urmà să înainteze drept spre duşman. Formaţia în care a înaintat centrul a fost în careuri pe două linii [7]).

De artilerie — cele patru tunuri uşoare ale lui Radu Şerban — nici un isvor nu pomeneşte. Probabil că, deşi uşoare, nu puteau manevrà pe câmpul de luptă şi că au fost lăsate în tabără, căci altmintrelea isvoarele, cari dau atâtea detalii, ar fi vorbit de dânsele.

Din cauza căldurii şi a terenului acoperit de pomi înaintarea s'a făcut greu.

Coloana de cavalerie din dreapta, ajungând în apropierea Braşovului, află, dela recunoaşterile trimise spre Braşov, cari cercetaseră suburbiile oraşului, că nu erà nimic acolo. Raţ primeşte ordin, dela Radu Şerban, să se îndrepte spre tabăra

---

[1]) Istvanfi, *l. c.*; Simigianus, *l. c.*

[2]) Iorga, *o. c.*, IV, p. 119.

[3]) V. Motogna, *o. c.*, p. 32.

[4]) *Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 212.

[5]) Aprovizionase pe M. Szekely dar nu pe G. Raţ (Iorga, *o. c.*, IV, p. 119).

[6]) *Mon. Hung. Hist.*, *l. c.*

[7]) Că infanteria erà dispusă în careuri pe două linii, formaţia de atunci a unităţilor de infanterie, o arată şi faptul că se vorbeşte de unitatea lui Deli Marcu, ca o « rotte » (Fessler, *o. c.*, VII, p. 500), şi următoarea frază: « Ipse Radul cum decumano vexillo post principia extremum quadrati agminis obtinuit » (*Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 212).

lui Szekely. El lasă pânde, adică un serviciu de siguranţă, cu faţa la Braşov, şi schimbă de direcţie la stânga [1]).

La stânga Mârzeştii reuşesc a surprinde şi a împrăştià pe Tătari.

Artileria şi infanteria lui Szekely au deschis focul la mari distanţe, fără efect însă [2]).

Precedat şi acoperit pe flanc de călăreţii lui Raţ centrul se apropie de tabăra lui M. Szekely, care în curând este înconjurată din toate părţile. Neputând atacà tabăra de-a călare (din cauza şanţului mocirlos şi a valului format din trăsuri), Radu Şerban ordonă ca haiducii archebuzieri să descalece [3]). Aceştia descalecă şi furişându-se prin tufişuri şi pomi şi târându-se pe jos, ajung la şanţ şi, cu tot focul armelor adversare, trec prin apă ţinându-şi armele şi muniţiunile sus [4]). Inapoia acestora, şi sub protecţia lor probabil, înaintează, fără şovăire, infanteria [5]). Unitatea lui Deli Marcu, cu acesta în cap, străpunge valul de căruţe şi face drum celorlalte trupe, cari distrug armata lui Szekely [6]).

Infrângerea este totală; peste 3000 de morţi pierd oamenii lui Szekely, care e şi el ucis; toate tunurile şi 155 de steaguri ale acestuia cad în mâinile lui Radu Şerban [7]).

A doua bătălie dela Braşov (9 Iulie 1611)

După recâştigarea scaunului Munteniei (Iunie 1611 [8]), de către Radu Şerban, Saşii îi propun o alianţă contra duşmanului

---

[1]) « Ita Radul contra Moseni tendens, collium extremas radices Coronam versus legit, premissis-que velitibus, qui explorarent nunc in suburbiys citerioribus urbis, aliquae forti haererent insidiae, ubi nulla esse compertum est, ad Mosis castra divertit iter » (*Mon. Hung. Hist.*, XXIX, p. 212). Un alt isvor (Iorga, *o. c.*, IV, p. 120) afirmă că s'a îndreptat Raţ spre tabăra lui Szekely spre a nu-l expune să se găsească între Szekely şi Braşovul, care nu erà sigur.

[2]) Iorga, *o. c.*, IV, p. 120.

[3]) *Ibidem.*

[4]) *Ibidem*, *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 223; Spontoni, *o. c.*, p. 233; Fessler, *o. c.*, VII, p. 500.

[5]) Simigianus, *o. c.*, p. 315.

[6]) Fessler, *l. c.*

[7]) Istvanfi, *o. c.*, p. 489.

[8]) Iorga, *Studii şi Documente*, IV, pp. XC, XCI.

comun, G. Bathory, domnul Transilvaniei, alianţă pe care Radu Şerban o primeşte [1]).

Informat, G. Bathory vine în câmpia Bârsei [2]), la 20 Iunie, şi-şi aşeză tabăra între Codlea şi Hăltăveni [3]), mutând-o apoi la Preşmir [4]). El aveà cu dânsul între 15.000 şi 22.000 ostaşi şi patru tunuri [5]). Trupele sale devastară Ţara Bârsei [6]), iar el cerù Braşovenilor armament şi ostaşi, pe cari aceştia îi refuzară [7]), cum îi refuzaseră şi voia de a intrà în cetate [8]).

Braşovenii vestiră imediat pe Radu Şerban [9]), care strânse între 9000 şi 12.000 ostaşi [10]), majoritatea călăreţi unguri şi poloni, din cari 1300—2000 [11]) cuirasaţi. Infanteria erà alcătuită din ţărani. Braşovenii dădură domnitorului muntean câteva tunuri [12]).

Aflând de sosirea lui Radu Şerban, Bathory îi iese înainte, înaintând din Preşmir prin Herman [13]), spre a nu-i da timp să se odihnească şi vreà să-l înconjoare spre a aveà, el (Bathory), soarele în spate [14]), deci spre a puteà să se folosească mai bine de tunuri şi puşti [15]).

Radu Şerban, ascunde cavaleria polonă, înapoia stângei sale, după moara de hârtie de pe Vidombac [16]) şi-şi desfăşoară restul

---

1) Iorga, *o. c.*, p. XCI.
2) Iorga, *o. c.*, p. XCI; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 243.
3) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*; Motogna, *o. c.*, p. 74.
4) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 244; Iorga, *o. c.*, IV, p. 122.
5) Motogna, *o. c.*, p. 75. Un ostaş al lui Bathory arată că erau 8000—9000 (*Iorga*, *o. c.*, IV, p. 155).
6) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*; Iorga, *o. c.*, IV, p. XCI.
7) Motogna, *o. c.*, p. 74.
8) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*
9) *Ibidem.*
10) Iorga (*o. c.*, IV, p. XCI) socoteşte că erau 9000; Motogna (*o. c.*, p. 75), după isvoare ungureşti, socoteşte că erau 12.000. Un ostaş al lui Bathory arată că Radu Şerban a avut 11.200 (Iorga, *o. c.*, IV, pp. 154, 155).
11) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum* (*l. c.*) zice că erau 1300; Motogna (*l. c.*) că erau 2000.
12) Iorga, *o. c.*, IV, p. 123; un raport al unui ostaş al lui Bathory (17 Iulie 1611), zice că Braşovenii au dat lui Radu Şerban 12 tunuri de câmp (Iorga, *o. c.*, IV, p. 155).
13) *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenburgen*, V, p. 439.
14) « (Bathory) hat wolen den Wayda ins Feld locken und ihn umkrümmen, dass er möcht die Sonne auf dem Rücken haben » (Iorga, *o. c.*, IV, p. 122).
15) Manevrarea pentru a aveà soarele în spate, procedeu care a fost recomandat şi de Machiavel (*Oeuvres complètes de N. Machiavelli* (Ed. Buchon, Paris, 1853), *L'art de guerre*, Livre IV, p. 361) are o deosebit de mare importanţă în luptele navale şi a jucat un rol foarte mare în multe bătălii pe mare şi în special la Trafalgar (1805) şi Iutlanda (1916).
16) Iorga, *o. c.*, IV, p. 123.

trupelor, cari erau în mahalaua Sf. Bartolomei [1]), cu infanteria la dreapta [2]) şi restul cavaleriei la centru şi în stânga.

Stânga lui G. Bathory respinge atacul dreptei lui Radu Şerban [3]); aceasta din urmă, ca şi cavaleria din centrul şi stânga se retrag, ocupând şanţurile cetăţii Braşov [4]). G. Bathory crede dejà în victorie [5]) iar trupele îi scapă din mână [6]). In acel moment călăreţii poloni ies din ascunzătoarea lor şi se reped asupra trupelor lui Bathory, cari sunt complet surprinse [7]). Radu Şerban porneşte din nou trupele cari se aflau pe marginea Braşovului, la atac [8]). Armata lui Bathory este înfrântă [9]).

Bătălia dela Finta (17/27 Maiu 1653 [10]))

Vrăşmăşia necurmată dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu a dus pe cel dintâiu să ajute pe Gheorghe Ştefan la ocuparea tronului Moldovei. Cu ajutorul ginerelui său Timuş şi a Cazacilor aduşi de acesta, Vasile Lupu goneşte pe Gheorghe Ştefan, care se retrage în Muntenia.

După lupte date la graniţă, trupele de acoperământ munteneşti se retrag spre Târgovişte, întrunindu-se cu grosul trupelor lui Matei Basarab, cari tăbăruesc la Finta. Această localitate este pe malul stâng al Ialomiţei, la o zi de marş de Târgoviştea, într'un defileu, format de ultimele ramificaţii ale dealurilor acoperite cu păduri, la Nord, şi Ialomiţa, la Sud, şi la debuşarea drumului Ploeşti-Târgoviştea de pe podeţul peste pârâul mocirlos Chilianca [11]).

Matei îşi întăreşte tabăra, aşezată pe malul stâng al Ialomiţei, cu un şanţ care se rezemà cu amândouă capetele pe râu, aşà

[1]) *Ibidem.*
[2]) Iorga, *o. c.*, IV, p. XCII; Motogna, *o. c.*, p. 75.
[3]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 244; Iorga, *l. c.*; Motogna, *l. c.*
[4]) Iorga, *o. c.*, IV, p. 123.
[5]) Iorga, *o. c.*, IV, p. XCII; Motogna, *o. c.*, p. 76.
[6]) Trabanţii nu mai au pulbere şi plumb (Iorga, *o. c.*, IV, p. 123); Motogna (*o. c.*, p. 76) zice că ostaşii se împrăştie după pradă.
[7]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*; Iorga, *l. c.*
[8]) Iorga, *l. c.*
[9]) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, *l. c.*; Iorga, *o. c.*, IV, p. 124.
[10]) Cele ce urmează sunt o punere la punct a părţii privitoare la bătălia dela Finta, din studiul meu: *Incercări critice asupra răsboiului din 1653 dintre Matei Basarab şi Vasile Lupu.* (« Revista Infanteriei », Septemvrie-Octomvrie, 1912).
[11]) Hinta la Miron Costin (M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 335).

că tabăra erà complet înconjurată de obstacole (râul Ialomiţa şi şanţul) [1].

Efectivul de care dispuneà Matei Basarab nu se poate stabilì precis, variind mult, cum se întâmplă totdeauna pentru acele vremuri, dela un isvor la altul. In adevăr el este arătat ca 7000 [2]), 8000 [3]), 10.000 numai lefegiii [4]) şi 30.000 [5]). Sigur este că numărul lefegiilor nu treceà de 10.000, poate că erà numai 8000. La acest număr trebuesc adăogaţi 7—8000 oameni de strânsură [6]). Totalul forţelor trebuie să fi fost deci cam de 15—16.000 luptători, cu 12 tunuri [7]).

Urmărind trupele de acoperire munteneşti, oştirea lui Vasile Lupu ajunsese, în seara de 16/26 Maiu, cu Cazacii lui Timuş la Cocorăşti iar cu restul pe stânga Teleajenului [8]).

Efectivul total al acestor trupe erà de 20.000 [9]), dintre cari 4—8000 Moldoveni [10]), aproape toţi călări [11]), 100 Nemţi, tot călări şi restul Cazaci, în majoritate pedeştri. Ele aveau şi 17 tunuri [12]). Cazacii erau toţi înarmaţi cu puşti (sineţe) [13]).

Lăsându-şi impedimentele în tabără, Matei, scoate, în dimineaţa de 17/27 Maiu, oastea afară şi o întocmeşte astfel:

La aripa dreaptă cavaleria muntenească (Roşii şi cei de strânsură) [14]) cu o parte din pedestrimea seimenilor, la centru infanteria muntenească şi sârbească (levenţi şi dorobanţi) cu artileria seimenilor iar la stânga cavaleria ungurească şi leşească (lefegii) [15]). Matei îmbărbătà trupele cu o cuvântare şi sta în centru.

---

[1]) Miron Costin, *l. c.*

[2]) *Magazin Istoric*, IV, p. 324.

[3]) D. Fotino, *Istoria generală a Daciei*, p. 96.

[4]) Paul de Alep, *Travels of Makarius* (Ed. Cioranu), pp. 81, 82.

[5]) Kraus in *Fontes rerum austriacarum*, III, p. 206.

[6]) Ce mai rămăsese din cei 9000 oameni de strânsură ai lui Diicu (Miron Costin, *l. c.*) şi ce se mai adunase de atunci.

[7]) Kraus, *l. c.*

[8]) Miron Costin, *o. c.*, p. 334.

[9]) *Magazin Istoric*, IV, p. 324; Kraus, *l. c.*

[10]) Kraus, *o. c.* p. 203; Miron Costin, *o. c.*, p. 334.

[11]) Miron Costin, *l. c.*

[12]) *Ibidem*, *Travels of Makarius*, pp. 48, 52.

[13]) *Travels of Makarius*, p. 56; Miron Costin, *l. c.*

[14]) Miron Costin, *o. c.*, p. 335.

[15]) *Ibidem*. Din cele spuse de Kraus (p. 207), Roşii ar fi fost încadraţi — deoarece Matei Basarab nu ar fi fost sigur de ei — de pedestraşi, mai cu seamă Seimeni. D-l Iorga *(Răscoala Seimenilor)* deduce din aceasta cum că cavaleria erà la centru şi infanteria la aripi, interpretare ce nu corespunde cu felul cum a decurs lupta şi cu cele spuse de Miron Costin. « Den Mittelsten Flügel » al lui Kraus, cred că nu tre-

Oastea moldovo-căzăcească erà foarte · obosită. Văzând aceasta şi neîncumetându-se a atacà pe Matei Basarab fără a-l recunoaşte mai întâiu şi tocmai în poziţia ce acesta îşi alesese, ci a o întoarce, Vasile Lupu voià ca să dea oastei o zi de repaos, în care timp ea să se adune şi să se facă o recunoaştere a drumurilor laterale [1]). Timuş nevoind să asculte, ci numai să acorde câteva ore de repaos, Vasile Lupu înaintează cu Moldovenii, urmat cu greu de Cazaci, al căror care (trenuri) mergeau anevoios prin locurile tinoase acoperite cu tufe [2]).

După ce au trecut podeţul peste pârâul Chilianca, Moldovenii au ocolit cu capul coloanei spre stânga şi s'au întocmit, în linie, în faţa aripei drepte a Muntenilor [3]), urmând ca Timuş să atace centrul şi aripa stângă inamică. Timuş însă, supărat, se opreşte la oarecare îndepărtare în urma Moldovenilor, zicând că « Moldovenii or bate ei pe Munteni şi singuri fără noi » şi nu vrea să înainteze timp de mai multe ore, cu toate repetatele cereri ale lui Vasile Lupu, căruia Timuş îi răspunde: « Să înceapă d-lor războiul că oiu venì şi eu [4]) ».

Vasile Lupu începe atacul, probabil după amiazi [5]), aruncând cavaleria sa, sprijinită prin salvele lefegiilor nemţi [6]), asupra aripei drepte muntene, care ţine câtva timp pe Moldoveni în loc, prin foc [7]); profitând însă de timpul de pauză dintre două salve (ale Seimenilor), Moldovenii « au făcut aceà năvală cu steaguri asupra Muntenilor » (şarjă), încât răstoarnă aripa dreaptă muntenească, o aruncă peste Ialomiţa şi intră chiar în tabăra muntenească [8]).

---

buie interpretat ca centrul liniei de luptă (Flügel e aripă) ci că Roşii au fost inc - draţi între Seimeni, punând pe cei dintâi în mijlocul aripei drepte. Această din urmă interpretare corespunde, cred, textului lui Miron Costin (*o. c.*, p. 335) care zice: « Den direapta au pus curtea, ce se zice la dânşii *Roşii*, şi altă oaste de ţară; şi au pus o seamă de pedestrime seimeni, şi acea aripă era împotriva Moldovenilor ».

[1]) Miron Costin, *o. c.*, p. 334.

[2]) *Id.*, p. 335.

[3]) « Şi s'au pus şirag în rând împotriva aripei oştii lui Matei Vodă cei direpte » (Miron Costin, *l. c.*).

[4]) *L. c.*

[5]) *Ibidem.*

[6]) *Magazin Istoric*, IV, p. 324.

[7]) Miron Costin, *o. c.*, p. 336.

[8]) Al Seimenilor (M. Costin, *l. c.*).

Matei Basarab, care precum am spus erà la centru, unde inamicul nu atacà, se duce la aripa dreaptă, reformează infanteria de seimeni dela aceà aripă și, prin focul ei și acel al artileriei din centru, silește cavaleria moldovenească să se retragă [1]. Timuș, văzând ce se petrece, trimite o parte din pedestrimea căzăcească cu câteva tunuri ca să atace centrul muntenesc iar cu restul stă tot pe loc [2].

Cazacii înaintând risipiți [3] au fost primiți cu focuri de pușcă și de tun de centrul muntenesc. Focul nu-i putù oprì însă, din cauză că terenul erà acoperit cu tufe și pentrucă « când dau pușcile lui Matei Vodă într'ânșii, toți cădeau la pământ » [4]. Văzând cavaleria dela aripa stângă a lui Matei Basarab că acești cazaci erau risipiți și nesusținuți de restul armatei, năvălește asupra lor și-i respinge până în tabără.

In urma acestui contra-atac întreaga armată moldovo-căzăcească este descurajată [5], așà că încercările lui Timuș de a împreunà cele două părți ale trupelor sale nu isbutesc; desnădejdea aliaților este mărită de focul artileriei lui Matei Basarab [6] și de o groaznică furtună care a bătut pe Cazaci și pe Moldoveni în față, împiedicându-i de a se puteà folosì de puști și tunuri [7]. In curând oastea, începând cu Moldovenii, întoarce spatele și tot ce este călare fuge spre Iași. Infanteria căzăcească se retrage, în bună ordine, în Moldova [8], cum și cea moldovenească se adună la adăpostul carelor armatei care-i dau adăpostul necesar în timpul retragerii [9].

Cunoscând acum câteva din bătăliile mai de seamă și mai ales acele al căror urmări au fost mai hotărîtoare, în cursul veacului și jumătate de care ne ocupăm, socotesc că putem încercà să facem o sinteză a bătăliei așà cum o făptuiau Românii de atunci.

---

[1]) Miron Costin, *l. c.*
[2]) Miron Costin, *l. c.*
[3]) « fără tabără », zice Miron Costin *(l. c)* adică nu în ordine strânsă.
[4]) *Ibidem.*
[5]) « Au căzut tuturor inimele jos » (Miron Costin, *l. c.)*.
[6]) *Travels of Makarius*, p. 56.
[7]) Șincai, *Cronica Românilor*, III, p. 89.
[8]) Miron Costin, *o. c.*, p. 337.
[9]) Scrisoarea Doamnei Elena *(Revista Istorică*, XII, p. 19).

O caracteristică generală a bătăliilor acestea este că, aproape toate, au fost bătălii ofensive (Bucovelul şi Finta, aceasta din partea lui Matei Basarab, făcând excepţie), ofensiva provenind fie din scopul politic de cucerire (Obertyn, Şelimber), fie pentru a luà înainte duşmanului (Jilişte, Cahul), fie impusă de duşman (Obertyn, Mirăslău), fie pentru a întârzià pe duşman (Călugăreni), fie în urma chemării aliaţilor (ambele bătălii dela Braşov).

Bătălia erà precedată prin luarea contactului de către cavaleria uşoară (Obertyn, Cahul, Călugăreni, Mirăslău), şi prin facerea de prizonieri cari să îngăduie cunoştinţa forţelor şi dispoziţiilor adversarului [1]). Contactul se luà uneori prin lupte premergătoare (Bucovel 1600, întâia bătălie dela Braşov, Finta).

La o apropiere de duşman, care varià după împrejurări [2]), armata tăbăruià, tabăra fiind aşezată de obiceiu în loc prielnic, lângă apă (Cahul, Călugăreni, Mirăslău, Bucovel, Finta) şi totdeauna întărită. Intărirea se făceà prin şanţuri şi prin trăsurile armatei, aşezate una lângă alta, cu oiştele îndreptate spre interior, sau una în prelungirea alteia (în sensul frontului), cu oiştele sub trăsurile ce le precedau. Caii erau lăsaţi — mai ales când depărtarea duşmanului erà mai mare sau când nu se bănuià apropierea lui — să pască în afara taberii.

Tabăra erà păzită înainte prin posturi, în general puternice (Muntenii aveau un post de 400 oameni la Jiliştea; la Braşov (1603) tabăra lui Radu Şerban erà păzită de cele două trupe, de câte 2000 de călăreţi, aşezate spre Codlea şi spre Braşov), constituind adevărate avanposturi de luptă.

De altfel — în ceeace priveşte măsurile de tăbăruire — armatele străine procedau la fel [3]). (Tarnowski la Obertyn [4]), Basta la Mirăslău).

---

[1]) Imposibilitatea de a face uneori prizonieri (Cahul), puneà comandamentul în poziţie grea.

[2]) Cahul 2—3 km; Călugăreni 12 km; Bucovel 10 km; Braşov (întâia bătălie), 14 km.

[3]) Sunt foarte instructive în această privinţă planşele dela filele LXII, LXVI verso şi LXVIII verso a cărţii lui L. Fronsperger (*Von Kaiserlichen Kriegsrechten*, partea II-a. Frankfurt a/M 1578).

Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, p. 502.

[4]) Detaliul se vede în planşa publicată de B. P. Hâjdău în *Ion-Vodă-cel-cumplit* (reproducere a unei schiţe a lui Martin Bielski, care a luat parte la bătălia dela Obertyn).

In preziua sau chiar în ziua bătăliei comandantul făceà o recunoaștere personală (Ion Vodă la Cahul [1]), Basta la Mirăslău, Zamoyski la Bucovel) care completà informațiile cavaleriei, uneori incomplete (Cahul) alteori foarte complete (întâia bătălie dela Brașov).

In ziua bătăliei armatele ieșiau din tabără, pe care o lăsau în paza oamenilor dela trăsuri și a unei garde, și, după cum apropierea de dușman erà mai mare sau mai mică, luau un dispozitiv de apropiere (Obertyn, Jiliștea, întâia bătălie dela Brașov) sau se desfășurau imediat (Cahul, Șelimber).

Formațiunea sau dispozitivul de apropiere erà totdeauna acoperit înainte și pe flancuri prin cavalerie ușoară și constà fie dintr'un singur patrulater format din unități de infanterie și de cavalerie grea, așezate pe mai multe linii și având artileria în cap [2]), distanțele și intervalele fiind foarte mici (Obertyn), fie din mai multe coloane (Jiliștea). Această formațiune este aceà pe care cronicarii noștri o numesc *tabăra legată*, adică oastea încheiată, nu articulată [3]).

[1]) Deosebita grije ce o puneà Ion-Vodă-cel-cumplit spre a face personal recunoașterea terenului înaintea unei lupte, erà necesitată între altele și de lipsa de hărți. O mare căpetenie militară străină, Gustav Adolf, regele Suediei, puneà aceeaș grije și executà, tot personal, recunoașterile (Captain Liddell Hart, *Great Captains Unveiled*, pp. 96, 97).

[2]) După normele ce le vom vedeà la formațiunea de luptă.

[3]) Miron Costin (M. Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 330, 335, 350) întrebuințează acest termen în acest sens în chip constant. Tot așà *Letopisețul Țării Moldovei dela 1661—1708*, (Ed. Giurescu), p. 67. *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, (Ed. Giurescu) îl întrebuințează (p. 138), în sensul unei tabere organizate defensiv și (p. 232), pentru formația luată de o armată care se retrage — marș de îndepărtare. Că *tabără* înseamnă o oaste sau o parte de oaste (unitate, detașament) și nu locul taberei sau tabără în sensul acceptat azi, a arătat I. Bogdan *(Documentul Răzenilor și organizarea armatei moldovene în secolul XV*, nota 70, p. 422).

Formațiunea aceasta se numeà legată și pentrucă formà un singur bloc și pentrucă adesea în această formație oastea erà înconjurată de carele armatei, cari puteau formà la un moment dat un adevărat zid (val), la adăpostul căreia se puteà da lupta.

In această privință este folositor a cunoaște ce făceau armatele străine contimporane.

Formațiile de apropiere erau identice cu formațiile de luptă și aveau o formă patrată în privința căreia există o întreagă literatură contimporană (Max Jähns, *o. c.*, I, pp. 700—737).

Pentru marșul de apropiere armatele străine întrebuințau adesea *wagenburg*, adică înconjurau pătratul format de artilerie și infanterie cu carele armatei pe una, două și mai multe rânduri și șiruri (M. Jähns, *o. c.*, I, pp. 753—757). Numeroase ilustrații din tratatele militare contimporane arată asemenea formațiuni (L. Fronsperger, *o. c.*, f lele LIX verso, LXIII; *Archeley das ist Grundlicher und Eygentlicher Bericht von Geschichte. . .* de Diegum Uffanum, tradus de Iohan Theodorum de Bry. Frankfurt, 1614. Ilustrațiile dintre fețele 44 și 45).

Dacă inamicul erà mai departe, bătălia începeà prin respingerea cavaleriei sale uşoare şi a posturilor sale de pază (Obertyn, Călugăreni) sau cu capturarea acestora din urmă (Jiliştea). Dacă inamicul erà aproape, focul artileriei dădeà semnalul începerii luptei (Şelimber, Braşov) sau acest semnal erà dat prin aruncarea unei ploi de săgeţi [1]).

Pentru luptă însă armata, fie că ieşià atunci din tabără, fie că înaintase în formaţie de apropiere, trebuià să ia o formaţiune potrivită. Trecerea la formaţia de luptă se numià de ai noştri *tocmire* iar oastea în formaţie de luptă se numeà *oaste tocmită* [2]).

Cum erà alcătuită formaţiunea de luptă?

In trăsături generale ea constà din:

a) O linie de hărţuitori, alcătuită cele mai adeseori din călăreţi [3]) (înarmaţi cu arce, arbalete, archebuze, pistoale), mai rare ori din pedestraşi (Călugăreni, Bucovel) sau din călăreţi descălicaţi (întâia bătălie dela Braşov). Misiunea acestei linii erà: de a acoperì artileria, a gonì hărţuitorii inamici, a impresionà pe duşman, a-l provocà şi a-l face să iasă la luptă când stăteà în defensivă. Adesea ori aveau loc, în această fază a luptei, provocări la lupte individuale (tânărul moldovan la Obertyn) sau chiar lupte individuale (lupta lui Stroie Buzescu cu ginerile hanului tătăresc la Teişani) [4]) asemănătoare cu duelurile singuratice ce se constată la unele armate

---

Polonii numeau această formaţie *tabor*. (Detalii interesante în Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, pp. 475—505).

Tot din unele din aceste ilustraţiuni se poate vedeà că în asemenea marşuri de apropiere, armatele erau înconjurate (fie că aveau trăsurile în jurul lor, fie că nu le aveau) de oameni purtând « chevaux de frise », « cavaleri spanioli » cu cari alcătuiau, în caz de atac inamic, un adevărat val.

Miron Costin întrebuinţează într'un loc (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 330) expresia de *tabără ezită*. Tiktin *(Dicţionar român-german*, II, p. 601) o traduce prin: tabără ce alcătuià o ezătură, traducere ce corespunde textului, mai ales că în ediţia lui V. Ureche (Miron Costin, *Opere complete*, I, p. 600) se arată că într'un manuscris, în loc de « tabăra ezită toată înaintea curţii », se scrie « tabăra tocmisă înaintea curţii ».

[1]) « Şi au asvârlit (Tătarii) atâta mulţime de săgeţi asupra noastră, încât nu se mai puteà vedeà faţa soarelui » (Hrisov dela Radu Şerban citat de general P. V. Năsturel, *o. c.*, p. 12).

[2]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 277, 307, 330, 333, 350; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă* (Ed. Giurescu), pp. 40, 47, 57.

[3]) Hărţuitorii ieşiau în linie sau grupe de călăreţi împrăştieţi, susţinuţi de unităţi mici, în ordine strânsă.

[4]) General P. V. Năsturel, *o. c.*, p. 4.

vecine [1]. Unii dintre ai noştri erau contra întrebuinţării acestei linii de hărţuitori, zicând că au o rea influenţă morală asupra armatelor [2].

După ajungerea grosurilor la distanţă de bătaie eficace a armelor aceşti hărţuitori se retrăgeau pe flancurile şi în spatele armatei. Distanţa cu care linia de hărţuitori precedà linia de bătaie propriu zisă nu erà mare şi chiar dacă depăşià ceva bătaia armelor ea nu depăşià distanţa la care se puteà ţine legătura prin vedere, adică câteva sute şi cel mult o mie de paşi.

b) Linia artileriei, pusă de obiceiu înaintea liniei de bătaie propriu zisă. Uneori artileria erà dispusă, mai ales cea uşoară, deopotrivă înaintea întregului front, alteori erà grupată în unul sau două locuri pe acest front [3] sau pusă în intervalele dintre unităţile de cavalerie şi infanterie din linia întâi. Tunurile grele, erau aşezate acolo unde se voià a se face efortul (la centru Petru Rareş la Obertyn), sau unde poziţia erà mai favorabilă (la o aripă, la Cahul, Şelimber, Mirăslău). Numai rar de tot (artileria lui Basta la Mirăslău) se puneau în urma trupelor spre a trage peste ele.

Deseori o parte din tunuri se ţineà în urmă, ca rezervă sau chiar dacă se puneau toate în linia 1-a, nu se trăgeà cu toate deodată spre a aveà o rezervă de foc [4].

Două motive impuneau punerea artileriei înaintea frontului: mica ei bătaie şi dorinţa de a distruge şi demoralizà unităţile inamice înainte ca să se ajungă la lupta corp la corp [5].

Punerea artileriei înainte prezentà însă şi inconveniente şi anume acela de a produce, prin tragerea ei mult fum, la adă-

---

[1]) Capitaine John Smith, *The general Historie... together with true travels, adventures...*, II, pp. 128, sqq.

[2]) *Invăţăturile* lui Neagoe Basarab V.V. (Ed. 1843, p. 238). Din cele spuse în pagina următoare (239) să vede că Neagoe aveà ca temeiu în contra întrebuinţării hărţuitorilor şi frica de dezerţiune a celor ieşiţi la hărţuială.

[3]) La Verbia (1561), Alexandru Lăpuşneanu îşi concentrează toate tunurile într'un singur loc înainte, spre a bate podul peste Jijia *(Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 189).

[4]) « Pe unele le slobodziau, iar pe altele le aveau gata încărcate » (I. Bogdan, *Vechile cronice*, p. 204).

[5]) Istvanfi *(o. c.*, p. 459), zice că Mihai Viteazul contà pe focul artileriei şi infanteriei sale, pentru a înfrânge pe Poloni în bătălia de pe Bucovel.

postul căruia inamicul puteà manevrà [1]), şi făceà ca, într'o luptă pierdută, să se piardă şi întreaga artilerie.

Artileria noastră trăgeà prost [2]).

c) Imediat înapoia artileriei sau cuprinzând-o şi pe ea venià grosul armatei: infanterie şi cavalerie [3]).

Aceasta erà dispusă de obiceiu aşà ca să formeze un singur mare patrulater şi mai rar formà mai multe grupe (Jiliştea, Călugăreni, întâia bătălie dela Braşov) [4]), care fiecare se dispuneà la rândul său în formă de patrulater. Temeiul pentru care armata se dispuneà aşà erà că patrulaterul în general şi patratul în special îngăduià armatei să facă faţă deopotrivă în orice direcţiune.

Tot în formaţii dreptunghiulare se dispuneau armatele noastre în epoca anterioară celei de cari ne ocupăm [5]) dar este o deosebire între ele şi anume: armatele din secolele XVI şi XVII nu mai formau blocuri aşà de strânse ca cele din epoca anterioară, ci erau alcătuite din unităţi aşezate unele lângă altele pe mai multe linii. Intervalele şi distanţele între unităţi şi linii s'au mărit pe măsură ce armele de foc portative se perfecţionau [6]) şi este logic să fi fost aşà pentrucă se puteau bate spaţiurile cuprinse între ele pe distanţe din ce în ce mai mari. Formaţiunea de luptă devenise deci articulată şi nu mai formà un singur bloc [7]). De obiceiu în marele dreptunghiu format de armată, trupele se dispuneau pe trei linii [8]), mai numeroase în linia întâiu, care duceà greul luptei dela început [9]), mai puţin numeroase în liniile următoare [10]).

---

[1]) Cum a făcut Basta la Mirăslău.

[2]) *Mon. Hung. Hist.*, Diplom., XXXIV, p. 36; Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 36; Bethlen, *Historia de rebus transylvanicis*, IV, p. 397; Hurmuzachi, XV_1, p. 1039; Spontoni, *o. c.*, p. 117; N. Costin (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 442).

[3]) Basta *(Il maestro di campo generale.* Venetia 1606, p. 130), insistă ca escadroanele de cavalerie să fie întrepuse între unităţile de infanterie.

[4]) La Verişcani pe Siret, Tomşa îşi dispuse armata în două grupe *(Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 198, 199).

[5]) *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III. Tom. IV, pp. 68—71.

[6]) La începutul veacului XVI, intervalele erau de 60—70 metri (Machiavelli, *o. c.*, p. 351), ulterior s'au mărit până la îndoitul acestei distanţe şi chiar mai mult.

[7]) Machiavelli, *o. c.*, p. 348; Neagoe, *Invăţăturile* (Ed. 1843), p. 237.

[8]) Neagoe, *o. c.*, p. 241; Basta, *o. c.*, pp. 131—133.

[9]) D. Cantemir *(Descrierea Moldovei.* Ed. Academiei Române, p. 137), zice că la Români ostaşii aveau mai mare putere morală la începutul unei lupte şi că se descurajau lesne. Aceasta este un puternic temeiu pentru ca la Români linia întâia să fie în special tare.

[10]) Machiavelli *(o. c.*, p. 351), fixează efectivul celor trei linii în proporţia: 5

Deseori trupele erau dispuse însă numai pe două linii (Şelimber).

Patrulaterul format de armată a tins mereu a se subţià în sensul adâncimei şi a se întinde în sensul frontului [1]).

Uneori, înaintând aripele, armata luà forma unei semilune [2]), formaţie obişnuelnică Tătarilor şi folosită mai ales de cavaleria uşoară [3]).

In anumite împrejurări şi mai ales în mişcările de retragere [4]) formaţia adoptată aveà forma unui unghiu [5]) sau unui triunghiu [6]).

In formaţia de luptă, autorii noştri vechi numesc oastea: fie cu numele general de *oaste tocmită* (adică oaste dispusă pentru luptă) [7]), fie prin acel de *oaste stolită* [8]) — care însemnà în special oastea alcătuită din stoluri sau bulucuri [9]) adică unităţi aşezate unele lângă altele cu intervale [10]) şi pe mai multe rânduri [11]).

---

pentru linia 1-a, 3 pentru a doua şi 2 pentru a treia. Basta *(o. c.*, pp. 131—133) recomandă a se pune jumătate din infanterie în linia întâia.

[1]) La Mirăslău, linia de bătaie a lui Mihai Viteazul erà extrem de subţire (puţin adâncă), şi « aşà în rând tocmită, oastea muntenească » (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 333). Commandant Collin, *L'infanterie au XVIII-e siècle. La Tactique. Introduction*, p. 16. Turcii fracţionau mai mult trupele lor (Fronsperger, *o. c.*, p. 214 verso), şi le desfăşurau pe un front mai larg (Senfftenberg citat de Prince Napoléon Louis Bonaparte, *o. c.*, I, p. 196).

[2]) Armata moldovenească la Obertyn.

[3]) G. Basta, *Le gouvernement de la cavallerie légère*. Rouen, 1627, p. 62.

[4]) Mihai Viteazul la Călugăreni şi la Bucovel.

[5]) Unităţile erau pe mai multe rânduri, fiecare rând depăşind, la ambele aripi, pe cel dinaintea lui.

[6]) La străini a fost o întreagă literatură în această privinţă. (M. Jähns, *o. c.*, pp. 709 sqq).

[7]) M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 307, 330, 333, 350.

[8]) *Ibidem*, pp. 307, 333. In Letopiseţi găsim deseori expresia « oastea se tocmise de cea parte stol » (I, p. 333); « oastea să se tocmească stoluri » (I, p. 318); « s'a tocmit acolo stol » (I, p. 338); « oastea den loc de aice, cât va trece pârâul, îndată să se tocmească stoluri » (I, p. 341), ceeace arată că noţiunea de tocmită e mai generală, vreà să zică în termenii de azi: formată sau care a luat formaţia. Pe când « oastea tocmită stol » sau « oastea stolită », vreà să zică oastea într'o anume formaţie: în stoluri.

[9]) I. Bogdan a arătat *(Organizarea armatelor moldovene în sec. XV*, p. 419, nota 62), că *stol* ca şi *buluc (Ibidem*, p. 392) înseamnă *unitate* (vezi şi Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 280, 282). Nu cred însă că *stol* se poate traduce prin *linie de bătaie*, stolul erà o unitate dintr'o linie de bătaie. Nu cred că se poate identificà, buluc şi stol, cu anumite unităţi de azi, ci printr'însele se înţeleg subunităţi, adică părţi dintr'un întreg.

[10]) « Tocmala oştilor, toate bulucurile şi printre bulucuri şi loc deşert, să aibă loc deschis alte bulucuri » (Miron Costin, citat în *Dicţionarul Limbii Române* (Academia) la cuvântul *buluc)*.

[11]) Neagoe, *Invăţăturile*, p. 241, care întrebuinţează expresia de ceată pentru

Am spus că în marele patrulater, format de armata întreagă, unităţile de infanterie şi de cavalerie erau dispuse pe mai multe linii cu intervale şi distanţe din ce în ce mai mari. Pentru a înţelege dispunerea lor trebuie să examinăm mai întâiu proprietăţile şi formaţiunile acestor arme.

Infanteria dispuneà de două soiuri de arme: arme de şoc pentru lupta corp la corp, între cari suliţa, foarte lungă, jucà un rol deosebit de mare, căci îngăduià a oprì cavaleria duşmană, şi arme pentru lupta depărtată (arce, arbalete, archebuze, pistoale). Greutatea şi mărimea celor două arme principale: suliţa şi arma de foc, erau aşà de mari încât erà cu neputinţă a se armà întreaga infanterie cu ambele arme. De acì a rezultat două soiuri de soldaţi de infanterie: unii la cari prepănderà armele de şoc şi alţii cari aveau mai ales arme de foc. Toată literatura militară a secolelor XVI şi XVII, începând cu Machiavelli, se ocupă cu găsirea soluţiunei pentru gruparea acestor două soiuri de infanterişti; unii voind a grupà la un loc cei armaţi la fel, alţii amestecând în aceeaş unitate suliţaşii şi puşcaşii spre a da tuturor unităţilor posibilitatea de a face faţă tuturor împrejurărilor. Nu avem date precise arătând cum erau grupate cele două soiuri de infanterişti la noi, dar este probabil că puşcaşii, alcătuiţi în majoritatea lor din mercenari străini, erau grupaţi la un loc şi că gloatele ridicate din ţară cuprindeau mai cu seamă suliţaşi — armaţi şi cu arce.

Oricum ar fi fost alcătuite unităţile, ele trebuiau să aibe formaţiuni de luptă. Cari erau aceste formaţiuni?

Formaţiunea tuturor unităţilor erà dreptunghiulară, pentru acelaş motiv arătat la formaţia de luptă a armatei şi anume: formaţiunea dreptunghiulară îngăduià a se face faţă în toate direcţiunile.

La începutul secolului XVI aceste unităţi erau încă foarte mari — mai bine de 1000 oameni — ulterior ele s'au micşorat ajungând cam la un efectiv de 200—250 oameni.

Mai multe temeiuri cereau ca aceste unităţi să fie massive:

linie. Că prin ceată se înţelege acolo linie şi nu unităţile unei linii, reiese din faptul că spune între a doua şi a treia ceată « de laturea oştilor ». Dacă înţelegeà unităţi alăturate, nu puteà spune « de laturea oştilor ».

1. Numai fiind massive puteau rezistà duşmanului celui mai de temut în luptele de atunci: şarja cavaleriei grele.

2. Numai fiind massive puterea lor de isbire, ce se poate exprimà prin formula $\frac{1}{2} m v^2$, erà îndestulătoare, căci vitesa unei masse de pedestraşi fiind mică sau variind prea puţin singurul factor ce se puteà mărì erà massa.

3. Numai fiind alcătuite din multe rânduri (15 şi chiar 20 rânduri în adâncime la începutul secolului XVI [1]), opt, şase, cinci în secolul al XVII) [2]) puteà focul unităţilor de puşcaşi fi continuu. In adevăr unui infanterist îi trebuià multă vreme spre a-şi încărcà arma aşà că spre a obţine un foc continuu se trăgeau salve pe rânduri şi trebuiau ca să fie atâtea rânduri încât trăgând pe rând, primul care trăsese să-şi aibe arma reîncărcată când trăgeà ultimul [3]).

4. In fine şi nu mai puţin, numai fiind formaţiile massive se puteau supravegheà mai uşor soldaţii şi ţine unităţile mai bine în mână. Plaga nedisciplinei este aceà de care se plâng toţi scriitorii militari ai vremei [4]) şi ca şi fuga la duşman par a fi fost plăgi de cari au suferit şi armatele româneşti [5]).

Am arătat că focul obişnuit al unităţilor de infanterie erà focul de salvă [6]). Acest foc de salvă nu pare a fi fost obişnuit de ai noştri — ci numai de lefegiii străini — pentrucă cronicarul are grijă a specificà că acest fel de foc este cel folosit de lefegiii nemţi [7]). Ai noştri întrebuinţau, cum întrebuinţau şi hărţuitorii străini, focul individual.

---

[1]) Machiavelli, *o. c.*, p. 340; Commandant Collin, *o. c.*, pp. 16, 17.

[2]) Commandant Collin, *l. c.*

[3]) (Catanele) « sloboziau câte un rând de sineţi; apoi treceau acel rând şi sloboziau altă pânză de foc, până îşi umpleau alt rând sineţile » (Amiras în Kogălniceanu, *Letopiseţi*, III, p. 128). Commandant Gérôme, *Essai historique sur la tactique de l'infanterie*, p. 24.

[4]) M. Jähns, *o. c.*, pp. 698—773. La Turci disciplina erà mai bună ca în armatele creştine (Fronsperger, *o. c.*, IX, fila 211 verso).

[5]) Neagoe, *Invăţăturile*, p. 239 arată măsurile de luat ca să nu fugă boierii zicând să nu-i lese să iasă la harţ; dezertarea lui Golia, şi altele.

Ostaşii se împrăştiau pe câmpul de luptă pentru a despoià morţii (Iorga, *Studii şi Documente*, IV, p. 140; Spontoni, *o. c.*, pp. 190, 208).

Temându-se de trădare, Matei Basarab aşează, la Finta, Roşii şi boierii la centru, iar pedestraşii şi seimenii la aripi, cu ordin că dacă cei dintâi se dau la o parte să se tragă asupra lor (Cronica lui Kraus în *Fontes Rerum Austriacarum*, III, p. 203).

[6]) Focului de salvă îi ziceau ai noştri şi *pânză* (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, III, p. 128).

[7]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 280, 336.

De obiceiu se trăgeà puţin în timpul unei bătălii, pentrucă reîncărcarea ţineà mult timp şi pentrucă soldaţii duceau puţine încărcături asupra lor (10—15), acestea fiind foarte grele. Dacă se trăgeà ceva mai mult atunci erà primejdie ca trupa să rămână fără muniţiuni tocmai într'un moment primejdios [1]).

De efectul focului inamic, infanteria se apărà în două chipuri: rămânând în afară de bătaia armelor până după prima salvă a inamicului [2]), după care se înaintà la adăpostul fumului produs [3]) sau culcându-se la pământ la pornirea focului inamic pentru ca gloanţele să treacă pe deasupra [4]).

Dacă trecem acum la cavalerie, constatăm că ea erà de două soiuri: uşoară, care slujià mai ales pentru recunoaşteri, şi pentru hărţuire şi care se dispuneà în formaţiuni de formă patrulateră, având călăreţi răsleţiţi înainte şi cavalerie grea care se dispuneà în escadroane massive.

Şi una şi cealaltă dispuneau şi de arme de foc şi de suliţi. Arma de foc se întrebuinţà şi de-a călare — mai ales pistoalele [5]) — şi în lupta descălicată [6]).

Unităţile mari alcătuite numai din cavalerie se dispuneau pe una sau mai multe linii, escadroanele de archebuzieri (puşcaşi) alternând cu cele de lăncieri [7]).

Un lucru este de însemnat şi anume faptul că oastea noastră călare, care se pedestrà pentru a luptà, ştià să manevreze, după exemplul Tătarilor, călare şi că deci transformarea ei în cavalerie, după înţelesul de azi al cuvântului erà mult mai uşoară ca preschimbarea cavalerilor occidentali (chevalerie, Ritterschaft) în cavalerie, lucru ce s'a făcut tocmai în decursul secolului XVI [8]).

Cunoscând acum formaţiile şi particularităţile fiecărei arme să vedem cum se dispuneau acestea în formaţiunea de luptă a armatei.

---

[1]) Infanteria lui Bathory în a doua bătălie dela Braşov.

[2]) Basta la Mirăslău; Machiavelli, *o. c.*, pp. 353, 354.

[3]) Machiavelli, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 391, 392.

[4]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 336, 468; *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 241; H. Delbrück, *o. c.*, IV, p. 48.

[5]) Ion Vodă-cel-Cumplit la Tighina (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230).

[6]) Cavaleria lui Radu Şerban V. V. în întâia bătălie dela Braşov.

[7]) G. Basta, *o. c.*, pp. 60, 62.

[8]) Delbrück, *o. c.*, pp. 165, 166.

La Tighina: cavaleria este așezată în linia întâia.

La Cahul: armata este împărțită în 30 pâlcuri dispuse pe două linii.

La Călugăreni: o linie de hărțuitori (pușcași) înainte, infanteria la centru, cavaleria pe aripi.

La Mirăslău: infanteria și artileria grea la stânga, cavaleria la centru, cavaleria ușoară cu ceva infanterie la dreapta.

La Bucovel: pușcași răslețiți înainte, infanteria la centru, cavaleria pe aripi, toate pe trei linii.

Intâia bătălie dela Brașov: cavaleria înaintea aripilor, infanteria pe două linii.

Ojogeni: infanteria cu artileria la centru, cavaleria pe aripi [1].

Finta: infanteria la centru, cavaleria pe aripi.

Vedem deci că dispunerea unităților de infanterie și cavalerie în dispozitivul de luptă al armatei varià dela caz la caz, ceeace este și firesc.

După puținele date ce le avem și pe care le-am arătat acì, se pare că la noi a fost o mai mare variațiune în această privință ca în armatele străine, al căror dispozitiv se apropià mai mult de anume tipice [2].

Dispozitivul de luptă, așà cum îl arăt mai sus, erà menit să deà pe timpul luptei și siguranța necesară și posibilitatea de a face față unor atacuri sau incidente neprevăzute. Totuș afară de acest dispozitiv, afară de faptul că tabăra întărită și având o garnizoană proprie apărà oastea din spate, erà nevoie adesea a se luà măsuri speciale de siguranță. Așà dacă, în bătălia dela Călugăreni, lăsarea unei părți a armatei cu A. Kiraly înapoia dreptei lui Mihai Viteazul, nu a provenit dintr'o ideie de manevră — pentru care nu avem documentare — ea poate fi cu temeiu interpretată ca o măsură de pază în direcția Singurenilor, de unde Turcii ar fi putut atacà flancul și spatele lui Mihai Viteazul. Pe de altă parte, în prima bătălie dela Brașov, nefiind cu totul sigur de ce vor face Brașovenii, Radu Șerban este nevoit a lăsà o parte din cavaleria sa pentru a observà pe aceștia.

---

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 307.

[2]) Rüstow, *Geschichte der Infanterie*, I, pp. 330—350; colonel Révol, *Histoire de l'armée francaise de l'origine à nos jours*, planșe.

Să cercetăm acum dacă au fost şi cari au fost, în fiecare din bătăliile studiate, ideile de manevră.

La Obertyn ideia de manevră a lui Petru Rareş a fost de a înconjurà pe inamic. Aceasta a dus la slăbirea frontului şi a îngăduit lui Tarnowski, ca, după un atac demonstrativ spre linia sa de retragere, să atace cu succes şi să străpungă centrul lui Petru Rareş, golit de trupe îndestulătoare. Ştiinţa şi voinţa lui Tarnowski se impun în tot timpul luptei.

In lupta dela Vercicani, pe Siret, Tomşa «vrând să înşele pre Cazaci» [1], şi-a împărţit oastea în două spre a prinde pe Vişnoveţki în defileul format de pod. Ajutată fiind şi de ceaţă, manevra reuşeşte.

La Jilişte ideia de manevră a fost un atac dublu înconjurător, având avangarda ca pivot.

La Călugăreni, unde lupta s'a dat spre a întârzià înaintarea lui Sinan Paşa, Mihai a vrut să atragă pe duşman în defileu, unde duşmanul nu se puteà folosì de superioritatea sa numerică şi, poate (?), că a voit şi să-l prindă în cleştele format de grupul său de forţe şi de acel a lui A. Kiraly.

La Mirăslău Mihai Viteazul a voit, ceeace răspundeà şi situaţiei politice şi admirabilei poziţiuni tactice ce alesese, să steà în defensivă. Temperamentul său violent a fost mai tare decât judecata rece şi atunci a fost manevrat de Basta aşà cum acesta o voise.

In întâia bătălie dela Braşov Radu Şerban a căutat să înconjoare pe vrăjmaş şi să-l despartă de Braşov — de unde formaţia de apropiere cu cavaleria precedând aripile — manevră ce i-a reuşit.

In a doua bătălie dela Braşov ideia lui Radu Şerban a fost de a atrage pe duşman în cleştele format de cavaleria polonă, ascunsă după moara de hârtie, şi de trupele sale iar Bathory a vroit a manevrà aşà ca să aibă soarele în spate.

In bătăliile dela Cahul (1574), Bucovel (1600) şi Finta (1653) nu se poate deslușì cari au fost ideile de manevră iar în cea dela Şelimber pare a nu fi fost nici una, la ambii adversari.

[1]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 198, 199.

In ceeace priveşte făptuirea luptei este de observat că în afară de mişcările făcute pentru realizarea ideii de manevră (acolo unde erà o ideie de manevră) grijile de căpetenie ale comandantului şi a şefilor de unităţi erau:

a) De a căutà să atragă întregul front inamic sau o parte din el în focul artileriei şi infanteriei proprii (Cahul, Călugăreni, Mirăslău, Bucovel);

b) De a se ferì de focul duşman;

c) De a produce rupturi în frontul inamic sau de a-l atrage aşà ca să cază pradă unui atac de cavalerie (Şelimber, a doua bătălie dela Braşov).

De oarece adversarii erau animaţi de aceleaşi tendinţe, rezultà o mulţime de mişcări de dute-vino, de retrageri şi atacuri parţiale (mai ales caracteristice la Cahul şi la Şelimber) cari fac ca descrierile acelor bătălii să fie aşà de greu de priceput.

Cooperarea între unităţi (atunci când nu erà vreo trădare la mijloc) şi între arme, pare a fi fost totdeauna bună. Explicaţia acestui lucru stă în faptul că unităţile erau unele lângă altele şi că se vedeà uşor tot ce se petreceà pe câmpul de luptă, deci cooperarea, când, repet, nu erà trădare, erà uşoară.

Ceeace ne mai interesează a cunoaşte este evident conducerea bătăliei. Când vorbim de conducerea bătăliei pe câmpul de luptă, în epoca de care ne ocupăm, nu trebueşte să ne gândim la felul de a conduce azi şi nici chiar la chipul cum Ştefan-cel-Mare a condus trupele sale în bătălia dela 10 Ianuarie 1475, adică la ocuparea de către comandant a unui loc în afară de luptă, de unde puteà vedeà ansamblul şi puteà conduce lupta. In secolele XVI şi XVII, comandanţii de armate erau în primele rânduri. Ei se ocupau singuri de recunoaşterea inamicului (Ion Vodă la Cahul, Zamoyski la Bucovel, Basta la Mirăslău). Ei conduceau chiar unităţile uşoare cari dădeau primul atac (Mihai Vodă la Călugăreni) iar pe câmpul de luptă comandau şi o unitate (Ion Vodă la Jiliştea), cu care mergeau în foc, şi ansamblul. Ei şarjau în primele rânduri (Petru Rareş la Obertyn — unde a fost rănit, Mihai Viteazul la Călugăreni) [1]) şi se puneau mai ales în capul contra-atacurilor (Ion Vodă la

[1]) A fost rănit în Bulgaria în 1597 (N. Iorga, *O istorie a lui Mihai Viteazul de el însuş*, p. 7).

Cahul, Mihai Viteazul la Şelimber, Mirăslău, Bucovel, Matei Basarab la Finta) sau comandau ariergărzile (Ion Vodă la Cahul, Basta la Mirăslău).

Acest rol de luptător personal, care făceà adesea ca şeful să vadă mai mult incidentul local — la care luà parte — decât ansamblul, proveneà şi din bravura personală a şefului şi din impulsivitatea sa, dar şi din nevoia de a da pilda personală. Sub Ştefan-cel-Mare, când Moldovenii luptau pentru o cauză naţională, fiecare şi toţi aveau interesul să lupte cu destoinicie. Dar mai târziu, când luptele se dădeau pentru interesul unui om — a domnului sau a pretendentului — când oştirea nu mai erà alcătuită din ţara întreagă ci formată din mercenari şi din oameni veniţi în nădejdea dobândei, erà nevoie ca şeful, care cereà oamenilor adunaţi de dânsul să-şi sacrifice viaţa pentru cauza sa, să dea personal pilda, să fie peste tot unde se puteà produce o ruptură sau o slăbire. Şi această pildă au dat-o, cu prisosinţă şi Petru Rareş şi Ion Vodă-cel-Cumplit şi Mihai Viteazul şi Radu Şerban şi Matei Basarab. Dacă, teoretic vorbind, procedeul lor de comandament a fost greşit — şi critica acestui procedeu o face un contimporan, Neagoe Basarab, arătând că locul comandantului nu este în linia întâiu, ci în urmă sau pe un flanc [1]) — nu mai puţin trebuie să ne închinăm la constatarea vitejiei repetate cu care căpeteniile româneşti s'au aruncat în vâltorile luptelor, cu un minunat dispreţ al primejdiei. Dacă n'au fost tacticiani desăvârşiţi au fost însă bărbaţi.

Succesul nu încoronà totdeauna sforţările alor noştri. Atunci erà nevoie să se părăsească câmpul de luptă. Foarte deseori această părăsire se transformà într'o fugă dezordonată (Obertyn, Mirăslău) dar alte ori trupele noastre au ştiut să impună duşmanului multă prudenţă în urmărire prin contra-atacuri cari-l fixau (Cahul, Bucovel), în urma cărora trupele noastre se retrăgeau în ordine, luând formaţii analoage celor pentru marşul de apropiere (tabără legată la Cahul [2]) sau în unghiu (Bucovel). Deseori retragerea se făceà sub protecţia nopţii (Călugăreni).

Mai trebuie să vedem cum se dădeà o luptă defensivă.

---

1) *Invăţăturile* (Ed. 1843), p. 241.
2) Infanteria moldovenească după Finta (*Revista Istorică*, XII, p. 19).

Prima constatare este că se alegeà de obiceiu un loc strâmt și care nu puteà fi întors (Mirăslău, Ogretin, Finta), cu un bun câmp de tragere (Mirăslău, Bucovel) care erà puternic prin obstacole naturale (Mirăslău, Bucovel). Pozițiunea erà întărită prin șanțuri (Roșcani, Ogretin [1]), Finta) și carele armatei (Roșcani). Dispozitivul trupelor erà acelaș ca pentru lupta ofensivă dar se puneà mai mare temeiu pe foc (Mirăslău, Bucovel, Finta), punându-se toată artileria și o mai mare proporție de pușcași în linia întâiu. In luptele defensive ai noștri nu s'au mulțumit numai să opună o rezistență pasivă ci au manevrat cu trupele din linia două și a treia (Bucovel, Finta) și au reușit chiar să înfrângă pe inamicul atacator.

Rezumând cele expuse până acum, putem spune că bătălia din secolele XVI și XVII, bătălie ce se apropie mai mult de bătălia din apusul și centrul Europei, se deosebește mult de aceea pe care au făptuit-o Românii din veacurile precedente.

Pe când în trecut bătălia erà de obiceiu o bătălie defensivă, în care terenul jucà rolul primordial, bătălia din secolele XVI și XVII este de obiceiu o bătălie ofensivă și în câmp deschis. Această deosebire provine pe de o parte din cauza politică a războiului, care are de scop o cucerire sau apărarea păstrării tronului de către un anumit domn, scopuri cari au fost străine marilor bătălii din secolele XIV și XV și scopuri cari nu puteau fi atât de populare ca acel al apărării gliei pe care l-au urmărit domnitorii dela Vlaicu-Vodă la Ștefan-cel-Mare, scopuri deci cari nu interesau massa populației. Scopul politic fiind ofensiv impuneà o strategie ofensivă și deci o bătălie ofensivă.

Pe de altă parte evoluțiunea alcătuirii social-politice și ca urmare aceà a organizării militare, dădeà armate mai asemănătoare celor inamice, formate în mare parte din mercenari și din breslași militari, a căror fel de a luptà erà mai cu seamă ofensiv.

In fine și nu mai puțin, capii noștri militari — excepție făcând Matei Basarab — dar Petru Rareș, Ion Vodă-cel-Cumplit, Mihai Viteazul (mai cu seamă) și chiar Radu Șerban, erau prin firea lor impulsivi, felul lor de a fi făceà ca ofensiva

[1]) Șanț flancat cu patru redute, clădite din pietre, trunchiuri și gunoaie (Motogna, *o. c.*, p. 15).

să le fie mai naturală, chiar atunci când — ca la Mirăslău spre pildă — raţiunea le arătase nevoia şi şansele de succes a defensivei. Trebuie să recunoaştem că acest soiu de bătălie ne-a dat isbânzi mai puţin hotărîroare decât bătălia defensivă pe care am practicat-o, cu atât succes, în veacurile premergătoare. Ea erà mai puţin potrivită firei noastre. Căpeteniile noastre militare din această epocă au fost mai slabi tacticiani ca adversarii lor, cari ştiau nu numai să şarjeze cu un mare curaj în capul alor lor, dar ştiau să manevreze, ştiau să se stăpânească şi, studiând caracterul unui Petru Rareş şi unui Mihai Viteazul, ştiau să le impună voinţa lor. Victoria rămâneà de partea judecăţii reci.

Această constatare este, poate, puţin măgulitoare pentru amorul nostru propriu, dar este adevărul. Strădăniile noastre seculare, sângele vărsat din belşug pentru apărarea fiinţării noastre şi pentru menţinerea unui zid, la adăpostul căruia alte neamuri au putut să poarte făclia civilizaţiunii, au adus şi glorie şi ne-au constituit şi titluri la recunoştinţa altora cari ne îngăduesc luxul de a privì adevărul în faţă.

Inainte de a încheià acest studiu sumar asupra tacticei româneşti dela 1504 la 1653 mai rămâne de arătat ce literatură militară a produs această epocă la noi.

Dacă exceptăm crâmpeiele de descrieri de lupte cuprinse în cronici, crâmpeie în cari sunt cuprinse foarte puţine principii tactice [1]), nu găsim decât o singură scriere a unui român, în care să se găsească enunţate oarecari principii de tactică şi aceasta este scrierea cunoscută sub numele de Invăţăturile lui Neagoie Basarab [2]).

Principiile de tactică cuprinse în cartea lui Neagoie, pe lângă o repetată insistenţă asupra nevoiei de a plătì bine oştirile, a le recompensà şi frica ce o are de dezerţiuni (pag. 239, 241), sunt:

[1]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204. *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 241; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 280, 336, 468, III, p. 128.

[2]) *Invăţături ale bunului credinciosului Domn al Ţării Româneşti, Neagoie Basarab Voievod, către fiul său Teodosie Voevod*, Bucureşti 1843. Pe când d-l D. Rousso consideră această carte ca o compilaţie din secolul XVII, d-nii S. Puşcariu şi Romansky o consideră ca scrisă de Neagoe (S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche*. Ed. II-a, pp. 38, 216).

A alcătuì linia de bătaie din cete — unităţi — separate şi a nu formà din armată un singur bloc massiv (pag. 237).

A dispune armata pe trei linii (pag. 241).

A aveà un serviciu de siguranţă, înainte şi în spate (pag. 238), în marş şi în staţie.

A nu aveà hărţuitori «că nu sunt de nici un folos» (pag. 238).

Comandantul să nu stea în linia întâia, ci în a doua sau a treia sau, mai ales, pe un flanc între a doua şi a treia, de unde să poată vedeà şi conduce (pag. 241).

In afară de această scriere se mai cunosc următoarele scrieri ale unor străini, cari au luat parte la luptele noastre:

Un brief et vray Recit de la prise de Terouane et Hedin avec la bataille faitte à Renti et de tous les actes memorables faits depuis deux ans en ça, entre les gens de l'Empereur et le François par Jaques Basilic Marchet, Seigneur de Samos. Anvers, Christofle Plantin 1555 [1]).

Tot Iacob Eraclide dedică împăratului Maximilian II: *Artis militaris libri IV*, lucrare rămasă în manuscript şi aflându-se în biblioteca (fostă K. K. Hofbibliotek) din Viena sub No. 10.980 [2]).

In fine adversarul lui Mihai Viteazul, G. Basta, a lăsat două scrieri cunoscute nouă azi, scrieri în cari, precum am arătat în textul acestui studiu, a intercalat învăţămintele căpătate în luptele cu ai noştri:

Il maestro di campo generale, di Giorgio Basta, conte d'Hust, Venezia, 1606.

Le gouvernement de la cavallerie légère, Rouen, 1627.

Sărăcia aceasta a literaturii noastre militare nu trebuie să ne mire; împrejurările nu îngăduiau mai mult.

Bucureşti, 26 Aprilie 1931.

---

1) G. Bengesco, *Bibliographie franco-roumaine*, I, p. 2.

2) Max Jähns, *o. c.*, p. 523.

ÉVOLUTION DE LA TACTIQUE CHEZ LES ROUMAINS DE 1504 À 1653

RÉSUMÉ

L'organisation des armées roumaines ayant évolué, pendant le siècle et demi étudiés, de la levée en masse à des armées formées par des gens de métier et l'armement comprenant une plus grande proportion d'armes à feu, tandis que les moyens de communications et ceux pour vivre, n'avaient pas changé, il est naturel qu'il n'y ait que de très légères modifications en ce qui concerne les principes et la pratique des marches et du stationnement. Ces modifications ont été: l'emploi, de plus en plus grand, des troupes pourvues d'armes à feu pour le service de surêté, tant aux avant-postes qu'aux avant-gardes, flanc-gardes et arrières-gardes.

En ce qui concerne la bataille, elle diffère du tout au tout de celle du XV-e siècle. Ce n'est plus la bataille défensive livrée généralement dans un défilé, où l'ennemi ne peut faire valoir sa supériorité numérique et technique. Les causes politiques des guerres, l'organisation et le tempérament des chefs imposent l'attaque. La conséquence en est une bataille offensive, ressemblant comme dispositions et comme formations aux batailles livrées par les autres armées européennes.

«MOŞTENII» DIN CREMENARI

O CONTRIBUŢIE LA VECHEA VIAŢĂ A SATELOR MUNTENE

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 25 Septemvrie 1931

A considerà, în studiile istorice ca şi în cele etnografice, România sau cele două ţări din care s'a alcătuit Regatul ca un întreg sau măcar a socotì Moldova de o parte şi de alta Principatul Muntean ca unităţi cu oarecare egalitate în interior, e o greşeală care se face de prea multă vreme. Ea e mai ales întemeiată când e vorba de Domnia Ţării-Româneşti, alcătuită din înceata alipire dela sine, începută probabil înainte de actul de bază din anii 1240—50, a unor judeţe care înseamnă întinderea neprecurmată a deosebitelor ramuri de populaţie având fiecare, în amănunte, în numeroasele amănunte, un caracter particular.

Acest caracter particular n'a fost atins, în ce priveşte viaţa intimă a satelor, de aşezarea Statului domnesc, sprijinit aici, mult mai mult decât cel moldovenesc, pe o străveche tradiţie, de lungi secole, a vieţii pur patriarcale.

Aşà fiind, fără niciun act constituţional care să tindă la o adevărată şi adâncă «standardizare», oricât ar fi gândit de unificator şi central, după sistemul francez, Domnii fanarioţi din secolul al XVIII-lea, abstract şi «filozofic», urmele vieţii particulare ale arhaicului, iniţialului localism perseverează şi până în veacul al XIX-lea. Introducând formulele sale biurocratice, mai mult cuvinte decât lucruri, Regulamentul Organic n'a putut atinge aceste realităţi fundamentale,

mai tari decât orice decret administrativ. Pentru a le distruge a trebuit sila oarbă a ultimelor reglementări constituționale, dela 1859 încoace.

Așà fiind, e de cel mai mare folos a se răscolì în zapisele sătești, ba chiar în noile « rapoarte » ale administrației acestei epoce, în care câțiva termini străini sunt sămănați pe bătătura vechiului stil pentru vechile așezăminte. Pentru orice parte a țării, un asemenea studiu e remunerator, dar mai ales pentru județele oarecum închise, lăsate la o parte, rămase în urmă, cruțate de o înoire mai îmbulzitoare.

Intre acestea județul Argeșului, leagăn al Domniei muntene, are, poate mai mult decât Muscelul vecin și decât județele de sus ale Olteniei, o valoare de expresie cu totul deosebită.

Ea se puteà recunoaște și după cele câteva zeci de documente argeșene pe care le-am dat, acum câțiva ani, în « Buletinul Comisiei Istorice a României », vol. IV, dar poate încă mai mult, fiind vorba de un ținut mai retras în sărăcia și smerenia lui, în mănunchiul de acte, pe care mi le aduce înainte întâmplarea, cu privire la satul Cremenari, din plasa Oltului a acestui județ.

Publicându-le, le întovărășesc de câteva considerații care sunt menite a învederà pe scurt importanța lor.

Satul e în afară de ceeace se chiamă *țara*, și de aceea cutari sunt arătați ca « fugiți în țară ». Urșii, Adânca sunt pe aproape.

Cremenarii sunt, bineînțeles, nu oamenii de unde stânca e de cremene, ci aceia cari o taie și o pregătesc pentru amnare, industriașii populari ai acestei fabricații tradiționale.

Satul lor e așezat în podgorie și izvorul principal de câștig sunt livezile, pe atunci, ca pretutindeni, cu dragoste și trudă îngrijite, de pruni mai întâiu, « vărateci » sau de toamnă, pe rod sau simpli « ciompi », dar și de meri și de peri, nuci, de cireși sau « cereși », în linii « sădite » *(sădimi)*, « răsădite », sau « singuri ». Prunele se adună în *buddie*, « budee », și putini.

De livezi și de vii va fi vorba, ici și colo, în zapisele ce urmează. Dar, ca măsură de întindere, pe lângă pogonul împărțit în prăjini, peste care se așterne pe urmă — cred că numai

din veacul al XVII-lea, de pe vremea lui Şerban Cantacuzino, care-i fixează valoarea — stânjenul, dat aici ca echivalent cu un pogon şi şapte prăjini, sunt unităţi mai vechi. Se face *măsurătoarea* « pogoneşte », prin « pogonari ». Garduri osebesc proprietăţile. Aşà *se îmbracă* pogoanele.

Principala măsură e *chinga*, pe care n'am întâlnit-o nicăiri aiurea şi care face originalitatea în această privinţă, a regiunii.

Nu orice loc e însă exprimat în « chingi ». Se mai întrebuinţează pentru a caracterizà o proprietate şi alţi termeni. Astfel *ograda*, pe care ar crede-o cineva pur moldovenească, din care mai multe fac la un loc un *pisc*. Ea se poate *ponorî*, prăbuşì. Apoi *grădina*, *câmpul*, cât piscul. Nu lipseşte nici *coprinsul*, ca o formă deosebită, ba chiar *ţinutul*, care în Moldova a căpătat alt sens.

Toate sunt însă conţinute în noţiunea de *moşie*, ai cării participanţi de moştenire sunt *moştenii* (aici nu s'a trecut la forma, care s'a răspândit mai pretutindeni, de « moşneni »). Intre ei şi *clăcaşi* e o mare deosebire: aceştia, « clăcaşii moştenilor », au pământuri de *cumpărătoare* şi, în ce priveşte moşia, nu sunt îndrituiţi a da *mărturii*, iar, dacă o fac, ele se consideră ca nule. Unii, veniţi de aiurea, de la Sălişte, din Şchei sau « Schei », din Slatina, de la Galicea (Galiceanu), de la Ziclea (Zicleanu), trec totuş, probabil prin alianţă, ca moşteni. Pământurile se dau şi în *dijmă*.

Moştenii, cari au *părţi*, dar pot ţineà moşia şi în *devălmăşie*, se numesc, ca de obiceiu, după moşul apropiat sau depărtat, de la care li vine dreptul. Astfel unii sunt Popeşti (« chinga popilor »), un « popă » fiind întemeietorul, ori Deconeşti, de la diacon, alţii Todireşti, de la Toader, Găunceşti, de la Găuncea.

Asupra moşiilor, care se pot *răscumpărà* (« răscumpărătoare »), apasă dreptul de *protimis*, recunoscut prin noile legiuiri scrise, şi se face deosebire între protimisul *vecinătăţii* şi al *rudeniei*. *Infrăţirea* e încă în obiceiu, şi ea mântuie uneori certele, ca să nu mai « curgă cheltuiala », rămâind ca protivnicii să « stăpânească pă din două ».

Femeile moştenesc pământul. Aşà găsim pe Costandina, fata lui Gheorghe Molea din Urşi, care stăpânise « frăţeşte » cu fraţii, trăind tot aşà pe « partea tatălui nostru », în frăţie cu

sora Neacșa. Ea dispune cum vrea de moșie, lăsând-o unui preot pentru sărindare, iar « soției », soțului, doar cele « nemișcătoare »: căldările, securea, « părechea de hiare », sapa, securea și « brădoia », și Neacșei « o grăsună de scroafă ».

Locuințile lor, având odaia « într'un văliș » *casa mare* și *casa mică*, se pot închirià, în care caz se zice că noul venit stă pe *pământul* vechiului proprietar. Găsim odată și un *foișor* sau « fueșor ».

Se fac adevărate averi, « avuturi », în natură, rar în bani. Foile de zestre, care le transmit, de sigur ca și *dietele*, *adietele*, cuprind boi, vaci, mânzați, « cârlani de cal », pe lângă albinile din stupi. Cei bogați ridică și cârciume țărănești, *slonuri*, nefiind pe acolo proprietarul cu drepturile lui exclusive.

Judecățile pentru împărțeală, *deosăbire* sau *cutrupire* nu sunt, probabil, rare. Dar nu se merge neapărat la « cinstita supt-ocârmuire » și la « trebunal », ci se preferă ca *prigonirea* să fie adusă, în satul cu *aleși*, după Regulament, înaintea sătenilor înșiși. Ei caută deci « ființa adevărului ».

Din rândul lor se ridică pentru « biserică », pentru « mănăstire », diaconi și preoți, « popi », cari abià pot iscălì, cinul fiind căpătat cu bani: « bani gata să se facă diaconu ». Scrisul e mai ales treaba diaconului sau a logofătului, scriitorului satului, sau și *pârcălabului*. Și pe aici se constată zapise *întinate*, *rase*, în care sunt « puse alte slove », ceeace « încurcă coprinderea ce au avut ». In acest caz poate intervenì, din partea moștenilor, și « desființarea prin graiu », prin « glăsuire », care vine uneori de aiurea, până și de la Craiova. Preoții arată să formeze familii, cu drept de moștenire. Ca meșteșugari găsim *cizmari*, *curelari*. Se întâlnește pomenirea unui *catană*, unui « postnic », unui postelnicel, boierinaș. Este și Piscul Cerșitoriului.

Numele sunt arhaice: Tătucu, Cărstocea, Ricu, Stoarcă, Langa, Jiga, Găngiu, Tembea (Tempea), Ciucu, Trică, Bongăr, Cebucă, Păneciu. Și nume care înseamnă că averea vine de la femei, deci cu sufixul *oiu:* Lăzăroiu, Floroiu, Paraschivoiu.

Limba însăș are elemente vechi ca fonetică: *mene*; unul scrie curent cu *m* în loc de *n*. Se zice *lu* pentru *lui*. Ca sintaxă se zice: « de un », în loc de: « de la un ». Ardelenisme se recunosc în « Iuon » și în formula ca « de o va trăì Dumnezeu ».

DOCUMENTE

I.

Fie, Domne, mila ta spre noi, precum am nădăjduitŭ şi noi întru tine. Cu ajutoriul lui Dumnezeu am rugatŭ pre milostivulŭ Dumnezeu spre a întregi tote ale mele, şi aici arătŭ, intr'ačastă vre[m]e eu, dinpreună cu soţiia mea, ce dau fiicii noastre Catrinii; 1819, Ghen. 3.

Dau şi partea mea de moşie ce o am din Drăgoi, a treia parte, adecă din trei părţi una a fiia-mi Catrini, alta a mea, alta a fetei, de o va trei Dumnezeu, cea mică, din pruni îi dau dupe mal, din cereşu cel singur la vale, până în căpătă[i]u prunilor.

Ipacŭ îi mai dau totŭ alături cu aceşti pruni, îi mai dau doao rânduri de pruni vărateci.

Iară i mai dau totŭ fii-mea Catrini ograda de la fueşor, de la meri, cu meri cu totŭ.

2 boi mari.

2 vaci.

1 mănzatŭ.

1 cărlanŭ de calŭ.

50 îi dau bani gata să să facă diaconu.

1 budeu să-ş străngă prunile.

1 putină totŭ pentu prune.

2 stupi.

Iară din casa mea îi dau casa cia mică ce săntŭ totŭ într'unŭ văliş, să stăpănească fica-mea Catrina, cătŭ va trăi.

Şi, cănd s'au făcutŭ ačastă foe, anŭ fostŭ mulţi oameni în faţă, la care mai josŭ ne vomŭ iscăli.

Eu Dumitru sin Ilie Tătucu dau şi adeverez din preună cu soţiia mea Badea.

Eu Niţu cel mare otŭ satu Olacu, martur.

Eu Ion Cărstocea, martor.

Eu Stan Ricu, martor.

Eu Toma diiaconu, mart.

Şi am scrisŭ eu Sanfir Craiveanu cu zisa lui Dumitrie, şi martor.

Dinŭ prigonirea ce au avutŭ p. Radu cu d. Costandinŭ şi chemaţi fiindŭ noi cei iscăliţi, rugaţi fiindŭ înŭ înpărţeală,

și le-amŭ pusŭ semne de sătre *(sic)* coastă, unŭ mărŭ micŭ ce l-amŭ însemnatŭ mai de spre vale, unŭ prunŭ văraticŭ pă rucŭ *(sic)*; dinŭtr'acestea la vale are a stăpăni d. Costandinŭ până în Radu lui Stoian și denŭ gardu de su[pt] coastă până în apa văi, iară la coastă să să facă a lăè *(sic)* măsura, ca să ajungă amăndoi să ia dijmă de la Radu i Stoianŭ. Asemenea au mai luatŭ d. unŭ căntari și unŭ toporu și unŭ butoi; casa ča mare a popi, iară ča mică a deaconului, și de acuma înnainte n'au a mai cere unu la altu, ci să-și stăpănească fiștecare partea lui, a nu mai cere unu la altu. Spre a-și avea temeiul ne-amŭ iscălitŭ.

Popa Dimitrie. 1840, Iuni 23.

(Să să întoarcă.)

Popa Radu ot Drăgoi, martor.
Popa Iliie, martor.
Radu Iuga, martor.
Sandu Radu, martor.
Radu Sanu Stoarcă, martor.
Danŭ Langa, martor.
Deaconu Costooia, martor.
Marinŭ Jiga, alesu, martor.

Adecă eu Iuonŭ Lăzăroiu dat-am încredințatŭ zapisulŭ mieu la măna lui Iuonŭ Găngiu precumŭ să să știe că i-amŭ văndutŭ doi stăj[e]ni de moșie de moștenire, să abă a trage parte i dăre *(sic)* dinŭ livade dinŭ căp., claia de la Niață, că i-amŭ văndutu de a mia bună voe, să stăpăniască dumŭnialui și copii dumnialui căți îi va dărui Dunezeu în tl. 14, parale 20, ade[că] în patrusprezece și jumătate.

Eu Iuonŭ Lăzăroiu i-amŭ vădutŭ de a mia bună voe.

18 202 *(sic)*, Dechev. 1.

Eu Badia, martor.
Eu popa Gheorghe, martor.
Eu Gheorghe cizmarŭ, martor.
Eu Ioniță, martor.
Eu Ion Pănoldi. . ., martor.

Pop Nicolae d[u]h[o]vnic știu cu adevărat că a văndut aceşte stăj.

[Vo:]. Aceşti doi stănjăni de moşie i-au răscumpărat diiaconu Marin, ce-i cumpărasemŭ eu, Ion Săleşteanu, de la Ion Lăziroiu, văru diiaconului, şi am fostŭ şi noi, cei mai josŭ iscăliţi, căndŭ s'au răscumpăratŭ; 1824, Dechmnv. 12. Eu Ionŭ Cizmariu adeverezi. Eu Iacovŭ sinŭ Mihai Popa Dumitru am scrisŭ.

II.

Adică eu care mai jos mă voiu iscăli încredinţez cu acest zapis al mieu la mâna lui Ion sin Floarea, soţiia lui Marin Zicleanu din satul Creminari, spre a fi ştiut că are optu stănjeni de moşiie ce-i văndusă nişte veri ai săi, anume Ion şi Dimitrie, fii Radului curelar din satul Adânca, copii Neacşului: fiind răscumpăraţi de mine cu protimisis al vecinătăţii în drept tl. una sută şaizeci, s'au sculat în cele din urmă numitu cu protimisis al rudenii vănzătorilor şi au răscumpărat de la mine, dar, pentru că făcusem câteva înbunătăţiri pentru dânşii, adică sădimi *(sic)* de pruni i o cârčumă şi altele care urma după pravilă să mi le plătească, ne-am învoit între noi şi ne-am înfrăţit ca să stăpânim aceşti opt stânjini pă din dooaă, adică eu jumătate şi dânsul jumătate, ca unu ce toţ bani, atât ai răscumpărătoarii, cât şi cheltuiala ce au curs, s'au răspuns numai de mine, iar numitu au rămas stăpân pă jumătate numai cu protimisis al rudenii pentru dânşii, şi aşa ne-am înpăcat între noi ca să stăpănim din neam în neam până în veci. Pentru care spre temeiu învoirii noastre de stăpănire iscălindu-mă cu însuş mâna mea, am rugat şi pă cinst. prez[i]dent cinstitei judecătorii de au adeverit, de vreme ce ne-am înpăcat cu chipu ce arătu aici, în oraş[ul] Piteşti.

1833, Iulie 18.

Eu, popa Niculae sin Ion Galičanu ot satu Cremănari, adeverez.
Eu popa Nica ot Schei, mart.
Eu deaconu Ilie om. *(sic)*, mart.
Dimitrie părc., scriitor şi martor.

Acest zapis al meu ce să vede cu coprinderea dă patru stănjăni l-am dat dă daniie, însă cu ce să află pă acei patru stănjini, pruni, meri, peri şi orice altă, căt va fi răsădit pă dănşi,

părintelui popi Radului duhovnic ot Cremenari; iar un loc ce-l stăpânește Safta, ce este dintr'acești patru stănjini, are să-l capete părintele cu acel loc, luăndu-și-l supt a sa stăpânire. Iar moș popa are să stăpănească aceste mai sus zise fără vre o zăticnire de către toți moșneni, precum și de către rudele noastre, și Sf. Sa are să poarte grija dă toate pomenirile noastre, precum și partea dă cărčumă, să aibă a le stăpăni, și slonu iar să-l stăpănească în partea lui.

Eu Ion sin Marin Ţicleanul, adev.

Eu Ion, alt mart.

Eu Strate, ales, mart. Eu Gherghi alesu, martorŭ. Vasile logf. scriitor.

(Adeverire de «prezedentul judecătoriei de Argeș», la 18 Iulie 1833.)

(Pecete cu vultur
a judecătoriei.)

III.

Către suptŭ-cărmuiri zmerită jalbă.

Zmeritŭ arătŭ cinstitei stăpăniri pentru că un Iordan au făcut o sădire de pruni pă pămăntŭ străinŭ în lipsa stăpănului de pămăntŭ și peste câțiva ani s'au făcut măsurătoare de toți moșineni la toată moșiia pogonește pă stă[n]j[e]ni și s'au alesŭ și partea lui Iordan, numai optŭsprezece prăjini, unde i-au fostŭ casa lui, iară cutrupirea care o făcuse cu sădirea au căzut pă pămăntu lui Pătru Popescu, care săntŭ eu a o păzi, și după cartea care îmi dau moșteni pentru acelŭ pămăntŭ îi lăși *(sic)* stăpănescă și, deosăbi de cățiva pruni ce mi i-au văndutŭ cu zapisŭ Radu, nepotulŭ mai susŭ răposatului Iordanŭ, să mai află tot pă acelŭ pămăntŭ încă cincizăci čompi de pruni, și un gardŭ ce l-amŭ avutŭ înprejuru acelui pămăntŭ s'au stricat totŭ de moștenitori lui Iordanŭ. Zmeritŭ facŭ rugăčune cinstitei suptŭcărmuiri ca să binevoiască a fi cinstită poruncă către acești s. moșteni, înpreună și cu dumnealui logftu Ion Burdescu propietariu, și dumnealui, partea Nicu Trică și preotu S., a prețui acei čompi de pruni, cumŭ și gardulŭ, ca după vreme să nu să facă vreo prepunere ori la care parte.

Zmerit Popa Radu dhv. ot Cremenari.

IV.

Adecă eu care mai jos mă voi iscăli însumi cu mâna mea încredințez cu acest înscris al mie[u] la mâna lui Ghiță sin popa Neacșu spre a fi știut că pentru doo pogoane și jumătate pămănt ce le cumpărasem eu de la Necolaie Slătimeam *(sic)* și le ceream ca să le iau din grădima lui, ce cu casa mi le-au dat schimb la deacomu Neculaie în grădină alături cu prumi lui Dumitru Čuculata și de acum mainte nu mai amŭ a căuta pământ la pomemitul Ghiță, că mă legŭ cu acestŭ înscrisŭ că voi păzi legătura învoelilor și schimbului, iar, mepăzind, să fiu răspunzători la orice zăcimări *(sic)*.

838, Iulie 8.

Stan Todorescu amŭ datŭ ačastă adeverință și m'amŭ mulțămitŭ, adeverezŭ.

Eu Sanfirŭ sinŭ Stanŭ, adeverezŭ.
Eu Dumitru Bratu.
Ștefan Trușcă, martor.
Șărban sin Safta, martor.
Radu sin pop Ionŭ, martur.
Pop Dumitru, martor.
Ion sin Radu
Dumitru Paraschiv } aleși.
Čucă Mitroi
Scriitorul satului, Ionŭ Cercelŭ (?.)

V.

Cinstiti supt-ocârmuirii plășí Oltului,
aleși satului Cremenari.

Priimind porunca cinstiti supt-ocârmuiri în dosu jălbi părintelui Dumitru și popa Radu ot Cremenarii, prin care jăluescŭ că au câtva pământ de moștenire în hotaru Cremenari, cutrupit între ceilalți moștemi *(sic)*, din stănjinii ce-i au în stăpânire de la parte popescă (?), și că mi să sloboade poruncă a cerceta, la aceste următori fiind, amŭ chemat pă moștemi *(sic)* și, întrebăndu-i de ființa adevărului, adecă, cât

arată, la care din moşteni este acel pământ, spre desluşire, deteră adeverinţă la măma *(sic)* jăluitorilor coprinzătoare că doo pogoane şi şapte prăjini să află în ţinutul lui Iordan răposatu, deosebit costa şi crăngu, şi deosebit de optsprezece prăjimi *(sic)* ale lui Iordan, care i s'au cuvenit lui, fiindcă mumai cu atât s'au găsit moştean, dar şi acelea din partea Todereştilor, fraţii lui, şi, fiindcă şi în părţeala făcută de moşteni la tot trupul moşii prin pogonari în scris de toţi pă acel Iordan îl pomeneşte ca un clăcaş, iar moşie mu-i dă, apoi şi diiata lui Pătru Popăscu mărturisăşte că este pământul stănjimilor lui (?), şi adiiata lui Iordan nu lasă moştenitori lui stăpâmi pă acel loc, ci tace, nu vorbeşte mimic, apoi moştemitorii lui Iordan, Pârva prioteasa, mora lui, şi Radu, fii-său, mai să arătară cu un zapis, care vorbeşte dă cumpărări de la un Ilie, care zapis, arătându-să, să văzu şi întimat, ras şi puse alte slove, care încurcă coprinderea ce au avut, scris de un deaconu Vălcu, fără să mai aibă alte mărturii, iară după adeverinţa moştenilor şi desfinţarea prin grai, acest zapis să cumoaşte fără temei şi fečori lui Pătru Popescu fiind fugiţi în ţară, acel Iordan au stăpânit cu zapisul acela, şi, fiindcă, răspunzind moşteni că, şi martorii de ar avea acel zapis, nu să ţine în samă, pentru că acei vănzători au fost clăcaşi moştenilor, şi nu moşteni, şi au cumpărat lucru strin, drept aceia, fiindcă prin porunca cinstiti supt-ocărmuiri porunceşte, neputăndu-i înpăca, să le arătămŭ a merge la cinstitul trebunal, dar, înputernicindu-me pă temeiu glăsuiri moştenilor şi alăturata lor adeverinţă ziserămŭ ca să stăpânească jăluitori acel loc, iară cinstita supt-ocărmuire, luănd în băgare de samă descriierea acestui plecat raport şi are în vedere urmarea ce va cumoaşte de cuviinţă, iar moi spre ştiinţă mu lipsirămŭ a întoarce plecat raport.

1839, Iulie 14.

Ion Cizmariu
Radu popa Ioan } aleşi.
Nica Radu Bongăr
Scriitorul satului, Ioan Cercel (?)
(Pecetea din 1838.)

VI.

Chinga lu Pătru Gherghini s'au găsit pogoane 3, păjini *(sic)* 5.
Chinga lui Ivan s'au găsit pogoane 2, prăjini 2.
Chinga lu *Pătru* (şters) Săliştenilor pogoane 3, prăjini 6.
Chinga lui Nicolaie sin Preda Zslătineanu, pogoane 4.
Chinga popi Barbului, care şade cu casa pă ia, pogoane 2, prăjini 7.
În grădina lui Mitru s'au găsit pogone 10 şi în polele grădinii prăşini *(sic)* 10 de crăngŭ.
S'au găsit în sălişte popi Predi, din ograda cea din faţă, care s'au ponorăt, pogoane 2.
Şi s'au găsit într'acest catalogu de măsurarea moşii s'au socotit de tot stănjinu căte un pogon şi jumătate şi şapte prăjini de tot stănjinu, şi au mai rămas neînbrăcaţi doao pogoane şi 14 prăjini.
Nuci din capu piscului de la Rădiţa Galiceanu de dă la vale s'au găsit prăjini 109 pănă în casa popi Galiceanului.
S'au găsit în grădina lu Mareşi, care este în drumu denaintea casii lui Cebucă, pogoane 4, prăjini 16.
Grădina lu Dumitru *Cebucă* (şters) Floroiu pogoane 3.
Grădina lui Cebucă pogoane 5, prăjini 12.
Tot grădina lu Cebucă, săliştea cu pruni, pogoane 2, prăjini 8.
Grădina lu Pătru Catană, cu Mareşi, pogoane 6, prăjini 2.
Ograda postnicului, ce să zice de la Ion Motăntea, pogoane 10, fără trei prăjini.
(Şters:) Cămpu lu unchiiaşi Mihalci cu ogrăzile lui, pogoane 30, adecă treizeci, prăjini 15.
Cămpu unchiiaşului Mihalci, piscu tot, cu ogrăzile lui, pogoane 22 şi şaptesprezece prăjini.
S'au găsit în ograda Galicenilor de hotaru mănăstirii în vale la diiaconu Stanŭ pogoane 4 fără unsprezece prăjini.
Chinga lu Nicolaie de la biserecă, care este în bătătura diiaconului Stanŭ, pogoane 2 şi prăjini 4.
Chinga Diconeştilor, care este cu ca[sa] diiaconului Stanŭ pă ia, pogoane 3.
S'au găsit chinga popilor la Durdui, pogoane 7 şi prăjini 9.

Chinga lu Pătru catana, care șade Badea cu casa pă ia, s'au găsit pogoane 5 și prăjini 7.

Din capu piscului Cerșitoriului, cu toată fața Todereștilor, până în cap[ul] piscului, jos în apă, până în carpin, s'au găsit pogoane 15.

Din Nicolaie, fratele popilor, cu diiaconu Necolaie sin popi Stanŭ, piscu din deal până în vale, pogoane 18.

Din gardu lui Stan Toderescu la vale, locu Tembi, pogoane 12 și 1 prăjină, până în capu pomilor.

Ogrăzile Găunceștilor, s'au găsit pogoane 9 și prăjini 7.

Coprinsu lu Stanŭ Toderescu, pogoane 6, prăjini 18.

Coprinsu Stancăi Slătinenci, casa cu pruni cu tot, pogoane 5, prăjini 2.

Ogrăzile Todereștilor, care sănt din sus de casa popi Neacșului, pogoane 10.

Grădina popi Neacșului, care este cu casa, s'au găsit pogoane 15, prăjini 12.

Grădina Marii Čuculesii pogoane 10, prăjini 4.

Din grădina Mari Čuculesii, cu doao prăjini la vale, piscu tot, până la vale, la puți, osebit de costa cu gărniță, s'au găsit pogoane 19, fără cinci prăjini la diiaconu Nicolaie sin popi Radu.

Totŭ la diiaconu Nicolaie sin popi Radu costa cu gărnițile, pogoane 3.

Dinŭ 475 și prăjăni 14 de pogoane s'au găsitŭ după socoteală.

VII.

Fiincă eu și cu moși popa Radu avemŭ opt stăjini de moșie din otaru Cremenari celŭ de moștenire, înpreună cu clădiri și sădiri pe ei, care stăjini îi avemŭ de unŭ Ion și muma lui, cu Florea, ce să tragŭ de la Petru Popescu, după vaazăzi[c] fieștecăruia, din care amŭ eu patru stăjini și moși popa Radu patru stăjini, și stăpănirea s'au urmatŭ în devălmășie păn acumŭ, acuma, voindŭ amăndoo părțile a ne înpărți ca să ne ștemŭ fieștecare stăpănirea cu deosăbire unu la altu, care înpărțire să urmeze într'acest cipŭ: adică din pruni ce i-amŭ eu de la deaconu Neculae celŭ bătrăn la dealŭ, spre răsărit, păn în drumu celŭ mare alŭ biserici, pămăntu cu

tot ce să află pe dănsu, acestŭ pămăntŭ să se stăpănească de mene şi să stăpănească de moşi popa Radu, totŭ dinŭ a... n drumŭ la dealŭ spre răsăritŭ, pănă în poniţa *(sic)* popi Ion Iordan (?), la casa ča mare, pămăntu iarŭ cu tot ce să află pe dănsul. Şi, fiindŭ-că au luotŭ aciia moşie popa Radu mai mult pămăntŭ, mi au dat mie partea lui ce i să cuvenea încă de la... de lăngă Bălăşoi şi de lăulă *(sic)* Neculae sin Preda, prăjini treizeci şi şase, să se stăpănescă tot de mene, şi, fiindŭ-că mai avemŭ lipsă totu dinŭ —, [să se întorcă] aceşte stăjini de pămăntŭ i pădure ce vomŭ mai scote, să lă înpărţimŭ totŭ pe dinŭ doo, şi livadiia i viiia să le înpărţimŭ tot în doo. Şi, pentru a fi crezută, amŭ scrisŭ însumi cu măna mea, fiindŭ şi alte mărturii de au iscălitŭ de martori.

840, Marte 20.

Dumitru Postelnicelu sin Ion Găličanu adeverez,

La aceste învoiri ce s'au urmat între moş popa Radu şi între postelnicu Dumitru Galičanu rugaţ fiind şi noi, am rugat pe scriitor de ni-au iscălit.

Ioan Cizmaru, alesu, martor.
Radu sin pop Ioan, alesu, martor.
Ştefan Truşcă, comisaru, martor.
Marin Popescu, comisaru, martor.
Ioan Păneci, comisaru, martor.
Stan Pop Nicolaie amŭ scris iscăliturile martorilor.
(Pecete cu vulturul şi: J. Arğ., sat Cremenari, 1838.)

VIII.

De vreme ce întăplarea ča viitoare este nevăzută şi însuş îngerilor necunoscută, numai la Dumnezeu toate săntŭ văzute şi cunoscute, drept aceia eu, Costandina, sin Gheorghe Molea ot Urşi, nevoită să-m facŭ diiată pănă-m sâmtŭ minţele întregi şi cu limba slobodă cătră moştenitoriulŭ celŭ adevăratŭ, moşŭ popa Radu duhovnicu ot Cremănari, ca să stăpânească avuturile mele ce i le voi răndui eu, precum la vale arată, lucru nemişcători, iară lucrurile cele mişcătoare le lasŭ la mâna soţii mele Dumitru, findŭ-că eu moştenitori n'am avut, şi vor rămănea moştenitori după ducerea mea din viiaţă

acasta. Şi mai nante de toate mă rog milostivului Dumnezeu ca să-mi erte mulţimea păcatelor mele şi tutulor creştinilorŭ celŭ ce voi fi greşitŭ, şi de mine să fie ertaţ.

1837, Apr. 20, arătŭ partea mea de moşie ce o amŭ de la tatălŭ mieu, care moşie o înparţe cu soru-mea Neacşa, care moşie este partea tat[ă]lui nostru, cum şi a fraţilor lui, de să înparte frăţeşte, şi partea mea, după cum mai susu zicŭ, am dat-o moşŭ popi Radului duhov[nicului], ca să-mi facă trei sărindare cu toată cheltuiala lorŭ, pentru mine şi pentru părinţi miei, şi fântână şi cruce, şi ce va mai trece să fie de danie totŭ Sfinţii Sale, ohavnică în veci. Mi-au mai rămasŭ şi acestea ce arătŭ, anume: o căldare mare veche şi una mică veche, o săcure, o păreche de hiiare, după coşi *(sic)*, o sapă, o săcere, o brădoe. Şi acestea le lasŭ soţii mele, anume Dumitru. Treizeci sfanţe lasŭ finu Niţă. Amŭ mai primitŭ lei zece şi părale zece, şaisprezece, la Radu, cumnatulŭ mieu, patru lei şi jumătate la Mariia Mitrof[ă]noia. Şi acestŭ le lasu totŭ soţii mele, anume Dumitru, ca să-mi facă soroacele şi pomenile până în trei ani. Şi o grăsună de scoafă o lasŭ să o dea soru-mea, Neacşi. Acestea le lasŭ eu cu sufletu mieu, iară oricari din judecători bisericeşti sau politiceşti îmi va strica diiata să aibă a-ş da sama îmaintea lu Hsŭ judecătoriului celui nemitarnicŭ.

Şi pentru credinţă m'am iscălit, să crează.

Eu Costandina sin Gheorghe Molea ot Urşi amŭ lăsatŭ ačastă diiată.

Eu Ionŭ Păneci, comisaru, martor.

Eu Nicolaie dela biserică, martor.

Eu Nicolaie sin Dumitru Paraschivoiu, martor.

Şi am scrisŭ eu celŭ josŭ iscălit cu zisa numitei, şi sintŭ de martorŭ. Popa Nicolaie Popescu.

Cercetat de judecat. 840, Iulie 27.

De Argeş. . . C. Vladoescul.

IX.

Noi, cei mai jos iscăliţi, încredinţăm cu acest înscris al nostru la măna Dumitri sin Preda Sălişteamu din satul nostru Cremenari spre a fi ştiut că cu adevărat i s'au dat numitei

Dumitr[e] trei stănjini de moșia de moștenire și treizeci de prumi de zestre de la tatălŭ său Preda Sălișteamu, care stănjini deînpreumă cu prumi i s'au și dat în stăpămire după ce-i căsătorise, care stăjini și pruni vedem că acum să stăpănescŭ de moștenitori popi lui Nicolae Vătăzelu, tot din acest sat Cremenar, și mai spre bună dovadă au dat acest înscris supt ale mostre iscălituri cu ale nostre condeie, fiindcă eram să venim și față la cinstita judecătoriie, ci acum au fost vremea forte înpotrivă, precum să vede, de greutatea zăpezi, fiin[d] fără drum deschis, și, de va face trebuință, vom veni și față, fiindcă acestă știință o arată în drept adevăr și a fi crezut a iscălit înșime cu mâinile nostre, rugănd și pă aleși mumitului sat de au adeverit cu pecetiia satului și ale lor iscălituri.

Stanŭ Toderescu otŭ satul Cremenari, adeverezŭ.

Ionŭ Jugănariu, adeverez. 1842, Ghen. 13.

Scriitor cu zisa numiților Ion Anghelescu mazilu.

Aleșii satului Cremenarii.

Fiindcă numiții marturi iscăliți în acte sânt adevărat săteni din satul nostru și de față înaintea nostră au dat acestă adeverință spre a fi crezut am iscălit și noi.

Dumitru Coplea } aleși.
Cucă Mitroi }

Scriitor: Ioan Anghelescu.
(Pecetea satului, cu fum).

X.

Noi suptiscăliții încredințăm cu acest înscris al nostru la mâna Dumitri sin Preda Sălișteanu ot Cremenari spre a fi știut că pentru trei stânjeni de moșiie din hotaru de moștenire din Cremenari i treizeci pruni ce i-au avut numita Dumitra dați prin foaia de zestre de la răposatul tată-său Preda Sălișteanu din lt. —, și care avându-i atât și stăpâniți acei stânjeni, înpreună cu acei pruni, numita de mai sus vre-o câțiva ani după a iei căsătoriie, iar de la o vreme să însușise acei stânjeni trei înpreună cu arătații treizeci pruni în stăpânirea noastră, după un zapis ce-l aveam cu lt. 826, Ghenr. 10, de cumpărătoare

de la tată-său, și în lt. 841 au dat jalbă cinstiti judecătorii locală în coprindere ca să-i slobozim acei trei [s]tânjeni și pruni treizeci, noi suptiscăliții, fii ai aceli coprins[e] în zapisul de mai sus, ca o dreaptă zestre a iei, pentru care dar č. judecătoriie au și făcut legiuitele iei chiemări, și noi, neputăndu-ne îndeletnici a merge, s'au înfățoșat pricina în lipsa noastră, numai prin viichilu jeluitoarei, dlui logft. Ion popa Neacșu, închieindu-să și jurnal cu no. 218, lt. 841, după care ni s'au făcut chiemare la noi de o potrivă prin țitațiie no. 160 lt. următor, coprinzătoare ca la 25 ale lui Fevr. să mergem. Apoi mai nainte, până a nu ne înfățoșa la acasta din urmă sorocire și luundu-ne cunoștința, și o parte și alta, ca să nu ne mai străgănim prin chieltueli și pierderi dă vreme, ne-am învoit între noi cu chipul acesta, adică: ca numita de mai sus jăluitoare Dumitra sin Preda Sălișteanu să-ș stăpânească acei trei stânjini de moșiie din hotarul de moștenire din Cremenari și cu treizeci pruni ce i-au avut dați dă răposatu tată-său de zestre, unde noi i-am stăpânit până acum, ca drept din cumpărătoaria arătată în veci și nestrămutată dă nimeni, iar noi să ne luom tot din moștenirea tatălui iei stânjeni ce ni i-au vândut și pruni cu zapis, în coprindere dă stânjini cinci și pruni patruzeci, de la moștenitorii vănzătorilor aflați acum, fiind în urma zestrii urmată vânzarea prin acel zapis.

Și, pentru ca să fiie această învoire temeinică și nestrămutată, ca o pricină strinsă cu totu dintre noi, am făcut căte un asemenea înscris, dăndu-le unu la mâna altuia, cu coprinderea ce să vede. Am rugat și pă cinstita supt-ocârmuire a părții locului de ni l-au adeverit după orânduială.

1842, Fevr. 21.

Șerban popa Nicolaie ot Cremenari.
Samfir brat » »
Scarlat brat » »
(Urmează întărirea.)

X.

Adecă eu cel supt-iscălit încredințazi cu acest înscris al miieu la măna dum[i] logt. Ion Popescu ot Cremenari spre a fi crezut că, prin bună învoire urmată între noi încă de la lt. 1842, am

făcut schimb pentru zece prăjini de loc, dându-i eu dumi[i] prăjini zece din un stănjin și jumătate moșiie ce am de damiie de la mumă-mia Dumitra, care mi i-au dat-o din a ei zestre ce au avuț de la tată-său, pă care are și foaie de zestre în coprindere de trei stănjini, urmată de la a ei căsătoriie, pă care și prin formele cinst. trebunal ș'au căștigat-o în stăpânire, prin urmarea înscrisei formală învoiri ce are între ia cu toți moștenitori răposatului popa Nicolaie Sălișteanu, precum în pomenita învoire mea pă larg să coprinde, și care zece prăjini să le stăpănească, unde și eu stăpănesc, dreptul de un stănjin și jumătate, iar dlui mi i-au dat miie iarăși prăjini zece din hotarul ce are de cumpărătoare. Fiindcă acest loc au fost daniie, pă care mi i-am pus casa, și care me legămŭ a stăpâni fiieșcare unde am pomenit mai sus arătatele prăjini în veci, socotiți fiind urmarea acelui schimb încă din lt. 842, Fevr. 21. Măcar că înscrisurile s'au urmat a lor facere acuma, dar de atunci am fost înțăleși pentru aceasta, de cănd au luoat sfârșit și învoiria între mumă-mea cu cei în față pomeniți moștenitori ai răposatului popa Nicolaie. Spre a să cunoaște acest schimb de temei, am iscălit supt punerea degetului, fiind și alte obraze de martori.

1844, Fevr. 13.

Ion Duculeci ot Cremenari am dat acest înscris de a mè bună voie, și adeverez.

Eu Stanŭ Toderescu, martor.

Samfir sin Stanŭ, martor.

Badea Ion Neață, martor.

Scris cu zisa numitului, și sânt și martor,

Ion (?) Anghelescu.

XII.

Adecă eu care mai [jos] mă voi iscăli încredințez cu acest înscris al mieu la măna lui Ghiță sin Ioan Bulescu din acest sat Cremenarii, fiindcă, din leat 1830, l-am avut luoat slugă în casa mea, slujind în ale mele trebuințe, pănă în leat 1840 mu i-am fost dat micio simbrii, fără numai haine de zestre, când (cu trei *n)*, la acest leat 840, căsătorindu-l eu în casa

mea şi la urma căsătorii lui m'au ajutat cu o sumă de bani din dreapta lui sâmbriie ce aveam a-i răspunde, pentru care sumă de bani i-am dat un stănjân de moşiie cu toate ale lui, adecă pometŭ, livezi, locuri de muncă, pădure şi toate, ce-l ame *(sic)* cel stănjân cumpărat de la Micolaie sin deaconu Mecolaie cu zapis din leat 839, luna lui Fevr. 10, care zapis l-am dat de-odată cu acest înscris pomenitului Ghiţă, a-şi avea aşăzământ întocmai precum și acum de la a lui căsătoriie ș'au avut stăpămire pă acel stănjăn fără băntuire, și i-am mai dat și o casă i doi junci de boi și lei optzeci și opt bani (?), i-am îndeplimit dreapta lui sâmbriie. Drept aciaia, spre a-și avea stăpănirea asupra acestor coprinse atăt de către copii miei, neam de neam, i-am dat acest înscris supt a mea iscălitură, rugănd și pă cești suptiscăliţi de l-au adeverit.

1844, Mai 10.

Dumitru Postelnicelu ot Cremenari, adeverez.
St. Popescu, martor.
Necolaie Ganţu, ales, mart[o]r.
Necolaie Bolărdeţi, ales, martor.
Scriitoriu și martor, Ioan Negulescu, mazilu.
Supt-ocârmuirea de Olt *(sic)*.

Juraţi satului Cremenari, moșteni. Indestulându-vă din coprinderea acești jelbi, li să poruncește ca înpreună cu cei ceruţi de jeluitor să cerceteze și să preţuiască lucrurile pă fiinţa adevărului, dovedindŭ și pă pricinuitori acei stricăčuni și, de este moșiia bună a jeluitorului, după care apoi cu raport deslușitor să-i trimiteţ la cinstita ocârmuire spre înfăţișare, întorcând și jalba aceasta.

Supt-ocârmuitor (neînțeles). 1845, Fevr. 24.

XIII.

Z a p i s.

Adică eu care mai jos mă voi iscăli dau bun și încredinţat zapisul mieu la mâna dlui logf. Ion Popescu spre a fi crezut că de a mea bună voie am vândut 106, adică una sută șase

pruni ce-i i-am avut de la tată-mieu, adecă cu pruni Stanč[i] sin Preda Sălişteanu, în preţ de lei 106, una sută şase, pă care bani mi i-amŭ priimit pă deplin, precum asemenea i-am vândut şi patruzeci şi şapte, no. 47, prăjini, locŭ ce-l amu în grădina unchi-mieu popi lui Necolae Botoşelu, însă i le-am vândut aceste 47 prăjini d-lui câte par. cinzeci şi cinzeci prăjini, care preţi mi l-am şi priimit, şi dlui să aibă a stăpâni ohabnic atât acest pământ, cât şi pruni mai sus ziş în tot veacul, nesupărat, iar prăjini 28, adică doozeci şi opt, de supt pruni au rămas ale mele, pentru care mi i-au dat d-lui schimp în parte..., rămâind aceste 28 prăjini tot ale d-lui. Drept aceia, spre a să cunoaşte această vânzare şi schimbu acelor 18 prăjini săvârşit odată şi pentru totdeauna, ca unul ce bine mi i-am priimit, şi locu i l-am dat în stăpânire, am dat acest zapis supt punerea degetului mieu şi... de martori ce s'au întâmplat.

1849, Fevr. 7.

Şerban Ioan Popescu ot Cr., am vândut.
Necolae Pieptia, martor.
Andrei Pieptea, martor.
Zanfir Bulăescu, martor.
Zamfir Tăplan, martor.
Dumitru Burtică, martor.
Scriitor şi martor, Gh. Popescu.

Am căutat să cunosc satul Cremenarilor, despre a cărui biserică se dăduseră numai câteva știri într'o broșură a părintelui Dominic Ionescu.

L-am găsit în fundul văii Topologului, una din cele mai frumoase și mai singuratece din țară, între înălțimile înpădurite, până ce, la capătul unei dumbrăvi, de-asupra chiar a satului, ascuns încă între pomi, munții de de-asupra Curții-de-Argeș și înaltele piscuri ale Ardealului se vădesc în mari ondulații de cel mai dulce albastru.

Case rari, de o construcție simplă, une ori cu două caturi. Gospodărie modestă, dar bine îngrijită, împrejur. Nu e satul de munte cu înaltele acoperișuri apropiate, ci, și cu prunii cari răsar pretutindeni, un sălaș de podgoreni din locuri mai ridicate. Oameni frumoși: bărbați cu fața oacheșă, de tip argeșean caracteristic, femeile adesea foarte albe, cu multă distincție în trăsături și în atitudine. Portul cel vechiu dăinuiește încă, fără tot roșul, aurul, argintul obișnuite în părțile unde a stat Domnia.

Vorbesc aiurea [1]) despre caracterul arhitectonic al bisericii cu exteriorul discret împodobit, pe care o strică numai grosolanul, informul turn recent de tinichea.

După stâlpii pridvorului bogat zugrăvit, cu scene de Iad, cu « viermele neadormitŭ », « scărjnire dinților », « zmoala cea împuțită », « gheena ča înfocată », « întunerec[ul] cel mai din lăuntru », « deșărtăčunea lumească, zioa, noaptea », se cetește această inscripție, în care apar cea mai mare parte din sătenii pomeniți în hârtiile noastre, cu câte unul necunoscut pe altă cale:

« Ačastă sf[ă]ntă și d[u]mnezăiască bisărică, unde să prăznuiaște hramul Întrării în bisărică a Maici Preasfintei de D[u]mnezău Născătoare și pururea Fečoară Mariia și al sf. ierarh Nicolae, care bisărică mai dinainte au fost făcută de lemn de robul lui Dumnezău Ilarion ermo[na]h, moș popi

---

[1]) V. *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice* pe 1931.

Neacşului, iară acuma, la leatul 1826, în zilele pria-luminatului D[o]mnŭ Ion Grigore Dimitrie Ghica Voevod, cu blag[o]lovenii Preaosfinţii Sale iubitorului de D[u]mnezău episcop, chir Grigorie Argeşèu, din rŭvnă d[u]mnezăiască îndemnatu-s'au Sfinţiia Sa părintele popa Niacşu duhovnicŭ, postelniculŭ Dumitru Galičanu i vătaf Nicolae i Ioanŭ Sălişţanu de o au rădicat din temelie de piiatră, înfrumusăţindu-o cu zugrăviala şi cu toată podoaba ei, după cumŭ să vede, cu cheltuiala şi osârdiia dumnealorŭ şi cu alŭ altora ajutor, cari aiča nu s'au scrisŭ, ci hăi va scrie D[u]mnezău în cartia vieţii, şi s'au pusŭ ačastă sf[ă]nt[ă] biserica cu temeliia pă pământulŭ popei Neacşulu, deosebitŭ dinŭ celŭ vechi, şi s'au săvărşit la leatulŭ 1829, în luna lui Octonvrie 20, în vreme stăpânirii Muscalului, fiind Mitropolitu chirio chirŭ Grigorie a toată Ugrovlahiia, anii de la Zidire 7337.

Ilie zugraf ot Teiuşi, Anŭghelŭ d[ascălul] ot Dolzăşti, zugrav Ilie zugrafu ot Craiova, Ionŭ zugrafu ot Teiuş (şi pe catapeteasmă: «Iliie zugraf ot Teiuş, leat 7336, Martie 17, 1828»).

Vechea bisericuţă de lemn a lui Ilarion ieromonah exista şi pe vremea lui Constantin Brâncoveanu, cum o arată această însemnare pe o Evanghelie din 1697 a lui Antim Ivireanul: «Ačastă zvăntă Evanghelie, să să ştie la besiarica de la —, mie pomiană, mie şi părinţilor miei; iar, când o va strina de acolea, să să judece cu preapodobna Paraschiva, în leat 7215, msţa Octovrie, în 31 d'intâi».

Inăuntru sunt ctitorii toţi, şi anume la dreapta: «pop Neacşu duhovnicu», «Nicolae sin čauş Radu», «Joiţa, soţiia dumnealui», doi băieţi şi o fată, încă o femeie pe păretele următor, «Stanca ereiţa, soţiia părintelui pop Niacşului», apoi, în stânga, «Postelnicu Dumitru Galičanul» şi «Ioanŭ Săliştanulŭ». Nu lipsesc, grămădiţi jos, supt chipuri de sfinţi, ca unii cari fuseseră uitaţi întâiu, dar şi-au reclamat drepturile: «Preda Săliştеanu» şi, soţia lui, Ioana.

Pe când cei d'intâiu sunt îmbrăcaţi în portul obişnuit al boierinaşilor, aceştia sunt simpli săteni: el cu mantaua lui oltenească cusută cu broderii colorate, ea cu capul prins de broboada albă care i se coboară pe umeri.

MORMÂNTUL DOAMNEI NEAGA ŞI A NEAMULUI EI

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 2 Octomvrie 1931

Doi săteni, croitorul Constantin Petrescu, din Cislău, Anton Gh. Ionescu, din acelaşi orăşel, şi Petru Sibiescu, notar din Pătârlage, conduşi de tradiţia populară, uimitor de sigură, că lângă Buda, în adâncul codrilor din a stânga Buzăului, se află « castelul Doamnei Neaga », au săpat, cu o uimitoare pricepere, şi, în curs de câteva săptămâni, au izbutit să desfacă din supţirele înveliş de brazde o casă boierească din veacul al XVI-lea, cu ornamente sculptate, de un stil foarte fin, cu apărători de plumb la fereşti, şi, în legătură imediată cu dânsa, printr'un pavagiu îngrijit, de cărămizi solide, o bisericuţă.

Aceasta din urmă aveà între pridvor şi naos o cameră a mormintelor, care au ieşit la iveală minunat de bine săpate, afară de unul singur, şi într'o stare de conservaţie atât de perfectă de pare că ieri s'ar fi oprit asupra lor mâna sculptorului [1]). Supt lespezi erau încă, neatinse, trupurile.

Bărbaţi şi o femeie. Cei d'intâiu aveau în degete inele de aur, unele de opal sau de argint, cuprinzând camei antice, de o delicată executare, cu inscripţii dintre care una e perfect descifrabilă: « Preda Postelnic ».

Din mormântul femeii s'a scos, pe lângă câteva inele de o eleganţă deosebită, o încheietoare de paftà dintr'un mare smaragd cu mărgăritare şi rubine, doi cercei masivi cu alte

[1]) Azi la Muzeul de artă bisericească, în curte.

mărgăritare mărunte, străbătute de puncte de aur și cu peruzele, niște cercei cu perle, încheiați în pandeloce, alți cerceluși, în formă de stea, o împletitură de sârmă de aur, ca o codiță de păr, cu floricele de mărgăritare în vârf, niște brățări din floricele cu granate sau cu podoabe de aur, ba chiar, de pe bietul trup putred de trei sute de ani, un fragment de rochie de catifea cafenie; apoi o împletitură de foarte fine fire de aur, cu perle măruntele, și o panglicuță neagră de care atârnă câteva fire de aur.

Pe pietrele de mormânt se cetesc inscripțiile următoare:

1. прѣстависе рабꙋ бжію жꙋпань радꙋл чашникꙋ, мца є. з, вь дни благочстиваго и хстолюбиваго іѡ михнѣ воевода, в лѣт зч.

(A răposat robul lui Dumnezeu jupân Radul Ceașnicul, luna Ianuar 7, în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Mihnea Voevod, în anul 7090 [1581-2].)

2. прѣстависе рабꙋ бжію жꙋпань радꙋль постелник въ днъ благочстиваго и хстолюбиваго іѡ михнѣ воевода, в лѣт зч.

(A răposat robul lui Dumnezeu jupân Radul Postelnicul, în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Mihnea Voevod, în anul 7090.)

3. прѣстависѧ рабꙋ бжію жꙋпань тꙋдорь логофет мсца юн., вь дни благочстиваго и хстолюбиваго іѡ михнѣ воевода в лѣт, зч.

(A răposat robul lui Dumnezeu jupân Tudor logofăt, în luna lui Iunie, în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Mihnea Voevod, în anul 7090.)

4. прѣстависе рабꙋ бжію жꙋпань ѡпрѣ агѫ, мсца деκв. вь дни благочстиваго и хрстолюбиваго іѡ михнѣ воевода в лѣт зчг.

(A răposat robul lui Dumnezeu jupân Oprea Aga, în luna lui Dechemvre, în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Mihnea Voevod, în anul 7093.)

5. съи камен [гробь] ꙋкраси пан влаико клꙋчар и сꙋпрьжницѫ анка свои снь нѣгое с...; здѣ престависе къ вѣч[ны] ѡбытѣлем; вѣчна емꙋ памѣт, в лт зка, юн к.

(Această piatră de mormânt a împodobit-o Vlaico Clucer și soția Anca fiului său Neagoe ....; aici a răposat la veșnicele lăcașuri; veșnica lui pomenire; anul 7201, Iunie 20.)

6. престависе рабꙋ бжію жъпань влаікꙋл ключар съ чтери сни ми въ дни благочстиваго и хстолюбиваго іѡ михнѣ воевода и гспжда его нѣга дъщирь влаиков, сего даѧ срдно ...ѣтꙋ, създа

сьи цркоꙗв, а мате ж жꙋпаница анка ꙋкраси сьи камена; да бгꙗ дает вѣчныи памет, в лѣт зчѕ.

(A răposat robul lui Dumnezeu jupân Vlaicul Clucer cu patru fii ai lui, în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Mihnea Voevod, și Doamna lui Neaga, fata lui Vlaicu, ... întru amintirea lui a făcut această biserică, iar mama, jupânița Anca, a împodobit această piatră; Dumnezeu să li dea veșnica pomenire; în anul 7096.)

7. прѣстависа рабꙋ бжїю жꙋпань иван постелникь вь дни благочстиваго и хрстолюбиваго їѡ стефань воевода.

(A răposat robul lui Dumnezeu jupân Ioan Postelnicul în zilele bine-cinstitorului și de Hristos iubitorului Io Ștefan Voevod.)

Mai toți membrii acestei familii boierești care și-a așezat cuibul atât de sus pot să fie urmăriți prin mărturiile contemporane și, în rândul întâiu, prin socotelile acelui mare centru săsesc, Brașovul, care i-a adăpostit mai mult decât odată.

Dacă Radu Ceașnicul nu apare nici acolo, nici în listele Divanului lui Mihnea, de care acești boieri au rămas legați până la sfârșit, fiindu-i părtenitori dintre cei mai statornici încă și înainte de căsătoria Neagăi cu tânărul Domn, Radu Postelnicul apare ca trimis domnesc la Brașov în 1575 [1]). Un Radu Comisul erà însă cumnatul lui Ivașco Golescu, și el vine în 1582 în aceași cetate săsească pentru a primì pe pribegii, în număr de treizeci și șase, pe cari cu jurământ Mihnea îi chemà înapoi la vetrele lor [2]). Radu cel d'intâiu, Postelnicul, erà, spun aceste socoteli, fratele unui Postelnic Danciul, al cărui nume de familie nu-l știm [3]). « Armas Danchol undt Posstelnik Eradole », datori lui Albert Huet, judele Sibiiului, cu o sumă de bani, îi cedează în loc casa și moșia lor de la Tălmaciu [4]). Radu Clucerul erà trimis de Mihnea la Brașov după fuga lui Petru Cercel, în 1585 [5]).

Cu acesta vine și Tudor Logofătul, ceia ce ar indicà poate o legătură de familie între ei doi.

[1]) Hurmuzaki XI, p. 813.
[2]) *Ibid.*, p. 825.
[3]) *Ibid.*
[4]) *Ibid.*, f. 883, nota 1.
[5]) *Ibid.*, p. 830.

Cu alt titlu decât acela de Agă, un Oprea se întâlnește în socotelile brașovene la 1583, dar din partea lui Petru Cercel [1]). Ii vedem și la 1584, în solie la principele Ardealului [2]). Ba, la 1588, el face o vânzare de covoare Brașovenilor [3]).

Ivan Logofătul apare în Divanul lui Mihnea la 5 Decembrie 1580 [4]). El moare supt Ștefan Surdul.

Vlaicu însuși, de bună samă Clucerul trimes de Mihnea la Brașov în 1583 [5]), sosià în cetate la 15 Iulie 1583 ca pribeag[6]) ; scriitorul însemnă că e « socrul lui Mihnea-Vodă ». Unul dintre cei fii ai lui, « cumnatul lui Mihnea-Vodă », e pomenit doi ani mai târziu [7]).

Căsătoria lui Mihnea cu Neaga a avut loc, o știm, în Iunie 1582: Doamna Ecaterina, mama Domnului, răspundeà surorii de la Murano, Mărioara, care se mirà că tânăra soție nu e de o origine princiară, că ori pe cine o iea un Domn, Doamnă este [8]). La 30 Maiu erà trimes de Brașoveni la București Velten argintarul, din Cohalm: « Herr Veltenn Goltschmitt », ducând mirelui domnesc « o cupă mare » [9]); el se întorceà: « Herr Veltenn Rappser », la 11 Iunie [10]). E curios că și în Septembre 1581 un trimes ardelean mergeà la nunta aceluiași Domn: « des Cosma Diener. . ., die auff des Mihnea Weida sein Hochczeitt sollt » [11]). Decât să se admită, cum o făceam altă dată, o primă căsătorie, cu altă femeie, e mai plauzibil că, în 1581, din anume motive, nunta, cu Neaga, se va fi amânat.

Ea erà în viață la 1589, când primià darul unei căni de argint și unei solnițí de la Brașoveni, fiul ei, Radu, care va murì — căci nu el e Radu Mihnea, ci fiul țiitoarei Vișa —, având

---

1) *Ibid.*, p. 826.
2) *Ibid.*, p. 828.
V. *ibid.*, p. 898.
3) *Ibid.*, p. 835.
4) *Ibid.*, p. 897.
5) *Ibid.*, pp. 825—6.
6) *Ibid.*, p. 826.
7) *Ibid.*, p. 830.
8) N. Iorga, în *An. Ac. Rom.*, seria 2-a, XVIII, p. 38 Cf. Hurmuzaki, XI, pp. 825 și 698, nota 1.
91) Hurmuzaki, e. c.
10) *Ibid.*
11) *Ibid.*

dela ei altă cană cu « un frumos buzdugan ferecat cu argint » [1]).

Ea a mai trăit încă, dăruind o cruce Mitropolitului Moldovei Teofan, trăitor la Muntele Athos, în anul 7108 (1599—600 [2]).

Avem piatra de mormânt a rudelor Neagăi, a fratelui Neagoe, a tatălui, dispărut la 1587-8 încă, mama ei, Anca, însemnând că ea a pus piatra, iar biserica a făcut-o Neaga însăşi. Ei însă nimeni nu i-a însemnat locul de odihnă, şi, totuşi, celelalte inscripţii pomenind numai bărbaţii, ale cui pot fi oare rochia de catifea, podoabele femeieşti în fir de aur şi pasmanterii de mătasă, cerceii şi copcele pe care o neaşteptată şi fericită întâmplare le-a scos la iveală, împreună cu ceramica înfăţişând călăreţi, cu fragmentele de vase, şi până la cuţitul şi capătul de lumânare, amestecate cu tristul praf omenesc [3]). ?

---

[1]) Hurmuzaki, l. c.

[2]) Hasdeu, *Arhiva Istorică* I, p. 181, no. 271

[3]) D. Virgil Drăghiceanu a găsit, după această comunicare, şi alte morminte (al unui copil, al unei femei cu două fete), împreună cu câteva obiecte de acelaşi mare interes.

PUBLICAŢII STRĂINE PRIVITOARE LA ISTORIA CONTEMPORANĂ A ROMÂNILOR

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 27 Noemvrie 1931

Cercetările privitoare la istoria noastră contemporană au întrat de o bucată de vreme în domeniul istoricilor străini cari până dăunăzi purtau un interes foarte redus trecutului nostru.

Vremea nu pare deci să fie depărtată când acest trecut nu va fi cercetat numai pentru lucrări de amănunte, ca acelea despre care îmi propun a vorbì azi, ci va pătrunde, cu proporţiile care i se cuvin, în chiar prezentarea organică a istoriei universale care, în locul capitolelor răzleţe şi a punctelor de vedere unilaterale, va trebuì, neapărat, să se scrie mâne. Se va vedeà astfel, limpede, rolul pe care l-am avut, atâţia câţi suntem şi la locul unde ne-a pus soarta, în desfăşurarea vieţii generale a omenirii.

Dintre perioadele în care se desface istoria contemporană a Românilor, aceea care, în legătură cu politica lui Napoleon al III-lea şi cu războiul Crimeii, a atras atenţia mai mult, a fost a Unirii Principatelor şi a Domniei lui Cuza-Vodă, perioadă de realizări îndrăzneţe, de hotărîtă afirmare, împotriva oricui, prin singurele mijloace ale inteligenţii unei clase dominante, din nenorocire dispărută astăzi, a idealelor celor mai fireşti ale unei naţiuni.

Intâiu un istoric englez, d-l M. G. East, dădeà, la Cambridge, în 1929, o lucrare mai restrânsă, sprijinită şi pe inedite engleze, asupra Unirii singure *(The Union of Moldavia and Wallachia)*.

In revista mea am analizat pe larg această reușită încercare, dela care avem de învățat multe cu privire la jocul, pentru noi, dar uneori și în dauna celor mai legitime revendicări românești, al diplomației europene. Se vede de acolo că, de fapt, cu toate statornicele simpatii ale Impăratului Francezilor pentru toate cauzele naționale, de care se încălzise în tinerețe, n'a fost politica unui singur Stat din Europa, care, în acele vremi de grave deciziuni, să fi rămas necontenit aceeaș. Tot mai erà ceva din secolul al XVIII-lea, al diplomației pentru diplomație și al influențelor personale, în acțiunea, atât de fină, dar și atât de îndepărtată de tot ce erà viață reală, în depeșele reprezentanților, la Constantinopol și aiurea, ai Puterilor care decideau de soarta Europei. Ni-ar fi plăcut să ne fi simțit mai îndatorați, așà cum multă vreme ne-am îndărătnicit a crede [1]).

După d-l East, doi tineri istorici francezi au dat opere de o importanță deosebită asupra acelorași evenimente.

Pe d-l Marcel Émérit, astăzi însărcinat de cursuri la Universitatea din Lille, l-a interesat mai ales, pe lângă programul de reformă agrară al lui Cuza-Vodă, rolul, de sfătuitor mai adesea, de critic, până la nedreptate, uneori, pe care pe lângă Domnul Unirii l-a jucat acel diplomat francez, de o mare inteligență și de un suflet înțelegător pentru nevoile și dorințile noastre care a fost Victor Place, consul la Iași, apoi consul general la București. Autorul, care a stat câțiva ani la noi, făcând lecții la Universitatea din capitala României, și care cetește curent românește, erà în măsură să judece oamenii și împrejurările dincolo de litera mărturiilor pe care le aveà înainte. Numai pe alocurea mi se pare că a văzut prea mult în omul atât de deștept sub înfățișarea de « nonșalanță » care a fost Alexandru Ioan I-iu numai un elev, supus întâiu, apoi rebel, al presupusului învățător francez, de care ar fi avut neapărată nevoie la fiecare pas (*Victor Place et la politique française en Roumanie à l'époque de l'Union, București, 1931*).

D-l Paul Henry, care ni-a dat în 1930 o lucrare mai întinsă, *L'abdication du prince Cuza et l'avènement de la dynastie de Hohenzollern au trône de Roumanie*, întovărășind-o cu un mare

[1]) De acelaşi şi *The Osborne Conference and Memorandum of August 1857*, in « English Historical Review », XLIII.

număr de documente, a avut la îndemână și rapoarte austriace, pe care le-a căutat la Viena, dar și bogatul material, dăruit de Teodor Rosetti — un altul, foarte prețios, se păstrează încă de d-l A. C. Cuza —, care se află în Biblioteca Academiei noastre de mai mulți ani de zile. E o lucrare de merit, la care va trebuì să recurgem pentru amănuntele acestei epoce. Secretar, de mult timp, al Institutului francez din București, d-l Henry, autor și al unei cărți foarte competente și uneori calde despre vechea pictură religioasă în Moldova, e informat și asupra realităților noastre, de ieri și de azi. Forma e deosebit de îngrijită. Nouă, Românilor, ni-ar fi plăcut dacă spiritul obiectiv al scriitorului, ascuțimea sa de critică psihologică ar fi cedat, cât de puțin, sentimentelor noastre când e vorba de un personagiu din care marea noastră recunoștință a făcut un erou național.

Dar nimeni până acum n'a cheltuit atâta timp, atâtea mijloace materiale, atâta muncă pentru a elucidà puncte din istoria Românilor ca Americanul, profesor de istorie modernă a Europei la Universitatea din Texas, T. W. Riker, format la Universitatea din Oxford, care dă, chiar acuma [1]), acolo, la Oxford, o lucrare de aproape șase sute de pagini format mic, cu litere mărunte, asupra «formațiunii României», între 1856 și 1866 *(The making of Roumania, a study of an international problem, 1856—1866)*.

Informația lui, căpătată cu cheltuială proprie și cu ajutorul Consiliului de cercetări de știință socială și a fondului de cercetări sociale dela școala unde predă, a fost culeasă într'o întindere care trezește și forțează admirația: la Arhivele Ministeriului de Afaceri Străine din Paris, în corespondența diplomatică și consulară dela Public Record Office din Londra, în așà-numitele «Bloomfield Papers», «Stratford Papers» și «Russell Papers» din acelaș depozit, în hârtiile lui Layard dela British Museum, în Arhivele Regale din Windsor, în Arhiva de Războiu și cea de Stat din Viena, în Arhivele din Berlin. Notele luate de acolo sunt amestecate cu știrile culese din cea mai mare parte a bibliografiei europene privitoare la această epocă, până

[1]) Inainte, în «English Historical Review», XLIII, *The Concert of Europe and Moldavia in 1857*, și în «American Historical Review», XXXIV, *The Pacte of Osborne*.

și la cele mai mărunte broșuri de propagandă ale emigranților noștri revoluționari. Nu i-a scăpat nici câte ceva din lucrările noastre românești, ca *Viața lui Cuza-Vodă* de Bolintineanu, scrisorile lui Mihail Kogălniceanu și broșura mea despre acesta, studiul lui Xenopol despre Nicolae Crețulescu și cunoscuta *Domnia lui Cuza-Vodă*, colecția de tratate a lui Mitilineu, ba chiar cercetarea lui R. Rosetti despre revoltele țărănești, *Cuzeștii* d-lui Ghibănescu și culegerea de *Tocmeli agricole* din 1907, *Actele și legiuirile privitoare la chestia țărănească* din 1908, fragmentele din corespondența lui Alexandru Ghica, date de mine în aceste « Anale », XXIX.

Evident că toată informația românească nu se cuprinde, pe departe, în atâtea numai, dar sforțarea autorului, care nu arată să fi fost în România pentru a cercetà în bibliotecile noastre și pentru a răscolì în arhive, e vrednică de toată lauda.

Expunerea e clară și logică, împărțirea în capitole făcută cu mult discernământ.

Dar totala necunoștință a condițiilor noastre de viață îl face să șovăiască la fiecare pas în capitolul de introducere despre vechea Românie, neștiind pe cine să creadă. Orice putință de a caracterizà oamenii îi este, de sigur, interzisă. Nu odată o critică neîndreptățită ne supără, și autorul nu are măcar obiectiv dreptate. Așà când e vorba de « caracterul oarecum medieval în politică și economie », de « letargia orientală » (p. 5), de ignoranța și corupția Bisericii (p. 7), de lipsa spiritului public (p. 15). D-l Riker crede și acum în capitulațiile cu Turcii, până la cea din « 1571 » (p. 9). Totuș spiritul istoric îl face să descrie just și viu episoade ca acela al încercării revoluționare dela Iași în 1866.

Trebuie să adaug că în colecția de « Oxford Books » a mai apărut, în 1925, un studiu de 506 de pagini, pe care nu-l cunosc încă, al d-lui J. A. K. Marriott, despre chestia Orientului *(The Eastern Question)* și că un profesor la Universitatea din California, d-l Vernon John Puryean, a dat, în acest an chiar, la Berkeley, un studiu, foarte documentat și acesta, cu întrebuințare și de izvoare inedite, despre « Anglia, Rusia și chestia Strâmtorilor, 1844—1856 » *(England, Russia, and the Straits*

Question, 1844—1856), în care se citează și marea serie românească de « Acte și documente relative la Istoria Renașterii României », pe lângă « Recueil de documents relatifs à la liberté de navigation du Danube », publicată de D. A. Sturdza la Berlin în 1904 și teza din Geneva, 1915, a d-lui N. Dașcovici, *La Question du Bosphore et des Dardanelles*, calificată de « principală *(leading)* disertație doctorală asupra subiectului », și cărțile d-lor Băicoianu, P. G. Cantilli și C. T. Theodorescu. De sigur că bogata informație nu e completă. De acolo aflu că în Rusia s'a tipărit asupra războiului Crimeii o carte de mare importanță prin întrebuințarea unui material cu totul inedit: A. M. Zaioncĭcovschii, « Războiul oriental, 1853—56 și situația politică în acel timp » (Восточная война 1853—56 г. в связи с современной ей политической обстановкой), Petersburg, 2 vol. 1908—1913, de care se folosește și A. N. Șebunin, în « Rusia în Orientul apropiat » (Россія на близнем востокіе), Petersburg, 1926.

Nu pot încheià aceste pagini de semnalare fără să exprim o părere de rău în ce privește indiferența cercetătorilor noștri mai tineri pentru această epocă fericită în care e atâta încă de descoperit. Ei preferă să revie necontenit asupra unor puncte de mai depărtat trecut în care descoperirea se face tot mai grea, iar silințile de a inovà depărtează de drumul cel drept. A și venit vremea când străinii ne învață asupra « formării României ». Și noi, cei bătrâni, o simțim și cu oarecare regret, care nu ne împiedecă de a li mulțumì călduros pentru marele ajutor ce ni-au dat.

MOŞNENI DE PE VĂRBILĂU ŞI DE PE VALEA BUZĂULUI

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 23 Octomvrie 1931

Vechea viaţă a satelor noastre poate răsărì, în Muntenia, pe regiuni, cum o arătam într'o comunicaţie anterioară, îndată ce-şi dă cineva osteneala să caute între hârtiile, uitate şi menite peirii, ale proprietarilor şi mai ales ale ţăranilor moşneni.

Se vădeşte atunci câtă originalitate locală e cuprinsă în aceste zapise, al căror cuprins se întregeşte, de altfel, cu ceeace se poate observà şi astăzi în viaţa acestor interesante şi venerabile aşezări. Generalizările pripite se pot înlocuì astfel cu priveliştea cea mai felurită a unei vieţi care s'a alcătuit şi s'a desvoltat de ea însăş cu aceeaş spontaneitate creatoare, în acest domeniu al aşezămintelor şi a limbii, ca şi în acela al cântecului şi al artei.

Acuma, după ce am arătat-o pentru Cremenari de pe valea Topologului, o încerc şi pentru anume părţi între valea Slănicului şi a Prahovei, ca la Bertea, pierdută între culmi cu livezi de pruni şi având legătură numai cu piciorul către drumul care duce la vechea mănăstire a Sinaii.

Moşnenii păstrează cu evlavie, « dela strămoşi », acte din veacul al XVI-lea încă, asemenea cu acele două ale căror frânturi le dau mai jos. Şi aceiaşi vorbesc de căpitanul Bărtăluş, de pe vremea lui Mircea-cel-Bătrân, ca întemeietor al satului, care de fapt e moştenire a unui Bertea, care (Bertu cu sufixul *ea*) nu e decât tot Bartolomeu.

Avem întâiu trei cărți domnești, pe care le păstrează d-l Stoica Petrescu.

Dintr'un act dela Alexandru-Vodă Mircea, deci din a doua jumătate a secolului al XVI-lea, nu s'a păstrat decât jumătatea din a stânga, cu acest cuprins:

† мастїю бжїю іѡ алнхандрȣ воевода и гснь въсою земле ȣг[ровлахнскои] снь великаго прѣдобраг мирчев воевода и анепсею михнев воевода [давателъ гспдствами сію повелѣнїе гсвдами ѡвомȣ чакь на име божни н съ снови ег... ıако да им ест ѡчнȣ ȣ млакъ, ѡт дел ȣрсилѣв половино... [что кȣпил] божни ѡт ȣрсȣл за х аспри готови и келтовал ест стоикъв бенев... н. аспри и продаде ѡн ѡт свои добром во[л]ю и ѡт во[лю] мегїıашом ȣ гор и ȣ дол и велѣл се да знае ѡт ад[ънка]... нилор ѡт мал... ти костиш ѡт цех ȣ цех... до ринȣ вода бръб... тȣи по вода ȣ...ѡр дори под скърншоаръ ѡт под скър[ншоарь ȣ до фънтьна] ȣ дол ȣ пїетрича и пїетрича ȣ дол до придѣл[о]м... ѡн се за клȣчен ȣ адънка; сего радї дадох и гсводами божинов... и въ ѡхабȣ емȣ и внȣком и прѣвнȣчетом по колѣ б[ожинов] по реч гвд[ами] и свѣдтелїе тис... драгомир велики двор. и ж[ȣпань] ивашко вел логт. и дȣ[митрȣ]... и гонца пех. и [ба]дѣ стол. и митрѣ комис и жȣпан... [гонцѣ] пех. и жȣпан станко вел постѣлник, ис. драгомир вел ворн[ик], и аз іаким еж написах въ столни ... мсца ѡх. вї дн. текȣщ лѣтом в лѣт з...

(Monogramă, pecete.)

Deci se dăruește, pe la 1570, și de Domn lui Bojin și fiilor, la Mlaca, partea lui Ursul, cumpărată de acesta cu 1.000 de aspri gata, plătindu-se și unui Stoica Bene 50. Hotarele sunt până la Adânca, o apă, Brabova (?), Scărișoara, Pietrișul, un «predeal». Marturi sunt acești boieri de Divan: Marele Vornic Dragomir, Ivașcu Golescu Marele Logofăt, un Dumitru, cunoscutul Gonțea Păharnicul, Badea Stolnicul, ctitor la mănăstirea Cobia din Dâmbovița, Mitrea Comisul și Staico (Stoichiță) Postelnicul.

Al doilea act mai vechiu e păstrat și într'o bună traducere din secolul al XVIII-lea:

Izvod scos dupre limbă slovenească pre limbă rumânească.

Cu mila lui Dumnezeu creștin Io Petru Voevod și Domnu Țărăi-Rumânești, cari-i dintru Ungurii s'au descălecat, fečorul marelui și preabunului Pătrașco Voevod, nepotul marelui și prea-milostivului Radul

Voevod Călugărul, dat-au Domniia Lui ačasta poruncă a Domnii Lui lui Şutilă şi cu fečorii lui căţi Dumnezeu îi va da ca să-i fie lui ocină, în Mlacă, partea lui popa Mircea dela David, derept 7 capre cu lapte şi derept 200 aspri gata, şi pentru slujba de 7 suflete, iar Şutilă el au fost cumpărat dela popa Mircea derept ıc al bun, pentru acea ocină, şi de acolia în Piatra Strămbei păn în curmătura Păltinişului şi pe apa Vorbilăului în jos păn în malul Stănii şi în Adănca. Şi iar au cumpărat Şutilă 2 rozoare dela Badilă derept 100 aspri gata. Apoi au venit Marco cu Şutilă înaintea Domniei Lui de au dăruit Marco pă Şutilă, fii-său, a lui parte de ocină, toată a ou *(sic)* dat lui Şutilă, iar Şutilă el au hrănit pe Marco, şi au plătit Şutilă pă Marco în trei ani cu 1000 de aspri. Iar Şutilă cu Dobra, fămeaia lui Marco, au fost însă doi fraţi nedespărţiţi în veacii veacilor amin, şi s'au înfrăţit ei de a lor bună voe şi cu ştirea tuturor megiiaşilor din sus şi din jos şi dinaintea Domnii Lui. Deci au dat Domniia Lui lui Şutilă ca să-i fie ocina ohabnică, şi fečorilor, nepoţilor, strănepoţilor, şi de nimea neclătit peste zisa Domniei Lui. Iată şi mărturii pus-au Domniia Lui: jupan Mihăilă Marele Dvornic şi jupan Pătru Vl. Log., i Dumitro Spat., Ianachi Vist., Pătru Com., Gherghe Stol., Dumitru Pah., Staico Vel Post. Ispravnic Dumitru *(sic)* [1]) Vel Log.

Noem. 20 d., 7092.
...Şi s'au scos Fev. 20 d. 7243.
[V⁰.:] † Aceştii cărţi i s'au ales sj. 116, 12 boeri.

Printr'însul Petru-Vodă Cercel dă la 20 Noemvrie 1583 [2]), unui urmaş sau vecin al lui Bojin, Şutilă, fiul lui Marco, « ocină în Mlacă, partea lui popa Mircea », pomenind « slujba de 7 suflete ». Condiţiile pe această vale săracă erau atât de patriarcale, încât plata, făcută unui anume popă David, e de « 7 capre cu lapte », pe lângă 200 de aspri şi slujbele arătate, pe care Şutilă le ia asupră-şi. El însuş nu dă decât « un cal bun ». Hotarele cuprind: Piatra Strâmbei, Păltinişul, pârăul Vărbilăului, Adânca şi « malul Stânei ». Un Bădilă vinde două

[1]) Ceteşte: Pătru. V. mai jos.
[2]) Cei trei boieri din frunte au fost înlocuiţi apoi cu Danciul, Miroslav şi Teodosie, pomeniţi la 28 April 1584 (v. Hurmuzaki, XI, p. 899). Mihăilă a fost tăiat de Domn, cu Banul Dragomir şi Păharnicul Gheorghiţă (v. Stoica Ludescu, în *Magazinul istoric*, IV, p. 276). E interesant că traducătorul a ştiut adevăratul nume al lui Mihăilă, care e în original: Mihail.

răzoare, pentru 100 de aspri, aceluiaş Şutilă. Fiul « a hrănit » pe tată şi a plătit pentru el 1000 de aspri în trei ani. E cu desăvârşire interesantă înfrăţirea lui Şutilă cu soţia lui Marco, Dobra, care-i erà deci mamă vitregă.

Din originalul slavon a rămas numai o parte din dreapta:

.. скои снь великаг и прѣдобраг
... ват гсвдами сію повѣленіе гсвдами
. . варе еликах сестрим и брат ѡ по свѫд
... готов и радї слѫжбове за з. дшь
... анари два част синев
. гинетѫлов и по водѣ
.. розоар ѡт на бадюл за .р. аспри
... даровал и ѫлезил марко
... прихрани по марко
. . то кети бит адиненіе (*sic*)...
.. съ вѣка вѣком, амин.
... гдстваmи (?)
... ıакож да ест ѡчнь вь ѫхаб
... внѫком их и прѣвнѫчетом им
... римѫ гсвдами сеж исвѣдтеліе постават и гвдми ... жѫпан михаил великїи
. . великїи логфет и дѫмитрѫ спат. и ıанаки вист. и пьтрѫ ком.
.. пех. и жѫпан станко вел постѣлник, нс. пьтрѫ великїи логфет, и аз лѫпѫл, мсца ноем.
... градї гсдми бѫкѫрещи и ѡт адам до
.. сег тикѫщı лѣтом, в лѣт зчв.

(Pecete, monogramă.)

La 1598, aproape pe acest timp, numele moşnenilor sunt scrise pe această piatră de drum:

влдко хс... произволение
ѡтца и съ поспешение сна и
стго дха, аминь, помени
гсди стоіка, стана, стань,
зои съ владь, стана,
стань, стань, стоика,
сора, в лѣт зрз, дек.
к дн. дѫмитрашко, воика, съ снѫ его
и радѫл, мрчѣ (?) съ чед его,
съ чед его, съ чед его.

O biserică de zid ar fi fost refăcută la 1850, cum spune o însemnare de tot recentă pe curioasa pisanie desemnată pe un

fond luciu gălbuiu peste care s'au tras linii de orientare. Caracterul literelor e arhaic. Se pot descifrà aceste cuvinte numai:

(Pecete, monogramă.)

...Acăstă sfântă biserică [de robii lui] Dumnezeu Radu (?) Vlădoiu..., Paraschiva, Zamfira, Stanca, Voica, Stan, Maria (?), Costandin.

Sătenii își recunosc, la auzul acestor nume, strămoșii. Am văzut sprintena casă veche a Vlădoilor, care se apleacă puțin sub acoperișul de șindrilă neagră.

In pod se aflau icoane, mutate azi la Muzeul din Vălenii-de-Munte, dintre care un Sfânt Nicolae de pe la 1800, dar cu inscripție slavonă, o Bună Vestire de o tehnică originală, și céle două figuri de pe laturile crucii dela catapeteasmă, Maica Domnului și Ioan, tot cu inscripție slavonă, de o fină artă, pe care trebuie să le punem cel mai târziu pe la 1700.

Deci în partea de jos a satului încă din mai vechi timpuri erà *această* biserică.

In partea de sus, către dealurile ce duc la Comarnic, bisericuța de vergi și de lut care se topește cu încetul, interiorul fiind numai o grămadă de dărâmături, iar frumușelele fresce țărănești deslipindu-se la fiecare bătaie a ploii, dă alături cu câteva documente culese de pe la alți țărani de vioiul învățător tânăr, mijlocul de a se cunoaște ceva din viața evlavioasă a satului.

Pe un *Apostol* din secolul al XVIII-lea se cetește:

[Acăstă sfântă carte] ce să numește Apostol s'au cumpărat de mine Roman, monah din sfânta mânăstire Sinaia și s'au dăruit la biserica din satul Bertea, unde să prăznuiaște hramul Sf. Troițe, spre a mea veșnică pomenire; 829, Septem. 27.

E vorba de vechiul lăcaș de lemn.

Pe un *Triod:*

Tal. parale.

Catastivu de care căt a datu, titorii besericii și ai acestui Triod:

15 popa Ilie Puiu.

15 Negoiță Stănică.

15 Radu Vlădoiu.

7,20 Neacşu Ţiţeiu.
7,20 Dumitrache Căldură.
6 Dragomir Lupu.

Biserica de azi ea însăş, pe care smeriţii clăditori o socotiau numai o simplă *troiţă* — caz unic când troiţa, păstrându-şi numele, devine o bisericuţă cu altar —, poartă această inscripţie, sculptată stângaciu şi şovăitor:

Sf[ă]nta Troiţă făcută la leatu 1830, în zilele prea-înnălţatului nostru Domn Gligori Dimitru Ghica-Vod[ă] cu blagoslovenia pria-sfinţitului arhiepiscopului nostru Chesarie şi cu voia lui Dumnezeu şi îndemnarea şi silinţa titorilor căţi au ajutatu: popa Ilie Puiu cu mă-sa, Dumitra, Ion, Safta, de la începutu pănă la sfărşit, Dinu Anghelache, Ghica, Alecu, Petru, Mane, Stoica, Buna cu toote, Goorghe, Dinu, Parascheva, Dumitru, Rad[u] Bujoiu, Neacşu, Dragomir, Radu Vlădoiu, Tudorache. Dinu Anghelache au datu un pogunu suptu biserică; Coman Fălcescu a datu moşie.

Stilizarea este în afară de formulele cărturarilor şi e o inovaţie menţiunea în pisania pe piatră a donaţiilor de pământ pe care le-au făcut, din puţinul lor avut, o parte dintre ctitori.

Între zapisele mai noi ale ţăranilor e preţios actul dela 1790, cu acest conţinut, arătând tot ce cuprindeà un neam de moşneni la sfârşitul secolului al XVIII-lea (întâlnim şi pe Coman Fălcescu, dăruitorul bisericuţii):

† Adică eu Ene Fălcescu, dinpreună cu soţiia mia Stanca, cu fica-mia Bălaşa, dat-amŭ credinčosŭ zapisulŭ mieu la măna văru-mieu Paraschivu Fălcescu [şi] Coman *(sic)* precumŭ să să ştie că i-amŭ văndutŭ partea mea de moşie dinŭ Bertea, dinŭ cinŭ pănă înŭ cinŭ, cu silişte. cu totŭ, cătă să va afla, şi cu levede de pruni, şi cu locu de casă, însă stănjini, să să ştie, săntŭ 19 p[o]l, adică nooasprezece şi jumătate, şi i-amŭ văndutŭ de a mea bună voe şi cu ştiria tuturorŭ fraţilorŭ miei şi a verilorŭ miei, şi de susŭ şi de josŭ; şi tocmeală ne-au fostŭ pă stănjini căte tl. 2, adică doi. Şi, căndŭ s'au făcutŭ acestŭ zapisŭ, au fostŭ mulţi oameni martori, care mai josŭ să vorŭ iscăli, şi ačastă parte este înŭ Scărişoră şi în islazu în satŭ. Şi, pentru mai adăvărată credinţă, m'amŭ iscălitŭ mai josŭ şi mi-amŭ pusŭ şi degetulŭ în locŭ de pecete, ca să să criază. Iul. 3 dn. 1790.

Eu Ene Fălcescu, Stanca, soțiia mea, Bălașa, vănzători.
Eu Stanču Fălcescu mar.
Eu Lupul Fălcescu mar.
Eu Danŭ Fălcescu mar.
Eu Opre Fălcescu mar.
Eu Ilie Fălcescu mar.
Eu Gorghe Fălcescu mar.
Eu Lazărŭ Fălcescu mar.
Eu Anghelŭ Fălcescu.
Și amŭ scrisŭ eu pop[a] Ianea duh[ovnic] cu zisa lorŭ, și mar.

Urmează o măsurătoare, prin care vedem alte familii de săteni și unele amănunte ale localității:

Ţudulă dă pogoanile de silişti ale Badi sin Calinŭ Fasole după suma stănjănilorŭ lui, noozeci și patru pogoane, șase și jumătate, scoasă după cartea de hotărnicie a neamului Petroșei, hotărâtă siliștea dela leatŭ 1798, și, fiindŭ-că Badea Fasole tocma acuma ş'au datŭ cheltuiala hotărnicii și ș'au luatŭ și țudulă po pogoanele lui, ca să știe pă unde să-și caute stăpănirea: însă unŭ pogonŭ înŭ siliște lăngă Ionŭ bratŭ Tudosie, di costină pănă înŭ gardu Părvului Zeche patru pogoane, i pa[rtea] lui înŭ vărfu Beni, înŭ grădina lui Ionŭ Boghič, pă dă la vale, să alătură cu Stoica Belčugŭ și cu Dumitru Grec[u], și să s[ă] știe: dinŭ gura unii vălceluș[e], unde este și ulmŭ, pănă înŭ plaiu, unde ese drumu dinŭ satŭ; care săntŭ într'acestŭ lungŭ cinzeci și doă de prăjăni și înŭ latŭ unsprezece prăjăni și jumătate, și să înplinescŭ aceste patru pogoane, unŭ pogonŭ și patru prăjăni în curătura lui Rusinŭ pă di susŭ, pă lăngă crăngŭ, unde este și unŭ locŭ, care vinŭ înŭ lungŭ patru măsuri și 'n curmezișŭ vinŭ șapte prăjăni la măsură, și să împlinescŭ toate pogoanile după cartea de hotărnicie. Să-și caute venitu lorŭ pă dănsile, darŭ cartea ča mare este la măna lui Ionŭ Lupŭ suptŭ păstrare. 1819, Dech. 21.

Cost. Popescu.

Eu, Badia Fasole, fiindu-că mi-amŭ alesu tată-mieu o parte de moșie și amu luat partea (?), cheltuiala ce o am cheltuitu pănă căndu am descoperitu ca să știe ca, căndu s'o scula cineva, să să cuteze pune de—*(sic)*, și am cheltuitu tl. 10, adică zece; și neşte capre ce au fostu luatŭ tocma pă sibriia mia, mi le'm văndutu tată-mieu cu soțiia de trei orŭ, care au fostu bune ale mele.

Badea al lui Călin Fasole, proprietar de capre pe care le vinde tatălui său, are un pământ, pe la vârful Benii și la curătura vechiului Rusin, între vecini cari se chiamă Boghici, Belciug, Grecu, și-l socoate în prăjini, dar și în *măsuri*, arătându-se că o măsură face cât șapte prăjini. Numai cine plătește « cheltuiala hotărniciei » își are, ca dânsul, pământul delimitat.

Următoarele două acte sunt din vremea Regulamentului Organic:

C. 1840.

Č. supt-cîrmuiri

plecată jalbă.

Cu supunere jăluim noi supt-iscăliți Cardanași *(sic)* pentru dloru d. propietar coconu Nițu Anghelescu și postelnicu Costandin, pă care i-am rugat după porunca č. supt-cî[rmuiri] No. 2264 a-m loua dijma din rodurile pămîntului și nu vroește ca să dăm bani dă dijmă (?) dă fîn și dă porum pă iarnă uscat, 80 oca dă pogon vânturat çu prețul ca dă 18 palme, iar nu din zece una după poruncă. Pentru care cu plecăčune rugămu pă cinst. supt-cîrmuire a-m hotărî darea acestora în ce chip să o facem, că ni să prăpădește răsipa pă pămînt. Și sîntem plecați.

Drăghiču Toader,
Jeluitori dinŭ satŭ Bertea.

Subcărm. (plaiului) Teleajăn.

Aleșii satului Bertea. Văzăndu coprinderea aceștii jălbi, și avăndu în vedere legiuirile pentru propiietăți, să nu îngăduiți a să urma înpotrivă cătuși de puțin, căci veți cădea înșivă în grea răspundere; 1851, Octvr. 11.

C. 1830.

Acest omŭ anume (Dinu), satu Bertea, merge pănă la Cămpina și cu Stoica Danu la ocărmuire, pentru că cerem unŭ omŭ, ca să ne ni *(sic)* să dea unŭ om, carele ceremu noi, că are mare trebuință. Și i-amŭ datŭ noi, aleșii satului, acestu răvașu. Pentru încredințare ne-am iscălit noi anume: Radu și Oprea și Milea. Și scrisu eu Costandinu logofătu cu zisa juraților din satu Bertea, în noo zile în — *(sic)*.

Ele au interes pentrucă arată cum după Regulament, cu sistemul nou al juraților aleși, înlocuind pe « oamenii buni și bătrâni », satele își căutau logofeți și redactau cum se price-

peau, în altă formă decât cea îndătinată, acte de liberă trecere, de recomandare sau înaintau plângeri.

Aceia ai căror autori, din nenorocire, nu se pot desluşì din foarte încurcata scrisoare, ni prezintă situaţia ţăranilor faţă de noile legiuiri cu privire la dijmă, care se culegeà de proprietari cu atâta zăbavă şi rea-voinţă încât « se prăpădià risipa pe pământ ».

Se vede tot odată din hotărîrea subocârmuitorului câtă grijă aveau aceşti dregători boierinaşi ca « legiuirea » să fie strict observată, căci altfel aleşii « cad înşii în grea răspundere ».

« Democraţia » nu e decât pe hârtie de ieri; în fapt, ea dăinueşte de două mii de ani.

Influenţa satului de moşneni, de o atât de venerabilă origine, s'a întins şi asupra satelor vecine. Am cercetat bisericuţa de lemn din cătunul Scurteşti al satului vecin, către Slănic, Ştefeştii, urmaşii moşului Şteful.

Pe una din icoanele, de caracter ţărănesc, din pridvor, se ceteşte această însemnare: « Barbu zugrav; plătitu erei Vlad; Surteşti *(sic)*, 1826 » — deci şi aici păstrarea numelor din epoca eroică —, iar pe una din cele două icoane ale catapetesmei: « Aceste doo sf[in]t[e] icoane s'au făcut cu cheltuiala d-lui Paraschivu Fălcescu i soţiia d-lui Marica ». Cum, în pridvor, este aceà bună icoană ţărănească a Sfintei Paraschiva, e cu putinţă ca şi lucrul ei să fi fost plătit de un Paraschiv, care e acelaş cu cumpărătorul bucăţii de pământ vândută de ruda sa Ene.

II

Ca şi valea Teleajenului, cu privire la care, deosebit, ca şi în *Revista Istorică* şi în *Buletinul Comisiei Istorice*, am publicat atâtea acte, valea Buzăului, vecină, adăposteşte, în satele ei, adesea ascunse prin văi şi ponoare, dincolo de dealuri prăpăstuite, cu totul la o parte de drumurile cercetate, o viaţă populară de un caracter deosebit de interesant. Şi recenta descoperire extraordinară a mormintelor familiei care a dat pe Doamna Neaga a arătat cât se feriau de atingerea cu ţara

obișnuită, și neamurile boierești din aceste părți, care-și durau bisericuțe de îngropare și frumoase locuinți împodobite, « castele », prin poienile codrilor. Trăià amintirea vremurilor, până destul de departe în secolul al XVI-lea, în care Buzoienii reprezentau, și în luptele pentru Domnie, o regiune aparte, cu tradițiile, necesitățile și scopurile ei.

Cele trei acte următoare o pot dovedì.

Intâiu plângerea din 1813, a lui Dimitrie, fiul Șătrarului Marghiloman, care arată relațiile dintre micii proprietari abià boieriți, de felul său, și clăcașii, ca aceia din « Zărnești din Călnău », cari, adunați pe pământul său, erau ispitiți de vecini și treceau la aceștia. « Împrăștiați » prin alte locuri, unde făcuseră și « namestii », ei sunt îndatoriți, în aceste vremi încă turburi, a da de unde se află jumătate de clacă, rămânând ca apoi să revie la locurile lor.

Prea-înnălțate Doamne,

Jăluescu Mării Tale că pă o moșâe a mea într'acest județ Buzău, ce să numește Zărnești din Călnău, avănd sat de lăcuitori înstatorniciți de sănt acum peste treizeci de ani, cu siliște legată și în Vistieriia Înnălțimii Tale supt aceia numire a moșii, în vremea trecută a răzmeriți au fost început lăcuitori ce să afla șăzători acolo a să înprăștia încoace și încolo, mutăndu-să pă alte moșii: una ca să mă păgubească pă mine de claca običnuită, iar mai ales pentru alte pricini și socoteli ale lor. Pentru care dănd jalbă către ocârmuirea Divanului ce era atunci, s'au fost dat poruncă către isprăvnicat ca să-i străngă și să-i supuie a să muta la siliștea lor, și, fiindcă apucaseră de-ș făcuse și namestii pă unde să înprăștieseră, înnaintea isprăvnicatului prin rugăciune mi-au dat zapis ca de acolo unde să mutaseră să-mi răspunză claca jumătate până să va mai înliniști vremea și apoi să fie datori fără altă pricinuire a să muta la siliștea lor, după care au și cursu până după săvărșirea păcii, în primăvara aceasta, ne mai rămăindu-le cuvânt a să strănge și a să muta în siliștea lor după pravila pămăntului și legătura zapisului lor, din pricină că alți vecini de moșiie i-au măglisit a-i trage pă moșiile lor. Am văzut că să arată cu înpotrivire a să muta în siliștea veche unde au fost satu nestrămutat de sint mai mult de treizeci de ani. Pentru care, arătănd și dumnealor boerilor ispravnici, i-au și îndatorat a fi următori

zapisului lor și obiceiurilor pământului. Dar în făgăduelile acelora ce umblă să-i tragă pă alte moșii, tot să înpotrivescu, începând unii dintr'ânșii de sineși cu silnicie să să mute și să să spargă siliștea cea veche. Și, fiindcă aceasta știu că nu este priimită dreptăți și la obiceiul pământului, printr'această plecată jalbă mă rog Înnălțimii Tale ca după pravilă și condica Divanului Înnălțimii Tale să-mi aflu îndestularea, dându-să luminată poruncă către dumnealor boeri, după cum și zapis în scris mi au dat că va fi cu păcat siliște de 3 de ani statornică să să spargă și să o tragă alții pă moșăile lor. Și ce va fi mila Mării Tale.

Prea-plecată slugă
Dimitrie sân Șătr. Marghiloman de la jud. Buzău.

Dum[nea]ta Vel Vistier să cercetezi jalba ăcasta; 813, Maiu 16.
Biv Vel Medelnicer.

Dum biv Vel Medlč. ecstractarul al Visterii, să cercetezi jalba ăcasta.
Vel Vor. 1813, Maiu 22.

Pentru aceleași relații sociale pe vremea Regulamentului Organic e prețioasă jalba contra unui Atanasie Șainoiu, de curând venit la Vernești, «pentru păcatele norodului», ca să urmeze față de țărani purtările unui înaintaș, care, pentru asemenea călcări de lege, «a fost pus în pedeapsa Znagovului în grătar pe apă până ce i-au pierit vederile» [1]. În iscălituri tânguitorii se împart ei înșii în «9 necinstiți», «22 bătuți și jefuiți».

Copiie.

Prea-înnălțate Doamne,

Jăluim Mării Tale noi, hălăduitori satului Verneștii din sud Buzău, pentru 3 logftu Athanasie Șainoiu ce de la o vreme s'au pripășit în nește rămasuri ale unui răposat Frateși Iancu în pomenitul nostru sat, care moarte a frate-său n'au fost pentru altu, ci numai pentru păcatele norodului, ca să pătimească precum au pătimit moși noștrii cu un moșu al pomenitului de netrebnice urmări, până ce au întrat în auzul Înnaltei Stăpâniri de atunci, pe care l-au pus în pedeapsa Znagovului în grătaru

[1]) Poate pe vremea lui Țepeș, a cărui amintire legenda o leagă de Snagov.

pe apă până ce i-au perit vederile și așa s'au odihnit norodul. Asemenea vedem izvoditu şi pe acesta, că muncește norodul jidoveşte, pe cei mai mulți cu bătăi de moarte mai în toate zilele, pe alții cu jafuri şi necinste, oameni cu haractirŭ și cu cinuri, fără să să sfiiască de bunele întocmiri ce sănt așezate pentru toți de obşte, de când e Înnălțimea Voastră, pentru ale cărui fapte necurmate și înființate bătăi s'au înfăţişat jelbi cinstitei ocărmuiri și nicio punere la cale sau dojană nu-i face.

Pentru ce va fi acesta diiafendepsit nu putem înțelege. În loc de a să părăsi, mai multu să îndărjaște, fălindu-să că nu are ce-i face nicio stăpănire, că, chiiar dă ş'ar cunoaște şi cel mai mic dreptu al său, de sine-şii face înplinire și răsplătiri, de ţipă norodul, potrivindu-să însuși, ca de ocărmuitor. Pentru care spaimă şi neînfrănare au încetat norodul a mai jelui la cinstita ocărmuire.

Prea Înnălţate Doamne, astăzi vedem că în prinţipatul Înnălţimii Voastre multe rele năraviri s'au pus în bună orănduială, s'au supus şi alte naţii, și sălbatice, dar un asemenea om cum nu să poate supune, ci este lăsat în voinţele sale, de muncește norodul? Pentru care fierbinte ne rugăm să aveţi milostivire cu punere la cale asupra drepturilor ce avem, căci poate să se întămple și primejdii asupra furiilor sale, precum este cunoscut delilor cinstitei judecătorii de aici i la cinstitul Divanu cremenal şi până la cinstitul Înnaltu Divanu, căci nădejde de a mai fii în soțietate cu un asemenea om nu este decăt să ne părăsim casele și puținul nostru moșesc pămănt, nu numai înşine, ci şi alte înprejurate sate, care suspinănd din ceas în ceasu aşteaptă milostivire

Mării Tale.

9 necinstiți,
22 bătuți și jefuiți } iscăliți lăcuitori din satul Vernești, sud. Buzău.
31

Priimită Maiu 9, lt. 839.

No. 1665.

Noi Alecsandru Dimitriie Ghica Voivod, Domnu a toată Ţara-Rumănească.

Departamentul Trebilor din lăuntru va cerceta şi va face leğuita îndreptare.

839, Maiu 16.

Pecetea gospod. Șef secsii, C. Petrescu.

Departamentul Trebilor din lăuntru.

Ocărmuirea județului Buzău va cerceta cu de amăruntul toate acele descrise înprejurări şi, făcându-le cuviincoasa îndreptare, va raportui și Departamentului de urmare.

Pentru d. drectorul Departamentului, Iancu Manu.

Lt. 839, Maiu 18. (Semnătură indescifrabilă.)
No. 609.

O hotărnicie ceva mai nouă, de folos pentru geografia județului, are deosebit preţ pentru aceea că reproduce cuprinsul unui document dela Şerban Cantacuzino din 6 Maiu 1676, în care se dau numele moșnenilor dela Vernești pe acel timp, cu nume ca Butufeiu, Pogan, Bucur, Crăciun, Vlad, Bărolița, Visin, Mircea, Sora, Neagul, Brânză. Un Stan Măndiul din Turburești, satul urmașilor lui Turbure, e menționat într'un act din 1680. Se pomenesc și zapise din 1678 și 1683.

Cartea dă alegere a moșnenilor Drăgotești, sud Buzău, pentru hotarul Drăgoteasca.

În urmarea otnoșenii prezidenții de Buzău trecută la No. 4723 din 12 ale următoari și pă lângă care mi s'au trimis în copie şi jalba moşnenilor Ghizdeni dintr'acest judeţ, asupra cereri ce au făcut ca să le măsor și să le alegu şi alt trup de moşie ce-l au de moştenire în hotaru Drăgoteasca, după ce am vestit mai întâiu pă vecini răzaşi ce să răzoresc din sus și din jos, însă pă din sus cu casa răposatului Dimitrie Marghiloman prin formală hârtie cu No. 11 și din jos cu d-l vătfu Dimitrie Vernescu cu asemenea supt No. 12, adresatu către d. prezident al localnici judecătorii, pe lângă adresul cu No. 14, şi del[a] carei la 17 şi 18 ale următoarii s'au priimit răspunsuri pă lângă otnoşăniia cinstiti prezidenţii cu No. 4843 (bez vestirea ce prin altă scrisoare particolară de la 12 ale următoarii s'au făcut d. Pitar Costache Vernescu, fratele d. vătafului Dimitrie, aflându-să venit chear acolo în hotarul moșii și, ducându-să a-și aduce sineturile, nu s'au mai văzut), căci, la amândoaă capetele moșii fiind semne firești, nu au fost trebuință, mai vărtos că la capul de spre apus să învecinesc mai mult cu Ghizdeni, apoi căci, cătând cu luare aminte hrisovul ce mi au dat, alte cărți n'au avut acum da decât acest hrisov i zapisele de mai jos însemnate, l-am văzut scris din leat 7194, Mai 6, de sânt ani 153, al

răposatului întru fericire Şărban Vvodŭ Basarab și prin care să arată toate cumpărătorile ce au făcut popa Drăghici în hotarul Drăgoteasca, peste apa Câlnăului, în sumă de stânjeni, și anume dela cine, precum la vale să vor arăta, atât cei coprinși în numitu hrisov, precum şi în zapisele ce mi au înfăţişat, apoi, dând ocol hotarului moșii după orânduială cu Ioan Boeru, cel mai bătrân om al casii și clăcaș al casei boerilor Marghilomani şi cu ştiinţă de hotarele moșiilor, fiind fost vechi isprăvnicel și pă moșiia Drăgoteasca, a casii răposatului Slugerului Iordache Vernescu, încă până a nu cădea în stăpânirea numitului (căci din răzaşi n'au voit nimeni a veni), am văzut că pă din sus, dă spre hotarul Fândâneanca, a casii răposatului Dimitrie Marghiloman, să află răzorit şi înpietruit dela un cap şi până la altul, și prin care pietre m'au dus însuş Ioan Boeru, arătând şi locul pă unde s'au ridicat momâile, când atunci, la 21 ale următoarei, s'au arătat d. Iancul Marghiloman, propietarul moşii Fândâneanca, pe care întrebându-l de este mulţumit pe lucrarea ce s'au făcut sau dă are vre o bănuială, mi-au zis că, între hotarul moșii dumisale şi între hotarul numiților fiind răzor dăspărţitor, întărit cu pietre, dela un cap până la altul, nu are nicio prigonire, fără numai la două mămâii ce s'au fost pus între pietre, fiind cam înnăuntru în hotarul dumisale, care s'au şi îndreptat cu linie dreaptă din piatră în piatră, iar dăspre Drăgoteasca, a casii răposatului Slugerului Iordache Vernescu, nu s'au păzit decât doaă pietre, însă cea dela movilă, aproape dă mijlocul moşăi, care s'au văzut mişcată din locul ei, şi alta dăspre apa Câlnăului, unde îm[i] arătară atât Ion Boeru, ce s'au aflat vechi isprăvnicel al acei moşii, cât şi alţi oameni bătrâni ce s'au aflat faţă şi care au dat înscris osebit ştiinţa ce au, că, pentru acea piatră urmându-să prigonire încă de când s'au aflat în viiaţă răposatul Slugeru Iordache, carele viind cu aprod şi cu poruncа judecătorii pentru dovedirea acei pietre, între ceilanţi lăcuitori ce s'au aflat cu ştiinţă de semne, au chemat şi pă Ioan Boeru, pă care zice că, întrebându-l, i-au spus că piatra fără de cuviinţă s'au luat de la locul ei şi s'au pristăvălit *(sic)* dă vale şi, luându-o, au adus-o acolò în puntul ei, unde au pomenit-o de sumă de ani, și că, poruncindu-i numitu boeru de au şi sărutat-o, şi într'acest chip lămurindu-să vechea stăpânire a hotarălor după ştiinţa bătrânilor şi vechilor isprăvnicei dăspre vecini răzași, carei s'au priimit a sta şi a veni de faţă, am început apoi şi măsurătoarea cu lanţul de zece stânjeni şi cu stânjinu răposatului Domnu Şărban Vvd. Basarab, într'acest chip, însă:

Stânjini palme

307,6

Trăsura dela răsărit, din piatra moşii Fundăneanca, a casii răposatului Dimitrie Marghiloman, de lângă cârčumi pă drumul Bogdanului în jos pă vălcea şi pă lângă punti (?), pă muchea dealului, până în vechea stăpânire, unde au arătat acel Ioan Boeru şi Necula cel Mare ot Costoeni că au pomenit stăpânirea Ghizdenilor, şi pă care locu zise Necula că s'au hrănit elu, unde s'au făcut muşuroiu.

410,2 la mijlocu de piatra ce este în coasta vii Comisoai şi drept la vale spre nemiez, la movila Dolu, unde s'au făcut muşuroi.

377 la Apus dă spre apa Câlnicului, hotar dăspărţitor şi de spre deal, adică de spre muşcele, în liniia ce s'au făcut din piatra Câlnăului, din mal, unde să dăspart cu moşiia casii răposatului Slugerului Iordache Vernescu şi drept la dealu, până în vechea stăpânire, unde au arătat Ioan Boeru că s'au păzit neclintit de către răposatu Dimitrie Marghiloman, căci piatră acì nu s'au găsit.

1095 adecă stânjini mici una mie noaă sute cinci *(sic)*, iar masă stânjâni trei sute şaizeci şi cinci.

După care apoi i-amŭ întrebat în ce chip le curge stăpânirea într'acest hotar, şi îmi arătară cu chipul de mai jos, cum adecă le-ar fi čurs stăpânirea din vechime.

Stânjini palme

365 toată suma hotarului în Drăgoteasca a moşnenilor.

188 urmează a să scădea după ce mai întâi să vor lămuri prin judecată cu dumnealor boeri Verneşti (dă vor cere a să judece) i cu Theodorache ot Verneşti, însă

100 cei cumpăraţi de răposatul Sluger Iordache Vernescu dela Postelnicul Stan Ghenescu şi îi stăpâneşte în suma stânjenilor Ghizdenilor şi pentru care-i ziseră că sânt încă în judecată.

883 ai Logofătului Theodorache ot Verneşti, zestre, zicându-i şi prin grai, trimeţând în doaă rânduri nu s'au văzut, ca să-mi arate cu ce sinet stăpâneşte, rămâind ca, de va avea sinet destoinic, să-l înfăţişeze a să vedea ce parte are.

188,3.

177, adecă stânjâni una sută şaptezeci şi şapte, rămân la toţi moşneni Ghizdeni, care să înpart într'acest chip, însă:

Stânjini palme

88,3 ½ popa Mușat, cursul din popa Drăghici cu frați, însă Mihalcea, Ulidea *(sic)*, Necula și Stan sin Din[u].

88,3 ½ Necula săn Mușat, brat Nichifor, cursul din Drăghici cu frați, însă Stroe i Dumitrașco.

176,7.

După care apoi lămurindu-să cumpărătorile după hrisov, după zapisele ce au înfățișat să arată mai jos anume, însă:

Stânjini palme după hrisov, cumpărătorile popi Drăghici, moșul cel bătrân:

48 dela Stan și dela fii-său Din[u].
30 dela Radu Butufei și dela fečorii lui.
10 dela Radu Pogan.
10 Idem *(sic)* dăla Tănase, fratele Radului.
7,4 dela Chiriță, fratele Radului Pogan.
7,4 dela Bucur, fratele Radului Pogan.
15,4 dela Crečun por[uci]c Roșul și dela frati-său Vladu.
12 dela Grosul și dela frați lui.
7 Idem dela Grosul.
12 dela jupân Hristea.
14,4 din hotarul Bureștilor dela Dumitru fečor Orbului.
10 tot din mo[șia] Drăgotească, dela Micu al babi Eni.
10 idem dela Lupul al Bărolíții.
11 dela Visin *(sic)* și dela Mircea.
10 idem dela Sora, fata uncheaș Neagului.
13 dela Iacov Brânză.
10 dela Stoian sin Petco.
7,4 dela preotu popa Mircea.
7,4 dela Stan.
6 idem dela Stan.
15 ocina popi Drăghici din Modrozeasca.
10 idem dela Manea al Irinii și dela vara sa Stana.

284,0.

Cei după zapise

10 dela Stan Măndiul ot Turburești cu zapis ot leat 7188.
15 idem cu un zapis fără leat și la nume ros.
9 idem dela Radul Butufei, cu zapis ot 7182.

12 dela Baico, cu zapis ot leat 7191.
5 dela Mircea cu zapis ot leat 7186.
15 dela Pogan cu zapis ot leat 7186.
15 idem dela Tănase cu leatu 7186.

365. Adecă stânjini trei sute şaizeci şi cinci toată suma stânjânilor ce s'au găsit în hrisovul zapiselor popi Drăghici, din hotarul Drăgoteasca, ce-i zice şi Modrozeasca, i Turbureşti, şi cari acum să găsesc coborîţi în stăpânirea moşnenilor Ghizdeni, precum întocmai s'au găsit şi pă faţa pământului, din pietrile dumnealor boerilor Marghilomani şi până unde adică li s'au împlinit suma stânjinilor în trei trăsuri după orânduială, precum însuşi ei au cerut, nepriimind a să face mai multe, şi pă unde au arătat Ioan Boeru că este omŭ în vârstă ca de ani 70, şi Necula cel Mare ot Costieni, în vârstă ca de ani 65, precum şi alţii ce în osebit zapis, dat supt ale lor iscălituri, să vădu, că adecă li s'au urmat stăpânirea; care zapis să alătură pe lângă ačastă alegere. Iar lungul acestei moşii merge din drumul Bogdanului dela Răsărit şi până în apa Câlnăului la Apus, care stânjini s'au alăturat pă lângă pietrile hotarului Fundeni a d. Iancul Marghiloman, iar ai lui Theodorache Popia, fiind zestraş, pă câţi stânjini va înfăţişa sinet şi i să va alege prin judecată are a-i ţine pă lângă stânjini boerilor Verneşti. Pă care această alegere rămâind cu toţi odihniţi şi mulţumiţi, au dat şi zapis în scris de mulţumire supt ale lor iscălituri, iar pietre hotară nu s'au pus, nici s'au întărit prin movili, ca, dacă dumnealor boeri Verneşti nu vor rămânea mulţumiţi pă ačastă alegere, să-ş poată căuta prin alegere de alt hotarnic luat din parte-le, a le da stânjini, după cărţi şi sineturi ce vor avea şi care sânt datori a le înfăţişa.

Sărdaru C. Negulescu. 1841, Iulie 21.

I

PEDAGOGIA UNUI JURISCONSULT FANARIOT DIN BUCUREȘTI LA 1780

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 18 Decemvrie 1931

Biblioteca Universității din Atena posedă un manuscript, neobservat până acum [1]), care cuprinde învățăturile către fiul său, ale lui Mihail Fotino din Chios, considerat ca un « consul al filosofiei Marii Biserici a lui Hristos și Mare Păharnic al Țerii-Romănești »:

Παραινέσεις τινὸς ἄρχοντος ἐκ Χίου, συντεθεῖσαι παρ' αὐτοῦ καὶ ἐκδοθεῖσαι πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, ἐν Βουκουρέστι, 1781, *Μαρτίου* 20. *Παραινέσεις ἄρχοντος τινὸς ὑπάτου τῶν φιλοσόφων τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας καὶ Μεγάλου Παχαρνίκου Βλαχίας Μηχαὴλ Φωτινοῦ τοῦ ἐκ Χίου, συντεθεῖσαι παρ' αὐτοῦ καὶ ἐκδοθεῖσαι πρὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ.*

Mihail Fotinò e o personalitate cunoscută, care a dat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, întâia încercare a unei codificări de drept în principatul muntean [2]).

Se începe cu considerații generale asupra purtării unui tânăr. Trebuie să se păstreze credință religiei și « Împărăției », până și la vărsarea sângelui. Mânile să se păstreze curate. Să se ferească fiul de « patimile cărnii », de beție, de jocul de cărți. Societatea căutată să fie cu « cei nobili, cu cei cinstiți și cu cei bătrâni », iar nu cu elemente ușuratece și nevrednice.

---

[1]) V. « Revista Istorică » pe 1930, p. 202.

[2]) Iorga, *Istoria literaturii românești în secolul al XVIII-lea*, II, p. 444.

Şi e frumoasă această parte a sfaturilor: « Lucrul tău, cât de mic să fie şi de uşor, tu să-l socoţi mare şi greu, şi să nu-l despreţuieşti ca mic şi uşor, ci să te gândeşti la el şi să-l socoţi greu ». Dela cei de sus să se îndure chiar şi nedreptatea, « cu curaj şi nobleţă de suflet ». Ori: « Să te fereşti de vorbele de prisos şi de clacă, căci din aceste vorbe de prisos rezultă adesea mari scăpătări şi greşeli vrednice de plâns şi cu neputinţă de îndreptat, şi deci să te depărtezi mult de astfel de vorbitori în vânt, cari nu cată de lucrul lor şi de ce-i priveşte, ci se întind cu neliniştea sufletelor lor spre lucruri care nu li se cuvin ». In conversaţii să nu fie pripit şi îndrăzneţ, ci, vorbind puţin, să nu jignească pe nimeni. Să nu se atace onoarea nimănuia. « Inainte de toate însă şi mai presus de toate să-ţi păstrezi conştiinţa curată de orice, căci, având-ţi conştiinţa curată, nu te vei teme vreodată a fi vătămat de orice împrejurare.»

O altă parte conţine recomandaţii pentru viaţa de creştin a tânărului. Sculare de dimineaţă pentru rugăciune şi altă rugăciune seara, căci numai dela Dumnezeu, nu dela oameni, poate venì tot ajutorul. Să fie sincer şi discret. Pe duşman să-l întâmpine cu vorbe de prietenie, fără să arăte măcar că-i bănueşte intenţiile. « Cată bine să nu-ţi spui taina la nimeni, nici la însuş al tău tată, ci să-l păzeşti cu grijă în inima ta. » Remarcabilă este şi sentinţa următoare, plină de învăţăminte pentru toate timpurile: « Când ai un prieten foarte sincer şi foarte puternic, dacă poate urmează, din vreo împrejurare, vreo dihonie între voi, cât de mare să fie dihonia aceea, să cauţi bine să nu dai în vileag vreo taină a aceluia pe care te-ai întâmplat s'o afli în vremea prieteniei voastre şi să voieşti cu aceasta a te desvinovăţì, căci, pe de o parte, strici reputaţia lui şi cu aceasta faci ca oricine să se teamă de prietenia ta şi să se ferească de tine, iar, pe de alta, ajunge între voi aceà duşmănie sălbatecă şi nemiloasă *(θηριώδης καὶ ἄπονος)*, din care pot să se nască mii de rele şi mari pagube ».

De colachii să se ferească, deoarece « mai bine e să trăeşti în sărăcie cinstit decât în bielşug fără cinste », câştigând doar, pe această cale, *ciocoinici*. In toate să se spună adevărul, căci « adevărul este port de mântuire ». Nicio pâră să nu fie primită, căci ea califică pe pârîtor. E o datorie a se ferì de « cearta

de vorbe », de « logomahie », şi să se evite procesele, prin care, chiar în caz de câştig, se primejdueşte reputaţia. Sfatul celor buni să se ceară şi să nu creadă tânărul că este « mai presus de sfat ». Cearta pentru religia cuiva trebuie şi ea evitată. Conversaţia să fie totdeauna cu modestie şi smerenie. Grija rugăciunilor pentru cei morţi, şi mai ales pentru părinţi, să nu fie uitată. Numai barbarii amintesc de binefacerile pe care le-au făcut cuiva. In locuri neştiute nu e bine a se amestecà. Tot « barbar » e să sileşti pe prieten a-şi spune secretul. Să nu se răspundă fără a fi întrebat.

« Acestea de mai sus îţi poruncesc părinteşte să le ceteşti în fiecare dimineaţă cu stăruinţă şi atenţie şi, după cetirea lor, făcându-ţi rugăciunea, să dormi, aşà încât, sprijinite pe sfânta rugăciune, să ţi se întipărească în inimă şi astfel să-şi ia uşor şi neîndoielnic puterea lor, arătându-te până la capătul vieţii om vrednic şi trăind o viaţă lăudabilă şi fericită ».

Dar, îndată după ce se păreà că s'au isprăvit recomandaţiile, ele încep din nou, numerotate şi cele din urmă ca şi cele dintâiu.

La orice lucru de făcut să se gândească de mai multe ori, neurmând primul impuls. Să nu despartă interesul său de cel comun, « şi mai bine să păgubeşti tu decât să fii pricina de a se păgubì alţii ». Sluga să ţi-o tratezi în toate cu blândeţă şi nu cu asprime, căci cu cel dintâiu chip, al blândeţii, ţi-l îndatoreşti, precum şi sufletul lui pentru tine, iar cu al doilea, adecă al asprimii, îl faci a se săbătăcì şi a păzì vreme să-ţi facă rău. » După învăţătura marelui Vasile, să fugă de oameni cari se află în ceartă între ei. Să nu fie fudul, ci modest, « potrivit cu vrâsta, fiinţa şi situaţia sa », « căci fumurile » — aici, pe lângă cunoscutul grecesc *καπνοὶ*, este şi cel românesc grecizat: *φουμῶρα* — « adesea prăbuşesc *(κατακρηνήζουσι)* pe om ». Dacă i se cere ceva tânărului şi n'o poate face, să promită măcar şi să caute realizarea promisiunii ca şi cum s'ar îngrijì de un lucru al său însuş, căci altfel mai bine ar fi să nu se făgăduiască, aducând pagubă acelui căruia i s'a făgăduit. La orice cumpărătură, fie şi de haine, să caute întâiu care-i putinţa de a cumpărà; prin datorii ajunge cineva « batjocura lumii »: *παίγνιον τοῦ κόσμου*. Şi în mersul lui, fiul să fie serios şi respectabil, alte apucături fiind « femeieşti ». Chemat la răspundere

pentru greşeli, « să-ţi pleci grumazul şi ochii la pământ », spre a nu stârnì mânia acelui ce face cercetarea. Ajungând la trecere pe lângă un patron, să nu se întrebuinţeze situaţia pentru mijlociri nepermise, ci să se aibă în vedere numai interesele aceluia.

« Acestea de mai sus îţi orânduesc părinteşte să le ceteşti cu grijă fiece Duminecă, pe care trebuie s'o serbezi, nu cu beţii, danţuri şi alte lucruri neserioase, ci cu cercetarea Sfintei Scripturi; şi cu aceeaş râvnă să ceteşti şi la sărbătorile sfinţilor, pe cari să-i venerezi din tot sufletul şi din toată inima, ca mijlocitori pe lângă Dumnezeu pentru noi. Şi iarăş te sărut părinteşte din suflet. »

Dar aici, unde iarăş s'ar crede că e sfârşitul, se adaugă un al treilea şir de sfaturi pentru atitudinea faţă de biserică şi pentru moralitate.

Faţă de preoţi să aibă tot respectul şi să nu-i pârască niciodată, ceeace ar fi contra legilor civile şi a canoanelor. « Să nu invidiezi pe niciun om sau pentru înaintarea lui, sau pentru fericirea lui sau pentru alt avantagiu al lui, ci să te trudeşti şi tu să capeţi avantagiile aceluia, adecă acelea care sunt de cinste, respectabile şi virtuoase, pentru ca prin ele să poţi şi tu ajunge la înaintarea şi fericirea aceluia ». De străini să aibă o grijă deosebită şi să-i ajute la orice, « ca să nu încerce *(δοκιμάζῃ)* străinul acela vreo amărăciune şi supărare, căci destulă amărăciune şi supărare e pentru acela starea de străinătate ». Să primească orice cu mulţămire şi să nu se arăte lacom, căci « la ce ieai cu dreptate ai şi pe Dumnezeu într'ajutor şi pe oameni ţi-i ai întru toate lăudători şi ajutători ai tăi ». « Copiii tăi să ţi-i creşti întâiu cu datoritorul respect faţă de Dumnezeu şi cu paza de aproape a dogmelor ortodoxe ale Bisericii de Răsărit şi, în al doilea rând, cu cuviinţa moravurilor, cu smerenie, cu sârguinţă, cu echilibru sufletesc *(εὐπάθεια)* şi credinţă faţă de stăpânitori şi cu toate virtuţile sufleteşti şi trupeşti, ca să poată trăì fericiţi ». De răul nimănui să nu se bucure, ci să caute a ajutà pe cel căzut în nenorocire. La judecăţi să nu se grămădească şi să nu fie nici chezaş, nici martur, deşi, silit a mărturisì, să spuie tot adevărul, fără părtenire, dar să fugă din toate puterile de jurământ, chiar de ar fi să fie cu

paguba lui. « Când vre-un dușamn al tău ar cădeà la vreo primejdie, din care poți să-l liberezi fără pagube și primejdiile tale, să te lupți a-l liberà fără a-l considerà ca dușman al tău, ci potrivit cu fireasca simpatie omenească să-l sprijini cu truda ta și să-ți pară rău de dânsul». Ca să nu fie bănuit de anume intenţii, să nu vorbească, în societăţi, cu vorbe ascunse și enigmatice. Dacă e silit a face datorii, să caute neapărat a le plătì, pentru cinstea lui. « La copiii tăi să alegi dascăli, nu numai învățați și cultivați, dar și demni, de folos *(χρησοθήρας)* și politicoși, ca să-i crească în acelaș timp nu numai cu învățătura și studiul literelor și științelor, ci și cu o nobilă politeță și cu o orânduire politicoasă a vieții și să-i potrivească spre ce e cuviincios și de cinste. — Soția să ți-o tratezi nobil și cu maniere măgulitoare *(κολακευτικοὺς)*, ca una ce este expusă greșelilor și de o fire slabă, și nu cu barbarie și severitate, căci cu cel dintâiu chip o faci să aibă respect față de tine și să te asculte și să te iubească, de o iubire caldă, și să trăiască fericit cu tine, iar cu al doilea chip, adecă acel barbar și sever, o faci să se înăcrească față de tine, să se tulbure *(ἀτακτῇ)* și să caute totdeauna pricini de ceartă, ceeace este de foarte mare pagubă și primejdie, și pentru viața și pentru cinstea ta. — Cată să nu încredințezi vreodată slugilor economia casei tale, ci singur tu să o stăpânești *(ἐνεργῇς)* și să o îngrijești, căci neglijând-o și încredințând-o slugilor, de acolo iese că te vei sărăcì, iar acele slugi ale tale se vor îmbogățì din ale tale; dela cari apoi să ai nevoie de ajutor și mângâieri *(περιθάλψεις)*, de care să te ferească Dumnezeu. Pe lângă aceasta să faci zilnic cererea exactă a toată socoteala și a tot lucrul ce l-ai dat în sarcina slugilor, și să nu neglijezi deloc ale casei, căci de pe urma unei astfel de neglijențe mulți cari au fost bogați mai înainte s'au arătat după aceea foarte nenorociți, și, ce e mai rău, au ajuns batjocura acelor slugi ale lor înseși. — Să urmezi totdeauna negoțul ca un lucru cinstit și lăudabil, dar să-l urmezi cu dreptate, cu cuvânt *(μὲ παρόλαν)* și cu cumpătare, și nu cu nedreptate, minciună și lăcomie, căci, urmându-l cu dreptate, păzindu-ți și cuvântul și mulțămit cu un mic câștig, îți crește considerația, și, dacă aceasta urmează, crește negoțul tău și cinstea ta, căci fiecăruia îi va plăceà de societatea

ta și de tovărășia ta. Iar, dacă urmezi cu nedreptate, lăcomie și despreț de cuvântul dat, nu numai se împrăștie considerația ta, dar ajungi și urît și antipatic, și din aceasta iese paguba și nenorocirea ta. — Când vei face negoț, să dai cu toată plăcerea drepturile Impărăției, și să nu voiești vreodată să iei cât de puțin drept al ei, căci aceasta, adecă să iei drepturile Impărăției, e nu numai un lucru odios și care aduce necinste, pagubă și pierderea reputației tale, dar e și contra Evangheliei care zice: Dați Chesarului ce este al Chesarului și lui Dumnezeu ce este al lui Dumnezeu. Cată deci să nu cazi în greșală (*προσκρούσης*) nici față de Dumnezeu, nici față de Impărăție ».

Ce urmează e în acelaș fel.

Nu e multă filosofie în aceste recomandații, pe care le-ar fi putut iscălì și un Bizantin din secolul al X-lea, dar ele ni arată ce erà în sufletul unui Fanariot dela 1770-80 și ce greșit e felul în care se obișnuià a-l privì ca o plămădeală de vicii, de ipocrizie și de lăcomie [1]).

[1]) Urmează în manuscript modèle de discursuri, de scrisori şi definiţii ale viciilor, cu scheme grafice care arată elementele din care se compun. Se adaugă, poate de acelaş, citaţii din Scriptură şi versuri religioase şi morale. Ar părea lucrări ale fiului, dela care ar fi şi o listă de cărţi, în care găsim: patru volume de Enciclopedie, Gramatica lui Laskaris, a lui « Daniil » şi a lui Gazì, *Mărturisirea ortodoxă*, « Istoria rusească a Eladei », « o carte rusească în care se cuprind predici (*διδαχὰς συντόμους*), o « Introducere creştinească în ruseşte », o « Introducere a legii ruseşti », un « lexicon eleno-grecesc al Noului Testament », Chrysoloras, trei Psaltiri, « un alfabet italian cu explicaţie rusească », « o cărticică rusească în care se cuprinde şi canonul Paştelor şi al Născătoarei de Dumnezeu », « o Istorie nouă rusească », « cartea spre virtute rusească », Vieţile Sfinţilor, o Synopsis, un alfabet latin, Isaac Sirul, un dicţionar greco-rus, cel latin al lui Gessner, « Oratorii » şi o Retorică ruseşti, « o scurtă cunoştinţă a tuturor ştiinţilor », un Octoih, « O Metafizică rusească », « o carte rusească despre feciorie », alta despre cunoştinţă, un Voltaire rusesc, Discursurile lui Cicerone, « o frazeologie latină », « o ortografie elenică », Dicţionarul *Σκερβελίου*, şi al lui « Gheorghe », *ὁ παννυχὶς* rusească, un Nou Testament şi latin, o Mitologie, Epistolarul lui Coridaleu, Gramatica lui Neofit (Duca), un Dicţionar rusesc, Retorica lui Skuphos, Dialogurile lui Lucian, Logica lui Blemmides, Epictet pe scurt, « o carte cuprinzând cercetările cuvintelor şi ale bunei purtări şi scrisorile lui Panesios », Panegiricul lui Grigore făcătorul de minuni, « o Filosofie latină ».

II

INTOARCEREA UNEI PRIBEGE: DOAMNA MARIA MINIO

DE

N. IORGA
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 18 Decemvrie 1931

Sunt individualități istorice care, la un moment, pare că se cer ele rechemate la viață.

Acesta e cazul familiei înstrăinate a lui Petru Șchiopul, Domn în două rânduri al Moldovei, mort în Tirol, la Bolzano.

Acum vreo patruzeci de ani am găsit în Arhivele tiroleze, din Innsbruck, dosarele privitoare la petrecerea lui în această rece țară de munte, unde a dorit până la moarte, căpătând această mângâiere numai în mică parte acolo, la Bolzano, de soarele și cerul mai senin al Moldovei sale. Erau acolo amănunte de un adânc sens omenesc și scrisori românești, stângace și naive, deosebit de duioase. Ele mi-au servit întâiu pentru a prezentà publicului mare « O familie domnească în exil », apărută întâiu în revista « Vatra », apoi în « Biblioteca pentru toți ». Pe urmă documentele înseși, atât de numeroase și de variate, până la inventariul averii găsite în casa nenorocitului exilat, au putut să apară în volumul XI, îngrijit de mine, al colecției Hurmuzaki.

Ca dus de mână, am găsit apoi în colecțiile de artă ale castelului Ambras din Tirol frumosul portret, pe care l-am putut identificà imediat, al copilului iubit, rod al unei iubiri de roabă, pentru mântuirea sufletească și trupească a căruia bătrânul tată a luat drumul exilului, Ștefăniță, din care am făcut

eroul dramei « Un Domn pribeag ». Chipul blond al plăpândului Voevod cu ochii dulci albaștri a fost publicat, din nenorocire nu și în colori, cu haina-i de catifea verde sămănată cu flori de aur și cu papucașii galbeni, înaintea volumului III din ale mele *Acte și fragmente*, de unde a trecut, acum când originalul a dispărut, poate nu pentru totdeauna, în distrugătorul haos, prielnic înstrăinărilor al marelui războiu, în *Portretele Domnilor români*. Am aflat și locul unde zac Petru și Ștefan, cel dintâiu în margenea bisericii Franciscanilor din Bolzano, supt grota de tuf a Madonei, celălalt la dreapta în biserica de căpetenie din Innsbruck, unde în fiecare an se fac pomenirile tânărului trecut la Biserica romană. Nu s'au întreprins desgropările pe care le doriam, deșì Guvernul italian a dispus să le permită pentru mormântul lui Petru-Vodă.

Alături, un dar întâmplător al răposatului Urbani de Gheltof mi-a dat toată corespondența greco-italiană a cumnatei lui Petru, Doamna Ecaterina a lui Alexandru-Vodă al Țării-Românești, și a fiului ei, Mihnea, cu sora de lege « francă », așezată la călugăritțile din Murano, Mărioara Adorna Vallarga: pe rând am dat-o în *Arhiva* din Iași, apoi în *Memoriile Academiei Române*, XVIII, și în acelaș volum din « Hurmuzaki ». Dăunăzi Doamna Neaga, soția lui Mihnea, ieșià din mormânt cu toată familia, casa, biserica ei, pe un platou din mijlocul pădurilor Buzăului, și aici chiar îi prezentam juvaierele rămase neatinse în pământ.

De atunci nu trec câțiva ani fără să se adauge noi descoperiri, care par a se îmbulzì dela sine. Astfel testamentul lui Zotu Țigara, Spătarul și ginerele lui Petru, ca soț al Domniței Maria, știri asupra fetelor acesteia din căsătoria cu acest Grec din Ianina, lămuririle de avere ale Mariei, remăritată cu nobilul venețian Polo Minio, lămuriri completate printr'un recent memoriu al d-lui N. Bănescu, actele turcești relative la Mihnea în exil, publicate de acelaș în aceste « Memorii ».

S'ar fi crezut că nimic nou nu poate să mai răsară asupra acestei familii de romantice rătăciri și suferinți, ale cării urme s'au pierdut într'o depărtată străinătate.

Și totuș această quasi-misterioasă tendință de vădire continuă.

D-l Sever Zotta, directorul Arhivelor din Iași, îmi comunicà, acum câteva zile, un foileton al ziarului local « Opinia », în care se dă un act, datat din Moldova, al Doamnei Maria.

Il reproducem după fotografia transmisă amical de d-l Zotta, care se dă și în facsimile, înainte de a adăugì explicațiile necesare:

† Adecă eu, Doamna Maria, fata a răpăosatului Pătru-Vodă, dau știre cu ačastă scrisoare a noastră, cumŭ amŭ făcutŭ o mănăstire la trăgŭ la Iașŭ, însă lăngă satulŭ Hlincia, hramulŭ Stăi Gheorghie, și o amŭ închinatŭ în Staa Gora mănăstirei dela Dionisiiațe *(sic)*, ca să-i hie de treabă și metohŭ, și oarecăte sate amŭ datŭ la acelŭ metohŭ č-amŭ făcutŭ: unele č-amŭ cumpăratŭ depreună cu ğupănulŭ mieu Zota Spătariulŭ pre derepți banii noștri, cumŭ iaste și uricŭ de mărturie dela părintele mieu Pătru-Vodă, iarŭ alte sate au fostŭ date de părintele mie[u], sate dereapte domnești, căč era suptŭ putearia și suptŭ Domniia Măriei Sale. Deč, căndŭ au vrutŭ Dumnedzău și s'au milostivitŭ de-au dăruitŭ pre Măriia Sa Radulŭ Voevodŭ cu Domniia țărăi Moldovei, căndŭ amŭ venitŭ și eu cu Măriia Sa, aflat-amŭ mănăstirea noastră dela Hlincea pustie și toate satele răshirate și pustiite, căč că dela mănăstire dela Dionisiiațe călugării n'au mai venitŭ, nič au mai purtatŭ grije de metohŭ și de sate, č-au lăsatŭ totŭ de s'au pustiitŭ. Intru ačaia eu, știindŭ pomeana părintelui mieu, metohulŭ și mănăstirea lui Stăi Sava denŭ trăgŭ denŭ Iașŭ, ce o au făcutŭ Domniia Sa și o au miluitŭ și cu satulŭ Stroeștii de pre Sitna, denŭ Țănutulŭ Hrălăului, și cu toate dabilele, dat-amŭ și eu acolò, la ačaia sfăntă mănăstire a lui Stăi Sava o seliște ce iaste într'unŭ hotarŭ și alaturea cu satulŭ Stroeștii, anume Cudreavenții, dentru uriculŭ ce avemŭ de la părintele mieu Pătru-Vodă, ca să hie și de treabă sfentei mănăstiri a lui Stăi Sava, prentru sufletele părinților miei și alŭ nostru; iară cine va răsăpi pomana părinților miei și a noastră și să va ispiti a luà seliștea Cudreavenții, acela să hie procleatŭ și treacleatŭ dela Dumnedzău și de Pre[e]č[i]sta b[o]gom[a]t[e]ră și de 4 evanghelisti și de toți apostolii și de 318 părinți de Nicheia și de toți sfinții, aminŭ. Pisŭ u Iasŭ, vlto 7125, Dech. 18 dnie.

† *Ἐγὸ Ντόμνα Μαρία δηὰ χηρός μου ὑπογράφο καὶ μαρτιρὸ τὰ ἄνοθεν γεγραμένα καὶ βάλο καὶ τὸν (sic) βοῦλα μου.*

† Adecă eu, Doamna Maria, mărturisâscu cu ačastă scrisoare a mea și punŭ pečatia mea.

Se știà printr'un act din 1626 al lui Miron-Vodă Barnovschi, prin care închinà mănăstirii Sfântului Ioan din Sozopole mănăstirea lui Aron-Vodă, că Hlincea erà fundație a lui Zota

şi a Mariei; textul grec reproduce cuvintele româneşti: τὸ μοναστήριον Ζότεϊ δέλλα Χλίντζε». [1]). Se vede de acolo că, la câţiva ani după ce Maria găsise fundaţia ei părăsită şi în ruină, se aşezau în ea călugării moldoveni scoşi dela Aron-Vodă [2]). Reparaţia definitivă s'a făcut numai supt Ştefăniţă, fiul lui Vasile Lupu. O cercetare amănunţită care să scoată la iveală liniile primitive şi poate o pictură mai veche se va orândui de Comisiunea Monumentelor Istorice.

Din daniile pentru Hlincea Maria desface Cudravenţii, azi dispăruţi, pentru Sfântul Sava. Se ştie că Petru-Vodă, care aveà cu călugării mănăstirii omonime dela Ierusalim relaţii băneşti, a îngăduit să se ridice, pe locul unor case cumpărate de el, acest metoh dela Iaşi încă dela anul 1583: actul, în care el se intitulează, după moda grecească « Domn al ţării Moldovlahiei », adăugind în biata lui scrisoare românească: « Pus-am mena Domniia Mele », a fost publicat de Hasdeu [3]). Supt Radu-Vodă s'a refăcut, la 1625, biserica [4]), a cării cercetare se impune azi. Domniţa pregătià prin darul ei opera marelui Postelnic Ienachi.

Maria lasă la o parte în dărnicia ei corectată aceà ctitorie a lui Petru, Galata, unde totuş erà îngropată sora ei, moartă copilă, Despina, care, spune inscripţia, se născuse în 1587—88 [5]).

Venirea întâiu a pribegii s'a făcut, spune ea însăş, odată cu suirea pe tron a lui Radu, fiul lui Mihnea, care-i venià deci văr primar şi pe care-l va fi cunoscut la Veneţia, în casa Mărioarei Adorno Vallarga, care l-a crescut, — deci în August 1616. De atunci ea se întorsese la Veneţia, pentru a reveni în cursul anului următor. Cu dânsa erà şi soţul italian. In vară, Polo Minio se oferià să facă în Moldova, dar şi în principatul vecin şi în Ardeal chiar, recruţi pentru armata Republicei [6]). Un raport al lui din Iulie 1617 în acest sens s'a pierdut [7]): el arătà că se pot trece Români pe la Vidin la Spalato.

[1]) Iorga, *Documente greceşti*, I (Hurmuzaki, XIV), p. 121.
[2]) *Ibid.*
[3]) Hasdeu, *Arhiva Istorică*, I^1, pp. 127—28, No. 185.
[4]) Iorga, *Studii şi documente*, XIV, pp. 137—38, No. 381.
[5]) Iorga, *Inscripţii*, I, pp. 15—16, No. 41.
[6]) Hurmuzaki, IV^1, pp. 368—69, No. CCCXLVII.
[7]) *Ibid.*, IV^2, p. 599.

Minio va aveà apoi legături cu Gaşpar-Vodă Gratiani prin 1618—19 [1]). In vara anului 1619, el erà încă la Iaşi, « per occasione de' suoi interessi », spune bailul venețian [2]). Il întovărăşise un interpret al acestuia, Giovanni Battista Naron [3]). La 6 Maiu 1620, Gratiani scrià dogelui prin acest oaspete, plecat « când nu se credeà », lipsindu-l de « dulcea lui societate » [4]). La întoarecere el făceà Colegiului venețian un întins raport despre situația politică în Sud-Estul Europei [5]). In el spune care-i fusese scopul vizitei: « să conducă în patrie familia sa » *(di condur alla patria la mia famiglia)*.

Deci până atunci, trei ani, Domnița Maria a stat în țara părintelui său.

Se vede din iscălitură că limba greacă o deprinsese dela soț în chip insuficient: sunt nu numai atâtea greşeli de ortografie, dar şi unele de limbă; se vede că Maria deprinsese greceşte mai mult după ureche. In schimb iscălitura românească e bine făcută: Petru-Vodă nu uitase a da copiilor săi cunoştința limbii țării, pe care el, crescut în Orient, n'o ştià destul de bine. De sigur că Domnița, străină de slavoneşte, a cerut ca actul să fie redactat în limba vorbită. Relevez şi aceea că în familia pribegilor se vorbià munteneşte — de unde *Pătru* şi *puiu* —, Domnul în exil fiind fiul unui pretendent muntean, Mircea al lui Mihnea-cel-Rău.

Erau « gravissimi interessi » motivul întoarcerii în Moldova a aceleia care s'a cerut totuş îngropată în bisericuța dela San Maffio din Murano lângă Mărioara Adorno, dar şi anume simțiri vor fi făcut-o să caute țările îndepărtate unde neam de neamul ei fuseseră Domni deplin stăpânitori cu împărătească pompă şi autoritate.

---

1) *Ibid.*, IV², pp. 376—77, No. CCCCVIII.
2) *Ibid.*, p. 379, No. CCCCXII.
3) *Ibid.*, pp. 379—80, No. CCCCXIII.
4) *Ibid.*, p. 386, No. CCCCXXIII.
5) *Ibid.*, *l. ult. cit.*

CONTRIBUŢII LA ISTORIA MODERNĂ A GALAŢILOR

DE

N. IORGA

MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 15 Ianuarie 1932

Arhivele oraşelor noastre, păstrate destul de bine până dăunăzi, se împrăştie de câţiva ani cu o inconştienţă şi impietate care înspăimântă şi indignează pe orice om cu simţ pentru continuitatea vieţii unui popor şi cu datoritul respect faţă de documentele prin care ea se învederează.

La Focşani, hârtiile se vindeau, înainte de răsboiu, prin gară; la Botoşani, o administraţie imbecilă a distrus tot afară de câteva caiete; la Ploeşti, hotărîrile Tribunalului din vremea Regulamentului Organic serviau ca hârtie de împachetat; la Galaţi, ia cine vrea din depozite răvăşite. Pe această cale am putut aveà în mână câteva acte din aceà epocă a primei Uniri, de care cercetătorii străini încep a se interesà tot mai mult şi care ni-a dat, în ce priveşte pe istoricii noştri, cari par să aibă un dispreţ absolut pentru epoca modernă, singura recentă carte, aşà de bine informată, a d-lui Bossy.

Ce e mai însemnat în hârtiile ce am dobândit prin darul unui particular priveşte relaţiile dintre Mihai-Vodă Sturdza şi Galaţii.

I

Documentul întâiu care se tipăreşte aici a ajuns, prin nu ştiu câte rătăciri, în stăpânirea mea. E scris pe un solid pergament. Este în el o încercare de eleganţă într'o epocă amfibie,

în care vechile tradiții erau numai rare ori respectate și chiar și atunci imitatorii nu se puteau ridicà la înălțimea lor.

Sub raportul grafic și diplomatic Cancelaria Regulamentului Organic nu se desfăcuse de obiceiul unui trecut îndelungat pentru ca să ajungă la simplicitatea dură și goală, la standardizarea de o insuportabilă monotonie a Statului modern. Cu slovele în aur din frontispiciu, cu pecetea de chinovar asemenea oricăreia din epoca, așà de apropiată încă, a Fanarioților, deși fără pomenirea, ca marturi, precum vom vedeà în al doilea act, a câtorva boieri, aceia numai cari luau parte la judecățile cele mari, dar și cu a modeștilor « candidați îndeplinitori complectului » — lângă trei Balși, un Miclescu și un Cantacuzino, Manolachi Radu și Dimitrie Bran, intruși ai cunoștinților lor de drept, — cu mențiunea « Scaunului Domniei » și a anului de guvernare, cu iscălitura de complicată modă veche și cu « procit » sau « procelnic » a Marelui Logofăt jos la dreapta, iar, mai jos, la locul unde iscălià uricarul, cu nota dela « Logofeția Dreptății », el reproduce un tip care se îmbracă de-a lungul veacurilor în mii și mii de exemplare.

Limba e bizar amestecată, expresiile vechi și cele grecești luptându-se cu elemente rusești sau franceze. Avem arhaicii termeni de « răsărit de vară » și « răsărit de iarnă », avem pe « de-aù » devenit « deci », avem « iratul » și « măjăritul », care amintește pe Petru Rareș « măjarul » cu « măjile » lui dinainte de Domnie, un ciudat « tiuc » adaus lângă noțiunile de vin și de păcură, avem « șleahul » pentru șosea și « haznaua » pentru Vistierie, avem « stâlpirea » moșiilor, « analogul » socotelilor, raportul - « anaforà », petiția - « prosforà », « schiverniseala » economiei, « hindicul » - șanț (*χάνδαξ* de unde *Χανέα*, Canèa din Creta), un ciudat « mălah » pentru breaslă, numele vechi ale sărbătorilor: Blagoveștenie și Probajeni. Rușii au dat pe « ahotnicii » doritori, pe « a predstavlisi » cu sufixul fanariot, « cinurile », « pomăzțuirile », « slobozăniile ». Dar din Franța vin, deseori prin canalul grecesc și rusesc, ca în « cazarmie », « militari », « ofițări », « public » și « a publicarisì », « propus », « poziție », « pavè » și a « pavălui », « a recomanduì », « reprezentarisire », sau direct: « capital », « producturi », « concurenție », « condiții », « ecsportasie », « fațadă », « construcții »,

« manufacturi », « ecspediţie », « regulat », « bancheri » pe lângă grecescul « bangheri » (de unde Bangherìu, Banghereanu), « catedrală », « cvadrat », « port », « speculaţie » şi « speculanţi ».

Actul însuş, baza întemeierii Galaţilor ca port franc, arată marea înţelepciune, puterea de creaţie, deosebitul simţ practic al Domnului, aşà de calomniat, a cărui deviză erà *σὺν Ἀθηνᾷ καὶ χεῖρα κίνει*, « Cu Atena, dar mişcă mâna ». Vechiul oraş e lăsat la o parte, cu străzile înguste, dar la orice reparaţie ele vor trebuì să se lărgească — principiul alinierii — şi nu mai e voie a se face case de lemn. Grija cea mare e însă pentru Târgul Nou, unde se dau locuri numai gospodarilor cari clădesc solid şi cari pavează jumătatea de stradă din faţa lor. Până şi plutaşilor li se dă un rol: acela de a aduce piatră. Pentru a evità o plebe evreiască speculantă nu se admite decât venirea Evreilor statornici şi cu profesiuni rentabile, iar în noul oraş numai bancheri. Se prevăd iarmaroacele şi pieţile. Se rezervă loc pentru cazărmi, pentru « grădina obştească » şi catedrală. Se asigură poşta şi legătura cu Muntenii, desfiinţându-se la graniţă taxa turcească de pe vremea când Turcii erau la « Ibrăila ».

Comparate cu măsurile luate de un Slătineanu la această Brăilă, măsuri pe care le prezentam într'o broşură recentă, ele arată ce frumoasă concurenţă erà între cei doi Domni pentru a face ţara nouă, în viitorul căreia ambii priviau cu încredere.

Cu mila lui Dumnezău Noi Mihail Grigor. Sturza Vv. Domn ţării Moldovii.

Aplicaţia Organicescului Reglament pre căt dovedeşte fericitoare folosuri aceştii de Dumnezău păzite ţări, pre atăta dezvălueşte şi alesile chipuri prin care ar trebui a să face mai nemerit ačastă aplicaţie. Domniea Mè, de sus însărcinată cu oblăduirea iubitei noastre patrii, cu de aproape privire cătră toate acele ce ar putè aduce a sa întreage fericire, din časul suirii pe Scaunul Domniei am avut diosăbita luară aminte pentru oraşu Găla ţi, care, în sine cuprinzând un unul şi numai singur port ce au rămas acestui Prinţipat, este şi singurul canal a fericirei ţărei prin slobodul negoţ statornicit de fericitorul nou aşăzământ, dar, aşa precum întru o din nou organizaţii nu să pot toate de odată a dăsăvărşi, au trebuit ca şi noi să mergem după vreme, împregiurări şi mijloace şi a închipuì de odată aceli ce pre rănd dorim în grabă a le săvărşi. Potrivit dar cu acestea, orăşănii lăcuitori gălăţăni

pămănteni şi de străine protecţii, încă dela anul 1834, a suirii noastre pre Scaunul Domniei întru întoarcerea de la Constantinopoli, la luna Iulie, au întrat cu obştească cerire cătră noi pentru oarecari privileghii şi înbunătăţire ce starea de atuncea a ştiinţii lor îndemna şi dezvălirile aplicaţiei Organicescului Regulament descoperire *(sic)*, şi, asupra cestor ceriri cu Sfatul nostru stănd a luoa aminte datornica potrivire a portului pominit cu acea a altor asăminea, nu am pregetat prin domneasca carte din acelaş an, cu luna August, No. 23, a întări şi a poronci pe de o parte punerea în lucrare a căte din cererile zisă vremea şi încungiurările erta şi, din altă parte, a ne îndeletnici însune spre a înlesni pentru viitorime căte încungiurările de atunci nu da prilej, aşteptănd şi din partea neguţitorilor înlesniri şi pregătiri a dorinţii lor ca să le supui spre cercetarea şi întărirea noastră, însă ne place a crede că, la un port ce de curănd priimi slobodă şi regulată înfiinţare, înnaintările nu putea păşi decăt după măsura dizvălirei negoţului.

De aceia cu măhniciune privèm că lucrările nu răspundea la dorinţa noastră şi, de şi oarecum ne-am aflat înpiedicaţ de acele mai sus, cu toate acestea părinteasca noastră răvnă întru deplinirea doritei fericire, care nu poate fi decăt prin deschiderea şi lăţirea negoţului, între alte îndeletniciri a sarcinei noastre ne-am îndemnat prin făcătoarea de bine pildă şi măsură a protimisi punerea la cale a oraşului, schelii şi a portului Galaţilor, însune coborăndu-ne aice la Galaţ şi cercetănd toate acele ce ar putè grabnic aduce deşchidere şi lăţire negoţului şi, potrivit cu înnoirea cererilor din anul 1834, ci boerii, lăcuitori şi cinstita tagmă a neguţitorilor de loc şi streini în de obştie toţi cu sporire au făcut şi acum, prin jurnaluri închiete cu conglăsuitoarile obşteşti iscălituri predetavlesite noî în chip de jălube prin anaforalile a cinstit şi credinčosul boer Domniei Mele, dumnealui Iordache Catargiu Vel Logofăt al Trebilor din Lăuntru şi cavaler, iată dăm şi întărim oraşului Galaţi următoarile:

1-iu. Dela 1-iu Martie a anului 1837 să cunoaşte francu oraşul şi portul Galaţii, începăndu-să locul din apa Dunării, din sus dă spre măhălaoa Răpile, în zarea dealuluimai dispre Ţiglina, şi de acolo dela ameazăzi cătră meazănoapte, pe hindicul acum făcut, tot zarea dealului pe de spre Apus de şirul de movile ce este pe ačastă zare pără întru o movilă mare, ce este de-asupra satului numit Vadul Ungurului, şi de acolo cătră răsăritul de vară, prin răpa acè din sus de Vadul Ungurului, drept în apa Brateşului. Decì malul apii Brateşului cătră răsăritul de iarnă pără într'un hindic acum de curănd făcut, care să întinde din apa Brateşului drept în Dunăre. Deci spre apus tot Dunărea în sus, pe dinaintea schelii şi a oraşului Gălaţii, păr la locul unde s'au început, adică în Dunăre, în dreptul zării dealului de la Malul Mare, urmăndu-să regulamentul de porto-franc ce înnadins s'au alcătuit şi întărindu-se de Domniea Mea, să va publicarisi pănă

la arătatul termen spre obştească ştiinţă de cinstit şi credinčosul boer a Domniei Mele dumnealui Vel Vist. Alecsandru Balş.

2-le. Întărim a avè obştea neguţitorilor acestui port o anumi comisie supt prezidenţiea părcălabului, d. colonelu Theodor Balş, închegată din patru mădulări aleşi din sinul lor, spre închipuirea tuturor celor de nevoe întru dischiderea slobozeniei portului, a căror aplicaţie nu va putè fi decăt după o singură a noastră cercetare şi întărire.

3-le. Întărim adunarea următorului havaet închipuit de singură obştiea pentru statornicirea porto-francului, adică: a da fieşcare neguţitor gălăţan fără osăbire pe mărfurile de speculaţii în schele căte zăci părali la suta di lei, zăce părale la chila de grău, şi căte cinci părali la chila de săcară, orz, mălaiu, care vor întra în Casa obştească a oraşului spre a sa înbunătăţire, precum statornicirea limanului în schele, cumpărăndu-să adică şarampoi trebuitori a să bati în faţa apii, după osăbitul proect ci esti întru ačasta, sau şi alte asăminea; atăt adunarea însă a acestor bani, căt şi chieltuirea lor va fi prin ştirea a însuş Comisiia neguţitorească acè înbunătăţită mai sus.

4-le. În privirea întămplărilor la care acest oraş au fost supus, dorind după părinteasca noastră dragosti cătră lăcuinţa lui a o înlesni prin toate cuviinčoasăle mijloace, hărăzim Casii Obştiei (Eforiei), pe lăngă aceli păr acum legiuite iraturi, adică măgeritul a rachiului de consumaţii, a vasilor cu vin tioc de consumaţii, a căntăritului, a păcurii tioc de consumaţii, a trăsurilor de birjă şi zăciuiala patentarilor, capitaţiei dajnicilor din tărg, încă căte 20.000 lei, adică doăzăci mii pe anu de la 1-iu Ghenarie 1837, iratul tiutiunului.

5-le. Doî drumuri din ţară, şleahuri mari pogorătoare la şcheli, în lungime de 3.150 stănjăni, precum anumi s'au încuviinţat a să face acum în Ţinutu Covurluiului, sumă înbrăcată cu prund din Bratiş, plătindu-să însă lăcuitorilor căte cinci lei în cursul haznelii de un stănjăn în lungime şi de cinci în lat, potrivit cu pravila întru ačasta.

6-le. Pentru a să da oraşului o regulată şi înfrumuseţată poziţie, îndreptare, statornicim iarmaroacile:

A. Pe tot dealul spre Vadul Ungurului, căt ţine moşiea tărgului, să să statornicească lăcuinţă noă, cu uliţi despărţitoare, în lăţime căte de cinci stănjăni şi în linie regulată după plan, cu ačasta, precum singură obştiea au cerut, ca pe uliţa mare şi acè de spre mal să să înpărţască căte zăci stănjăni în lăţime de tot gospodarul.

În cè al 2-le uliţă căti şapte stănjăni şi la mahală căte cinci stănjăni; pentru care loc, precum urmează a rămănè de večnică propietă, să plătească în folosul casăi obşteşti a oraşului cei întăi căte doi galbeni, cei al doilea căte un galbăn şi cei al trielea căte pol galbăn de un stănjăn odată pentru totdeauna, atuncea cănd ar ceri şi ar luoa locul în stăpănire, fiind aceşti propietari datori asăminea pentru totdeauna a face şi a ţinè pavè cu însuş a lor mijloace în giumătate din latul uliţii în dreptul stănjinilor fieştecui, în bună şi sigură stare, cu pardosire, şi nu

mai tărziu decăt în cursul a trii ani dela luoarea locului în stăpănire să facă mai întăi paveaoa și apoi să zidească și binà, nu de lemn, ci de piatră și cărămidă acoperită cu oale, cu un rănd sau cu doî, precum s'ar îndemăna după planu arhitectului orașului, iar, cănd cineva ar ceri și îndoit loc, cu înplinirea îndatoririlor de mai sus, i să va da.

B. Pentru înpărțirea acestui loc după înnadins plan să va îndeletnici Comisiia mai sus pomenită, mai întăiu a diosăbì locu îndăstulător pentru zidirile trebuitoare publicului, precum: patru pieți cvadrate sau rătunde în deosăbite locuri în mărime potrivită, locu de școală, doă cazarmie pentru miliție, de biserică catedrală, de grădină obștească, altile de asăminea neapărate oriunde s'ar găsì de cuviință după cerirea planului, dăndu-să acestora protimisis ca obștești trebuitoare și, întru înpărțirea locurilor după cererile ce ar priimi pomozuind și stălpind locurile, să-i recomanduiască pe ahotnici la Eforie spre a da acole banii proforali, și a priimì documente de vecnică propietate în cuprinderea condițiilor de mai sus arătate la litera A, să fie cu luare aminte ca primitorii locurilor să urmeză negreșit condițiilor, adică a-și face binalile sigure și nič cum de lemn, a-și pardosi fieștecare după analog partea sa de uliță pe giumătate din lățimea ei, fiindcă pe cealaltă giumătate urmează a o pardosi acei din prejmă propietari, și păr în trii ani, precum s'au zis, a împodobi locul curat și cu zidire, fără a fi îngăduit a întărziè piste acest soroc, care să aducă Comisiei nevoe să dè locul la alț ahotnici spre înpodobirea orașului, și acel d'intăi să rămăe păgubaș de banii ce ar da.

C. Orașul vechiu, așa precum să găsăști în neregulată poziție și cu ulițăle strămti, să fie din partea Casii a rămânè o stăruitoare priveghere că, la întămplare de prefacire sau facire din nou a acareturilor vechi, să să lasă ulițile în mai dreaptă linie și în lărgime asemine păr la cinci stănjăni, neîngăduindu-să mai mult a să face zidiri nestatornici și de lemn, care sănt primejdioasă tărgului, iar pardosirea lor să va urma potrivit cu cerirea a însuș Obștiei prin privel[eghi]ul (?) de reprezentarisire noă de d-l Logofăt din Lăuntru cu anaforaoa supt No. 17 din 14 Săptemvrie, scrisă din Gălați. Din capitalul închipuit a să adunà dela toți de obștie lăcuitori, adică: măna 1-iu căte zăce lei, măna al doilea căte șapte pol lei, al 3-le căte cinci lei și al 4-le căte doi pol lei pe stănjănul de fațadă ogrăzilor, a casilor și a dughenilor, asăminea și dela plutile de cherestè, coborîtoare pe Siret, care, potrivit cu obșteasca jalbă din 1834, Iunie, a lăcuinții Gălaților, între care și neguțitorii acestui mătah, au făcut cerere a fi măntuiți de nedreapta luoare de căte 5 lei de plută la Vădenii Țării-Romănești, pre vechiul obicei turcesc, de care prin a noastră mijlocire și stăruire au rămas scăpaț de plata ce li să luoa păr acum, să lasă slobodă voe obștiei Gălaților a aduna și dela aceștiea aceia ce s'ar putea învoi în bani, natură ori piatră ce ar putè aduce pre plute spre păvăluirea uliților, precum prin jalbă să rostește, sau șarampoi spre facerea limanului, fără a fi pozvolită mai multă pardosire

de lemn, precum pără acum, iar în adunarea banilor va stărui sus pomenita commisie.

7-le. Pentru uşuraria tărgoveţilor de spre ţinerea uliţilor pămănteşti în cvartir, atât cinuri de ğos, cât şi ofiţări, să va face în locul Tărgului Nou cazarmie anume zidită, statornică şi acoperită cu oale, spre care pe lăngă suma propusă de obştie să va da agiutoriul trebuinčos întru îndeplinire din Vistierie.

8-le. Spre nelăţirea mai mult şi în acest oraş a Jidovilor, care sint de supărare şi struncinarea speculaţiei, să să rănduiască de dumnealui Logofătul din Lăuntru o comisie cercetătoare, care comisie lămurindu-i potrivit cu constrcţiile ce sănt întru ačasta, să nu fie îngăduiţi alţii decăt bancherii şi acei cu binale, meşteşug destoinic de schivernisit, iar la Tărgul Nou nici să să dei locuri de lăcuinţă altor Izrailteni decăt bangherilor în portŭ evropienescŭ.

9-le. Pentru înlesnirea corespondenţiei cu diosăbitele locuri înnăuntru şi afară din ţară să să aşăză în Gălaţ prin stăruirea d. Vel Vist. o ecspediţie regulată, prin care să să poată trimeti bani şi scrisori, mai ales la Ibrăila şi Reini, iar cheltuiala aceştii regularisiri să va acoperi cu plata de pe scrisori.

10-le. Pentru folosirea locurilor sau a producturilor de negoţ ce după înpregiurarea vremilor s'ar socoti a le să opri vremelniceşte ecsportaţiia, să să facă cunoscut obşteşte de d, Vel Vist. totdeauna cu şase luni mai înnainte de oprire, spre regularisire.

11-le. Pentru mai multă deschidere a negoţului să să statorničască căte cinci iarmaroace pe an, însă:

1. la 2 Fevruarie pentru sărbătoarea Strateniei,
1. la 25 Martie pentru S. Blagoveştenie,
1. la 21 Maiu de Sfăntul Constantin,
1. la 6 Avgust de Probajăni,
1. la 14 Octomvrie de Vinere Mare,

care lăsăndu-se a prelungi căte optu zile negreşit dela zioa ară tată încheerii adunării, cu slobozănie să vie de oriunde orice feliuri de producturi, manufacturi şi vite de vănzare, precum speculanţ spre feluri de alcătuiri.

Acestea întocmai după obşteasca cerire ce în multe rănduri lăcuinţa de toată starea a portului ne-au făcut, spre o vie dovadă a părinteştii noastre răvne şi dorinţi, întru obşteasca fericire şi întru nădejdie că, şi din parte-le, folosiţi de dreptăţile ce părinteşte li să hărăzăsc şi li să statornicesc prin acest al nostru domnescu hrisov, vor dezvăli toate mijloacile unui lucrător negoţ, pără cănd prin ačastă o concurenţie şi a Casii neguţătoreşti încredinţare de folosurile speculaţiilor ce ar face cu acest port şi de înlesnirile ce ar avia cănd s'ar statornici cu lăcuinţă şi case de negoţ, că vor afla în toată vremea cuvenitul ajutor i ocrotire, bucurăndu-să de obşteştile dreptăţi hărăzite acestui oraş şi port,

Drept aceia poroncim a să și puni în lucraria dispozițiile cuprinsă în acest hrisov spre întocmai urmare.

Scrisu-s'au hrisovul acesta la anul 1836, luna Octomvrie 1, în orașul Galații, în al treilia anu dela suirea noastră pre Scaunul Domniei.

(Iscălitură.)
(Pecete ovală, cu chinovar.)
Iordachi Cant. Vel Logt. procelnom.
Șef secției Mih. N . . . ler Cămr.

II

Actul, tot în posesiunea mea, scris pe două foi dintr'o lungă hârtie imitând pergamentul, în frunte cu meșteșugitul monogram aurit al lui Mihai Sturza, care răspinge pretențiile epitropiei Sfântului Spiridon asupra unor terenuri ocupate de orășenii din Galați — Domnul gândindu-se la și proprietățile sale, Brateșul și Bădălanul, unde se trecuse ceva și asupra Mitropoliei —, are marea însemnătate că reproduce cuprinsul dovezilor în scris prezentate de cele două părți, mergând îndărăt până la jumătatea secolului al XVIII-lea, privilegii domnești: acela, dela Constantin Racoviță, care înzestrează marea sa fundație de spital la Iași, în 1757 (1-iu Ianuarie), altul din 24 Iunie al aceluiaș an și cel dela 1759, 21 Maiu, supt Scarlat Ghica, precum și o serie de zapise private, de cel mai mare interes.

În vremea mai veche, dar și până pe la 1830, se întâlnesc, afară de un Turc sau Armean, Docuzluoglu, — de al cărui loc se vorbește, pe lângă alte indicații topografice: Vadul Ungurului, Vadul Sf. Nicolae, gârla Răpedea, de pe hotar, Scursura, apa «Cântă-Broasca» —, numai Români, ca acei din secolul al XVII-lea, pe cari ni i-a păstrat un document fragmentar [1]). Astfel Ioniță Lucaciu, Cerceloaia, Stana baba Cuzicului, Petca Marandei, Constantin Gherman, Călina lui Constantin Toader, Toader sin Finiche, Sorica lui Albu, Albuleasa, Costin Ghicinan, Ilie Eșanu, Costin cizmarul, Stavrì, fiul lui Ion starostele, Hagi Necula, Șărbănachi bulucbașa, Diicu Rufă, Săcară, Gheorghe Șișman, Ion

[1]) Iorga, *Studii și Documente*, XVI, pp. 224—5.

Constantin, Hagi Flore Gheorghiu, Maria Costăchioaia, Gheorghe Popa Ioan, Ivanciu Rusu, negustorii Manea, Gheorghe, Constantin, bacalii, Frangole şi Ştefan, starostele Alexa, Gheorghe Manoil bacalbaşa şi fiul Necula, apoi câte un polcovnic ca Tănase, un jignicer, ca un Costea Vasiliu, un şătrar, ca Ioniţă, un căpitan, Ivanciu Popa, un « marangoz » sau dulgher, Ion sin Cârste, un Iane a Tăbăcăriţei. Rari Greci: un Gheorghe Grecul Moraitul, un Anagnoste Axentopol, iar, pe la 1830 numai, Hristodor Dimopol, Panait Condopol, Gavril Panicopol, Arghiropol. Alţi străini în legătură cu proprietatea nu sânt. Ştim de aiurea că elementul dalmatin, aflător în Brăila, abià se găseşte la Galaţi, al cărui caracter românesc s'a păstrat până adânc în secolul al XIX-lea, până în vremea când, adecă, toată vitalitatea moldovenească a fost absorbită de funcţionarism şi politică.

[Monograma domnească, cu aur.] Domnescul nostru Divan prin anaforaoa din 21 Fevruar anul următoriu 1841, cu No. 69, au adus la ştiinţa Domniei Noastre că, între epitropia mănăstirii Sfântul Spiridon de aicea din Iaşi, propietară locurilor din şchelă Galaţii, şi între opştiia târgului Galaţii urmând pricină de giudecată după pretenţiia epitropii pentru înpresurare ce s'ar faci locurilor monastirii de către târgoveţi, la trecutul an 1838, dumnealui Logofătul Iordachi Catargiu, fostul atuncea epitrop a mănăstirii Sfântului Spiridon, prin adresul către ğudecătoriia de Covurluiu, au făcut cunoscut că unii dinŭ cuprinzătorii locurilor din şchelea Galaţii, proprietà a monastirii, după ştiinţa ce au luoat, ar vroi a trage asupra-ş dreptăţi de propietatea locului, fără a să sprijini de începătoare dovezi, ci numai de la sine. în vreme când gheneralnicul spital are temelnice şi nestrămutate documenturi arătătoare fireştilor semni de hotară a propietăţii sale, poftind pe giudecătorie ca pe temeiul hrisovului ce este întăritor danii să statornicească stăpânirea monastirii pe hotarăle propietăţii sale, fiindcă acum mai vârtos, după a noastră punire la cale, urmează a să vinde de veci aceste locuri din şchele şi, pentru a nu să prelungi mai mult şi a luoa sfârşit pricina în cuprinderea Organicescului Reglement, însuş prezădentul să margă la starea locului, spre punere în lucrare, precum să va găsi de cuviinţă. După priimirea căruia adres acea giudecătorie pe de o parte au făcut lucrările cu chiemari feţelor prigonitoare în aci *(sic)* cercetare, iar, pe de altă parte, întorcând a sa luoare aminte dacă soiul cererii epitropiei ar aplecarisi la proţesuri de înpresurări, au văzut că monastirea în termenul publicarisirii pentru opşteştele hotărîri au dat jalobă că moşiia Spiridoniei ar pătimi înpresurare de spre moşiile Badalanul şi Brateşul, iar, de spre moşiele

târgului, despre care acum urmează cerirea epitropiei, nu să vedi reclamații, prin raportul din 10 Octomv. anului 1838, cu No. 4739, au cerut dezlegare de la Logofețiia Dreptății dacă reclamațiia epitropii să aplicarisește la soiul proțesului de înpresurări de moșie, și nu de loc, precum hrisovul își are glăsuire, și de feliul cu care esti pornită reclamațiia, căci, la cazul d'intâiu, nefiind în vreme pornită reclamațiia, să socotește paragrafisită. Asupra căriia Logofețiia, prin podpisaniia din 10 Noemv. aceluiași an, cu No. 9234, au pus în videre ğudecătoriei că, dacă binalile și locurile cuprinse de acei părîți de dumnealui Logofătul Catargiu sânt ca din locul orașului Galați, și dumnealui Logofătul ar vroi a dovedi că cu întinderea lor s'ar fi făcut înpresurare piste locul Sfântului Spiridon, înțălegându-să ca o gâlcevire de spre hotarul despărțitoriu între locul târgului și a Sfântului Spiridon, urmează a să luoa în priivire ca o gâlcevire de înpresurare și după urmare a să supune pravilii atingătoare de asemine, iar, dacă locurile cuprinse sânt netăgăduit dintr'acel dăruit Sfântului Spiridon și gâlcevirea urmează pentru întinderea bezmănarilor piste cuprinderea documenturilor lor sau pentru căci n'ar fi având nici cum documenturi de propietà, atuncea pripunerile se socotesc de fire a fi cercetate și hotărîte de giudecătorie, după puterea documenturilor ci vor avè prigonitorii. După priimirea căriia dezlegări aù Logofeții, acè giudecătorie, prin adres cu No. 5414, din 28 Noemv. 1838, au cerut dela epitropiia Sfântului Spiridon lămurite dovezi asupra propunerilor ci au făcut prin jalobă, care anume sânt fețile acele ce samavolnicește ș'ar fi clădit binale pe moșiia Sfântului Spiridon, după care să se poată înnainti lucrare, tot acastă epitropie, prin jaloba ce au dat Domniei Noastre, s'au tânguit că ğudecătoriia Ținutului Covurluiu, după jaloba lăcuitorilor gălățeni, o cheamă în înfățișare pentru lipsa ce ar suferi locul ce Domnul Costandin Mihail Cehan Racoviță anume și înnadins au osăbit vecnic pentru șchele, când prin hrisovul său au înzăstrat cu celalant locu spitalul opștescu, așăzat în monastirea Sfântului Spiridon, fără a să supune acesti dăruiri la vre o îndatorire și că, spitalul stăpânind fără nicio pășire locul lui dăruit, în sămnile și măsurile cuprinse la dăruitorul hrisov ci păstrează, să socotește strâmbătățită cu așa chemare. La care nimic altă nu avè a propune decât cuprinderea hrisovului pomenit, de pe care și copie au dat lăcuitorilor gălățăni, rugându-să în sfârșit ca să fie mântuită de așa chemare, în care de ar socoti de propietari pe jăluitorii târgoveți, legile i-ar chema să răspundă pentru neîngrijirea ce au avut de a nu să rașlui acel loc de mâncarea Dunării, dar jăluitorii, nefiind propietari locului schelii, nici dreptatea cererii pentru întregimia lui esti a pomeniților și nici spitalul datoriu a deplini lipsurile neprevăzutelor întâmplări. Pe care jalobă urmează a noastră rezoluție supt No. 4093, în cuprindere: « Logofețiia Dreptății. Să va opri lucrarea ğudecătorii și să va îndrepta jaloba acasta la Divanul domnesc spre a să face dezlegare pentru acè înnainte lucrare », iar Logofețiia, pe lângă otnoșăniia iai cu No. 13.842, au îndreptat-o Divanului

domnescŭ spre a să urma întocma după rezoluţiia noastră, tot odată făcând cunoscut Divanului că s'au scris şi ğudecătorii de Covurluiu ca să contenească cu luarea; din povodul căreia s'au şi cerut de la pomenita ğudecătorie della acestui proţes, în care dellă, după luare aminte ci s'au făcut, nevăzându-să lămurirea făcută, care esti locul acel de patruzăci stânjăni pretenderisit de târgoveţi şi care acel ce prin al doile dellă îl pretenderiseşte epitropiia şi în ce anumi loc şi mărime, cu întoarcerea dellilor înnapoi s'au scris ğudecătorii de Covurluiu ca să facă această lămurire, pe care să o predstavlisască Divanului, cu închipuire de hartă de starea locului, dacă o asemenea ar lipsi. De la care s'au priimit raport din 27 Iunie anului trecut 1840, supt No. 24.101, cuprinzătoru că, potrivit poruncii acestui Divan cu No. 2.017, păşind spre îndeplinirea ei, prezedentul acei ğudecătorii, după cum şi epitropiia, au cerut prin adresul din anul 1838, cu No. 32, faţă fiind vechilul Spiridoniei, Pitar Theodosie Armeanul, prezădentul eforiei şi vechilul comitetului moşâilor Domniei Noastre, dumnealui Sărdaru Theodor Anastasiu, şi ingineriul politii, au dat măsuri lucrurilor de pricină şi, închipuind hartă, precum s'au putut mai bine lămurì, o au prăstavlisit-o acestui Divan, înpreună cu dellile şi cu prescrierile următoare, că locul 1, pretenderisit de către târgoveţi de la Epitropie, în lăţime de patruzăci stânjăni, esti acel de la No. 1 până la No. 2, însămnat pe hartă, a căruia curmeziş, de şi nu să găsăşti astăzi în acele măsuri precum le cuprinde hrisovul, esti însemnat însă că stânjănii arătaţi pe hartă sânt gospod şi daniie cè adivărată. După hrisovul Domnului Costandin Mihail Cehan Vvod din 7265, Ghenar 1, să înţălegi a fi proşti, pentru că gospod nici într'o parte nu să înplinesc, şi că epitropiia din învechime ş'au urmat stăpânire iai tot în mărginirele de astăzi, iar locul al doile pretenderisit de către epitropie de la târgoveţi esti acel piste liniia trasă dela litera b şi păn la litera v spre târg, căruia s'au făcut iarăş măsuri pe curmeziş în patru ponturi, precum să arată pe hartă. Stăpânirea însă a epitropiei nu să dovedeşte şi acole să fi întins vre-odată piste această mărginire, îngrădită fiind mai ales şi cu semne fireşti: din ğos de spre Badalanŭ Gărla Răpede însemnată pe hartă şi cuprinsă prin hrisovul de dănuire, care nu poate fi alta, pentru că, de ar fi avut această altă numire, şi Răpede de era mai în ğos, trebuia Domnul dănuitori să cuprindă pe această mai întâi cu danie şi apoi să treacă către aceia, şi, de spre târg, unde îi urmează pretenţiia, scursura din susul magazalei Docuzluiului, care iarăş, precum pe hartă, asemine şi pe faţa pământului nu să vedi alta mai adivărată, lăsând a zice pentru magazà, asupra căriia ne mai cunoscându-să astăzi acè propietà a lui Docuzluolu, s'ar putè încăpè nedumerire, iar apoi de a să îndeplini suma cu stânjăni gospod, ori în care parte, precum s'au zis, esti cu neputinţă, pentru că trebue să cuprindă propietà streină de învechiţ ani şi nişte sămni fireşti însemnătoare ci trebue să le arăti dănuitoriul Domn că sânt pe locul Spiridoniei, nepotrivire însă trebue să fie din deosebiria măsurii politiei atunce şi

a locului mâncat de cătră ape din vreme în vreme, care grănițuesc trupul aceștii moșii. După priimirea căruia raport a pomenitei ğudecătorii făcându-să leğuitele chemări fețelor prigonitoare și după îndestulă perepiscă urmată la 2 Ghenar anului următoriu s'au luoat pricina în tratație întru stăruirea de față în presustvie a dumisale Vistiernicul Alecu Sturza, epitropul monastirii Sfântului Spiridon, precum și a opștii târgului prin formalnic vechil din partea lor, neguțitoriul Anagnosti Alxentiadi, cercetându-să ačastă pricină, s'au găsit mai întâi hrisovul Domnului Ioan Theodor Vvod din 7267, Mai 21, înfățoșat de epitropiia, cuprinzători acesta altor doă hrisoave de la Domnii Costandin Racoviță și Scarlat Grigorii Ghica, prin care să arată că au miluit pe monastire cu tot locul domnescu ce esti la târgul Galaților, după hotărâtura ce s'au făcut acelui locŭ, a căruia hotar să începe din sus, de la malul Dunării, la schele, din cursura ce esti din susul magazali Cocuzluiului *(sic)*, malul Dunării în ğos păn în Gârla Răpede, ci esti hotar țării Moldaviei, în sumă de una mie patru sute optzăci stânjăni, și stânjănŭ de opt palme domnești, și de acole pe malul Răpedii spre ameazănoapte, în lungul locului, păn unde să începi Răpida, adică păn în Brateș, una mie patru sute stânjăni; de acolo tot alăturea cu Bratișu spre apus pă supt mal, la Vadul Ungurului, una mie trei sute doăzăci stânjăni; de acolo pe supt mal asupra Galaților, în lungul locului până în gura scursurii la Dunăre, unde esti magaziia Docuzluiului, doă mii o sută doăzăci stânjăni. Care locŭ s'au închiet înprejur cu ačastă măsură. În priivirea căruia hrisov și a hărții cu starea locului înfățoșat tot de epitropie, precum, nu mai puțân, și a reclamații epitropii, făcută la 1831, Avgust 3, văzindu-să că epitropiia nu să tânguește de înpresurare numai de spre târgoveți, ci și de spre moșiia Badalanul și Brateșul, aflătoare astăzi în propietatoa Domniiai Noastre, apoi, spre a nu să face vre o lovire propietății noastre, prin practicaoa atunce închiată s'au hotărît să se facă cunoscut vechilului nostru, spre a-ș aduce documenturile îngrăditoare mărgenirii hotarului Bădălanul și Bratișul, precum și epitropiia, ca să-ș aducă iarăș dovezile atingătoare de înpresurarea pripusă, ca prin cercetare să se înnaintească lucrare. Potrivit căriia închieri s'au făcut cunoscut atât vechilului Domniei Noastre, cât și epitropii Sfântului Spiridon, spre a să înfățușà la acel Divan cu toate documenturile și la 22, tot Ghenar, anului următoriu, s'au luoat în de iznoavă tratație ačastră *(sic)* pricină, întru stăruire de față în presustvie a dumisale Caminar Iancu Stamati, formalnic vechil din partea epitropiei, precum și a opștiei târgului, prin formalnic vechil din partea lor, neguțitoriul Anagnosti Alxentiiadi, față fiind și dumnealui Banul Enachi Stamate, vechilul Domniei Noastre, care după închierea din 2 Ghenar s'au chiemat a fi de față la tratație, spre a nu să face vre o lovire dreptăților noastre la hotărîrea ce s'ar da în pretențiia epitropiei, sprijinită pe hrisoavele ce înfățoșază de la Domnii Costandin Mihai Cehan Racoviță i Scărlat Grigorie Ghica și Ioan Theodor Calimah, din anii 7265, Ghenar 1, 7265, Iunii 24,

şi 7267, Maiu 21. Pe temeiul cărora hrisoave pretenderiseşti epitropiia a i să înființa locul monastiri, în sumă de una mie patru sute obptzăci stânjăni gospod în curmeziș pe malul Dunării, față fiind şi dumnealui dragomanul cinstitei chesaro-crăeştii Aghenții, protector unora din târgoveți, supuși austriicești, și, cerându-să mai întâi dela vechilul epitropiei dovezile ci are în pricină, cu opis iscălit au înfățoșat următoarele: 1. 7265, Ghenar 1, hrisov gospod a Domnului Costandin Mihai Cehan Vvod, prin care, pe lângă alte miluiri ci au făcut la spitalul Sfântului Spiridon din Eși, i-au dănuit și tot locul domnescŭ ci esti în târgul Galații, după hotărîre ce i s'au și făcut acelui locŭ, începând hotarul acelui locŭ din sus, la malul Dunării, la schele, din scursura ce esti din susul magazalii Docuzluiului, malul Dunării în ğos pân în gârla Răpedii, ci este hotar țării Moldavii, stânjăni una mie patru sute optzăci, și stânjănul de opt palme, de acolò pe malul Răpedei spre meazănoapte în lungul locului, pănă unde să începe Răpide, adică păr în Bratiș, stânjăni una mie patru sute, de acolò tot alăturea cu Bratișul spre Apus păn supt mal, la Vadul Ungurului, stânjăni una mie trei sute doăzăci, de acolò pe supt mal asupra Galaților, în lungul locului, păn în gura Scursurii la Dunăre, unde este magaziia Ducozluolui *(sic)*, stânjăni doă mii o sută doăzăci, care locŭ cu acăstă măsură s'au închiet înpreğur, și pre acest locŭ în curmeziș, la schele pe malulŭ Dunării sânt în frunte magazii de spre apa Dunării, care cuprinde locŭ stânjăni doă sute, şi din magazie păr în apa Dunării este locŭ deșărt, pentru trebuința schelii, stânjăni patruzăci, iar din dosul magazalilor sânt case cu oameni, doă mahalale, din cuprinderea acestui să înțelegi că stânjăn cu care s'au măsurat locu au fost stânjănŭ prost, iar nu domnescŭ, căč trebuia să zică stânjănŭ domnescŭ, iar nu numai stânjăn de opt palme. — 2. la 7266, Iunie 22, hrisov gospod a Domnului Scărlat Grigorie Ghica Vvod., prin care întărește daniia mai sus numitului Domnŭ Mihai Racoviță pe locul însămnat prin acel hrisov cu diosebire, însă acest hrisov pomenindu-să măsura stânjănilor cu stânjăn domnesc. — 3-le. 7267, Mai 21, asămine hrisov gospod a Domnului Ioan Theodor Vvod., întăritori amânduror hrisoavelor de daniia de mai sus, prin care iarăş să pomineşte că măsurătoare locului s'au făcut cu stânjăni de opt palme domneşti. — Iar vechilul neguțitorilor târgoveți cu aseminea opis iscălit au înfățișat următoarele: 1º. 7265, Mart 6, copie încredințată de pe hotarnica lui Ioan Marin Vornic de Poartă, cuprinzătoare că, din porunca Domnului Ioan Scarlat Ghica Vvod., rânduit fiind ca să hotărască un locu de casă din târgul Galații, a lui Ioniță Lucaciu, care esti supt deal şi să hotărăște pe din sus cu locul Cerceloaei, pe din ğos cu locul Stanei baba Cuzicului, pe la deal cu locul Petcăi a Marandei şi pe la vali cu locul gospod, adică cu gârla numită Broștii, arătându-să prin ea și măsura ci au făcut acelui locŭ cu stânjănu de opt palme. — 2-le. 1787, Iulie 26, copie încredințată de pe zapisul lui Mane bacal şi Costandin Gherman, prin care vând lui Ghiorghe Grecul Moraitu

o casă cu locul ei din târgul Galații. — 3-le. 1787, Iulie 26, copie încredințată de pe zapisul lui Ghiorghe Manoil și Mane băcalŭ, prin care vând o casă cu locul iei lui Costandin Gherman din târgul Galați. — 4-le. 1781, Mart 10, mărturie a câțva negutitori târgoveți din Galați, cuprinzătoare de cercetarea ce au făcut din poronca isprăvniciei, pentru un locŭ a lui Frangole și a lui Ștefan și că, măsurându-l în curmeziș cu cot domnescŭ, au găsit doăzăci și șapte coți, iar lungul, din zarea dealului pănă unde cântă broasca. — 5-le. 1783, Avgust 9, zapisul Călinii, soția lui Costandin sân Toader, prin care vinde nepotului iai Toader sân Ioan Finiche un locu de casă ci i-au rămas de la răposatul soțul iai Costandin, în vale alăturea cu partea locului nepotului iai Toader sin Ioan Finiche, care este hotărît denpreună cu a nepotului ei Toader în preț drept șaizăci și cinci lei. — 6-le. 1784, Noemv. 26, doă copii încredințate de pe doă zapise: unul a Soricăi, soțiia lui Albu din Galați, cătră fiiul iai Costin Ghierman și altul lui Costin Ghierman cătră Sorica, pentru o dugheană cu pivniță ce esti de spre Topucciu, ce au luoat-o în tovărășie drept șasă suti lei, precum și altă dughiană cu pivniță ce să răzășăște cu Ilie Eșanŭ drept trei sute lei. — 7⁰. 1785, Avgust 20. Zapisul lui Stavri sin Ioan starosti, prin care au vândut lui Mane bacal i lui Ghiorghie Grecu Moraitu i lui Costin cizmariu o casă cu locul ei din Galaț în preț de una mie cinci sute lei. — 8-le. 1797, Fevruar 12, copie încredințată de pe carte părcălăbiei de Galaț, cuprinzătoare de ğudecata ci au avut Eni fičor Soricăi Albulesii cu Hagi Neculae pentru un locu de dugheană din Galaț, prin care să dă dreptate fičorului Albulesii să-ș tragă partea din acel locŭ, adică trei coț și o a patra parte. — 9-le. 1797, Octomv. 26, mărturiiea rânduiților de părcălăbie, cuprinzătoare de cercetarea ce au făcut locurilor din Galați a mortului Șărbănachi bolucbașa și cu locul ce s'au dovedit că au fost a lui Șărbănachi, a căruia față esti de spre Răsărit pănă în drum, de spre apus pănă în mal, de spre meazăzi să răzășăști cu locul lui Chiper, iar de spre meazănoapte cu locul Diicului Rufă și a lui Săcară, s'au ales și s'au stălpit cu petreli hotară de giur înpreğur, arătându-să pe hotarnică și cotul cu care s'au măsurat, că ar fi de trei palme. — 10. 1798, Iulie 24, copie încredințată de pe zapisul Suricăi, soțiia Albului, pin care vinde un locŭ din schelea Galații lui Ghiorghie Manoil bacalbașa. — 11. 1801, Ghenar 24, carte gospod a Domnului Costandin Ipsilant Voevod, cătră părcălabii de Galați, poroncitoare ca să cerceteze și să hotărască locul polcovnicului Tanasă, din locul ci ar fi având în Galaț înpreună cu Ghiorghi și Costin bacalu. — 12. 1801, Mart 10, țidula părcălăbiei cătră jăgnicer Costea Vasiliu i Ghiorghie Șișman i șătrar Ioniță și starostele Alexa ca să urmeze cercetare după cuprinderea cărții gospod de mai sus, cu răspunsul rânduiților în dos, de cercetarea și alegire ci au făcut locului polcovnicului Tănasă. — 13. 1801, Iulie 10, copie încredințată de pe zapisul lui Ioan Costandin prin care vinde un locŭ din schelea Galații lui Ghiorghi Emanoil. —

14. 1802, Iulie 15, copie încredinţată de pe cartea părcălăbiei de Galaţ, cuprinzătoare de ğudecata urmată între Necola sân Ghiorghi bacalbaşa şi Nicola Anastasiu plăcintaru pentru o dughiană plăcintărie ci esti în vale la schele, prin care să dă dreptate lui Nicola Ghiorghi să stăpănească dughiana. — 15. 1805, Mart 12, copie încredinţată de pe mărturiia polcovnicului Tănasă ci dă Suricăi Albulesei, din partea iai, de cheltuială la înpărţala locului ar fi şasăzăci şi şapte lei. — 16. 1806, Dechmv. 3, ţidula părcălăbiei cătră Alexa starostile de neguţitori ca să se cerceteze pentru un drumuşor ci esti pe lângă magazaoa lui Hagi Flore Ghiorghiu, pe care un Cuibar pascar în tărie vroeşte a-l închide, cu răspunsul rânduitului de cercetarea ce au făcut. — 17. 1813, Avgust 23, copie încredinţată de pe cartea părcălăbiei de Galaţ, cuprinzătoare de giudecata ci au avut Ivanču Popa Căpitan cu Necolai fičor lui Ghiorghie bacalbaşa, pentru răscumpărarea unui locŭ, prin care să dă rămas pe Ivanciu la pretenţiia ci au pornit pentru protimisis de răscumpărare. — 18. 1813, Septemv. 8, copie încredinţată de pi jaloba lui Ghiorghi bacalbaşa cătră Domn cu poruncă gospod cătră părcălăbia de Galaţ ca să cercetezi pricina ce are cu Ivanču Popa pentru răscumpărarea unui locŭ din Galaţ. — 19. Fără velet, copie încredinţată de pe zapisul Marii Costăchioae, cuprinzătoriu de înpărţala ce au făcut cu Sofiica unui locŭ ce au în Galaţ, adică trei coţ şi un čfert au luoat Mariia şi trei coţ şi un čfert Sofiica. — 20. 1813, Octov. 7, copie încredinţată de pe cartea Divanului cuprinzătoare de ğudecata ce au avut Ivanču Popa Căpitan cu Ghiorghi bacalbaşa pentru răscumpărarea unor locuri din Galaţ, prin care să hotărăşte că Ghiorghi bacalbaşa în puterea zapiselor de cumpărătură să aibă a-ş stăpăni aceli doă locuri ca pe a sale drepti fără mai multă supărare de spre Ivanču Popa. — 21. 1814, Febr. 10, copie încredinţată de pe zapisul lui Ghiorghi Emanoil bacalbaşa, prin care vinde locul său de la schelea Galaţii lui Gheorghie Popa Ioan în preţ de şapte mii cinci sute lei. — 22. 1814, Noemvrii 13, copie încredinţată de pe înscrisul lui Hagi Flore Ghiorghiu şi Costandin Petru, megieş cu locul lui Ghiorghie Emanoil, prin care îi dau voe a vinde cui va vroi. — 23. 1814, Avgust 5, copie încredinţată de pe înscrisul lui Necolai Ghiorghie, prin care să îndatoreşte a-i triimeti dela Eşi adevărata scrisoare de vânzarea locului lui Ghiorghie Popa Ioan, fiindcă banii, preţul vânzării, i-au priimit. — 24. 1830, Iulie 13, ţidula părcălăbiei de Galaţ cătră telalbaşa de acolò, ca să strige la mezat un locŭ dinŭ Galaţ a mortului Costandin Gălăţan, la schela pe care esti şi magazà, în dosul căruia urmează întăritura părcălăbiei cu preţul cel mai de pe urmă, de cincisprezăci mii treizăci lei l-au dat neguţitorul Hristodor Dimopolu, asupra căruia s'au făcut şi hareč. — 25. 1834, Ghenar 8, întăritura ğudecătorii de Covurluiu a locului cumpărat prin mezat de neguţitoriul Anagnosti Alxentiadi de la Alexandra Stămătoae în preţ de cinci sute cincizăci lei. — 26. 1838, Avgust 12, întăritura Eforii orăşăneşti din Galaţ, pentru locul ci au dat cu filotimire lui Panaite

Condupolo în folosul veniturilor Eforii, care locŭ esti la gura Vadului Sfântului Necolai, supt mal, în dreptul caselor lui Arghiropolo, învecinat de spre amiazăzi cu Eni a Tăbăcăriței și de spre Răsărit cu moșiia Sfântului Spiridon, păn în gârla Cântă Broasca, iar de spre apus cu șoșaoa ci să face acolò spre poștă și de spre meazănoapte cu Ivančŭ Rusŭ Sâtariu. — 27. 1837, Noevr. 10, zapisul lui Dimitrie Nicolau, încredințat de ğudecătoriia de Covurluiu, prin care vinde dumisali Malagmatiechi Ieronios, soțiia dumisale Anagnosti Afcsentiiadi, o parte din ograda casii sale în preț de o mie șapte sute lei. — 28. 1839, Maiu 22, mărturie a cățva neguțitori din Galați că locul lui Ioan sin Crăste dulgheriu sau maraghiozŭ esti drept a lui de clironomie. — 29. 1839, Mai 25, copie încredințată de pe raportul comisarului cătră Eforie de Galați că, cercetând pentru locul lui Ion sin Crăste, s'au găsit drept a lui de clironomie. — 30. 1839, Maiu 26, zapisul lui Ion sân Crăste maranghiozŭ, prin care vinde neguțitoriului Gavril Panicupolo un loc ci are în Galaț, în mahalaoa din vale moșâi Vatra Târgului, ci au rămas clironomie de la părintele său Hrăste, în preț de una mie patru sute lei, încredințat fiind zapisul și de giudecătoriia de Covurluiu. — S'au cetit și răplicile date de vechilul opștiei târgului Galați, sprijinitoare dreptăților ci au. — În priivirea cărora și a hărții de starea locului, înfățoșată de vechilul epitropiei, Divanul, după cu amănuntul cercetare ci au făcut înprejurărilor aceștii pricini, au venit în lămurire că epitropiia Sfântului Spiridon nu are niciun cuvânt de dreptati a cere mai multă întindere a locului său ci are în Galaț, cu aceiaș închipuire, că adică nu ar stăpâni deplin suma de una mie patru sute optzăč stânjăni, cuprinși prin hrisoave, pentru că acest locŭ după însuși hrisoavele ce înfățoșază iaste mărginit între doă firești semne vechi și nestrămutate, adică scursura ci esti din susul magazalii Docuzliului și Gărla Răpide, rostind anume cel întâi și mai vechiu hrisov, al Domnului Cehan Racoviță, din 7265, că hotarul acelui loc a epitropiei să începi din sus, la malul Dunării, la schele din scursura ci este din susul magazali Docuzluului, malul Dunării în ğos păn în Gârla Răpide, ci esti hotar țării Moldavii, păn în care ačastă Gârlă Repede, sămn firesc și hotar nestrămutat, despărțitoriu locului monastirii de cătră moșiia Badalanul, își și urmează stăpânire monastiria păn' astăzi, neavând nici un cuvânt a trece piste ačastă gârlă statornicită prin însuși hrisoavele ci înfățoșază, înpreğurare după care cu totul cade propunirea ce face epitropiia de a i să înființa locul monastirii în suma arătată de una mie patru sute optzăci stânjăni gospod la malul Dunării, după harta ce înfățoșază, care, nefiind făcută de inginer a Statului, nu i s'au putut priimi de ğudecată, pentru că, lasă că hrisovul [lui] Racoviță arată numai stânjăni, care nu să socotesc decât proști, și prin cele din urmă, a Domnilor Ghica și Theodor Calimah, întăritoare acelui, să zice: domnești, având ačastă adăogire la numirea stânjănilor, dar și după ispita prin măsoriștea ci s'au făcut pe harta epitropiei nici cu stînjăn domnesc, nici cu stânjăn prost nu

să înplinește suma arătaţilor stânjăni, cuprinși prin hrisoave ca să poată încăpè la fața pământului cuprins și statornicit în arătatele doă semni, scursura din susul magazalii Docuzluului și Gârla Repede, precum iale sânt însămnati pe harta monastirii. Apoi, la așa întâmplare cunoscându-să că stânjănii sânt proști și nici cum domnești și iarăș neputându-să lămuri cu ce palmă s'ar fi măsurat atunce, s'au luoat de temeiu nestrămutat semnele firești cuprinse prin acesti documenturi, neputându-i rămânè mai mult cuvânt monastirii a cere sumă de stânjăni după închipuire ce-ș face pe harta iei, ci ğudecata Divanului statornicești semnele arătate, adecă Gârla Răpede, hotarul despărţitoriu de către moșiia Badalanul, propietà a Domniei Noastre, și scursura din susul magazalii Docuzluului, ci esti supt deal hotarul despărțitoriu de spre locurile târgoveților, după însuș rostirea hrisovului Domnului Cehan Racoviță, carele, cănd vine la al patrulea măsură, după ce ağunge, pă supt mal, la Vadul Ungurului, apoi zice: de acolo pe supt mal asupra Galaților, în lungul locului, păn în gura scursurii la Dunăre, unde esti magazaoa Docuzluului, neputând monastirea a trece cu locul său piste mal în locurile târgoveților cu întindere din acè scursură, păn în care își urmează stăpânirea și păn'astăzi. Pentru care Divanul hotărăşti ca monastirea să-ș mărginească stăpânirea locului său așa precum mai sus s'au arătat, adică de spre Badalan păn în Gârla Răpede și de spre târgoveții gălățăni păn în scursura ce esti supt mal, din susul magazalei Docuzluului, nelăsându-o nici cum dela acest locu a să întinde monastirea însuș hrisoavele ci înfățoșază epitropiia, cu căt mai vârtos că și din documenturile înfăţoșate de vechilul târgoveţilor să dovedește că locurile lor ce din în vechime le stăpânesc să întind pe coasta dealului acè de spre scursură păn supt mal, destulă dovadă și ačasta că ačastă scursură pomenită la hrisovul Domnului Cehan nu poate a fi mai sus decât tocmai supt mal, acolo adică unde și Comisiia de la starea locului au dovedit-o, rânduită ačasta de către Divan. Drept aceia Domniia Noastră, în temeiul legilor statornicite după noul așăzământ, prin acest hrisov cu a noastră iscălitură și pecete întărim hotărîrea mai sus prescrisă a Divanului domnesc spre večnică curmare a proțesului în temeiul artic. 364 din Organicescul Reglement, spre a să urmà întocmai stăpânirea Sfântului Spiridon a Divanului domnesc, atât de spre târgoveți, cât și de spre Bratiș, în hotarul căruia iasti cuprins și Bădălanul, și care acum au trecut în večnica propietà a Sfintii Mitropolii, urmând întru ačasta credința boerilor Domnii Noastre, mădulări a Divanului Domnescŭ, iscălit în anaforà: dumnealor Logofăt Costachi Balș, Vornic Iordachi Balș, Vornic Scărlat Miclescu, Vornic Lascarachi Cantacozin, Vornic Feodor Balș și a candidaților îndeplinitori complectului, dumnealor: Post. Manolachi Radu și Post. Dimitrie Bran. Pentru care poroncim dumisali Vel Logofăt a Dreptății și cavaler Neculai Canta ca prin locul cuviinčos să aducă întru întocmai înplinire hotărîrea arătată. Scrisu-s'au hrisovul

acesta la Scaunul Domniei în orașul Eșii, în anul al șaptele a Domniei Noastre. Anul 1841, luna Mart 21 zile.

Io Mihai Sturza Vvd. (Pecetea cu roșu.) No. 57.
No. 189.
Balș (?) Vel Log. proč.
Și s'au dat (?) din Logofeția Dreptății.
D. Corne Vor. (?)

Și limba e interesantă. Și aici termenii de trecut în domeniul juridic abundă. Am făcut o culegere a lor: « Impricinații », « tânguitorii », « jăluitorii », « fețele » încep « gâlceava », « prigonirea », printr'o « jalobă », în care « pretenderisesc » — neologismul, trecut prin practica fanariotă, e mai vechiu — drepturile ce-și atribuie, sau se arată « strâmbătățiți ». Li se acordă « înfățoșarea » înaintea « Divanului ». După « stăruirea de față » a celor două părți se poate orândui o « ispită » pentru a se vedeà cum s'a « grănițuit », care e « mărgenirea », cum s'a făcut « măsoriștea », dacă nu e vreo « înpresurare », dacă s'a făcut vreo « dănuire ». Se vede « soiul », « firea » locului, cari sunt vecinii, cum se « răzășesc », dacă e vreun drept de « protimisis », se caută « osebirea », se urmărește « hotărîtura ». Cu această « înnainte lucrare », afacerea « înnaintește ». Se pot « chemà » cei ce se judecă; ei pot venì prin « încredințații » « vechili ». Se « pășește » către sfârșitul care e hotărîrea, « dezlegarea » prin care se « stinge » gâlceava. Uneori se anunță « hareciul ». Pentru a face o « dellă » « formalnică » se « paragrafisesc » « ponturile ». Actul se îndreaptă la « locul unde trebuie pentru « întocma împlinire ». Vechii termini fanarioți, ca « hartă », « politie », « filotimon », și unii turcești: « magază » « propietà » și « practicà », se mai amestecă, dar obraznice cuvinte rusești se îmbulzesc sub influența protectorilor. Pe lângă aceà « dellă » se zice curent: « otnoșenie », « samavolnicește », « norod », « perepiscă », « opis », « a predstavlisì ».

Direct sau prin rusește au străbătut însă expresii franceze: « prezedent », « tratație », « rezoluție », « adres », « propunere », « report », « comitet », « ingineriu », « reclemație », « documenturi ».

Aceeaș ambiguitate ca în atâtea alte domenii spre jumătatea veacului al XIX-lea.

III

Avem apoi un dosar din 1858 pentru primirea « rânduitului de Inalta Poartă pentru aducerea firmanului imperial coprinzători Constituții Principatelor ». Pârcălăbia dă, la 1 Octomvrie, această sarcină Sfatului Municipal.

Întrebat asupra condițiilor primirii, se capătă, la 2 ale lunii, dela guvernul din Iași, o telegramă pe care o reproducem întreagă, păstrându-i ciudata ortografie ca să se vadă cum se luptau pe atunci, siliți de telegraful austriac introdus pe vremea ocupației, bieții noștri chirilici cu o nouă ortografie latină:

Minïsteriul din Năuntru Sfatului orasienesc din Galaz.
La deppesciă Nro. 1760 sé réspunde ché potrivit cu îndatorire pe lînghé ché cvartire sé se dei massé sci tóte cele trebuitore personeĭ aducatorului înaltului firman sci a convezii facute în Paris pentru reorganisarea Principatelor chéci tot acu sau referat sci Consiliuluĭ Administrativ spre a da dislegare de unde sé se faché assemine cheltuĭalé adeche din Vistierie sau din casa acelui Sfat.

D. D. I. Pruncu

Nro. 22.556. 1858, Octomvrie 2.

Potrivit cu acest ordin se dă « casâerului » suma de zece galbeni pentru cheltuelile sosirii « Ex. Sali Afif-Efendi ». Iar Eforia, iscălind N. Duca, acordă alți 50 pentru acelaș scop delegatului, Sulgerul Pavel Alevra, numit de Secretarul Sfatului. Ministrul Secretar de Stat Iancu Cantacuzino își dă și el colaborarea, și avem un interesant răvaș de comandă al lui:

12 octobre.

Madame Ant. Tabanelli.

Veuillez avoir la complaisance de confier au porteur les vins qu'il croira convenable de prendre dans votre magazin et demain présentez-moi le compte, que je paierai immédiatement.

Votre serviteur,

Jean N. Cantacuzène.

Nu poate fi un înalt funcționar mai politicos decât atâta.

Fiecare din organele cârmuitoare căutà, firește, a trece cheltuiala asupra celuilalt.

Ministeriul din Năuntru, iscălind « ministru și cavaler Balș Logofăt », se adresează, la 11 Octomvrie, « Sfatului Municipal din Galați », cu această rezoluție, potrivit cu « deslegarea » Secretariatului de Stat: « di vreme ce asămine cheltuele s'au obicinuitŭ a să face totŭdiauna de Sfaturile Municipale, apoi și aciastă cheltuială ce este a să face cu aduceria firmanului să cuvine totŭ în sarcina Eforiilor ». Supravegherea plăților rămâne însă în seama pârcălăbiei, pârcălab fiind atunci N. Roset. Va participà și Eforia armenească.

Socoteala se va ridicà la 4.987 de lei, 28 de parale, « cursul Galații », Eforia cheltuind din aceștia 2.332 lei, 20 de parale.

Avem socotelile amănunțite ale sumelor date, afară de birjile angajate, și ele ni pot arătà care erau pe atunci mărfurile cerute la un banchet și prețurile curente la Galați:

71 de lei pentru douăsprezăci funturi lumânări de spermănțăt, căte 6 lei, 30 par. funtu.
24 dooă ocă dulceți.
13 două ocă unt de lemnu pentru lampe.
3,20 o sticlă de lampe.
35 una sută ocă mangalu.
10 cinzăci ouă.
10 la lăcătuș.
17,20 optu hulubi.
20 la trăsuri.
6 două ocă orezu.
2 chitri.
2 oțătu.
20 optu ocă carne.
6 grăsime.
15 una cutie sardele.
18 șasă pui.
12 garafi untelemn.
12 franzoale.
15 parmezan.
4 orzușor pentru supă.
42 trii ocă untu.
4 zarzavaturi.
8 una ocă lumânări.
9,34 patru ocă poamă.
6,16 patru ocă sare.
6,16 patru ocă mere.
15 două ocă zaharu.

19,8 trii ocă cigi.
2 oțătu.
5 cinci coți americă pentru ştersu farfuriile.
6 zăci alămăi.
5 zăci pîni pentru omu, ficior, bucătariu și rändașu.
138 pentru budinci.
92 doă calupuri de înghețată.
46 pi una ocă Cotnari şi una ocă făstăci glasè.

Deosebit, ca băcănie și vinuri, dela d-na Tabanelli, după a ei însemnare:

2 cutie de masere *(sic)* lei 40.
1 cutie sardele de acele mare, lei 35.
3 oche parmezan 90.
4 stecle șanpanie 120.
2 medoc 60.
4 bordò 120.
3 madere 75.
5 bordò 150.
4 ocă, 100 dramuri morun, ocă căte 5,20.
5 ocă carne, căte 2,20.
3 mușchi în 3 bucăți căte 2,20.
100 o sută de ouă, 17,20.
300 trii sute de raci, suta căte 3,8.
3 ocă grăsime, oca căte 7.
6 pui de găină, unul căte 2,15.
8 optu perechi porumbi, pereche căte 4.
3 ocă făină picluită, oca căte 2,20.
6 căpățini conopide, una căte 24.
2 ocă cartofi, oca căte 24.
3 ocă spanacu, oca căte 32.
4 legături de morcovi, legătura căte 32.
2 căpățăne de varză roșii, una căte 20.
Pentru pătrănjel, marariu și altul zarzavat s'au dat căte 8.
3 ocă meri domnești, oca căte 1,24.
1 ocă icri negri.
250 parmezan —.
275 saliam de Verona —.
1 ocă macaroni —.
2 butelci untu di lemnu paravans, una 5,20.
50 alămăi, suta 28.
1 căpățănă zaru de trii ocă și jumătate, oca 5,20.
2 ocă orezu, oca 3,8.
2 ocă strafidi, oca 10.
1 ocă caisă, oca 10.

10 funturi lumânări de spermanțete, funtu 6,20.
2 ocă lumănări di său, oca 8.
13 perechi franzeli, perechia 32.
2 păni di fabrica, una 1,14.
2 botelci de rachiu, una 10,20.
1 ocă migdale, 7,16.
1 ocă untu proaspătu, 8,2.

Furnisorii dau pentru alte « obiecte » chitanțe pe aceeaș foaie, iscălind fiecare la rând.

P. S. Katelion (?) ia 207 lei pentru « șasă butelci bordò și trii șampanie ce amŭ văndutŭ din dugeana mè », A. S. Stefanoschi 79,20 pentru « trii butelci rainvainŭ », Antonio Tabanelli 36 pentru « o butelcă licheorŭ », Gh. Dimitriu 40 pentru « una butelcă romŭ jemoaică *(sic)* cu prețŭ de 20 lei, precumŭ și unŭ funtŭ ciai rusăscŭ cu prețŭ de 20 lei », un altul 51,20 pentru « 14 ocă carni de vacă, picioari de vacă și două ocă grăsime », Iordachi Simion 30 pentru « franzoală și păini », T. Hethwig 57 pentru « moscosoponŭ, una ocă permezanŭ și galeti pentru ciai », V. Chirini 44 pentru « 2 ocă untŭ, căti 12 lei oca și 100 ouă », George N. Condocoury 217 « pentru marfă băcălie . . ., precumŭ 6 ocă zahar, căti 6½ lei oca, 2 ocă stafide fără sumburi, căti 8 lei oca, 10 funturi lumănări stearine, căti 6½ lei funtŭ, 1 ocă caffè martinică 12 lei, 1 ocă caisi 8 lei oca, 1 ocă migdali curățite 10 lei oca, 2 ocă orezŭ, căte 2½ lei oca, 2 ocă castani, căti 4 lei oca, 6 butelci undilemnŭ pravansŭ, căti 6 lei una, și ½ ocă icri negri, 18 lei », Simion Guovasŭ 51,20 pentru « 10 ocă carni de vițălŭ », Simion săn Toader « pentru cătŭ amŭ umblatŭ cu trăsura cu d-lui Slugerŭ P. Alivra, pentru cumpărarea și aducirea a mai multor obiecti », Todorachi băcal 46 pentru « 10 ocă carni de vacă și deosăbitŭ mușchiu de vacă, precumŭ și 2 ocă grăsime », acelaș Chirini 84 pentru « 100 ouă, 4 ocă untŭ și galeti », Iani (?) Metaxas 60 « pentru 50 ocă mangalŭ, peatră de cuțite, gheață i mirodenii », A. S. Stefanovits 183 pentru « unŭ pachetŭ ciocolată, 20 lei, una butelcă romu jemoaică 20 lei, una butelcă maraschì 25 lei, 2 butelci murături 20 lei, una butelcă brantŭ 28 lei, unŭ funtŭ ciai 20 lei și 50 dramuri ulei de morunŭ, căti 1 leu dramŭ », Bogdan Czakey 569, pentru « 26 butelci bordò, căti ½ # una, 4 butelci șampanie, căti 24 lei una,

și patru rainvainŭ, căti 26½ lei una», Iordachi Sămionŭ 55 pentru «franzeli și păini», tot Condocuri 144 pentru «4 ocă orezŭ, căti 2½ lei oca, 5 ocă zahar, căti 6½ lei oca, una ocă cafè chisată, 23 lei oca, 2 butelci undilemnŭ, căti 6 lei una, 100 alămăi, căti 10 par. una, una ocă icri negri, căti 36 lei oca, ½ ocă măslini verzi, 3 lei, și ½ ocă undilemn pentru lămpi, 2½ lei», Cunea Tănisescu 60 lei pentru «păsări și anumi pui și rață», Gligori Ioan 30 pentru «6 ocă cigă», T. Tudor Grădinaru 32 pentru «zarzavaturi», Nicolescu 16 pentru «două ocă lumănări de său», A. Weisselberg 34 pentru «trii cuțite și trii furculiți i o steclă pentru lampă», Gheorghe Dimitrache 45 pentru «4 ocă poamă, căti 3½ lei oca, 3 ocă meri, căte 3 lei oca, 3 ocă lapti dulci, căti 3 lei oca, și 8 ocă vinŭ de locŭ, căti 2 lei oca», Simion săn Toader (?) 46 pentru «adusul acestorŭ obiecti cu trăsura mè de birjă», tot Hollwig 66 pentru «una ocă permezanŭ, căti 24 lei oca, 2 ocă pandișpani 24 lei».

Urmează sumele plătite la comisari, la epistați, la «madama Anton Tabanelli», la «confetarul Iosef Elen pentru lucrurile de confetărie».

Știm și aceia că «Pașa» a fost găzduit «în casele d-lui colonelulu Sterieadi», iar masa i s'a dat la casa Negroponti.

Budincile, înghețata, fisticurile și castanele glacè veniau dela Joseph Eli sau Eles. Iar serviciul s'a făcut de Grecul Nicolaos Radysis, de numiții Vasile Spechianu, Costachi Vasiliu, Stavru Ovangiu și Neculai Simion.

IV

Un alt dosar privește răsunetul avut la Galați de moartea lui Alexandru Ioan I-iu, interesantă manifestare de recunoștință patriotică și de conștiință cetățenească.

La vestea neașteptată a morții, un număr mare de cetățeni, între cari și străini de origine, ca Nicolae Gavriloff, P. D. Iancoloff, Achille Bena, Const. Theodorovitz, P. Radovitz, iar unul din ei cu un adaus sentimental: «Vasile Ciohoreanu, cu inimă fierbinte și jalnic adevărat», cer să se ia de Comisia Interimară măsuri care să arăte ce simte orașul de care în special erà legat fostul Domn:

10 funturi lumânări de spermanțete, funtu 6,20.
2 ocă lumănări di său, oca 8.
13 perechi franzeli, perechia 32.
2 păni di fabrica, una 1,14.
2 botelci de rachiu, una 10,20.
1 ocă migdale, 7,16.
1 ocă untu proaspătu, 8,2.

Furnisorii dau pentru alte « obiecte » chitanțe pe aceeaș foaie, iscălind fiecare la rând.

P. S. Katelion (?) ia 207 lei pentru « șasă butelci bordò și trii șampanie ce amŭ văndutŭ din dugeana mè », A. S. Stefanoschi 79,20 pentru « trii butelci rainvainŭ », Antonio Tabanelli 36 pentru « o butelcă licheorŭ », Gh. Dimitriu 40 pentru « una butelcă romŭ jemoaică *(sic)* cu prețŭ de 20 lei, precumŭ și unŭ funtŭ ciai rusăscŭ cu prețŭ de 20 lei », un altul 51,20 pentru « 14 ocă carni de vacă, picioari de vacă și două ocă grăsime », Iordachi Simion 30 pentru « franzoală și păini », T. Hethwig 57 pentru « moscosoponŭ, una ocă permezanŭ și galeti pentru ciai », V. Chirini 44 pentru « 2 ocă untŭ, căti 12 lei oca și 100 ouă », George N. Condocoury 217 « pentru marfă băcălie . . ., precumŭ 6 ocă zahar, căti 6½ lei oca, 2 ocă stafide fără sumburi, căti 8 lei oca, 10 funturi lumănări stearine, căti 6½ lei funtŭ, 1 ocă caffè martinică 12 lei, 1 ocă caisi 8 lei oca, 1 ocă migdali curățite 10 lei oca, 2 ocă orezŭ, căte 2½ lei oca, 2 ocă castani, căti 4 lei oca, 6 butelci undilemnŭ pravansŭ, căti 6 lei una, și ½ ocă icri negri, 18 lei », Simion Guovasŭ 51,20 pentru « 10 ocă carni de vițălŭ », Simion săn Toader « pentru cătŭ amŭ umblatŭ cu trăsura cu d-lui Slugerŭ P. Alivra, pentru cumpărarea și aducirea a mai multor obiecti », Todorachi băcal 46 pentru « 10 ocă carni de vacă și deosăbitŭ mușchiu de vacă, precumŭ și 2 ocă grăsime », acelaș Chirini 84 pentru « 100 ouă, 4 ocă untŭ și galeti », Iani (?) Metaxas 60 « pentru 50 ocă mangalŭ, peatră de cuțite, gheață i mirodenii », A. S. Stefanovits 183 pentru « unŭ pachetŭ ciocolată, 20 lei, una butelcă romu jemoaică 20 lei, una butelcă maraschì 25 lei, 2 butelci murături 20 lei, una butelcă brantŭ 28 lei, unŭ funtŭ ciai 20 lei și 50 dramuri ulei de morunŭ, căti 1 leu dramŭ », Bogdan Czakey 569, pentru « 26 butelci bordò, căti ½ # una, 4 butelci șampanie, căti 24 lei una,

și patru rainvainŭ, căti 26½ lei una », Iordachi Sămionŭ 55 pentru « franzeli și păini », tot Condocuri 144 pentru « 4 ocă orezŭ, căti 2½ lei oca, 5 ocă zahar, căti 6½ lei oca, una ocă cafè chisată, 23 lei oca, 2 butelci undilemnŭ, căti 6 lei una, 100 alămăi, căti 10 par. una, una ocă icri negri, căti 36 lei oca, ½ ocă măslini verzi, 3 lei, și ½ ocă undilemn pentru lămpi, 2½ lei », Cunea Tănisescu 60 lei pentru « păsări și anumi pui și rață », Gligori Ioan 30 pentru « 6 ocă cigă », T. Tudor Grădinaru 32 pentru « zarzavaturi », Nicolescu 16 pentru « două ocă lumănări de său », A. Weisselberg 34 pentru « trii cuțite și trii furculiți i o steclă pentru lampă », Gheorghe Dimitrache 45 pentru « 4 ocă poamă, căti 3½ lei oca, 3 ocă meri, căte 3 lei oca, 3 ocă lapti dulci, căti 3 lei oca, și 8 ocă vinŭ de locŭ, căti 2 lei oca », Simion săn Toader (?) 46 pentru « adusul acestorŭ obiecti cu trăsura mè de birjă », tot Hollwig 66 pentru « una ocă permezanŭ, căti 24 lei oca, 2 ocă pandișpani 24 lei ».

Urmează sumele plătite la comisari, la epistați, la « madama Anton Tabanelli », la « confetarul Iosef Elen pentru lucrurile de confetărie ».

Știm și aceia că « Pașa » a fost găzduit « în casele d-lui colonelulu Sterieadi », iar masa i s'a dat la casa Negroponti.

Budincile, înghețata, fisticurile și castanele glacè veniau dela Joseph Eli sau Eles. Iar serviciul s'a făcut de Grecul Nicolaos Radysis, de numiții Vasile Spechianu, Costachi Vasiliu, Stavru Ovangiu și Neculai Simion.

IV

Un alt dosar privește răsunetul avut la Galați de moartea lui Alexandru Ioan I-iu, interesantă manifestare de recunoștință patriotică și de conștiință cetățenească.

La vestea neașteptată a morții, un număr mare de cetățeni, între cari și străini de origine, ca Nicolae Gavriloff, P. D. Iancoloff, Achille Bena, Const. Theodorovitz, P. Radovitz, iar unul din ei cu un adaus sentimental: « Vasile Ciohoreanu, cu inimă fierbinte și jalnic adevărat », cer să se ia de Comisia Interimară măsuri care să arăte ce simte orașul de care în special erà legat fostul Domn:

DIN GRIJILE ȘI GREUTĂȚILE UNEI DOMNII...

OPT SCRISORI ALE LUI GHEORGHE ȘTEFAN-VODĂ CĂTRĂ IOAN KEMÉNY

DE

ALEX. LĂPEDATU
MEMBRU AL ACADEMIEI ROMÂNE

Ședința dela 17 Octomvrie 1931

In bogata și prețioasa sa colecție de cărți și documente istorice, d-l Iuliu Marțian din Năsăud posedă și còpiile a opt scrisori ungurești, adresate de Gheorghe Ștefan-Vodă, Domnul Moldovei, lui Ioan Kemény, comandantul general al oștilor ardelenești din vremea Rákóczy-eștilor.

Scrisorile acestea, pe cari D-sa a binevoit să mi le pună la dispoziție, în textul original unguresc și în traducere românească, sunt dela sfârșitul anului 1653 (Noemvrie-Decemvrie) și dela începutul anului următor (Ianuarie 1654) — așa dar după a doua ocupare a scaunului domnesc al Moldovei de către Gheorghe Ștefan-Vodă și anume: după lupta dela Sârca (Iulie 1653) și înainte de căderea totală și definitivă a lui Vasile Lupul (Iunie 1654).

Este vremea cea mai nesigură și mai grea a domniei fostului mare Logofăt al Moldovei. Nesigură, pentru că, deși alungat peste Nistru, Vasile-Vodă constituià totuși o permanentă primejdie pentru Gheorghe Ștefan și pentru că conflictul armat ce se angajase la granița de Nord-Est a țării, între Poloni de o parte și Tătari cu Cazaci de alta, puteà răsturnà în tot momentul situația din Moldova. Și grea, pentru că țara, frământată și istovită de luptele anterioare și de cele în curs, nu mai puteà face față nevoilor ei imediate și deci nici ale nouei domnii...

I

In adevăr, prin legăturile ce aveà și prin mijloacele de care dispuneà încă, Vasile-Vodă constituià, cum am zis, o permanentă primejdie pentru înlocuitorul său în scaunul Moldovei. Aceasta chiar și după ce Cazacii ginerelui său Timuș, veniți în țară să salveze pe Doamna, familia și averile socrului său, fură deslocați cu mari pierderi din jurul Sucevii și siliți să plece din Moldova — înfrânți de luptă și sfârșiți de foame, ducând cu dânșii trupul fără viață al cumplitului lor comandant (Octomvrie 1653).

Căci din refugiul său de peste Nistru, Vasile-Vodă nu încetă a înteți pe Tătari împotriva dușmanilor săi și a le solicità, stăruitor, ajutor pentru redobândirea domniei pierdute. Și nu fără rezultat, deoarece, din drumul spre Camenița, unde hoardele tătare mergeau întru întâmpinarea Regelui Ioan Kazimir al Poloniei, care, cu 40.000 ostași, se coborîse în aceste părți ale Regatului său, — Hanul poruncì lui Șerim-bei să treacă Nistrul cu trupe îndestulătoare spre a alungà pe Gheorghe Ștefan și a pune în locu-i pe Vasile-Vodă (Septemvrie 1653).

Expediția fu însă, se știe, zădărnicită, pe de o parte prin înfrângerea amintită a Cazacilor sub Suceava, pe de altă parte prin revenirea neașteptată a Hanului asupra însărcinării date lui Șerim-bei, care primì ordin să se întoarcă, cu ceambururile sale, cât mai în grabă, peste Nistru (începutul lui Octomvrie 1653). Totuși, fostul Domn al Moldovei, care primì ambele știri, la Ștefănești, pe Prut, unde venise să conducă campania, nu se descurajă, ci continuă mai departe să stăruiască și uneltească pe lângă Tătari și Cazaci pentru redobândirea domniei.

Stăruințele și uneltirile acestea îl făceau pe Gheorghe Ștefan-Vodă să fie foarte atent la ceeace rivalul său lucrà peste hotar. Faptul reiese limpede din scrisorile de care ne ocupăm. Așa, într'un rând, la 2 Decemvrie 1653, vedem că Domnul Moldovei erà informat că Tătari, fugiți din tabăra Hanului, se adună în Human, la Vasile-Vodă, unde un căpitan năimit al acestuia, un anume Kopiosz, strângeà oști pentru dânsul, iar în alt rând, la 13 Ianuarie 1654, că fostul Voivod moldovean ar fi trecut dela Crâm la Cazaci, unde asemenea adună oști, să vină

împotriva uzurpatorului stăpânirii sale. In fine, tot la 13 Ianuarie 1654, Gheorghe Ştefan scrià lui Ioan Kemény că a aflat, prin Armaşul său cel mare, dela Soroca, că Hanul erà hotărît să aducă pe Vasile-Vodă în ţară şi că l-ar fi şi adus, dacă nu i-ar fi sosit vestea dela Poartă că fusese mazilit între timp.

Faţă de atari ştiri, cari veniau neîncetat să neliniştească, să tulbure şi să îngrijoreze, de sigur, pe Gheorghe Ştefan-Vodă, acesta trebuì să fie, cum însuşi scrie, « băgător de seamă » şi să trimită, tot mereu şi fără zăbavă, iscoade în toate părţile, să caute şi să afle care este adevărul. Ba, mai mult: să socoată că nu-şi va puteà asigurà domnia până nu se va mântuì complet de rivalul său.

In acest scop puse la cale peirea lui, după cum ne-o spune în aceeaşi scrisoare din 13 Ianuarie 1654. Căci, vorbind de intenţiile Tătarilor, el scrià lui Kemény că solul tătăresc, venit la dânsul, pentru tribut şi daruri, i-a manifestat foarte multă bunăvoinţă şi prietenie, promiţându-i că va stăruì pe lângă stăpânul său, Hanul, pentru uciderea lui Vasile-Vodă « ca din partea aceluia — scrie textual Domnul Moldovei — să nu mai avem supărare ».

Nici una nici alta nu s'au întâmplat însă. Nici Gheorghe Ştefan n'a mai fost turburat de vre-o nouă invazie a lui Vasile-Vodă şi nici acesta n'a fost ucis de Tătari. Căci nu mult după ce se petreceau aceste acţiuni şi uneltiri, Hanul, la porunca Sultanului, trimiteà pe fostul Domn al Moldovei la Constantinopol, ca să fie aruncat în închisoarea dela Edicule (Şapte turnuri), întrucât dăduse deja obişnuitul steag de domnie nouă lui Gheorghe Ştefan, care scăpă, astfel, definitiv, de puternicul şi temutul său rival.

II

Dar, dacă se mântuì de Lupul, Gheorghe Ştefan nu se uşură şi nici scăpă de celelalte griji şi greutăţi ale domniei. In primul loc, de grija, marea grije ce i-o făceà conflictul tătaro-polon dela graniţă. De aceea îl vedem urmărind foarte de aproape,

prin oamenii săi, cele ce se petreceau în ambele tabere de luptă — grăbindu-se să comunice ceeace afla, prin Ioan Kemény, Principelui Ardealului, lui Gheorghe Rákóczy, care, ca şi Domnul Moldovei, aveà nu numai interese politice, dar şi trupe angajate în acest conflict. Şi anume — cel din urmă 300 Români, iar cel dintâiu 800 Unguri, sub comanda căpitanului său Mikes (sosiţi în tabăra leşească la 16 Octomvrie 1653).

Scrisorile noastre dau, în această privinţă, relaţii foarte preţioase. Aşà, în cea dela 25 Noemvrie 1653, Domnul Moldovei comunică corespondentului său ardelean că ştirile aduse de oamenii săi, sosiţi din tabăra polonă, despre Tătari, se contrazic: unele spun că ei sunt numai la câteva mile depărtare de Leşi, altele că sunt încă la Bar. Se vesteşte apoi că un sol tătăresc, trimis de Han cu scrisori la Principele Ardealului şi la Domnul Ţării Româneşti, a fost prins de Poloni şi pus în lanţuri. Ce priveşte scrisorile găsite asupra solului, Gheorghe Ştefan înştiinţà că, cetindu-se, s'a aflat din ele că Hanul tătăresc rugà pe Rákóczy să nu dea ajutor Leşilor, iar lui Mateiu-Vodă îi mulţumià că nu le-a dat un asemenea ajutor.

O zi în urmă, la 26 Noemvrie 1653, Domnul Moldovei trimiteà Principelui ardelean traducerea ungurească a scrisorii de care e vorba, anunţându-l, în acelaş timp, că va primì, direct dela Poloni, originalul însuşi, redactat, fapt osebit de interesant, în româneşte. Cât despre intenţiile Tătarilor, el comunică vecinilor săi că, în genere, se crede că ei nu vor iernà în ţara leşească, pentru ca, a doua zi, la 27 Noemvrie, să comunice tot aşa de neprecis, că ei s'ar găsì numai la câteva mile depărtare de tabăra polonă, dar că nu se ştie ce se va alege, deoarece se tot aude că voesc să se întoarcă acasă.

De altfel, Regele polon concediase trupele ardelene, cari, spune aceeaşi scrisoare, urmau să plece numai Lunea viitoare (5 Decemvrie), reţinute fiind până atunci de Hatmanul polon, cu carele ajunseseră în vrajbă. Concedierea aceasta erà, evident, un indiciu de pace cu Tătarii, ceeace se poate deduce şi din faptul că Principele Ardealului poruncise şi oştilor ungureşti, lăsate pe lângă Gheorghe Ştefan pentru pază şi siguranţă, să se întoarcă acasă. Căci iată ce scrià, în această privinţă, Domnul Moldovei lui Ioan Kemény, la 2 Decemvrie 1653:

« Dacă Măria Ta doreşti ca ele (oştile) să iasă, noi nu le vom reţine. Căci nu avem putere pentru aceasta. Dar totuşi ne rugăm să le laşi să mai rămână pe lângă noi încă câteva zile — până se va alege cumva cu starea Leşilor. Pentru că eu cred că nu vor zăbovì şi se vor împăcà. Căci oamenii noştri, cari se află acolo, în tabără, ne-au scris că în Miercurea trecută (30 Noemvrie) ar fi pogorît câţiva Tătari în spre tabără, dar îndată ce Leşii au prins de veste, au trimis împotriva lor pe nişte curteni, fugari moldoveni, cari i-au alungat. Şi, prinzând pe un Cazac de viu, au găsit la el scrisoarea Vizirului, care erà pentru înălţatul Rege. Şi oamenii noştri ne-au trimis copia scrisorii, pe care, punând şi noi să fie tradusă în ungureşte, o trimitem Măriilor voastre — atât scrisoarea Vizirului, cât şi răspunsul dat de înălţatul Rege, ca să înţelegeţi cum le sunt stările lor ».

Intr'adevăr, la scrisoarea din care am citat aceste rânduri, se află alăturate, în traducere, còpiile scrisorilor schimbate între Vizirul Hanului şi Craiul leşesc. Ele sunt prea interesante pentru concepţia de atunci a războaielor şi pentru diplomatica vremii, ca să nu le redau, acì, în întregime.

Scrisoarea Vizirului:

« Noi am venit să luptăm cu Tine. Dar când Hanul a aflat că Te-ai ascuns în ungherul acela îngust, unde nu este loc pentru luptă, şi Te-ai îngropat în pământ, nu am năvălit asupra Ta. Căci nu se cade ca un Rege aşa de puternic ca Măria Ta, să Te ascunzi în atari locuri, ci să ieşi la luptă, afară, pe câmp. Pentru aceea, dacă ai voie de luptă, ieşi să luptăm. Dacă însă Te gândeşti la pace, să-mi dai de ştire prin cineva şi voiu stăruì pe lângă Han să se îndrepteze lucrurile spre bine ».

Răspunsul Regelui:

« De când stau acì, de atunci în fiecare oră am privit în jur să vă văd (pe Tătari). Că mi-am ales un atare loc, să mă aşez, sunt liber să o fac, ca un stăpân pe pământul meu şi ştiindu-vă pe voi musafiri ai mei. Veniţi cu curaj, căci însumi voesc să vă primesc. In ce priveşte pacea, nu eu am fost acela care

am început să o stric și nu eu am pornit războiul. Dealtfel, aș fi gata a ține și pace, dacă aș aveà cu cine. Sau bătălie dacă voiți — și în alt loc. Și de ați voì să punem la cale alte lucruri, noi nu vă oprim, ci așteptăm dela voi răspuns ».

După scrisoarea Regelui, Domnul Moldovei adaugă: « In afară de aceasta, înălțatul Rege a mai trimis și instrucțiuni, pentru ca, dacă voesc pace, să se facă astfel ca în tustrele țările — la Leși, la Tătari și la Cazaci — să fie pace și nimene rele să nu mai facă ». Așa dar tratativele de pace erau angajate și despre decursul lor mai aflăm următoarele relații în scrisoarea dela 9 Decemvrie 1653:

« In ce privește pe Leși, ei tot în acel loc sunt, unde au fost și până acum. Căci armata tătărească a înțeles răspunsul înălțatului Rege și a zis că, dacă Leșii nu ar voì pace, Tătarii vor sta deoparte și vor iernà în țara leșească. Pentru aceia Regele a trimis împreună cu omul Hanului, omul său, ca zălog, la Tătari. Și și Tătarii au trimis pe un Tătar de frunte. Și astfel au început tratativele ».

Pacea, într'adevăr, s'a făcut, curând după aceasta — la 15 Decemvrie. Atunci se va fi risipit și dușmănia Hanului față de Principele Ardealului, dușmănie despre care Gheorghe Ștefan scrià acestuia, la 13 Decemvrie 1653, următoarele: « Oamenii noștri ne scriu că Hanul este foarte mânios pe Măria Sa Craiul. Scriu că Măria Sa ar fi bine să se înțeleagă cu Hanul. Și noi îl sfătuim la aceasta. Ar fi bine să trimită Măria Sa un prezent Hanului, doar va puteà liniștì mânia lui. Oamenii noștri au mai înțeles că la primăvară, Hanul, împreună cu Pașa, vor să intre, fără veste, în Ardeal ».

III

Pacea aceasta nu aduse cu ea însă și ușurarea greutăților de tot soiul în care se sbăteà Moldova și Domnul ei în acea vreme. Dovadă scrisorile noastre, care ne dau, în această privință, interesante și edificătoare relațiuni.

Mai întâi, Domnul se simțià atât de obligat față de Rákóczy și Kemény, pentru sprijinul ce-i dăduseră să ajungă și să se

menţină în scaun, încât ţineà să-i asigure, la toată ocazia, de gratitudinea şi recunoştinţa sa. Iată bunăoară în ce fel arătà aceasta Gheorghe Ştefan în prima sa scrisoare, din 22 Noemvrie 1653: « Am văzut, în adevăr, întru toate bunăvoinţa Măriei Tale faţă de noi, pentru care nu putem să mulţumim Măriei Tale, nici să fim recunoscători, căci ostenelile cele multe şi serviciile Mării Tale trec peste vrednicia noastră. Pentru aceea şi noi şi ţara noastră voim să servim şi să fim recunoscători Măriei Tale, ca unui stăpân nouă binevoitor, deoarece înălţatul Crai al Ardealului, prin puterea lui D-zeu şi prin ostenelile Măriei Tale, ne-a mântuit pe noi şi sărmana noastră ţară de balaurul străin, nemilos şi fără D-zeu (=Timuş cu Cazacii săi), care ne sugeà sângele şi care erà însetat de neînsemnatele noastre averi, ca un leu care urlă. Şi carele a tras şi jupuit şi a făcut cu săracii, femeile şi vlăstarele lor lucruri protivnice legilor dumnezeeşti. Dar D-zeu, ascultând rugăciunile bieţilor creştini, ne-a mântuit prin îndurarea Craiului şi prin braţul Măriei Tale, pentru care şi noi, împreună cu ţara noastră, ne rugăm lui D-zeu pentru Măria Sa şi pentru Măria Ta, ca să vă ţină pe Măriile Voastre întru mulţi ani cu sănătate...».

La fel, în 27 Noemvrie 1653, Domnul Moldovei scrià aceluiaşi: « Măria Ta zici că aştepţi să fii răsplătit după merit. Noi, pe lângă cea mai mare străduinţă, de a slujì Mării Tale şi de a-Ţi fi pe plac, nu am fi în stare să-Ţi facem destul, pentru că bunăvoinţa şi osteneala Mării Tale pentru noi a fost mai presus decât vrednicia noastră. Să fii pe deplin încredinţat Măria Ta că, dacă D-zeu ne va da viaţă, vei vedeà Măria Ta că, cât vom trăì, nu vom uità bunăvoinţa Măriei Tale ».

O altă grije erau trupele ungureşti lăsate de Kemény pentru paza şi siguranţa Domnului Moldovei — trupe care trebuiau să fie bine hrănite şi regulat plătite, ceeace, fireşte, între împrejurările de atunci, nu erà lucru uşor. De aceea, Gheorghe Ştefan ţineà să deà seamă protectorilor săi de modul cum sunt ele plătite şi ţinute. Aşà, la 25 Noemvrie 1653, el le scrià că lefurile lunare au fost trimise şi plătite ostaşilor, dela cari a luat şi chitanţe de primire, iar la 27 Noemvrie că: « In ce priveşte ostaşii cari sunt pe lângă noi, precum am mai scris Măriei Tale, D-zeu ne este martor, astfel ne-am învoit cu

dânșii, precum au dorit: am dat de cal câte 6—8 florinți vechi, pentru că nu am putut să le dau ovăs, dar fân le-am dat îndeajuns. Pentru întreținerea dumnealor încă ne-am îngrijit, precum se cuvine, cu pâine și carne, iar celor mai mari am lăsat să li se dea și vin. Și nu s'au plâns că ar duce lipsă de ceva, ci au fost foarte mulțumiți. Iar de ar mai aveà lipsă de ceva, n'au decât să ceară și noi ne vom îngrijì de dânșii». In sfârșit, la 2 Decemvrie 1653, Gheorghe Ștefan mai cereà dela Kemény câțiva ostași buni, până la 200, cu plată de cinci taleri, cum erà și a celor ce se găsiau dejà în slujba Domnului.

Țara erà călcată, prădată și săcătuită, nu numai de oștile inamice, cu care luptase Gheorghe Ștefan — oștile lui Vasile Lupul, Cazacii lui Timuș și Tătarii din tabăra Hanului de lângă Camenița, ci și de oștile amice, ungurești, trimise, fie în ajutor Craiului leșesc, fie de pază și siguranță Domnului moldovean. Ba, am puteà zice, mai mult de acestea, decât de acelea. Așa cel puțin reiese din scrisorile noastre. Căci despre Tătari se arată mai mult teama că, trecând prin țară, vor prădà și nimicì, câtă vreme despre Unguri se spune apriat că au prădat și nimicit mai rău ca Tătarii, totul, în calea lor, prin Moldova.

Așà, în scrisoarea dela 25 Noemvrie 1653, Domnul, vorbind de eventuala întoarcere a Tătarilor, acasă, în Bugeac, zice că greu îi vine a crede că nu vor păgubì țara în vre-o formă oarecare, câtă vreme, în scrisoarea dela 27 Noemvrie, el ziceà, în legătură cu întoarcerea, prin Moldova, a oștilor ungurești din tabăra leșească: «să le faci Măria Ta o scrisoare aspră și să o trimeți înaintea lor, pe unde vor venì, să nu-mi prădeze țara. Căci și când s'au dus, nu s'au purtat altminterea ca Tătarii. Și Măria Ta poți ști cât de pustiită este țara aceasta. Iar dacă o vor mai stricà, nu știu cui îi va mai trebuì...».

Mai grele decât întreținerea oștilor streine și decât prada dușmanilor și amicilor erau, pentru țară, sarcinele, cheltuelile domniei la Constantinopol, cheltueli mari, în bani, de care nici țara și nici Domnul nu mai aveau. Căci iată ce găsim, sub acest raport, în scrisoarea dela 22 Noemvrie 1653: «Câți bani am avut, i-am împărțit. O parte pentru tribut Impăratului, altă parte Hanului, apoi: Impărătesei-mame, Hogei și

multor altora. Şi acum iar îi suntem datori Hanului 60.000, Impărătesei-mame 50.000, Hogei 30.000 taleri ».

In faţa atâtor greutăţi şi cheltueli, resursele ţării fiind cu totul secătuite, nădejdea Domnului erà tot la patronii şi sprijinitorii săi — Rákóczy şi Kemény, al căror ajutor îl cerù pe dată ce luă a doua oară în stăpânire scaunul Moldovei. In adevăr, chiar în prima sa scrisoare, din 22 Noemvrie 1653, Gheorghe Ştefan scrià: « Apoi foarte ne rugăm de Măria Ta, ca de binevoitorul nostru, că, precum Ţi-ai dat Măria Ta silinţă până acum şi ai ostenit întru trebile noastre, astfel să te înduri şi în această afacere spre noi şi spre toată ţara: să stărueşti Măria Ta pe lângă Măria Sa (Craiul) să fie milostiv faţă de noi şi pe viitor, precum a fost în trecut. Şi să-şi dovedească bunăvoinţa şi mila, trimiţându-ne ceva bani. Nu altfel, ci numai împrumut. Am scris Măriei Sale despre acest lucru. Şi boerii ţării au dat scrisoare de întărire Măriei Sale — că numai de astădată să nu ne lase Măria Sa lipsiţi de ajutor, îndatorindu-se (boerii) că, dacă noi nu am puteà plătì, ei să împlinească până la un ban, nu numai această sumă, ci toate câte le-am făgăduit Măriei Sale şi mai înainte. Să fie numai puţin timp cu îngăduinţă Măria Sa, până se va tămăduì ţara întru câtva. Căci D-zeu vede că noi nu v'am supărà cu aceasta, dacă am aveà altă putinţă. Dar D-zeu vede că ni s'au cheltuit aproape toţi banii, căci Măria Ta cunoşti şi ştii câte cheltueli şi câte daruri costă o astfel de stare. Şi nu ne vine nici un ban de nicăeri. Iar din ţară nu mai putem adunà. Deci Te rugăm pe Măria Ta să stărueşti, să nu rămânem lipsiţi de ce am cerut ».

Rugămintea Domnului a fost ascultată şi ajutorul cerut satisfăcut. Căci iată ce mai scrià el, la 9 Decemvrie 1653, aceluiaşi Kemény: « Măria Sa Craiul voeşte banii, de care, acum, D-zeu vede, nu putem să ne îngrijim. Căci, având multe datorii şi fiind tare lipsiţi, nu mai ştim care datorie să o plătim mai întâiu. Siavuş Paşa (de Silistra) este supărat pe noi, că nu-i mai trimitem făgăduiala. Dela Poartă aşteptăm să ne vină jalbă. Trebuie bani în toate părţile. De o parte ne temem, de alta tremurăm de frică. Nici nu mai ştim ce să facem. Pentru lefegii se cheltuesc 6—7.000 taleri. Din ţară nu putem scoate. Căci ce a mai rămas de astăvară, au prădat Leşii şi Tătarii,

totul. D-zeu ne este martor că, dacă vom mai rămâneà sub împrejurări atât de vitrige, mai bucuros vom părăsì ţara, decât să ne facem urgisiţi şi condamnaţi înaintea atâtor Domni...».

Grozavă mărturisire pentru un Domn abià urcat în scaun. Şi dureroasă oglindă a stării în care ajunsese biata ţară şi sărmana conştiinţă a nefericitului ei stăpânitor. Gândul de a-şi abandonà mai bine patria, decât să o supună atâtor nevoi, l-a avut aşa dar Gheorghe Ştefan dela începutul domniei. Şi nu l-a părăsit decât în momentul când, copleşit de greutăţi şi incapabil a aduce vre-o îndreptare, a renunţat de a-şi mai revendicà tronul pierdut şi a apucat calea, lungă şi nespus de grea, a pribegiei — cea mai dramatică pribegie de vreodată a unui Domn român.

ANEXE

I.

— 1653 Noemvrie 22 —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero-Monostor, comiti comitatus Albensis, Transylvaniae aulae principis et arcis ac praesidii Fagaras capitaneo, universorum militum campestrium generali, nec non suae celsitudinis consiliario intimo &c. domino et amico mihi benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratissimorum semper commendatione praemissa.

Isten Nagysagodat sok iokkall io szerencses hoszszu elettell kedves io egesseggell aldgya meg.

Az Nagysagod hozank valo io akarattiat mindenekben valosagossan meg tapasztaltunk az melert mi nem tudgyuk Nagysagodnak köszönni 's kedveskedni, mert az Kegyelmed sok farattsagi 's szolgalati erdemünk felet van, azert miis mind orszagostoll ennek utanna szolgalni 's halalni akarunk Nagysagodnak mint io akaro urunknak, mert az meltosagos Erdeli Fejedelem eö Nagysaga Isten ereje altal es az Nagysagod sok farattsagi altall minket es az szegeny orszagot az kegyetlen es Istentelen idegen, vérünket szopo sarkanyoktoll meg mentette es az kitöll szomjuhozik vala az mi keves javainkra mint az sivo rivo oroszlany a kihuzot fosztot, az szegenyseget felesegekkell magzattiokkall Isten ellen illetlen dolgokat czelekedven, az Isten latvan az szegeny keresztenysegnek fohaszkodassokat, es az Fejedelem kegyelmessege altal es az Nagysagod keze altal meg szabaditott minket, az melyert mi is orszagunkall együt Istent imadunk mind eö Nagysagaert 's mind penigh Nagysagodert, hogy Isten Nagysagtokat sok esztendeigh eltesse kedves io egessegben. Annak felette Nagysagodat mint io akaro urunkat felette keriük, az mint eddig igyekezet Nagysagod, az dolgainkban eleb menetelünkre faradozot Nagysagod, mutassa ebbeliis io akarattiat mi hozzank es az szegeny orszaghoz, Nagysagod törekedgyek azert is eö Nagysaga eleött hogy az mint eddig eltünk kegyelmessegeben, igy ennek utanna is eö Nagysaga kegyelmessege legyen raitunk es valami penzbeli io akarattiat 's kegyelmesseget mutassa hozzank, nem különben

hanem kölczön adni, eö Nagysaganak meg irattuk ez dolog felöll, az orszag boerok is illyen assecuratio levelet adtak eö Nagysaganak, hogy czak most ne hadgya eö Nagysaga meg fogyatkoznunk abboll, mert arra kötettek magokat, hogy ha mi meg nem adhatnok is, eök nem czak aszt, hanem mindenekröl, valamit igertünk eö Nagysaganak meg ennek elötteis, mind egy penzig meg adgyak eö Nagysaganak, czak egy keves üdö alat legyen eö Nagysaga engedelmesseggell, mig valamenyire meg epülhet az orszagh, mert, lattja Isten, ezel eö Nagysagat sem Nagysagodat nem busitanok, ha modunk volna benne; de Isten lattia, szinte tellyesseggell meg fogyatkoztunk penzböll, mert Nagysagodnal nyilvan lehet, az fele allapatott mi nemü sok ayandekokkall költessekkel kellessek tartaniia, suhunnet egy penzünk sem jü, az orszagbol egy penzt sem gyujthetjuk, az menyi penz vala aszt igen el osztagattuk, kit Czaszar adoiara, kit penig az Chamnak, Czaszar anyanak, hoczanak, azon kivül meg sokaknak, immaron esmet az Chamnak hatvan ezer tallerrall vagyunk adosok, az Czaszar anyanak öttven ezerrel, hoczanak harmincz ezer tallerral, az hadakra sokat költettünk, egyeb szüksegekre is, Nagysagodat keriük, igyekezek abban, hogy meg ne fogyatkoztassunk abban. Ezek utan Isten Nagysagodat sokaig kedves io egessegben eltesse. Datum ex Roman, die 22 Novembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus et vicinus benevolus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Domnul Dumnezeu să Te binecuvinteze pe Măria-Ta cu toate bunătățile, cu viață norocoasă și îndelungată și cu plăcută și bună sănătate.

Am văzut în adevăr, întru toate, bunăvoința Măriei-Tale față de noi, pentru care noi nu putem să mulțumim Măriei-Tale, nici să fim recunoscători, căci ostenelile cele multe și serviciile Măriei-Tale trec peste vrednicia noastră. Pentru aceea și noi și țara noastră voim să servim și să fim recunoscători Măriei-Tale ca unui stăpân nouă binevoitor, deoarece înălțatul Craiu al Ardealului prin puterea lui Dumnezeu și prin ostenelile Măriei-Tale ne-a mântuit pe noi și sărmana noastră țară de bălaurul străin, nemilos și fără Dumnezeu, care ne sugeà sângele și care erà însetat de neînsemnatele noastre averi, ca un leu care urlă. Și carele a tras și jupuit și a făcut cu săracii, femeile și vlăstarele lor lucruri potrivnice legilor dumnezeiești. Dar Dumnezeu, ascultând rugăciunile bieților creștini, ne-a mântuit prin îndurarea Craiului și prin brațul Măriei-Tale, pentru ce și noi împreună cu țara noastră ne rugăm lui Dumnezeu pentru Măria-Sa și pentru Măria-Ta, ca să vă țină pe Măriile-Voastre întru mulți ani cu bună sănătate.

Apoi foarte ne rugăm de Măria-Ta, ca de binevoitorul nostru, că precum Ți-ai dat Măria-Ta silința până acum și ai ostenit întru trebile noastre, astfel să Te înduri și în această afacere spre noi și spre biata

ţară, adică să stăruieşti Măria-Ta şi pe lângă Măria-Sa ca să fie milostiv faţă de noi şi pe viitor, precum a fost în trecut şi să-şi dovedească bunăvoinţa şi mila trimiţându-ne ceva bani, nu altfel ci numai împrumut. Am scris Măriei-Sale despre acest lucru şi şi boierii ţării au dat scrisoare de întărire Măriei-Sale, ca numai de astă dată să nu ne lase Măria-Sa lipsiţi de ajutor, îndatorindu-se ca dacă noi chiar nu am puteà plăti, ei vor împlinì până la un ban, nu numai acea sumă, ci toate câte le-am făgăduit Măriei-Sale şi mai înainte, să fie numai puţin timp cu îngăduinţă Măria-Sa până se va tămăduì ţara întru câtva.

Căci Dumnezeu vede că noi nu V'am supărà cu acestea nici pe Măria-Sa nici pe Măria-Ta, de am aveà altă putinţă. Dar Dumnezeu vede că ni s'au cheltuit aproape toţi banii, căci Măria-Ta cunoşti şi ştii câte cheltuieli şi câte daruri costă o astfel de stare. Şi nu ne vine nici un ban de nicăiri, din ţară nu putem adunà. Câţi bani am avut i-am împărţit, o parte pentru tribut Împăratului, o parte Hanului, apoi Împărătesei mame, hogei şi multor altora, şi acum iarăşi îi suntem dator Hanului 60 mii taleri, Împărătesei mame 50 mii, hogei 30 mii. Am cheltuit mult pentru oaste şi pentru alte trebuinţe. Deci Te rugăm pe Măria-Ta să stăruieşti ca să nu rămânem lipsiţi de ce am cerut. După acestea Dumnezeu să ţină pe Măria-Ta în bună sănătate.

II.

— *1653 Noemvrie 22* —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis Transylvaniae et peresidii ac arcis Fagarasiensis capitaneo, universorum militum campestrium generali, nec non suae celsitudinis consiliario intimo, domino nobis amico et vicino benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum Nostrorum paratissimorum commendatione praemissa.

Az Ur Isten Nagysagodat sok üdvesseges aldasivall szerenczes hosźszu elettell aldgya meg.

Mivel hogy az üdö Istennek hala valamennyere meg czendesedék, azert ha Nagysagod Kegyelmessegét mutatna amaz szegeny görögökhez is, az kik fogva vadnak ott Fagarasban Jene poharnok es Miron Kamaras nevük, ha Nagysagodat keriük adgya kezeben ennek az boerunknak 's iria meg Nagysagod, mit kivan töllek, fizetniek mennyi kell, mert ha be jünek meg szerezik az penzt, mert masok is meg segitik, de ha mind ott fogva lesznek szegenyek soha meg nem szerezhetik, hanem Nagysagodat kerem adgya kezessegünkre 's meg fizettetiuk vellek rövid nap, mert az mel embereik is vadnak az Portan is, azok is valtig könyörögnek hogy szerezzük ki Nagysagtoktol es meg segitik

eök is, ki valhatjak magokat igy hamareb, azok is igerik magokat, hogy ott az Portannis igassaggall szolgalnak minekünk. Ezek utan Isten Nagysagodat minden iokal kedves io egesseggel aldgya meg. Datum ex Roman, die 22 Novembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus benevolus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Fiindcă timpurile se mai liniştiră, mulţămită lui Dumnezeu, dacă Măria-Ta Ţi-ai arătà mila şi faţă de acei bieţi Greci cari sunt prinşi acolo în Făgăraş: Iene păharnicul şi Miron cămăraşul, cu numele, Te-am ruga pe Măria-Ta să-i dai pe mâna acestui boier al nostru. Şi să scrii Măria-Ta ce pofteşti dela ei, cât să plătească, căci dacă se vor reîntoarce, vor câştiga banii şi-i vor ajutora şi alţii. Dar dacă vor rămânea tot acolo prinşi săracii, nu-i vor putea câştiga nici odată. Te rugăm deci pe Măria-Ta să ni-i dai în chezăşia noastră şi în scurt timp îi vom face să plătească, căci şi acei oameni ai lor, cari se află la Poartă, şi aceia necontenit se roagă să-i scoatem dela Măria-Ta şi îi vor ajutà şi ei, şi astfel se vor putea răscumpărà mai repede. Şi aceia făgăduiesc că ne vor slujì cu dreptate şi acolo la Poartă. După acestea Dumnezeu să hărăzească Măriei-Tale tot binele cu sănătate plăcută şi bună.

III.

— 1653 Noemvrie 25 —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis Transylvaniae et arcis ac praesidii Fagaras capitaneo supremo, universorum militum campestrium generali, nec non suae celsitudinis consiliario intimo &c. domino domino nobis amico et vicino benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratissimorum semper commendatione praemissa.

Az Ur Isten Nagysagodat io szerenczes hoszszu eletben kedves es kivanatos io egessegben eltesse.

20. praesentis Nagysagod nekünk irott levelet el veven, az Fejedelem eö Nagysagaeval egyut, mit irion Nagysagtok ertettük. Mikes uramnak szolo levelet mindgyaras elkuldettuk ket kurtanyinktol, es ket magyar katonaktoll; onnan felöll egyeb hirt nem irhatunk Nagysagtoknak, mert az mely emberünk az elmult szeredan indult volt onnat aszt beszelyette hogy az Tatarsag czak negy mely földnere vadnak az kiraly taboratoll, mas esmet az elmult penteken indult, az aszt mondgya hogy az Tatarok még Barnall volnanak, az mely tatar követ az Fejedelem eö Nagysa-

gahoz menendö volt, hogy mey fogtak 's oda vittek, lattak hogy eö Nagysaganak 's Matthe Vayda eö Nagysaganak szolo leveleket viszen volt, hogy az leveleket megolvastattak, iria volt az Cham az Fejedelem eö Nagysaganak hogy segittseget az lengyeleknek ne adna, Matthe Vayda eö Nagysaganak is köszöni volt, hogy segittseget nem adott az lengyel Kiralynak, igy osztan magat nem öltek meg, hanem vasban veretven fogva tartjak, Nagysagodnak eszt is bizonyoson irhatom, mert nem valami rosz embertöl hallatunk, hanem szinte az Veli Aga irta ennekem, hogy egyeb az dologban nem lehet, hanem mikor ez az uysag tizednapi leszen, akkor akkor okvetetlen viszsza ternek az Tatarok az Neszteren altal erre es haza mennek Buczagba, de mi aszt nehezen hihetünk meg, hogy ha viszsza ternek, minekünk ne arczanak valami forman, mert eö nekiek nem kel hinni, azert eö is az Aga meg irta, hogy vigyazasban legyünk. Az katonak ho penzeket elküldettünk, kezekbennis adtuk eö Kegyelmeknek még quietantiat is vett az mi emberünk eö Kegyelmektöl, az mely ket török lovak felöll vegeztünk, valahogy az lengyel Kiraly eö Felsegének elküldgyük, eö Nagysaga kivansagara kikuldette Vayna uramtoll, eö Nagysaga meglathattia miczodassok, ha olyanaké a' mint eö Nagysaganak informalta felolle, vagy nem. Ezek utan Isten Nagysagodat sok io egessegben hoszszu eletben tartza meg. Datum ex Roman, die 25 Novembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus et vicinus benevolus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Scrisoarea Măriei-Tale din 20 a lunei acesteia împreună cu a Măriei Sale Craiului am primit-o şi am înţeles ce scrieţi Măriile-Voastre. Scrisoarea pentru dumnialui Mikeş am trimis-o fără zăbavă prin doi curteni de ai noştri şi doi ostaşi unguri. Şi din partea aceea nu vă putem scrie alte veşti Măriilor-Voastre, căci acel om al nostru, care a plecat de acolo Miercurea trecută, ne-a povestit că Tătarii sunt numai la patru mile depărtare de tabăra regelui. Un altul, care a plecat iarăşi Vinerea trecută, spune că Tătarii ar fi încă la Bar. Şi acel sol tătăresc, care era pe cale la Măria-Sa Craiul, a fost prins şi ducându-l acolo au găsit la el scrisori pentru Măria-Sa şi pentru Măria-Sa Matei Vodă. Cetindu-se scrisorile, scrià Hanul Măriei-Sale Craiului să nu dea ajutor Leşilor şi Măriei-Sale lui Matei-Vodă îi mulţumià că nu a dat ajutor Craiului leşesc. Şi astfel pe acel sol nu l-au ucis, ci punându-l în lanţuri îl ţin la închisoare. Pot să scriu cu certitudine şi aceasta Măriei-Tale, căci nu am auzit-o dela vreun om rău, ci însuşi Velì Aga mi-a scris-o mie deadreptul, astfel că aşà stau trebile. Dară când vor trece zece zile dela această veste, Tătarii se vor reîntoarce cu siguranţă peste Nistru şi vor merge acasă în Buceag. Dar nouă cu greu ne vine a crede că rentorcându-se pe la noi, nu ne vor păgubì în vre-o formă, căci lor nu le putem crede; de aceea chiar şi Aga ne-a scris să fim băgători de seamă. Lefurile lunare le-am trimis ostaşilor şi le-am şi plătit domniilor lor

și omul nostru a luat și chitanță dela domniile lor. Cu cei doi cai turcești am isprăvit astfel că îi trimitem oarecum Majestății-Sale Craiului leșesc. La dorința Măriei-Sale sunt trimiși de dumnealui Vaina și Măria Sa va vedeà cum sunt: dacă sunt astfel precum a fost înștiințat Măria Sa sau nu.

După acestea Dumnezeu să Te țină pe Măria-Ta cu multă și bună sănătate și viață îndelungată.

IV.

— 1653 Noemvrie 26 —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis Transylvaniae et arcis ac praesidii Fagaras capitaneo supremo, universorum militum campestrium generali, nec non suae celsitudinis consiliario intimo &c. domino nobis amico benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratissimorum semper commendatione praemissa.

Isten Nagysagodat sok üdvesseges iokkall kedves io egesseggell szerenczes hoszszu elettell aldgya meg Nagysagodat.

Ma ugy mint 26 praesentis erkezet emberünk az lengyel taborboll az Tatar Cham levelenek pariavall olahul meg irva az mely Cham levele az Fejedelem eö Nagysaganak szolo volt es az tatar követ hozza volt, miis avall nem mulatvan magyarra fordittattuk es eö Nagysaga kezehez meltoztattuk kiböl meg ertheti eö Nagysaga mit irion az Tatar Cham, ugyan az Cham levelet is az Nagysagtok emberenek kezebe adtuk, ugyan azon az emberen altal, kit Nagysagod boczatott volt az Merziakkall együt, attoll küldették az lengyelek az Cham levelet is, kivel nem fog mulatni, hanem ma vagy holnap ide fog erkezni, aszt is siettseggell ki küldgyuk Nagysagtokhoz, az fö tatartoll semmi bizonyos szott ki nem vehettek, de eö utanna kik voltanak aszt mondottak, hogy az Tatarsagnak elmeno szandekiok vagyon, nem is mulatnak; az mely Tatar itt vagyon, ki az Cham iüvedelmet varia tollünk, az is hamis, semmit oly bizonyos dolgot nem akar mondani, de a' kik utanna vadnak azok is mondgyak hogy az Tatarok nem telelnek Lengyel orszagban, hanem viszsza mennek rövid nap, Veli aga is a' szerint tudosetott bennünket, azert mi aszt remellenök, hogy az Isten meg menti teollek az keresztenyseget. Ha az hirek meg uyulnak nem kessunk Nagysagtokat tudositani ejjel nappall. Ezek utan az Ur Isten sokaig eltesse Nagysagodat kedves io egessegben. Datum ex Roman, die 26 Novembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus et vicinus benevolus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Astăzi adică la 26 a lunei acesteia, ne-a sosit omul, nostru din tabăra leşească cu copia scrisorii Hanului tătăresc, scrisă în româneşte, care scrisoare a numitului Han a fost adresată Măriei-Sale Craiului şi pe care o aduceà solul tătăresc. Noi am tradus-o fără de întârziere în ungureşte şi am trimis-o la mâna Măriei-Sale şi din care Măria-Sa va înţelege ce scrie Hanul tătăresc, dar şi scrisoarea Hanului am dat-o la mâna omului Măriei-Voastre. Prin acelaş om pe care Măria-Ta l-ai trimis împreună cu Mârza, prin acelaş au trimis şi Leşii scrisoarea Hanului, cu care nu va întârzia, ci va sosì astăzi sau mâne acì şi noi vom trimite-o şi pe aceea cu grabă Măriei-Tale. Dela căpetenia Tătarilor, n'au putut aflà nici o ştire sigură, dar cei cari au fost după dânsul zic că tătărimea are de gând să plece fără multă zăbavă. Tătarul carele este aici şi aşteaptă dela noi tributul pentru Han încă este viclean şi nu voieşte să ne spună nimic hotărît, Dar cei ce-l însoţesc încă zic că Tătarii nu vor iernà în ţara leşească, ci se vor reîntoarce în scurt timp. Şi Velì Aga tot aşà ne-a înştiinţat. De aceea noi nădăjduim că Dumnezeu va mântuì creştinătatea de ei. Dacă ştirile se vor înnoì nu vom întârzià să înştiinţăm pe Măriile-Voastre ziua-noaptea.
După acestea Domnul Dumnezeu să-Ţi dăruiască Măriei-Tale viaţă îndelungată cu sănătate plăcută şi bună.

V.

— *1653 Noemvrie 27* —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis Transylvaniae et arcis ac praesidii Fagaras capitaneo, universorum militum campestrium generali, necnon suae celsitudinis consiliario intimo &c. domino domino nobis amico et vicino benignissimo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratissimorum semper commendatione praemissa.
Az Ur Isten Nagysagodat io egesseges hoszszu elettell szerenczessen boldogul aldgya meg.
18. praesentis Nagysagod nekünk irott levelet 's fö Hattmanyunk altall izenetet Nagysagodtoll kedvessen vettük, hogy Nagysagodnak meg is vekony egessege van, azon szüvunk szerint bankodunk 's kerünk Istent eö Felseget hogy az Nagysagod egességét erössittse meg és beteges allapottiaboll gyögittsa megh. Mikes Mihaly uram leveleit mihent ide erkeztenek mindgyarast elküldettunk 's kezebennis iutattak eddig az leveleket. Az ho penzek felöll Nagysagod elhidgye czak iria meg eö Kegyelmenek, mikor annak ideje leszen, 's meg nem fogyatkoznak abboll, az mint eö Kegyelmenek is meg irtam hogy tudosittson felölle 's

mindgyarast elkülgyük, mint az masikat is hogy elküldettük. Az mellettünk levö katonak felöll az mint meg is irtam Nagysagodnak hogy Isten bizonysagunk igy alkuttunk meg eö Kegyelmekkell, szinte az mint eö Kegyelmek kivantak, egy łora hatt hatt forintot adtunk oh penzül, mert azert hogy az abraknak szerét nem tehetünk, de szenat adtunk elegedendött, prebendatis rendeltük illendö keppen eö Kegyelmeknek kenyerböll husboll, az elöttek jaroioknak bort is rendeltük, es semmi panasz nem iütt eö Kegyelmektöll hogy ertettem volna miböl fogyatkoznak, hanem igen szép csendesen voltunk, hiszem csak talallyanak meg, a' mi hijavall vadnak mi gondot viselünk eö Kegyelmekre, Iános Deakot ugy vagyon hogy mind hatréb hadtunk eddig mivel hogy eö is latott fogyatkozasinkat nem solicitalta eddig semmiröll, de gondat viselünk reais. Az satrok dolga mi illeti ugy van hogy meg eddig nem küldettünk mert latja Isten annall az kettönel töb nem volt, hanem amaz dirib darabak, az mint meg is irtam Nagysagodnak, de ha lehetseges, engedne meg Nagysagtok ide, mert felette nagy szüksegünk volna mi nekünk is rea, ha Nagysagtok kivannya az arrat is meg adom, ha Isten bekeseget ad, ha penig az üdö meg haborodik, nem czak az egyet hanem mind az kettött Nagysagtoke leszen, mert en oda vitetem, es nekem osztan nem kell, mind azon altal mitt fog Nagysagod paranczolni felölle mi attevoje leszunk. Hogy Nagysagod poscriptaban az Nagysagod iutalmat es erdemletet kivanya, mi akarmint igyekeznénk szolgalni 's kedveskedni, meg is nem tudnok Nagysagodnak szolgalni, mert az Nagysagod hozzank valo io akarattiat erettünk valo farattsagat erdemunk felet volt; Nagysagod tökeletessen elhidgye meg is nyügagyek ebben, hogy ha Isten meg eltetti meg lattia Nagysagod, az mi io akaratunk is mi legyen, meg is tapasztaltatunk benne, mert valamig elünk az Nagysagod io akarattiaroll meg nem feleitkezünk. Egyeb uy hirt nem irhatunk, egyebet, hanem ma, ugy mint 27. Novembris az Hetmanyunk ide erkezesse utan erkezek hirunk az fö Armasunktoll, hogy az Nagysagtok hadait elboczatotta volna az Kiraly eö Felsege 's az joveö hetfün indulnanak erre, mert az mint ertettunk zugadassis tamadot közötteök, es az lengyel Hetmany hetfüig marasztatta eöket, miis igy hallank, de bizonyosson nem tudhatyuk, ha ez igy leszen, Nagysagodat felette igen kerem irasson Nagysagod levelet erösset, eleinkben az hon jünek az orszagat meg ne ronczak, mert mikor mentek is nem külömben czelekedtek az Tataroknall, Nagysagod tudhattia miczoda puszta orszag ez, ha még is pusztittiak, nem tudom kinek kel. Az mint ertettük az Tatarok is közel mentenek volna az lengyel taborhoz, de nem tudgyük mint valik dolgok, mert mi mind eszt hallyuk hogy viszsza akarnak menni. Ezek utan Isten Nagysagodat sok io egessegben eltesse; adgya Isten hogy ez levelünk talallya szerenczes es egesseges oraban. Datum ex Roman, die 27 Novembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus et vicinus benevolus servire paratus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Cu bucurie am primit scrisoarea Măriei-Tale din 18 a lunei acesteia scrisă noauă, precum și cele împărtășite de Măria-Ta prin hatmanul nostru cel mare pentru noi. Ne supără din inimă că Măria-Ta nu prea ești sănătos și rugăm pe milostivul Dumnezeu să întărească sănătatea Măriei-Tale și să Te vindece de boală. Scrisorile domnului Mihai Mikeş, îndată ce au sosit le-am și trimis și credem că până acuma îi vor fi și ajuns la mână. In ce privește leafa lunară, să dai crezare Măria-Ta, numai să-i scri domniei-sale, la timpul său, și de aceasta nu vei fi păgubit, precum i-am scris domniei-sale, să-mi dea de veste despre aceasta și îndată vom trimite, precum i-am trimis și pe ceilalți. In ce privește ostașii cari sunt pe lângă noi, precum am mai scris Măriei-Tale —Dumnezeu ne e martor — astfel ne-am învoit cu domniile lor, precum au și dorit domniile lor: am dat de cal câte 6—6 florinți vechi, pentrucă nu am putut să le dau ovăs, dar fân le-am dat în deajuns; de întreținerea domniilor lor încă ne-am îngrijit precum se cuvine cu pâne și cu carne, iar celor mai mari am lăsat să le dea și vin și nu s'au plâns domniile lor că ar duce lipsă de ceva, ci au fost foarte mulțumiți, dar de ar aveà lipsă de ceva nu au decât să ceară și noi ne vom îngrijì de domniile lor. Este adevărat că pe diacul Ianoş l-am lăsat să aștepte până acuma, pentrucă nici el nu a cerut nimic, văzându-ne lipsurile, dar ne vom îngrijì și de el. In ce privește corturile, până acum nu le-am trimis, căci martor este Dumnezeu, afară de acelea două mai multe n'am avut, ci numai unele bucăți mici, precum Ţi-am scris Măriei-Tale. Dar dacă este cu putință, să le lași Măria-Ta să rămână acì, căci și noi avem lipsă foarte mare de ele; dacă dorește Măria Ta voiu plătì și prețul acelora, de va da Dumnezeu pace, iar de va fi războiu nu numai unul, ci amândouă vor fi ale Măriei-Tale, căci le voiu trimite acolo și apoi mie nu-mi trebue; cu toate acestea ce va poruncì Măria-Ta noi vom împlinì. Că Măria-Ta, în adaosul la scrisoarea Măriei-Tale, zici că aștepți să fii răsplătit după merit, noi pe lângă cea mai mare străduință de a slujì Măriei-Tale și de a-Ţi face pe plac, nu am fi în stare să-Ţi facem destul, pentrucă bunăvoința și osteneala Măriei-Tale pentru noi a fost mai mare decât vrednicia noastră; să crezi pe deplin și să fii încredințat Măria-Ta că, dacă Dumnezeu ne va da viață, vei vedea Măria-Ta bunăvoința noastră și vei vedea că până când vom trăi nu vom uità de bunăvoința Măriei-Tale. Altă veste nouă nu avem decât că astăzi, precum și la 27 Noemvrie, după sosirea hatmanului nostru aicea, ne-a venit veste dela armașul nostru cel mare că înălțatul rege a concediat oastea Măriilor Voastre și că aceia ar și plecà Lunea viitoare încoace, căci precum am înțeles, s'a întâmplat vrajbă între ei și Hatmanul polon i-a reținut până Luni; astfel am auzit și noi, dar cu siguranță nu putem ștì, dacă e așà. Rog foarte mult pe Măria-Ta să le scrii Măria-Ta o scrisoare aspră și să o trimiți înaintea lor pe unde vor venì să nu-mi prădeze țara, căci și când s'au dus nu s'au purtat altmintrenea ca Tătarii. Măria-Ta poți ști cât de pustiită

este ţara aceasta, iar dacă o vor mai strica, nu ştiu cui îi va mai trebuì. Precum am înţeles să se fi apropiat şi Tătarii de tabăra leşască, dar nu ştim ce se va alege, căci tot auzim că voiesc să se reîntoarcă. După acestea Dumnezeu să ţină pe Măria-Ta cu multă şi bună sănătate şi să dea Dumnezeu ca scrisoarea noastră să Te găsească în ceas cu noroc şi sănătate.

VI.

— *1653 Decemvrie 2* —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis ac praesidii et arcis Fagaras supremo capitaneo, universae militiae campestris generali, nec non suae celsitudinis consiliario intimo, domino nobis amico et vicino benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratissimorum semper commendatione praemissa.

Az Ur Isten Nagysagodat minden udvesseges iokkal kedves io egesseggel szerencses hoszszu elettel aldgya megh.

28. praesentis Szereda helyröll iratott Nagysagod levelet az eö Nagysaga udvarloia megh ada, mellet böczülettel vettük, az magyar hadak dolgat mi illeti ha eö Nagysaga ki kivannya, mi megh nem tartoztathattiuk, mert arra hatalmunk ninczen, hanem megh eny napig kerem eo Nagysagokat legyenek melletünk, mig talam az Lengyelek allapotia is valik egy fele mert azt tartom hogy nem mulatnak, hanem meg bekelenek, mivel az mi embereink kik ott taborban vadnak azt irtak mi nekünk, hogy az elmult Szeredan egy nehany Tatar ereszkedet volna az tabor fele, ez hirekkell leven, egy nehany moldovai affele budoso kurtanyokat boczattak hozzaiok es viszsza vertek, egy Kozakot fogvan elevenen, az Vezér leveleit talaltanak, kik az Kiraly eö Felsegenek szollo levelek voltak; azert az mi embereink az levelnek pariaiat kezunkhez küldték, miis magyarra megforditattvan Nagysagtok kezebe meltosztattunk mind az Vezer levelenek pariaiat s mind penigh az Kiraly eö Felsege arra adot valaszt levelenek, Nagysagtok abbol meg ertheti allapotiokot miben legyen. Az fö Armasunktolis erkezék tegnap emberünk levellel ki jria hogy az kozaksag igen el kerzdet szokni az taborboll, az Tatarokban maris egy falyka az Buch vizen tul Feleke Slech nevü uton tertenek volna viszsza rabokkal, mivel, asztis, iria hogy ugy ertette, hogy azokban az Tatarokban Humanybais betertenek egy nehanyon Lupulyhoz de mi vegre azt nem tudhatia; iria asztis hogy ertette volna, de nem tudgya, ha igazze nemé, Lupuly Kopiosz nevü kapitanya az ki Lupulyal minden harczokan volt ott egy szelybeli hadat gyüjtene Lupuly szamara, az mely dolgot lenni nehezen hihetünk meg, mivel az Tatarok az Kiraly

eö felsegevel bekeseget iartatvan nem engedne, es mi köztünk is bekeseg van; az Cham embere is itt leven, varvan az ajandekot, mind azon altal szükseg mi nekünk minden fele sereny vigyazassal lenni, es mindgyarast ujallag küldettünk oda hogy iol vegere menyenek annak ha igazze vagy nem, mi nekünk kötelessegunk szerent ertesse kellet adnonk Nagysagtoknak eszt is. Az satrok dolga mi illeti Nagysagodnak meg jrtuk vala 's ugy hiszszük hogy eddigh elis fogta Nagysagod venni levelünket, mert Isten latia, mi io szüvel megczelekednök, de semi satorink azokon kivül, mert az mi satorunk, ki volt, Nagysagod latta, mind meg ovult; azert kerem Nagysagodot, ha mod lesz benne, Nagysagod szerezze, ide, mert ha az arrat is kivannya eö Nagysaga meg adom, ha penig mod nem leszen benne, mi el is kuldgyuk es mast kell hozzatnunk az Portaroll, Nagysagod paranczollyan feleölle, es ahoz alkalmaztattjuk magunkat. Cziszar Gergely Uram juhait mi aszt tudtuk hogy regen kiis haitottak, ha penig ki nem haitottak Basa uram boczasson embert Buczulestre tiszttartonkhoz 's ki adgya mindgyarast. Az katonak dolgat mi illeti, ugyan felette kerem Nagysagodat szerezzen szamunkra valami io katonakat, ket szazik valo es fizetessek egy lora eött oroszlanyos taller leszen az mi keppen ezeknek is adunk, ha mi uy hirünk erkezik mingyarast tudositjuk Nagysagodat, kit ezek utan sokaigh eltesse az Ur Isten Nagysagodat. Datum ex Roman, die 2 Decembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus et vicinus benevolus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Paria

Az Vezer levelenek,

Mü harczolni iöttünk veletek, czak hogy midön az Cham megh ertette hogy abban az szoros szegeletben allattal az mely hely nem harczolni valo, megis astattad magadat az földben, azert nem iöttünk, nem illenék ez oly hatalmas Kiralyhoz mint Nagysagod ollyan helyekben reiteztetni, hanem az mezore harczra ki jüni, azert ha harczhoz vagyon kedve, jüiön ki, harczoliuk meg; ha pedig bekesegre gondolod, valaki altal adgy ertessemre, en azon igyekezem hogy az Chamtoll haszonra vehessem az dolgot.

Hogy az level szombaton meg olvastattott, igy tanaczkoztak hogy egy tolmacztoll viszsza külgyenek valasztott, es az Koroni Marsalik tolmaczat boczatattak illyen valaszszall.

Midön en itt allattam az olta minden oraban nezek hogy tükteket lassalak, de hogy illyen helyen allattam, mint egy gazda leven az en földömben szabad vagyok, es tudvan tukteket vendegimnek, batorsagoson jüjetek, mert magam akarok aszt az vendegseget megvisgalni de az mi az bekeseget illette az mint az bekeseg rontoia es elkezdöia nem voltam, igy aszerent kesz lennek bekessegetis tartani, ha volne

kivel, azert vagy harczall akartok mas helyennis, es ha mi egyeb dolgokatt akarnatok viszgalni, mi meg nem tartorsztattiuk hanem valasztat varunk tölletek.

Ezeken küvüll ponctumakat is küldött az kiraly eö felsege mindenekröll azert is, hogy ha bekeseget akarnak, illyen forman vegezzenek, hogy az harom orszagra is bekeseg legyen es gonoszt tenni ne igyekezzenek.

Pe o bucată de hârtie:

Csiszar Gergely juhayt mi aszt tudtunk, hogy regen kiis haitottak, osztan az töb gondaink es Busulassink között el feleitkesztünk hogy vegere menyunk annak az dolognak, de mi meg poronczoltuk vala ujalag is meg poronczollyuk hanem Nagysagod irjon Bassa uramnak hogy egy embert kuldgyen be oda Buczulestre s kezebe adgyak mindgyarast, haicza altal, ott meg talallja Cziszar Gergely.

Scrisoarea Măriei-Tale din Miercurea, scrisă în 28 a lunei aceșteia, ne-a dat-o omul de curte al Măriei-Tale și am primit-o cu cinste. In ce privește oștile ungurești, dacă Măria-Ta dorești ca ele să iasă, noi nu le vom reține, căci n'avem putere pentru aceasta. Dar totuși ne rugăm de Măriile-Voastre să le lăsați să mai rămână pe lângă noi încă câteva zile, până se va alege cumva cu starea Leșilor, pentrucă eu cred că nu vor zăbovi, ci se vor împăca, căci oamenii noștri, cari se află acolo în tabără, ne-au scris, că în Miercurea trecută ar fi pogorît câți-va Tătari în spre tabără, dar îndată ce Leșii au prins de veste, au trimis împotriva lor pe niște curteni, fugari moldoveni, cari i-au alungat și, prinzând pe un Cazac de viu au găsit la el scrisorile Vizirului, cari erau scrisori pentru înălțatul rege. Și oamenii noștri ne-au trimis copia scrisorii, pe care punând și noi să fie tradusă în ungurește, o trimitem Măriilor-Voastre, atât copia scrisorii Vizirului, cât și răspunsul dat de înălțatul rege. Măriile-Voastre veți înțelege din acelea, cum le sunt stările lor. Dela armașul nostru cel mare încă ne-a sosit ieri un om de al nostru cu o scrisoare, în care ne scrie că Cazacii au început să cam fugă din tabără, iar o ceată de Tătari ar fi și trecut apa Bugului, reîntorcându-se cu robii pe calea numită Feleke-Slech. Și mai scrie că a înțeles că din acei Tătari câțiva au tras și în Humany, la Lupu, dar cu ce gând nu poate ști. Mai scrie că ar fi înțeles, dar nu știe dacă este adevărat ori nu, că căpitanul lui Lupu cu numele Kopiosz, care a fost cu Lupu în toate luptele, ar adunà acolo o oaste de graniță pentru Lupu, care lucru noi cu greu îl putem crede, căci Tătarii, încheind pace cu Măria-Sa regele, n'ar îngădui. Și și între noi încă este pace. Fiind și omul Hanului acì în așteptarea darurilor, cu toate aceste este de lipsă ca noi să fim băgători de seamă în toate părțile neobosit și am trimis fără întârziere din nou acolo ca să caute cu deamănuntul de este adevărat

sau nu, ca precum ne-am îndatorit să o aducem la cunoştinţa Măriei-Tale şi aceasta. In ce priveşte corturile, am scris Măriei-Tale şi credem că până acuma vei fi primit scrisoarea noastră, căci Dumnezeu vede că noi cu plăcere am face *[pe placul Măriei-Tale]*, căci în afară de corturile ce le-am avut, Măria-Ta le-ai văzut, toate s'au învechit. Pentru aceea rog pe Măria-Ta, de va fi cu putinţă, câştigaţi-ni-le, şi chiar dacă Măria-Ta pofteşti preţul lor Ţi-l voiu întoarce. Dar de nu se va puteà, noi le vom trimite *[pe ale noastre]* şi vom fi nevoiţi a aduce altele dela Poartă. Porunceşte Măria-Ta în această privinţă şi vom urma porunca Măriei-Tale. Noi am ştiut că oile domnului Grigore Csiszar au fost de mult mânate, dar dacă nu ar fi fost mânate încă, domnul Basa să trimită un om la Buţuleşti, la logofătul nostru, care le va da în seamă fără de întârziere. In ce priveşte chestia ostaşilor, foarte Te rugăm pe Măria-Ta să strângi pe seama noastră câţiva ostaşi buni, până la 200, şi plata le va fi de cal 5 taleri-lei, precum le plătim şi acestora. De vom primi veşti noi fără zăbavă Te vom încunoştiinţa pe Măria-Ta. Iar după aceasta dorim ca Domnul Dumnezeu să ţină la mulţi ani pe Măria-Ta.

Copia scrisorii Vizirului:

Noi am venit să luptăm cu voi. Dar când Hanul a aflat că Te-ai ascuns în unghierul acela îngust, unde nu este loc pentru luptă şi totuşi Te-ai îngropat în pământ, de aceea nu am năvălit. Căci nu se cădeà ca un rege atât de puternic ca Măria-Ta să Te ascunzi în atari locuri, ci să eşi la luptă, afară pe câmp. Pentru aceea dacă ai voie de luptă, eşi să luptăm; dacă însă Te gândeşti la pace, să-mi dai de ştire prin cineva şi voiu stărui pe lângă Han ca să se îndrepte lucrurile spre bine.

După ce s'a citit această scrisoare în ziua de Sâmbătă, au hotărît să trimită răspuns prin un tălmaci şi l-au trimis pe tălmaciul Mareşalului Coroanei cu următorul răspuns:

De când stau aici, de atunci în fiecare oră am privit în jur să vă văd pe voi. Că stau pe un atare loc, sunt liber, ca un stăpân, pe pământul meu şi ştiindu-vă pe voi musafiri ai mei. Veniţi cu curaj, căci însumi voiesc a vă primì. Iar în ce priveşte pacea, nu eu am fost acela care a început a o strică. Altfel aş fi gata a ţine şi pace de aş aveà cu cine, sau bătălie dacă voiţi poate şi în alt loc. Şi de aţi voì să punem la cale alte lucruri, noi nu vă oprim, ci aşteptăm răspuns dela voi.

In afară de acestea înălţatul rege a mai trimis şi instrucţiuni despre toate, pentrucă dacă, voiesc pace, să se facă astfel ca în toate trei ţările să fie pace şi nimeni rele să nu facă.

Pe bucată de hârtie:

Noi am crezut că oile lui Grigore Csiszar au fost mânate de mult. Apoi între gândurile și supărările noastre celelalte am și uitat să ducem la îndeplinire acest lucru. Dar am poruncit și acum poruncim din nou, iar Măria-Ta scrie domnului Basa să trimită pe un om la Buțulești și fără zăbavă i se vor da în seamă, să le treacă, și acolo Grigore Csiszar le va găsì.

VII.

— *1653 Decemvrie 9* —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero-Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis Transylvaniae et arcis ac praesidii Fagaras supremo capitaneo, universorum militum campestrium generali, necnon suae celsitudinis consiliario intimo &c. domino et amico nobis benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratis commendatione praemissa.

Az Szent Isten Nagysagodat minden üdvesseges iokkall kedves io egesseggel hoszszu elettell aldgya megh.

Ez alkalmatossaggall nem akarank Nagysagodat hogy levelünk altal meg ne latogassuk, es az itt valo hirekröll ne tudosittsük. Az Lengyelek dolga mi illetti meg eddig mind azon helyben vannak az hol eddigis voltanak, hogy az tatar had ertette az Kiraly eö felsege valaszt tetelet, eö is azt mondott, hogy ha az Lengyel az bekesseget nem akarna czak felyre all az Tatarokkall 's ott telel Lengyel Orszagban, azert az Kirallis az Cham emberevel együt maga emberet is boczatotta oda az Tatarokhoz zalogban, es az Tatarok is boczassanak egy fü Tatart, 's igy fogjanak az tractahoz. Az Fejedelem eö Nagysaga az penzt kivannya, melynek szeret Isten lattia, most nem tehetunk, hollott sok adossag leven raitunk es fogyatkozzott allapottall elven, nem tudgyuk, mellik adossaghoz kell fognunk. Elsöbben az Sciaus Bassa neheztelji reank hogy az igeretet meg nem küldgyük, az Portaroll minden nap variuk hogy ponoszunk jüjön, minden fele kel, egy felol felunk mas felöll retteggyunk, nem is tudgyuk hova kel lenünk; az fizetet hadakra ki megyen hat het ezer tallerris, az orszagboll nem szedhetünk, mert az hon az nyarban maradat volt most az Lengyel 's az Tatar mind el pusztittak bizony Isten bizonysagunk ha megis illyen szükült allapottal leszunk inkab keszszeben vagyok elhadni hogy sem mint magamat annyi urak elött gyuleltetni 's iteltetni. Ezek utan ha mi uy hirünk erkezik keszek vagyunk Nagysagtokat tudosittani. Ezeknek utanna az szent Isten Nagysagodat sok io egesseggel eltesse, kedvesivel egyetemben. Datum ex Roman, die 9 Decembris, A. 1653.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus et vicinus benevolus. [Io Gheorghe-Ștefan Voevod]

Cu acest prilej nu voim a nu Te cercetà pe Măria-Ta cu scrisoarea noastră şi a nu-Ţi aduce la cunoştinţă veştile de pe acì. In ce îi priveşte pe Leşi, ei tot în acelaş loc sunt, unde au fost şi până acum. Căci armata tătărească a înţeles răspunsul înălţatului rege şi a zis că dacă Leşii nu ar voì pace, Tătarii vor sta de o parte şi vor iernà în ţara leşească. Pentru aceea regele a trimis împreună cu omul Hanului pe omul său ca zălog la Tătari, şi şi Tătarii să trimită pe un Tătar de frunte şi astfel să înceapă tratativele. Măria-Sa Craiul voieşte banii, de cari acum, Dumnezeu vede, nu putem să ne îngrijim. Căci, având multe datorii şi fiind lipsiţi, nu mai ştim care datorie să o plătim. Inainte de toţi Sciavus Paşa este supărat pe noi că nu-i mai trimitem făgăduiala. Dela Poartă aşteptăm în fiecare zi să ne vină jalba; trebue *[bani]* în toate părţile, de-o parte ne temen, de altă parte tremurăm de frică, nici nu mai ştim ce să facem; pentru lefegii se cheltuiesc 6—7 mii taleri; din ţară nu putem scoate, căci ce a mai rămas de astă vară, au prădat Leşii şi Tătarii totul. Dumnezeu ne este martor că, dacă vom mai rămâneà sub împrejurări atât de vitrege, mai bucuroşi suntem gata a părăsì *[ţara]*, decât să ne facem urgisiţi şi condamnaţi înaintea atâtor domni. După aceste, dacă vom primì vre-o veste nouă suntem gata a vă încunoştiinţà pe Măriile-Voastre. Apoi Dumnezeu sfântul să dăruiască viaţă Măriei-Tale cu bună şi multă sănătate. Aşijderea şi iubiţilor Măriei-Tale.

VIII.

— 1654 Iamuarie 13 —

Spectabili ac magnifico domino Ioanni Kemeny de Gero Monostor, comiti comitatus Albensis, aulae principis Transylvaniae et arcis ac praesidii Fagarasiensis capitaneo, universorum militum campestrium generali, nec non suae celsitudinis consiliario intimo &c. domino amico benevolo.

Spectabile ac magnifice domine nobis benignissime, servitiorum nostrorum paratissimerum commendatione praemissa.

Az ur Isten Nagysagodat minden üdvesseges aldasivall kedves io egesseggel szerenczes hoszszu elettell aldgya megh.

Ma ugymint 13. praesentis erkezzék levelünk az fö Armasunktol Szerekaroll, kiben iria hogy bizonyosson ertette az Chamot oda fel Lengyel Orszagban Nova Kostantinanal lenni, Tatar is sok volna velle, varia embereit az Portaroll, az mely embereit a vegre küldötte az Portara hogy iol vegere menyenek az Portatol, hogy Vaszil az Porta hirevel lett mazura, es ha az Porta hirevel nem lett volna, eö maga hozza be Vaszilt az orszagba; hogy Tatar sok legyen velle megengettük aszt, mert az Buczagi Tatarokban kevesen mentenek viszsza Buczagban még az fö Tatarokban egy sem ment viszsza, ha az igaz leszen, ket harom

nap mulva iobban meg tudgyuk, elis valik egy fele ez az dolog. Az Szorokay Porkolabok is nyilvan ertettek az Chamnak Nova Kosztantinanal valo letelet, még azt is irnak, hogy versenkednek Chmielneczkivel, de ennek hitelt nem adhatunk, hanem talam czak szerzes az. Ezek utan Isten Nagysagodat sokaigh eltesse kedves io egessegben. Datum ex Iaszvasar, die 13 Ianuarii, Anno 1654.

Spectabilis ac magnificae dominationis vestrae amicus ac vicinus benevolus.

[Io Gheorghe-Ştefan Voevod]

Lângă această scrisoare, pe altă hârtie:

P. S. Az minapiban irtunk vala Nagysagodnak hogy Lengyel Orszagban valami Tatarok maradtanak volna praedalasnak okaert, most is erkezek onnan hirünk illyen keppen, hogy mondhatatlan sok predalast tettenek, az fö boerokbannis rablottanak aszonyokat, gyermekeket, az ki hadban szolgalo ember volt, mind levagtak az porosztsagot mindenektoll megfosztattak, czak mezetelenul hadtak: Az mi embereink az. Portaroll aszt irnak, hogy az Chamnak igen nagy haradgya vagyon az Fejedelem eö Nagysaga ellen; iriak hogy io volna ha az Chamnall erne dolgat mi is bizony iavallyuk aszt. Bar eö Nagysaga küldene egy ajandekot neki, talan avall le czendesittene haradgya az Chamnak; ez is ment volna füleikben embereinknek hogy kikellettkor az Chan az Passaval együtt czak hir nelkül Erdelybe akarnak czapni; mi eszt az Tatartis elege kerdesztük s visgaltuk hogy minemü szüvel volna az Cham eö Nagysagahoz, de ez is mind aszt mondatt, hogy valami dologért de igen neheszteli az Cham eö Nagysagara, mi az mit igirtük volt az Chamnak, noha eleg nehezen, de szerét tettük es az Tatarnak kezebe adtunk, es az elmult Penteken elboczattattunk, mi reszünkre igen iol igerte magat hogy mind az Chamhoz io emlekezettel leszen s mind penigh az Vaszil Vaidanak meg eöletessere igyekezik, hogy miatta soha töbszer busulassunk ne kovetkezek igy igirte magat.

Az szelyröll izene egy emberünk hogy nekie egy barattja tul az Neszteren asz izente volna hogy hogy ugy vigyazon magara, mivel Vaszil Krimröll Kozak orszagba ment s rovid nap haddal akar reank jöni, mi ezeket hallyuk es Nagysagtokat mind ezekröl tudosittjuk mivel hütünk s kotelesegunk tartja.

Astăzi, adică la 13 a lunei acesteia, ne-a venit scrisoare dela Armașul nostru cel mare, din Soroca, în care ne scrie, că a înțeles de bună seamă că Hanul se află în țara leșească, în Nova Konstantina, și că ar fi și mulți Tătari cu el; așteaptă ca oamenii lui să se reîntoarcă dela Poartă, pe cari i-a trimis la Poartă, ca să ducă lucrul bine la îndeplinire. Vasile a fost mazilit cu știrea Porții și dacă nu ar fi fost cu știrea Porții el însuși îl aducea îndărăt în țară. Se poate să fie mulți Tătari cu el, căci dintre Tătarii din Buceag numai puțini s'au reîntors în Buceag; dintre Tătarii de căpetenie încă nu s'a reîntors nici unul. De va

fi această vestea devărată, o vom şti în 2—3 zile mai bine, şi se va lămurì într'un fel acest lucru. Pârcălabii din Soroca încă au aflat că Hanul se găseşte la Nova Konstantina şi-mi scriu şi aceea că se întrec cu Chmielniţchi, dar aceasta nu o putem crede—o fi minciună. După acestea Dumnezeu să-Ţi dăruiască Măriei-Tale viaţă ndelungată cu sănătate plăcută şi bună.

Lângă această scrisoare, pe altă hârtie:

P. S. In zilele trecute am scris Măriei-Tale că ar fi rămas oarecari Tătari în ţara leşească ca să prădeze. Şi acum ne soseşte veste de acolo că au săvârşit nespus de multe prădăciuni şi, printre boierii de frunte, au răpit femei şi copii. Pe cei buni pentru oaste, pe toţi i-au tăiat, pe ţărani i-au despoiat de toate şi i-au lăsat goi. Oamenii noştri ne scriu dela Poartă că Hanul este foarte mânios pe Măria-Sa Craiul. Scriu că ar fi bine ca Măria-Sa să se înţeleagă cu Hanul şi şi noi îl sfătuim la aceasta. Ar fi bine să-i trimită Măria-Sa un prezent Hanului, doar va puteà liniştì cu acesta mânia Hanului. Oamenii noştri au mai înţeles că la primăvară Hanul împreună cu Paşa vor să intre fără veste în Ardeal. Noi l-am întrebat şi l-am ispitit şi pe acest Tătar îndeajuns: că cu ce inimă ar fi Hanul faţă de Măria-Sa; dar şi el a întărit că din ceva pricină, Hanul este foarte supărat pe Măria Sa. Noi ceeace i-am făgăduit Hanului, deşì cu greu, dar i-am făcut rost, şi i-am dat-o Tătarului în mână şi l-am slobozit în Vinerea trecută. Mie mi-a făgăduit foarte multă bunăvoinţă şi că va stăruì pe lângă Han şi îşi va da toată silinţa pentru uciderea lui Vodă-Vasile, ca din partea aceluia să nu mai avem supărare — astfel ne-a făgăduit.

Dela graniţă ne-a încunoştiinţat un om al nostru că un prieten i-ar fi trimis veste de dincolo de Nistru, ca să se păzească, că Vasile a trecut din Crâm în ţara Cazacilor şi peste puţine zile voieşte să vină cu oaste împotriva noastră. Noi acestea le auzim şi Vi le împărtăşim Măriilor-Voastre, căci astfel ne îndeamnă datorinţa şi credinţa.

ŞTIRI NOUĂ PRIVITOARE LA FAMILIA LUI PETRU ŞCHIOPUL

DE

N. IORGA

Şedinţa dela 12 Februarie 1932

Acum vre-o treizeci de ani tipăriam în fruntea volumului XI din colecţia Hurmuzaki fresca dela Galata, care înfăţişează pe Petru Şchiopul şi soţia lui, Maria Amirali, din Rodos, precum şi o altă femeie, mai tânără, care nu poate fi decât Maria, fiica lor, măritată întâiu cu Zotu Tzigara şi apoi cu Polo Minio, de care mă ocupam într'o comunicaţie anterioară.

Fresca e nouă, de cel mai rău gust. In spatele personagiilor e un decor de fotograf, cu draperii care fâlfâie, cordoane care spânzură, coloane; într'un colţ, cu cifre ca din zilele noastre, e data de 1584. Pe o masă cu picior şi toate împodobirile de pe la 1860, se vede o coroană, o cruce, un sul de pergament sau de hârtie, un decret, o carte, două coroane şi o călimară.

Toate acestea sunt luate, fireşte, din imaginaţia naivă a mâzgâlitorului, care nu poate fi decât un pictor de biserici de cea mai stângace speţă sau un profesor de desemn; influenţa desemnurilor istorice ale lui Gheorghe Asachi e vizibilă.

Dar acel care a lucrat în acest chip aşà de puţin lăudabil a avut înaintea sa vechea frescă, pe care cu inconştienţă a distrus-o cu totul, în aşà fel, încât, astăzi, când uleiul picturii lui se cojeşte, dedesupt nu este decât păretele gol.

Dovada că această frescă a existat e în felul cum se prezintă cele trei personagii,—fără a insistà asupra bisericii înseşi

pe care două dintre ele o țin pe palmă, clădire întru toate corespunzătoare cu aspectul pe care a trebuit să-l aibă dela început Galata și de care acela de astăzi se depărtează, din fericire, așà de puțin, zidirea de piatră dovedindu-se în stare a rezistà la toate vicisitudinile vremilor.

Cu toată figura fioros prostească ce i s'a făcut, cu toată prefacerea lanțului domnesc obișnuit, așà cum e pomenit pentru epoca lui Rareș [1]), în două șiraguri de mărgăritare întru toate asemenea cu acelea dela gâtul femeilor, Petru Șchiopul samănă foarte bine și ca expresie, dar mai ales ca îmbrăcăminte și coafură, cu portretul contemporan ce i s'a făcut de un meșter apusean în timpul petrecerii îndelungate în Tirol. Aceeași căciulă popularizată de chipurile lui Mihai Viteazul, dar aici, ca într'un portret de ctitor, cu surguciul de pene și cu copca de pietre scumpe, aceiași mantie de brocart, blănită la gât, pe margeni, și la mânecile, scurte, aceeași haină de pe dedesupt, mai strâmtă. Doamna e cu o broboadă, ceeace nu se obișnuià, așà încât trebuie să admitem că în această parte modelul erà deteriorat, permițând « artistului » contemporan să inoveze. Domnița are o rochie de același fel, cu mantie mai scurtă însă; căciulița e întocmai ca a tatălui; misada și gulerul sunt și ele în stilul timpului.

Din pictura acelei vremi au rămas numai slabe urme în altar; o comparație mai de aproape nu se poate face.

Când am cercetat biserica Sfântul Sava, vechea fundație a lui Petru Șchiopul, refăcută de ruda sa, Radu, fiul nepotului de frate, Mihnea, n'am dat nici o atenție chipurilor de ctitori, dându-mi seama dela prima vedere că am a face iarăși cu o refacere.

O fotografie recentă le aduce înaintea mea și trebuie să recunosc că o cercetare a lor nu e, pe departe, fără interes.

[1]) Proces-verbal polon din 1541; « catena aurea eiusdem Woievode, quam more suo walachico solebat imponere super habitum ad instar crucis »; Iorga, *Studii și documente*, XXIII, p. 338, no. CXLV. Și, mai jos: « Catena prenominata... Quod leandem zaponam cum catena olim Stefan Woiwoda, antecessorar ipsius, ab ipso Turbulone recepisset ».

E sigur că nu posedăm în modelul pe care l-a avut zugravul însăși fresca dela sfârșitul secolului al XVI-lea, când s'a făcut biserica rotundă după modelul dela Ierusalim, al cării metoh erà. Meșterul de pe la 1860, care e același feștelitor ca la Galata, s'a îndreptat după o zugrăveală făcută pe vremea lui Radu, în acel moment chiar când Domnița Maria, întoarsă în Moldova, se îndeletnicià, cum am spus dăunăzi, cu tot ce privià fundațiile ei și ale părintelui ei.

Și aici avem, pe un fond mai puțin împopoțonat, măsuța cu picior, crucea, coroana — una singură —, sulul și cartea; și aici se pune data: 1625.

Aceasta pentru adausurile prefăcătorului, care și la Sf. Sava a ras cu totul originalul. Dar și aici avem biserica așà cum se prezintà după isprăvirea ei târzie. Și, ca și dincolo, chipurile domnești, așà « modernizate » cum sunt, merită atenție.

Petru-Vodă are aceeași blajină și obosită înfățișare. Același e și veșmântul, deșì florile de pe brocart se deslușesc bine și arată să fie copiate după însuș originalul. Dacă i s'a pus în mână nù știu ce act de donațiune, lanțul nu mai e prefăcut în « rivieră de perle », ci are caracterul timpului: un « colier » de piese metalice cuprinzând numai spațiul dintre umeri.

Lângă dânsul, în aceeași parte stîngă, e Doamna Maria, cu o expresie încă tânără. In locul tulpanului lipit pe cap, cu care zugravul a dăruit-o la Galata, ea are aici o căciuliță, dar nu înaltă și aplecată în față, cu moț, ca a soțului, ci de formă rotundă, vădit de postav, mărgenit jos cu blană; surguciul nu lipsește. Rochia e în cute, cum de sigur se purtà pe atunci în Orient. La gât mai multe lanțuri de mărgăritare, și două mai lungi se încrucișează jos pe veșmânt. In picioare, papucași de Constantinopol, ca aceia pe cari-i poartă feciorul domnesc Ștefan-Vodă în tabloul, din nenorocire pierdut astăzi, dela Ambras.

De-asupra e scris, deșì în ordine greșită, — supt titlul general de: « pururе pomeniții ctitori », într'o cirilică de decadență: « Petru Voevod, Maria Doamna ».

Trecând spre stânga, e un al treilea chip, al unui bărbat cu barbă, deasupra căruia scrie: « Ioan Postelnicul ».

E acest Ioan nepotul de nepot al lui Petru-Vodă, acel Ioan Cămăraşul, care a petrecut ani de zile în Tirol, apoi la Veneţia, din nou în locul de exil tirolez al copilului Ştefan, odrasla lui Petru, fiindu-i necontenitul tovarăş, îngrijitorul la boală, acela care a închis ochii Domnului său, acela în folosul căruia Ştefan lăsase o parte din moştenirea sa? E fratele lui Aslan sau, cum i se ziceà la Veneţia, « Leone » Cămăraşul — e curios că, în acelaşi timp, ajunge Domn muntean un pretins fiu al vechiului Ştefan Tomşa, care deci ar fi fost un bătrân, tatăl murind la 1564, Leon —, care Aslan a ajuns Ban muntean şi, dacă nu i se întâmplà să moară după 1630, ar fi ajuns, cum erà el căpetenia pribegilor, a boierilor de ţară contra Grecilor, Domn al Ţerii-Româneşti în locul lui Matei din Brâncoveni? In Divanele lui Radu, lui Alexandru Coconul, Ioan sau Ivan nu lipseşte.

Dar inscripţiile toate trei, cea slavonă şi cele două greceşti [1]), ale bisericii arată ca ziditor pe Ianachie fost Mare Postelnic, « nepot al lui Scărlet » (sau Skarlatos), şi nu cunoaştem la fiul lui Gheorghe Cămăraşul nici-o astfel de înrudire. Ideia că e vorba de aceeaşi persoană pare a se impune însă. Nu se adăugià un străin spre a desăvârşi ctitoria cuiva. Dar e adevărat că Skarlatos, marele gelep constantinopolitan, îşi dase fata după Alexandru Coconul, fiul lui Radu.

Il vedem deci în veşmânt de brocart, cu lanţul îndoit de grumaz, cu copca încheindu-i dulama blănită, cu penele de struţ la gugiumană.

De cealaltă parte, însemnările sunt vădit greşite ca ordine: « Vlad Voevod, Radu Voevod, Rucsanda Doamna ».

Căci primul din cei înfăţişaţi — mai tânăr, cu barbă mare — e Radu Mihnea, luxosul Domn care a cârmuit ambele ţări şi care odihneşte la biserica Radu-Vodă din Bucureşti, refăcută de dânsul. Aceeaşi mantie, acelaşi veşmânt de brocard dedesupt, aceleaşi copci scumpe la gît. Dar căciula e de altă formă, dreaptă, fără surguciu, în forma, care se deosebeşte aşà de mult de a lui Vasile Lupu, în care o poartă bătrânul Vodă Matei: ar fi existat deci o modă munteană deosebită de cea moldovenească.

[1]) Iorga, *Inscripţii (Studii şi documente,* XV), pp. 137—8.

Vlad-Vodă nu poate fi decât cel de-al doilea chip. Ştim cine e acest fiu al lui Miloş-Vodă, fratele lui Petru, acest frate al Irinei, măritată cu Albu Golescu, acest soţ al unei « nepoate a Mircioaii », a Chiajnei, şi de această căsătorie m'am ocupat aici chiar, în alt memoriu. Petru îl înfiase, şi, chiar după naşterea lui Ştefan, el figurează în documente lângă acesta. Ştim că, numit Domn muntean, el a murit peste câteva zile, cu bănuieli de otravă.

Aici, cu lanţurile care-l înfăşură, cu două copci la gît, cu broderii scumpe pe haină, e un tânăr cu puţin puf la bărbie, cu o mustaţă care mijeşte. Incă un *adevărat* portret pe care-l câştigăm.

La capăt femeia, cu căciuliţă ca a Mariei, cu aceleaşi lanţuri de mărgăritare, cu aceiaşi cercei complicaţi la ureche. E Ruxanda.

Intre actele găsite la Murano, de pe urma Mărioarei Adorno Vallarga, sora Doamnei Ecaterina a lui Alexandru-Vodă, fratele lui Petru şi al lui Miloş, e o scrisoare dela această Doamnă, al cării rost nu-l puteam bănuì până acum [1]).

Apropierea de Vlad ar puteà suggerà ideia că erà acea « nepoată » a Mărioarei, fiică a lui Ioan Logofătul şi a Stanei Domniţa, fata lui Mircea Ciobanul. Dar legătura ei cu « Mihneştii » munteni nu pare a fi aceea a unei simple alianţe, cu atât mai mult, cu cât Vlad, împins de Chiajna, murise ca rival biruitor al lui Mihnea şi s'a bănuit otrăvirea lui de acesta. Mă gândisem de mult că ea ar fi sora lui Radu, născut din Mihnea din Neaga, nu din jupâneasa Vişa, căreia îi plăceà să-şi zică Doamnă. Dovada o avem pe zidul dela Sf. Sava.

Incă o observaţie.

Domniţa Maria se îngrijià, la întoarcerea ei în Moldova, de fundaţia ei şi a lui Zotu, Hlincea.

Se poate crede că a lăsat-o nezugrăvită? Cu greu.

Pictura din această bisericuţă e minunată. Cu o mare îngrijire de amănunte, cu un realism, un pitoresc, un simţ

[1]) V. *Analele*, seria a 2-a, XVIII, Iorga, *Contribuţiunila istoria Munteniei în secolul al XVI-lea*, p. 101 şi Hurmuzaki, XI, pp. CXXVIII-IX, 268, no. CCCCI.

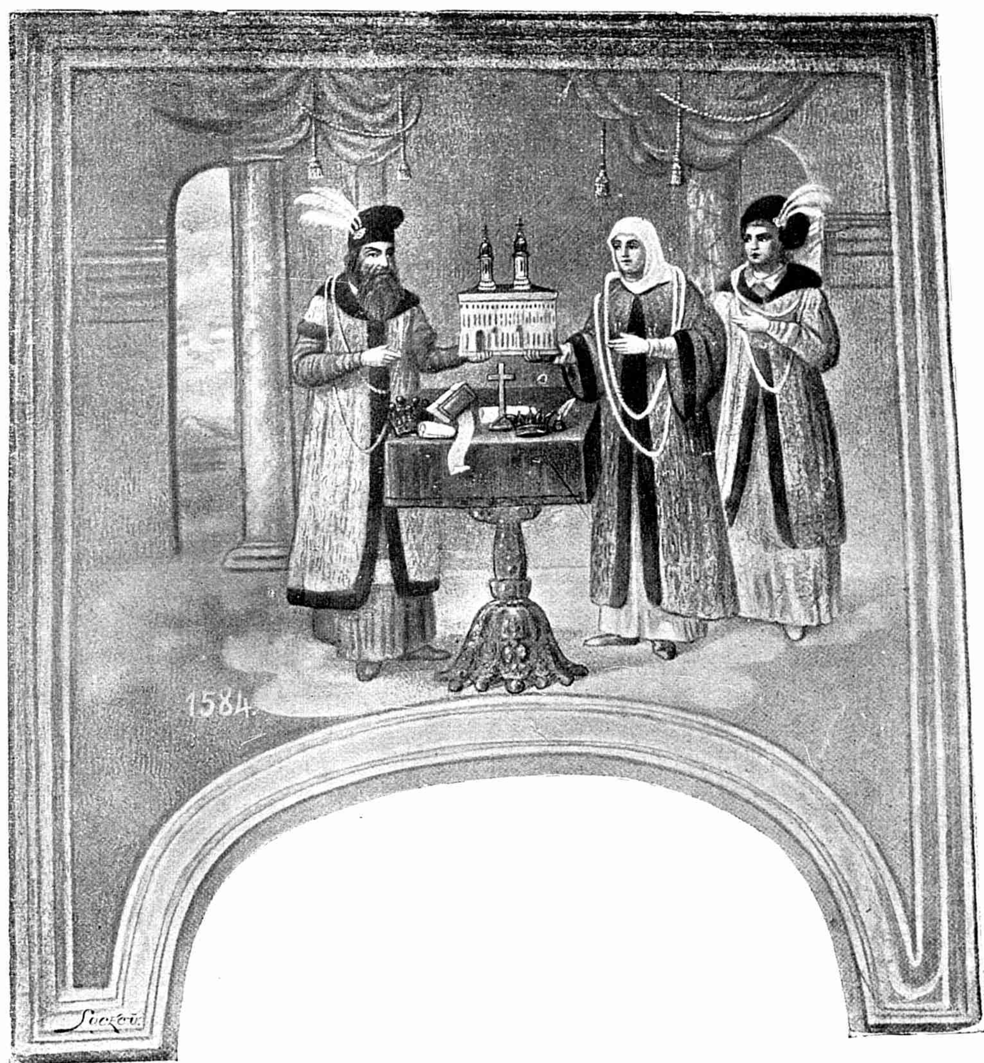
dramatic deosebit în scenele de mucenicie, cu o iubire rară pentru decorația veșmântului, pentru împodobirea stâlpilor zugrăviți cu pseudo-capitele în capete de leu, cu heruvimi zburând de-asupra, ea are și în literele, de o delicată împleticire, caracterele sfârșitului secolului al XVI-lea. Dar la ctitori se vede un Vasile Lupu, un Ștefăniță, o Doamnă Ecaterina Cerchesa, de o rară grosolănie; veșmintele sunt abià indicate, mânile înjghebate în pripă; o revenire se simte în zugrăvirea figurilor.

Cred că nu greșesc presintînd ipotesa că *la început era altceva*.

Cei trei membri ai familiei domnitoare între 1630 și 1660 înlocuiesc cu căciulile și năfrămile lor, cu acele rulouri de rugăciune în litere stângace pe însuși Petru Șchiopul, pe Zota Spătarul și pe Domnița Maria.

Observând, de altfel, cu atenție fresca, se observă că două din figuri sunt refăcute, liniile fiind paralele, că *la portretul femeii există lanțul obișnuit la sfârșitul secolului al XVI-lea, că el e slab acoperit de noua zugrăveală și că legătura cu umărul e făcută stângaciu și imposibil*.

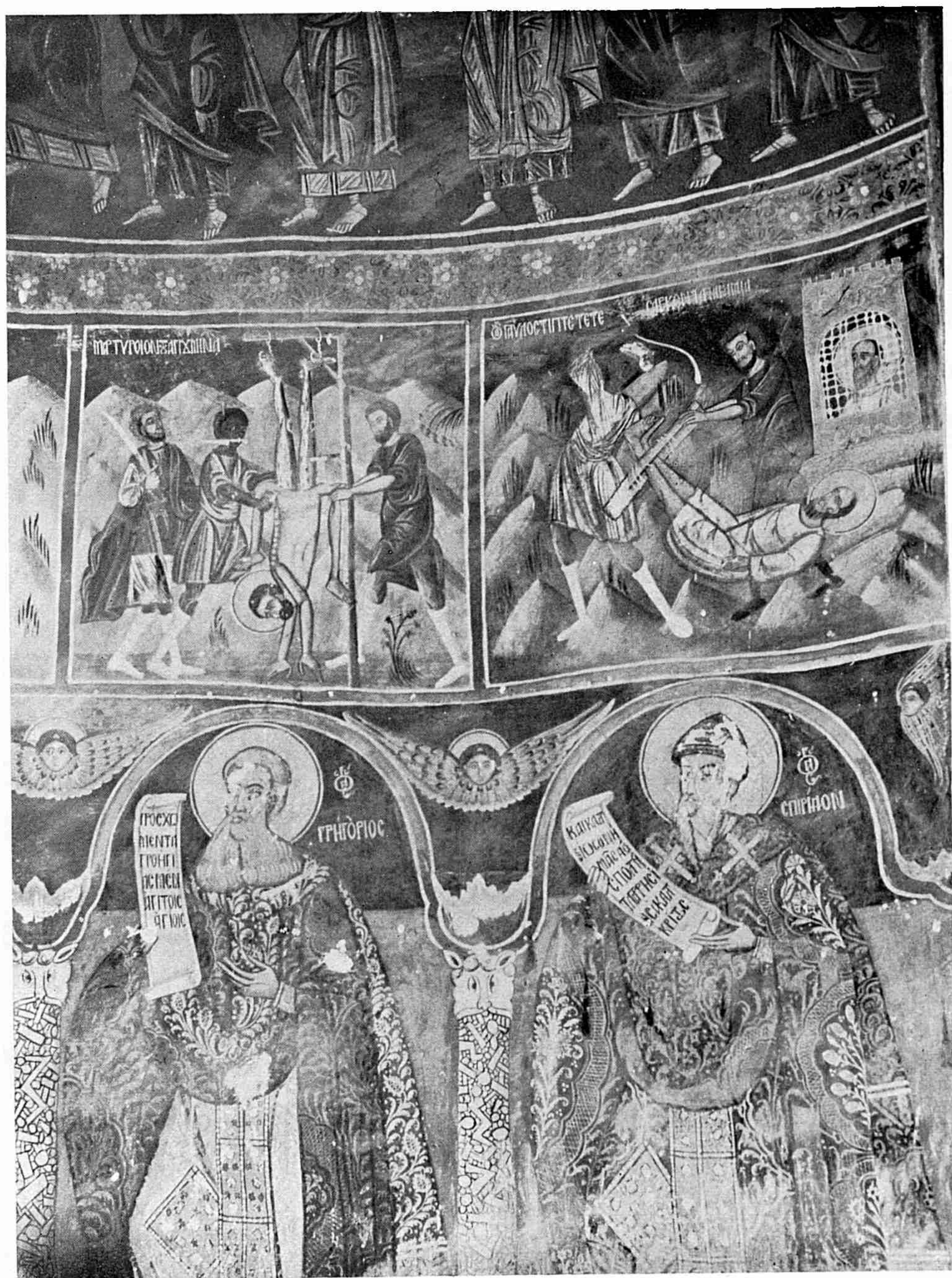
Oricum, cercetări se impun acolo ca să se vadă care e, în toate, gingașa operă dela început și care nedibacea, brutala și pretențioasa prefacere a lui Ștefăniță Lupu.

Petru Șchiopul și familia sa (1584)
după o frescă la Galata.

Ctitorii bisericii Sf. Sava din Iaşi

Frescă la biserica Hlincea în altar.

Ctitorii dela Hlincea.

EVOLUŢIA MIJLOACELOR ŞI A CHIPULUI DE FĂPTUIRE A RĂZBOIULUI DELA MOARTEA LUI ŞTEFAN-CEL-MARE PÂNĂ LA ACEA A LUI MATEI BASARAB

DE

GENERALUL R. ROSETTI
MEMBRU CORESPONDENT AL ACADEMIEI ROMÂNE

Şedinţa dela 26 Februarie 1932

IV

FORTIFICAŢIUNEA

Schimbarea adâncă ce s'a produs în statutul internaţional al principatelor româneşti precum şi evoluţia organizărilor lor interne, dela moartea lui Ştefan-cel-Mare şi până la aceà a lui Matei Basarab, au adus, precum am arătat în două memorii anterioare [1]), modificări radicale în organizarea oştirilor româneşti şi în tactica de care s'au folosit. Dacă aceste modificări erau fireşti, erà şi mai firesc ca schimbarea statutului internaţional să aducă, mai ales în Moldova, o schimbare în ceeace priveşte fortificaţiunea.

In adevăr, în Moldova, se alcătuise, pe baza nevoilor şi pentru a îngădui apărarea fiinţării Statului, un sistem complet de fortificaţiune constituit din: o serie de cetăţi la punctele de intrare în ţară a comunicaţiilor principale şi o regiune

[1]) Academia Română. *Memoriile Secţiunii Istorice.* Seria III. Tom. XI şi XII.

fortificată interioară (Neamț-Roman-Suceava) îngăduind manevrele armatei de câmp [1]).

In Muntenia nu se alcătuise nici un sistem de fortificațiune, pentrucă ea se formase prin reunirea de mici alcătuiri locale [2]), pentrucă în momentul formațiunii sale dușmanul de căpetenie erà regele unguresc, care moștenise [3]) sau construise un sistem întreg de fortificațiuni ce-i asigurau stăpânirea peste trecerile Carpaților [4]): Severin [5]), cetatea Lotrului (Lottorwar) [6]), cetatea Argeșului (Poenari, Castrum Argyes [7]), Rucăr [8]), Buzău [9]), pentrucă Dunărea nu despărțià, în momentul formării sale, Muntenia de state dușmane și pentrucă ea nu a avut în capul ei, la început, o căpetenie înzestrată, cum a fost Ștefan-cel-Mare, cu vederi de ansamblu [10]).

---

[1]) Academia Română. *Idem.* Seria III. Tom. VI, pp. 6, 7, 8. Această părere a fost adoptată de-a întregul și de d-l P. Henry în scrierile d-sale: *Les églises du Nord de la Moldavie* și articolul asupra lui Ștefan-cel-Mare din *Mélanges Charles Diehl* (vol II).

[2]) « La Valachie a été d'une formée façon populaire. C'est un état paysan. Des formations locales se sont réunies d'elles mêmes... dans ses régions essentielles, la Valachie resta paysanne.

« La Moldavie est, au contraire, une fondation de princes guerriers, de voévodes qui, pour un motif ou pour un autre, ont abandonné la terre du roi et se sont établis de l'autre des montagnes. Les paysans ont été conquis.

« ...En Moldavie, entouré de ses barons, servi par ses nobles, le fondateur de la principauté de Moldavie a créé un pays fondé dès le commencement sur la domination militaire ». (N. Iorga. *Les chateaux occidentaux en Roumanie* în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII, pp. 59, 60).

[3]) Dela cavalerii teutoni, când i-a gonit și le-a luat Țara Bârsei. (Hurmuzache, I 1, p. 91).

[4]) V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, pp. 11, 12, 13, 15.

[5]) Iorga, *o. c.*, p. 57.

[6]) V. Drăghiceanu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, X—XVI, p. 15, nota 4; Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, p. 182; Iorga, *l. c.*; Zimmermann & Werner, *Urkundenbuch*, I, p. 58; Hurmuzachi, 1, p. 127; Document din 1453 citat de Iorga (*Sate și preoți din Ardeal*, p. 159, nota 1).

[7]) Iorga, *l. c.* Dintr'un raport din 1552, rezultă că regele Ungariei, Ludovic II (1516—1526) a dat lui Radu, Voevodul muntean, două cetăți în Ardeal, primind în schimb cetatea Poenari (Al. Lapedatu în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, II, (1909), p. 40). Engel, *Geschichte der Walachey*, p. 204; Hurmuzache, XI, pp. 846, 849, 863; Iorga, *Istoria armatei române*, I, p. 249; Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, p. 142. Veranciu arată că în secolul XVI erau numai două cetăți făcute din zid în Muntenia: București și Poenari și că erau neînsemnate. (Al. Papiu Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 178).

[8]) *Das Burzenland, IV*; *Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 37, 39, 41, 62 și tabela Nr. 7—8.

[9]) *Idem*, pp. 37, 39, 41, 47—51 și tabela 6—7.

[10]) Academia Rom., *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. VI, pp. 6, 7, 8, 64.

După aceea, ar fi fost prea târziu, pentrucă Turcii, neputând să-şi urmeze înaintarea spre Europa Centrală atâta timp cât trecerile peste Dunăre nu erau în stăpânirea lor [1]), au început, din prima jumătate a secolului XV, să ocupe toate trecerile ce duceau din Muntenia în actuala Bulgarie [2]), cetăţile de pe malul drept fiind ocupate de dânşii mai dinainte [3]). Ei au organizat la aceste treceri, pe teritoriul muntenesc, capete de pod puternice, cari le îngăduiau să ţină sub ascultare pe domnitorii Ţării Româneşti. Astfel, cu începere din a doua jumătate a secolului XV, această ţară s'a găsit strânsă între doi vecini puternici stăpâni pe trecerile ce duceau în ea peste Dunăre şi peste munţi.

Turcii cucerind, în 1484, Chilia şi Cetatea-Albă, au adus, în sistemul definitiv al Moldovei, spărtura prin care au putut impune, din ce în ce mai puternic, voinţa lor acestei ţări; spărtură pe care au mărit-o, în 1538, ocupând şi Tighina [4]). Şi pentrucă fortificaţiunile permanente rămase încă în stăpânirea Moldovenilor, şi unele chiar ameliorate de Petru Rareş [5]),

---

[1]) *Ibid.* p. 36.

[2]) Turnu, luat de Turci în 1395 (Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, p. 65), ar fi fost clădit de Baiazid. (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes.* I, p. 303), ar fi fost reluat de Mohamet I în 1417 *(Ibid.).*

Giurgiu, clădit de Mircea (Jehan de Wavrin, *Anchiennes Chroniques.* (Ed. Dupont), II, p. 138), a fost luat de Turci întâiu la 1416 (N. A. Constantinescu, *Cetatea Giurgiului*, p. 16); reluat de Munteni, apoi de Turci, el rămâne dela 1462 în stăpânirea Turcilor. (N. A. Constantinescu, *o. c.*, p. 17).

Brăila este luată de Turci în 1540 (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 383).

[3]) « (Mahomed I, în 1417) versuchte er jedoch, die Verhältnisse klug verechnend, nicht wieder das, was seinen Vorgängern miss-lungen war: er dachte nicht mehr daran, die Walachei zu erobern, um seine Reiche einen neuen Landstrich zu gewinnen oder auch nur einen treuen Wojwoden an Stelle des jenigen, der ihn frech beleidigt hatte, einzusetzen. Nein, er sah ganz treffend, dass es viel leichter sei, diesem neu emporsprudeluden Leben gegenüber einem Damm aufzuwerfen, und er befohl deshalb, dass in seiner Anwesenheit die von ihn eroberten Festungen an der Donau und in der Dobrudscha befestigt werden solten ». (Iorga, *Geschichte des Rumänischen Volkes*, I, p. 303). Iorga, *Studii istorice asupra Chiliei şi Cetăţii Albe*, pp. 63—66.

[4]) I. Bogdan, *Vechile cronice moldoveneşti până la Ureche*, p. 231. Citadela cetăţii Tighina a fost clădită între anii 1538 şi 1541 (Ştefan Ciobanu, *Cetatea Tighina*, pp. 11, 12).

[5]) Hurmuzachi, XV [1] pp. 317, 432. Dacă Petru Rareş s'a adresat Bistriţenilor pentru maeştri cari să transforme cetatea Soroca în cetate de zid este şi pentrucă erau mai aproape şi pentrucă relaţiile dintre el şi ei erau de aşà natură că puteà să le ceară aceasta, dar şi pentrucă constatase cât de puternice erau nouile fortificaţiuni ale Bistriţei.

constituiau un element de putere pentru Moldoveni, Turcii au impus, în mijlocul veacului XVI, distrugerea lor [1]), lucru ce nu s'a întâmplat în Țara Românească, pentrucă asemenea cetăți, primejdioase pentru atotputernicia turcească, nu existau în această țară.

Pe când Turcii, urmând pilda dată de puterile apusene [2]) și de cele mai dese ori cu ajutorul tehnicienilor creștini, modificau și modernizau continuu cetățile aflate în mâinile lor, trecând la fortificațiunea bastionată, cum făceau dealtfel și cetățile săsești din Ardeal [3]), în principatele românești, cetățile ce mai rămăseseră în stăpânirea noastră nu au fost modernizate prin noui lucrări permanente. Singura lucrare permanentă, documentar stabilită, a fost transformarea, arătată

I. Ursu *(Petru Rareș*, p. 88) observă că Petru Rareș a fost nevoit a întări (sau mai bine zis a transformà fortificația pasageră a Sorocei în fortificație permanentă) din cauza ocupării Tighinei de către Turci. Motivul ar fi plauzibil.

Asupra cetății Soroca vezi: A. Lapedatu, *Cetatea Sorocii, (Bul. Com. Mon. Ist.*, VII, p. 85).

Cu ocazia săpăturilor făcute la Soroca, pentru Muzeul Militar Național, d-l V. Drăghiceanu nu a găsit decât obiecte dintr'o epocă mai târzie.

Petru Rareș a reparat și Neamțul tot cu maeștri dela Bistrița (Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 247).

[1]) « Deci Alexandru Vodă (Lăpușneanu), făcând pre cuvântul împăratului, umplând toate cetățile de lemne, le-au aprins de au ars și s'au râsipit, numai Hotinul ce au lăsat ca să fie apărătură de spre Leși ». *(Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă.* Ed. Giurescu, p. 211). Distrugerea nu a fost completă căci în secolul XVIII Turcii dau din nou ordin să se distrugă Neamțul (Kogălniceanu, *Letopiseți* III, p. 358).

Este o eroare concluzia trasă de A. D. Xenopol *(Istoria Românilor.* Ed. II, vol. V, p. 109) din acest pasagiu, că dacă Vodă Lăpușneanu a distrus cetățile prin foc acestea erau de lemn. Sub acțiunea unui foc puternic zidurile crapă și cad, deaceea așezarea de lemn contra zidurilor unei cetăți și aprinderea lor erà un mijloc de atac al acestora, cum vom vedeà la finele acestui studiu.

Din principiu Turcii nu îngăduiau țărilor vasale să aibe cetăți întărite. (Episcopul d'Aqs către Carol IX, August 1571. Hurmuzachi, Supl. I [1] p. 23); Al. P. Ilarian, *o. c.* I, p. 73), afară de cele ocupate de dânșii la a căror reparare și întreținere sileau pe domnii Moldovei, cum au silit pe Petru Schiopul să repare cetatea Tighinei în 1584 (Hurmuzachi, XI, p. 676), cum primise, ordin din 1583 (A. Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești*, III, p. 286).

[2]) Viollet-le-Duc, *Dictionnaire de l'architecture française*, I, p. 417, II, pp. 175, 176, 177; François de Vaux de Foletier, *Galiot de Genouillac. Maître de l'artillerie de France* (1465—1546), pp. 47—50; Max Jähns, *(Geschichte der Kriegswissenschaften.* Erster Abteilung, pp. 774—864) dă vechea bibliografie a acestei chestiuni.

[3]) *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde.* Neue Folge, XXI, p. 33; *Das Burzenland, III, Kronstadt*, I, pp. 79, 97—102; Trauchenfels, *Magazin für Geschichte... Siebenbürgens.* Neue Folge, II, pp. 133, 134; Gross u. Kühlbbrandt, *Die Rosenauer Burg*, pp. 1718.

mai sus, a cetății Soroca din cetate cu valuri de pământ în cetate de zid. S'ar puteà presupune că, precum s'a întâmplat în Occident [1]) și la Sașii din Ardeal [2]), să se fi adăugat cetăților în ființă sau unora dintr'însele, în exterior, noui întăriri de pământ şi lemn, alcătuite după sistemul bastionat. Şi temeiurile cari ar indrituì o asemenea presupunere sunt:

1. O scrisoare din 13 Iunie 1600, din Cluj, publicată de d-l Iorga, prin care se spune că atunci Hotinul aveà 12 bastioane [3]). Ori, pe vremea aceea nu existà la Hotin, ca fortificațiune permanentă, decât vechea cetate de zid datând din secolele precedente [4]) și care nu a avut și nu are nici azi bastioane; incinta exterioară de azi, care este alcătuită după normele finei secolului XVII și începutului secolului XVIII, este făcută de Turci, după luarea cetății în stăpânire de către dânșii (1713) [5]).

2. Următoarele rânduri din cronică: « Făcut-au Constandin Vodă oaste în leafă, și au îngrădit târgul împrejur, și cu oastea au trimes pre Antiohie hatmanul de au lovit târgul Neamțului fără veste, să prinză pre Bogdan și pre Iordache, știind că erà în Neamț, ce nu i-au apucat, că întru aceea seară ei s'au suit în cetate... Eșit-au răimăntarul de Neamț și s'au lovit cu oastea lui Constandin Vodă, și înfrângând ai noștri pre jolniri, au plecat fuga care cum puteà. Numai Costașco Turculeț rămăsese de-i răituia până la *părcane ce erà la drumul ce se sue la cetate* » [6]).

Așà cum erau cetățile au fost întreținute [7]), până la distrugerea lor de către Alexandru Lăpușneanu.

---

[1]) Viollet-le-Duc, *o. c.*, I, p. 417; Max Jähns, *Geschichte der Kriegswissenschaften*, pp. 774—865.

[2]) Nota 3 pag. 4, mai sus.

[3]) « 12 pastein die werden nur Rundeln oder Thuren sein » (Hurmuzachi, XII, p. 942).

[4]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice.* Seria III. Tom. VI, pp. 3, 4.

[5]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, II, p. 346; III, pp. 51, 52. După facerea incintei exterioare noui, Turcii se slujiră de vechea cetate ca depozit de materiale (arsenal). Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I_1, p. 183.

[6]) *Letopisețul Țării Moldovei dela Istrate Dabija până la domnia a doua a lui Antioh Cantemir* (Ed. Giurescu). p. 89.

[7]) Se cumpără cuie de draniță pentru cetatea Sucevei. (Iorga. *Documente românești din Arhiva Bistriței*, I, pp. 12, 24, 52; Hurmuzache XV_2, pag. 783). Şi Hotinul erà acoperit cu draniță (Hurmuzache. Supliment II. Vol. II, pag. 207).

Pentru ca cetăţile să-şi îndeplinească menirea, trebuià ca zestrea lor în armament, muniţiuni, etc., să fie totdeauna completă. Şi rezervele de aceste materiale erau cu atât mai trebuincioase în acele vremuri, cu cât, din cauza instabilităţii păcii, un atac pe neaşteptatele erà totdeauna cu putinţă şi cu cât sărăcia de mijloace şi greutatea cu care se executau transporturile făceau cu neputinţă o aprovizionare în momentul primejdiei. Nevoia acestor rezerve este arătată de contimporani [1]) iar documentele vremii arată cum că se cumpărau [2]), şi deci se posedau, rezerve de armament, muniţiuni, etc.

Săpăturile făcute de d-l Avakian, la Cetatea-Albă, în anii 1929, 1930 şi 1931, arată că se păstrau rezerve de ghiulele (de piatră şi de metal), arici, chiurase, unelte, meiu [3]).

Documentele ne arată că efectivul garnizoanelor erà mic [4]), lucru firesc, dat fiind micimea cetăţilor şi felul lor de construcţiune.

Dacă în ceeace priveşte fortificaţiunea permanentă a cetăţilor sunt foarte puţine lucruri de zis pentru tot veacul al XVI şi prima jumătate a celui al XVII, în schimb avem informaţiuni destul de numeroase cari ne arată că, în această epocă, s'au întărit multe mânăstiri [5]).

---

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I. p. 329. Polonii constată, la 1 Septemvrie 1602, că Hotinul avea o foarte redusă cantitate de armament, muniţiuni şi provizii (Hurmuzachi, Supl. II, vol. II, p. 207).

[2]) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*, Seria III. Tom. XI, pp. 190, 191.

[3]) Raporturile d-lui Avakian sunt încă inedite (August, 1931).

[4]) La 25 Decemvrie 1553, garnizoana din Cetatea de Baltă se compuneà din: 25 călăreţi, 10 pedestraşi şi 4 paznici (Hurmuzachi, II[5], p. 149).

Despot-Vodă aveà ca garnizoană la Suceava 656 ostaşi (Lapedatu în Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, p. XXXIV). Cifra dată de Nicolae Costin (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 442), este exagerată (Lapedatu, *l. c.*).

Miron Costin socoteşte, în 1653, că 30 nemţi puşcaşi ar fi putut apărà cetatea Hotinului, ani de zile (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 329).

Hotinul a cărui garnizoană erà alcătuită din 70 infanterişti, rezistă în 1572 mai multe săptămâni şi nu se predă decât după ordinul regelui polon (Al. P. Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 269).

Garnizoana Sucevei, în 1653, se compuneà din: 80 seimeni, 60 lefegii nemţi şi puşcaşii localnici (Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 339). Când au venit Cazacii şi-au făcut tabără în afara cetăţii şi au întărit-o (*Ibid.*, pp. 341—342).

[5]) In Ardeal majoritatea zidurilor Kirchenburg-urilor datează din a doua jumătate a secolului XV şi (mai ales) dela începutul secolului XVI (E. Sigerus, *Siebenbürgisch-Sächsischer Kirchenburgen* (Ed. V), p. 5).

Numărul mânăstirilor întărite a crescut din pricinele următoare:

S'au clădit noui locaşuri (Probota, Moldoviţa, Coşula, Suceviţa, Râşca, Slatina [1]), Sadova [2]), etc.); s'au reîntemeiat mânăstiri ce fuseseră distruse sau părăsite [3]); s'au transformat întărituri, alcătuite din pălănci, în întărituri de ziduri [4]).

Ţările fiind expuse din ce în ce mai mult la incursii de bande de Turci, Tătari, etc., mânăstirile, cari erau avute şi unde se refugiau la vreme de nevoie toţi acei cari puteau, au fost silite să se pună la adăpost faţă de atacuri din partea acestora.

Pildele bisericelor şi a mânăstirilor din ţările vecine şi mai ales ale acelora din Ardeal au putut aveà şi ele o influenţă, dar mică şi iată de ce:

Ideia de a întărì mânăstirile, ca şi idea de a întărì case, biserici [5]), oraşe, nu a fost o ideie împrumutată ci a venit din nevoia de a se apărà.

Comunităţile săseşti erau bogate, în general, şi alcătuite dintr'o populaţie muncitoare şi numeroasă. Mânăstirile dela

---

1) Vezi: G. Balş, *Bisericele Moldoveneşti din veacul al XVI.*

2) *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV, p. 134.

3) Comana întemeiată de Vlad Ţepeş, reîntemeiată de Radu Şerban (*Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, p. 11); Homor zidită în 1530 în locul alteia mai vechi (Balş, *o. c.*, p. 21); Balş, *o. c.*, p. 189.

4) Sub domnia lui Vasile Lupu unele din mânăstirile de Iaşi, cari au avut mai târziu ziduri, erau încă înconjurate cu pălănci de lemn (*The Travels of Macarius.* Ed. Belfour, p. 52).

5) D-l G. Balş îmi semnalează (Maiu 1931) că s'au găsit acum la noi trei biserici având metereze în podul lor. Acestea sunt: Precista din Galaţi (clădită de câţiva negustori la începutul secolului XVII), Sf. Ion Botezătorul din Iaşi şi Toporăuţi (ambele clădite de Miron Barnowschi, 1626—1629). La Toporăuţi meterezele, (zidite azi în exterior) sunt în număr de câte cinci pe laturile de miazăzi şi miazănoapte a bisericii, cinci în zidul altarului şi trei în zidul de apus; în grosimea acestui din urmă zid se află scara care duce în pod. Faptul că aceste biserici sunt toate din aceiaşi ani şi că nu se găsesc — sau cel puţin nu se cunosc până azi — biserici mai vechi având metereze în însuş clădirea lor, ar lăsà să se presupună o influenţă străină sau copierea de ai noştri de modele străine.

In *Inchinare lui N. Iorga cu prilejul împlinirii vârstei de 60 ani*, d-l arhitect Ştefan M. Balş descrie (pp. 28—31) biserica întărită Sf. Ioan Botezătorul din Iaşi, şi observă că dacă meterezele (14) îngăduiau a bate terenul dimprejur, ele nu îngăduiau a bate terenul dela picioarele pereţilor bisericii, creându-se astfel un însemnat unghiu mort. Tot d-sa mai semnalează că şi biserica Hadâmbu (Iaşi, din anul 1659) este organizată pentru apărare; două mici ferestruici rotunde sunt amenajate deasupra pronaosului; una din acestea este într'o mică încăpere care iese în afara zidului în « porte à faux » şi îngăduie a se aruncà proiectile, printr'o gaură din pardoseală, asupra celor ce ar voì să intre în biserică, fiind situat exact deasupra uşii de intrare.

noi erau bogate dar populația lor trăià mai mult pentru o viață contemplativă.

Bisericele săsești erau de obiceiu în sate așezate în câmpie, căci în jurul lor erà câmpul cultivabil, din produsul căruia trăiau locuitorii satului respectiv. Ele erau ușor de văzut și de găsit. Mânăstirile noastre erau așezate în mijlocul pădurilor, în locuri adăpostite de vederi și nu pe căile de comunicații obișnuite.

Bisericele săsești fiind vizibile trebuiau așezate pe teren așà ca acesta să le ajute la apărare, deaceea ele erau plasate în cele mai multe cazuri pe înălțimi sau după obstacole, ca un curs de apă, pe când mânăstirile noastre sunt de obiceiu într'un fund de vale.

Bisericele Sașilor, fiind așezate pe un vârf de deal, erà nevoie ca zidurile lor de apărare să îmbrace acest vârf din toate părțile pentru ca dușmanul să nu găsească, pe creasta ce desparte partea de sus a dealului de clinele acestuia, nici un loc prielnic care să-i servească de bază pentru atac. Deaceea aproape în unanimitatea cazurilor întăriturile aveau o formă oblongă [1]).

Mânăstirile noastre așezate de obiceiu pe un loc șes nu aveau a ține seama de formele terenului, deaceea zidul lor de apărare aveà de obiceiu o formă patrulateră [2]), rareori poligonală [3]).

Bisericele săsești fiind în câmp, unde comunicațiile erau mai lesnicioase, și într'o țară unde acei cari le atacau aveau de obiceiu un armament mai perfecționat, au întărituri puternice, cu mai multe rânduri de ziduri groase și înalte, cu turnuri și cu bastioane pentru baterea curtinei, cu dispozitive speciale pentru baterea piciorului zidurilor, etc. [4]). Mânăstirile

[1]) *Das Burzenland*, IV; *Die Dörfer des Burzenlandes*, I, pp. 115—154, planșele 33, 34, 48, 55, 56, 66, 71, 74, 81, 82, 86, 87, 97, 98. E. Sigerus, *o. c.*, pp. 4—16. *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XXXVII, pp. 417, 420, 422, 430, 432. Walther Horwath, *Siebenbürgisch-Sächsische Kirchenburgen*.

[2]) G. Balș, *o. c.*, p. 189; *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, p. 23; XVIII, p. 128.

[3]) *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, III, p. 38; V, p. 106.

[4]) *Das Burzenland*, *l. c.*; E. Sigerus, *o. c.*, pp. 6—16; *Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, XXVII, pp. 417, 420, 422, 424, 427, 430, 432, 434, 436, 437.

noastre, expuse mai ales unor atacuri de trupe călări ușor înarmate, nu aveau nevoie și nu posedau de obiceiu decât un simplu zid cu crenele, cu drum de strajă și câteva turnuri la colțuri și la poarta de intrare [1]). De obiceiu dispozitivul pentru baterea intervalelor dintre turnuri și a terenului din fața zidurilor, erau din cele mai simple: creneluri la partea superioară a curtinelor și câteodată meterezuri pe fețele laterale ale turnurilor. Rar erau mai elaborate [2]).

Bisericele întărite săsești [3]) și prin tăria și dispozitivul zidurilor și prin armamentul lor [4]) și prin rezervele de merinde ce aveau [5]) și prin apărătorii lor numeroși [6]) puteau îndurà și au îndurat, adeseà, cu succes, asedii lungi [7]). Mânăstirile noastre cu toate că aveau, cel puțin unele, armament [8]) și adăpostiau uneori și ostași, nu aveau menirea de a rezistà unui asediu serios. Totuș sunt pilde când zidurile acestor mânăstiri, ocupate de apărători destoinici, au putut ține locului câtva timp pe acei cari le atacau [9]).

Pe lângă mânăstirile întărite se găsesc, în epoca de care ne ocupăm, încă două soiuri de întărituri cu caracter permanent:

In Oltenia cula, copiată dela vecinii de pe celălalt mal al Dunării. Clădire alcătuită dintr'un paralipiped de zid, cu baza

---

[1]) Balș, *o. c.*, pp. 189, 194; *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, I, pp. 23, 184; XVII, p. 128.

[2]) Moldovița (Balș, *o. c.*, pp. 203—206); Homor (*Id.* p. 208); Sucevița (*Id.*, pp. 211—215). La Dragomirna ar fi fost un « pont levis » (Ipolit Vorobchievici, *Sf Mânăstire Dragomirna*, p. 21).

[3]) In *Boabe de Grâu* (Anul II, Nr. 4). D-l Erhard Antoni le numește — prin traducere din limba germană — *cetăți bisericești.*

[4]) Cum erà de pildă la Prejmir, unde la unele crenele erau obloane pe șarniere, pe cari obloane erau fixate mai multe țevi alcătuind adevărate mitraliere (*Zeitschrift für historische Waffenkunde*, VII, pp. 263—265). E. Sigerus, *o. c.*

[5]) E. Sigerus, *o. c.*, pp. 8, 12, 13.

[6]) Regele Mateiaș hotărește, în 1466, că jumătate din populație în stare de a puteà purtà armele din Agnita să rămână totdeauna ca garnizoană a bisericii întărite (E. Sigerus, *o. c.*, p. 9).

[7]) *Das Burzenland*, IV, pp. 128, 130, 140, 149, 154; E. Sigerus, *o. c.*, p. 13. Totuș Kirchenburg-ul din Prejmir, foarte puternic întărit, fiind atacat de Petru Rareș la 25 Octomvrie 1529 este luat la 27 Octomvrie 1529 (Ursu, *Petru Rareș*, p. 17).

[8]) Inventar armament Tismana între care: « 7 tunuri mari, 24 țăcălașe mai mici » (Ștefulescu, *Mânăstirea Tismana*. Ed. II, pp. 81, 133).

[9]) In 1633 Matei Basarab susține, cu succes, un asediu în regulă la Mânăstirea Tismana (*Magazin Istoric*, IV, p. 313; Șincai, *Cronica Românilor*, III, p. 361); M. Kogălniceanu, *o. c.*, I, p. 340; Cașinul și Mira au susținut asedii serioase în secolul XVIII (M. Kogălniceanu, *o. c.*, II, p. 356; III, pp. 59, 63, 64, 65).

pătrată sau dreptunghiulară, fără altă deschidere la catul de jos decât ușa, puternică; cu ferești înguste la celelalte caturi și cu un cerdac sus de pe care se dominau împrejurimile. Ele au fost clădite în secolele XVI și XVII [1]).

Curți boierești împrejmuite cu ziduri, cum erà cea de la Brâncoveni, întărită de Matei Basarab [2]) și cum au fost probabil încă altele, cari au dispărut azi sau nu au fost studiate încă.

Dimensiunile mici și ale zidurilor mânăstirilor noastre [3]) și ale întăriturilor bisericelor săsești, ale culelor și ale curților boierești întărite, au făcut ca ele să poată folosì unor apărări locale de scurtă durată, dar nu să joace vreun rol într'un războiu, căci o armată nu puteà fi oprită de ele [4]) și mai ales nu puteà fi oprită a trece pe lângă ele, artileria lor fiind redusă și garnizoanele lor prea slabe spre a puteà atacà sau a fi o primejdie pentru armata ce treceà.

In ceeace privește fortificația pasageră (de lemn și pământ) nu numai că orașele noastre și-au păstrat pălăncile [5]), dar, precum am arătat mai sus, este probabil că și orașele întărite permanent au fost nevoite, din cauza perfecționării artileriei, să se înconjoare de noui întărituri de lemn și pământ, numite de ai noștri: pălănci și părcane [6]). Nu avem date asupra unor

---

[1]) Iorga în *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, XXII p. 55.

[2]) *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, IV, pp. 56, 66.

[3]) Balș o. c. pp. 194, 195, 197, 198, 199.

[4]) Cel mai bun exemplu este al Kirchenburg-ului din Prejmir, unul din cele mai tari din Ardeal, care nu a putut rezistà atacului armatei moldovenești, în 1529, decât trei zile.

[5]) ...« hinc tertia die aditur Tragoviscus metropolis Valachorum, et sedes pecuIiaris principum, inaccesibilis non muro, non moenibus cincta, sed fossa, vallo et aggeribus tantum cum sudibus praeentis exterius positis, sita inter paludis obductas, lutosis sylvis et lacunis aquarum, ita, quod hieme toto pene circumfinitima regio immeabilis sit ». (Petranchich, *De itineribus in Turciam*, Viena 1522, citat de Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 111).

« La fortezza (Târgoviște) era dentro quasi tutta di legname, *come sono molti di questi parti* ». (Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa, din 1595*, pp. 47, 48).

[6]) Asupra însemnării cuvintelor *palancă* și *parcan* sau *pârcan*, sunt de observat cele ce urmează:

Tiktin *(Dicționarul Român-German)* traduce *palancă* prin: Bollwerk, Schutzwehr, adică întăritură în general. Această însemnare o cred justă, căci iată cum se exprimă vechile cronice:

« făcând pălănci și părcane de apărare » (Mustea apud, Kogălniceanu, *Letopiseți*, III, p. 86).

asemeni întărituri făcute de ai noștri, dar izvoarele contemporane ne-au păstrat descrieri destul de amănunțite a întăriturilor făcute de Sinan pașa, în anul 1595, la Târgoviște [1]) și la București [2]).

Avem, în schimb, mult mai numeroase informațiuni asupra fortificațiunii întrebuințate pe câmpul de luptă.

Am arătat, în memoriul meu anterior asupra tacticii din epoca studiată [3]), că armatele nu tăbăruiau fără a se împresurà cu un val făcut din căruțele armatei, căruțe cari slujiau ca întărituri și pe câmpul de luptă. Și este explicabilă folosința lor în acest scop dacă ne reamintim că menirea fortificațiunii de câmp erà atunci, mai ales, de a oprì șarjele cavaleriei.

« nici marginea nu s'au băjenit prin pălănci ». (*Letopisețul Țării Moldovei dela Dabija la Cantemir*. Ed. Giurescu, p. 61).

« așijderea și prin mânăstiri pe sub munte... făcuse pălănci de pământ cu părcane » *(Ibid.*, p. 83).

« cu șanțuri și cu părcane și cu spini îngrădită (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 484).

Din aceste câteva citații reiesă:

a) Palanca este un termen general, întăritură, care poate fi și de pământ;

b) Palanca și părcanul nu sunt acelaș lucru; părcanul este o parte din fortificație, căci palanca poate fi: de pământ cu părcane și un oraș poate aveà întărituri (palancă) alcătuite din șanțuri cu părcane.

Tiktin *(o. c.)* traduce cuvântul *parcan* prin: Verschanzung aus Pfählen und Bretten; Pfahlwerk (Palissade) și-l derivă din polonul: parkan (pallissade). Eu nu cred că prin părcane ai noștri înțelegeau întărituri alcătuite din cutare material (interpretarea lui Tiktin) ci întărituri puse în afara șanțului cu un anumit traseu, adică aceea ce se numește în fortificație barbicană sau barbacană, uvraj înaintat care protejà o trecere, o poartă sau poternă și care îngăduià garnizoanei unei cetăți să se adune la adăpost pentru a face ieșiri. (Viollet-le-Duc, *Dictionnaire de l'architecture française*, II, p. 111).

[1]) Vezi mai departe la atacul și luarea Târgoviștei în 1595. Este interesant a semnalà că într'o relație contemporană (A. Veress, *Campania Creștinilor contra lui Sinan Pașa*, din 1595, p. 76), se zice că Sinan a întărit Târgoviștea cu o palancă de pământ și lemn după obiceiul din țară (all'usanza din quel paese); această palancă constà din două rânduri de bârne între cari se aruncà pământul scos din șanț.

[2]) « Les travaux de fortification autour de Bucarest sont, les suivants: On a placé en deux rangs de grands arbres et l'espace vide a été rempli de terre; on a construit neuf bastions en pilotis et en terre; sur chaque bastion on peut placer quinze canons; les bastions sont distants l'un de l'autre d'un coup d'arc; il y a autour de la ville une fosse (în care curgeà apă. Hurmuzachi, III², p. 151) dont la profondeur est de trois sagènes (Klafter) environ et la largeur de même. Le monastère, bâti en briques, qui se trouve tout près de la ville (? Mânăstirea Radu Vodă. Vezi: C. Săndulescu-Vema, *Biserica Radu Vodă din București*, p. 4), a été aussi occupé et, en huit jours, fortifié par Sinan Pacha. Le mur du cimetière a été ausi compris dans les fortifications, en y ajoutant une palissade et des travaux de terre. Il y a là 5 ou 7 bastions ». (Hurmuzachi. Supl. II, vol. I, pp. 363, 364).Hurmuzachi, IV², p. 206.

Annals of the turkish empire, by Naima translated by Charles Fraser, p. 63.

[3]) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III, Tom. XII.

Dar pe câmpul de luptă se întrebuință și fortificațiunea alcătuită din parapete de pământ și lemne, cu șanțuri înainte, șanțuri pe cari cronicarii le arată menite mai ales a oprì cavaleria [1]) și cu uvraje pentru flancare numite băști [2]).

La Roșcani, Ion Vodă-cel-Cumplit se întărește cu un șanț [3]).

La Bucovel, (Octomvrie 1600) Mihai Viteazul întărește frontul liniei sale de bătaie cu șanțuri [4]) iar Zamoisky își așează tunurile în bășți de pământ [5]).

La Ogretin, Radu Șerban întărește poziția ce o ocupă cu patru redute, clădite din pietre, trunchi și gunoaie [6]).

La Finta, Matei Basarab întărește tabăra sa cu un șanț, ce începe din malul Ialomiței, ocolește tabăra și se isprăvește tot în malul Ialomiței [7]).

In rezumat pentru întărirea câmpului de luptă Românii folosiau pe de o parte carele armatei iar pe de alta, parapete cu șanțuri [8]), flancate cu uvraje închise sau semi-închise, puse la colțurile liniei întăririlor sau așezate înaintea acestora, la nu mai mult ca o bătaie de pușcă [9]) (pentru a puteà fi susținute) și în cari se puneau de obiceiu tunuri [10]).

In veacul și jumătate de care ne ocupăm, Românii au atacat, mai cu seamă, dar au și apărat numeroase cetăți. Pentru a ne

---

[1]) Kogălniceanu *Letopiseți*, I, p. 342; Hurmuzachi. Supl. II, vol. II, pp. 502, 504.

[2]) Tiktin *(o. c.)* traduce *bașcă* prin termenul general de: Schutzwall, Bollwerk. Dicționarul Academiei (bașcă, vezi baștă) zice că derivă dela cuvântul polonez baszta (cum admite și Tiktin). Ori traducerea cuvântului bastzta este: bastion, adică uvraj de flancare, nu fortificație în genere. Cuvântul este întrebuințat mai ales de Miron Costin (care și-a făcut educația în Polonia) și are la dânsul mai ales înțelesul de: redută sau semiredută:

« și au făcut... și dinafară de șanțuri, bășci de de pământ, dela șanțul taberei așà de departe, cât ajungeà glonțul pușcei » (Miron Costin apud Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 250).

« bășți de pământ înnalte » *(Ibid.* I, p. 257).

« și două bășți de pământ; una la un corn de oaste, alta la alt corn, câte cu patru pușci și câte cu trei sute de pedestrași cu foc ». *(Ibid*, I, p. 271).

[3]) *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 232.

[4]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 257.

[5]) *Ibid.*

[6]) Motogna, *Răsboaiele lui Radu Șerban*, p. 15. Spontoni, *Historia della Transilvania*, p. 207.

[7]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 335.

[8]) Basta recomandă ca acestea să nu fie continue ci să se lese locuri pentru trecerea cavaleriei (Basta, *Il mastro di campo generale*, Veneția 1606, p. 86).

[9]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 250.

[10]) Kogălniceanu, *o. c.*, pp. 250, 271; Motogna, *o. c.*, p. 16.

da bine seama de procedeiele lor de atac şi apărare voiu descrie, atât pe cât îmi îngăduesc ştirile ce avem, un număr mare de asemeni atacuri şi apărări.

Atacuri şi apărări de cetăţi în anul 1509

Bogdan al III-lea, năvălind în Polonia, atacă Cameniţa, la 30 Iunie [1]). Neputând-o luà [2]), pleacă, la 1 Iulie, în susul Nistrului [3]). Atacă apoi Haliciu, pe care deasemenea nu-l poate luà [4]), şi înconjoară în urmă Liovul. Caută a luà acest oraş cu asalt [5]), îl bombardează timp de două zile cu artileria grea [6]), dar întăriturile oraşului rezistă bine. Auzind că se apropie o armată polonă, Bogdan se retrage [7]) şi se îndreaptă spre Rohatin, pe care-l ia [8]), la 6 Iulie [9]) şi-l arde [10]).

In contra ofensivă luată de Poloni, aceştia ajung până la Suceava, pe care o atacă dar nu o pot luà din cauză că nu erau întovărăşiţi de artilerie grea [11]).

---

[1]) « (la 30 Iunie) au venit sub Cameniţa » (I. Bogdan, *Vechile Cronici*, p. 229). *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 120; Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I[2], p. 186. O scrisoare polonă (Hurmuzachi II[2], p. 595) spune, la 27 Iunie, cum că Moldovenii asediază Cameniţa. Aceasta este în contrazicere cu isvoarele arătate mai sus şi mai cu seamă cu cronica contimporană (I. Bogdan, *(l. c.)* care arată apriat că Moldovenii au trecut Nistrul la 29 Iunie.

[2]) *Ibid.*; Iulian Marinescu, *Bogdan III cel orb*, p. 41.

[3]) I. Bodgan, *l. c.*

[4]) Hâjdău, *Arhiva Istorică* I[2], p. 186; Iulian Marinescu, *l.* c.

[5]) Că a încercat a luà oraşul prin asalt reiesă din cele povestite de *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă* (pag. 120): « (Bogdan) au tras la Liov de au bătut *târgul*, de puţin nu l-au luat şi singur Bogdan Vodă cu capul său a lovit cu suliţa în poarta Liovului, care lucru şi azi se cunoaşte semnul, şi nici Leşii nu tăgăduesc de aceasta, ci încă ei mai tare mărturisesc că a fost adevărat aşa ». I. Bogdan, *o. c.*, p. 199; Hurmuzachi, II[2], p. 589.

[6]) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I[2], p. 186. Bogdan pare a fi avut o artilerie destul de mobilă care a putut urmà pe călăreţii săi în raita făcută în Polonia şi ar fi avut şi tunuri grele după Stanislav Gorski *(Arhiva Istorică, l. c.)*. Decât aceste tunuri trebuesc să fi fost puţin numeroase şi aprovizionate cu foarte puţine lovituri, de unde şi nesuccesul atacurilor.

[7]) Stanislav Gorski în *Arhiva Istorică, l. c.*; I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 199.

[8]) « Au venit sub Rohatin şi l-au luat » (I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 229); *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 120; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 210; Stanislav Gorski *(l. c.)* spune că oraşul Rohatin a capitulat.

[9]) Hurmuzachi, II[2], p. 595.

[10]) Iorga, *l. c.*

[11]) Stanislav Gorski, *l. c.*

Atacuri de cetăți ardelene în 1529

In primul atac moldovenesc în Transilvania (Ianuarie-Fevruarie 1529), o coloană trece granița pe la Tulgheș, la 29 Ianuarie, și atacă, în aceeaș zi sau cel mult a doua zi (căci la 1 Fevruarie se știe despre acest atac la Cluj), cetatea Gheorghieni [1]). Această cetate erà alcătuită probabil numai dintr'o palancă de lemn și pământ, căci bombardată cu tunuri ușoare [2]) este luată și distrusă de Moldoveni [3]).

In toamna aceluiaș an trupele lui Petru Rareș înaintau spre Brașov. Spre a sperià pe Sași și a aduce astfel pe Brașoveni la ascultare, Rareș arde Satulung și atacă Prejmerul (Tartlau), la 25 Octomvrie. Cu toate că biserica deacolo erà întărită puternic cu parapete și turnuri de zid, ce se pot vedeà și azi, Moldovenii reușesc a o luà, la 27 Octomvrie [4]).

Tot atunci Muntenii au asediat Branul, fără izbândă însă [5]).

Asediul Brașovului (1529)

Brașovenii cari scăpaseră, în iarna 1529, de un atac al lui Petru Rareș, prin daruri de bani, și ale căror trupe fuseseră înfrânte, la 22 Iunie al aceluiaș an, la Feldioara, împreună cu celelalte trupe ale partizanilor lui Ferdinand, dând din nou bani și declarații de ascultare față de domnitorul moldovenesc,

---

[1]) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 204; Hurmuzachi, XV[1], p. 310; Ursu, *Die auswärtige Politik d. P. Rareș*, p. 42.

[2]) « iar cu pușcile de războiu au spart una din cetățile lor (a Secuilor) » (Macarie apud I. Bogdan, *l. c.*). Că erau tunuri ușoare de câmp reiese din faptul că se trecuse, cu dânsele, iarna peste munți și se mersese repede, ceeace nu se puteà face decât cu tunuri foarte ușoare.

Nu există urme documentare de fortificațiunea orașului Gheorgheni, afară de mențiunea din Hurmuzachi (XV, [1] p. 310) că Moldovenii au atacat Gheorgheni și aceà din cronica lui Macarie (suscitată) că Moldovenii « au spart una din cetățile » Secuilor. Acestea indrituesc însă afirmațiunea că orașul aveà cel puțin o palancă cu atât mai mult că neavând ar fi fost o excepție. La marginea de Nord-Est a orașului, se văd și azi urmele unei cetăți (mai degrabă fort sau castel întărit) de zid (informație dată mie de d-nii T. Chindea și A. Veress, cărora le mulțumesc și pe această cale). Vezi și Balázs *A. Székelyföld leirása* pp. 105, 109, 110.

[3]) Ursu, *l. c.*

[4]) Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251; E. Sigerus, *o. c.*, p. 13; I. Ursu, *o. c.*, pp. 17, 59. *Israel Hiebners Prognosticon...* apud Veress, *Bibliografia româno-ungară*, I, p. 86.

[5]) Gross & Kühlbrandt, *Die Rosenauer Burg*, pp. 16, 17.

scăpaseră de un asediu şi continuară politica de sprijinitori ai cauzei lui Ferdinand. Ei se aşteptau deci a fi atacaţi de Petru Rareş şi încă dela începutul anului 1529, luaseră măsuri de apărare întărind zidurile lor şi înarmându-le cu bombarde [1]).

Braşovul este aşezat într'un fund de vale, care este mărginită, din trei părţi, de ramificaţiuni ale muntelui Cristianul Mare.

Spre Nord valea este închisă de un deal izolat numit Straja (Schlossberg, Martinsberg) care domină valea, oraşul, şesul de la Nord (Câmpia Bârsei) şi cele două defileuri formate de dânsul, respectiv cu Dealul Tâmpa, pe de o parte, şi cu Dealul Spirii (Raupenberg), pe de alta.

La începutul secolului XVI întăriturile Braşovului constau din:

1. O încintă în formă de trapez, cu turnuri [2]) şi bastioane [3]). Intre cetate şi Dealul Straja terenul erà mocirlos [4]).

2. Din două turnuri de observaţie aşezate pe poalele de Răsărit al Dealului Spirei, numite: Turnul Alb şi Turnul Negru [5]).

3. Un fort bastionat [6]), de pământ şi lemn [7]), pe fundamente mai vechi de zid [8]), pe Dealul Straja (Martinsberg),

---

[1]) In cheltuielile oraşului Braşov pe anul 1529, se găsesc plăţi: pentru repararea fortificaţiilor, la 5 Fevruarie, 9 Aprilie, 10 Septemvrie, 25 Septemvrie, etc. (*Quellen zur Geschichte der Stadt Brasso*, II, pp. 128, 131, 141, 149, etc.); pentru turnare de tunuri şi ghiulele. (*Ibid.*, p. 30); pentru repararea bombardelor, la 1—22 şi 30 Ianuarie, 5 Fevruarie (*Ibid.*, p. 128); pentru pulbere, la 30 Ianuarie (*Ibid.*, p. 128); pentru cumpărare de arce şi de puşti, la 14 August şi la 19 Septemvrie (*Ibid.*, pp. 148, 149). *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 79.

[2]) *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 79.

[3]) *Idem*, pp. 79, 97, 98, 99.

[4]) *Pianta di Kronstadt* în *Mappa della Transilvania*... de Morando Visconti, Sibiu, 1699.

[5]) *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 100.

[6]) Căci este numit *bastei* de izvoarele contimporane. *Quellen*..., II, pp. 128, 131, 134, 149; IV, pp. 12, 77, 100, 499; Kemény, *Deutsche Fundgruben der Geschichte Siebenbürgens*, I, p. 16.

[7]) *Quellen*... II, pp. 134, 154, 157, 160; IV, p. 499; *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101; *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 50.

[8]) *Quellen*... II, pp. 154, 160.

« In ersten Jahrhundert der deutschen Besiedelung... Auf der Schlossberge ist jedenfalls auch eine Burg anzunehmen, doch ist dies heute in folge Überbauung nicht mehr feststellbar. (*Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 61).

« Das Schloss auf dem Martinsberg oder Schlossberg. Ein fünfter Wartturm stand am Anfange des 16 Jahrhunderts auf der Spitze des Martinberges an der Stelle des jetzigen Schlosses. Die günstige Lage veranlasste die Kronstädter im Jahre

fort care dispuneà, în momentul atacului lui Petru Rareș, de patru tunuri și aveà o garnizonă de 20 oameni [1]).

4. Intărituri în jurul bisericei din Bartolomeiu, care erà însăș întărită (Kirchenburg). Aceste întărituri erau legate, printr'o palancă cu un mic uvraj de pământ, aflat pe Dealul Sprenghiului (Gesprengberg) [2]).

Garnizona cetății Brașov constà din locuitorii orașului, grupați pe bresle, îndatorate a apărà, fiecare (breaslă), câte un turn și o parte din curtină, și din câțiva mercenari. Efectivul total nu se cunoaște.

Efectivul forțelor împresurătoare moldovenești nu se cunoaște, dar erà de sigur mai mare ca acel al garnizonei. Moldovenii dispuneau și de artilerie [3]).

Apropiindu-se de Brașov și pentru a sperià pe Brașoveni, Rareș îi amenință [4]), dă foc satelor Săcelele și

---

1524 mit einem Kostenaufwande von 650 fl. stadt des Wachturmes eine holzerne Bastei mit gemauerten Unterbau aufzuführen, die mit vier Geschützen bewehrt wurde ». (*Idem*, p. 101).

[1]) *Quellen*... IV, pp. 100, 499; *Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101.

Socotelile orașului Brașov ne arată că această întăritură a fost ridicată în trei săptămâni:

« ...munitionem ligneam in veteri arce intra tres hebdomades extructam... (*Quellen*... II, p. 154).

« ...in extructione munitionis ligneae circum festum Remigii inchoatae et intra trium hebdomadarum spatium... » (*Quellen*... II, p. 157).

Și că lucrările au fost conduse de priorul mânăstirii dominicane (Hurmuzachi, II[3], p. 648; *Quellen*... II, p. 157).

Probabil însă că este vorba numai de o reparare sau transformare, deoarece aceleași socoteli arată că s'a lucrat la întăritura aceasta și la 5 Fevruarie 1529 (*Quellen*... II, p. 128) și la 9 Aprilie (*Idem*, p. 131). Dealtfel: (*Das Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 101) se arată că bastionul în chestiune s'a clădit în anul 1524 și că a costat 650 florini. (Vezi nota precedentă).

[2]) « ...Die Burg auf dem Gesprengberg nur etwa 40 m. Durchmesser. Diese bildete mit dem am Fusse des Gesprengberges befindlichen befestigten Kirchhof von Bartholomae durch Palissaden verbunden, eine verteidigungsfähige Anlage ». (*Burzenland*, III; *Kronstadt*, I, p. 61).

Nu găsim nici o urmă documentară că această fortificațiune să fi jucat vreun rol în asediul din 1529. Deoarece Petru Rareș își aveà tabăra lângă biserica Sf. Bartolomei (*Quellen*... II, p. 154), se pot face două supoziții: sau că această întăritură nu erà în bună stare atunci și nu a fost ocupată de Brașoveni sau că Rareș a reușit să o ocupe ușor.

[3]) Scrisoarea lui Petru Rareș din 31 Octomvrie 1529 către Bistrițeni (Hurmuzachi, XV[1], p. 339).

[4]) I. Ursu, *Die Auswärtige Politik d. Peter Rareș*. p. 60.

In colecțiunea Hurmuzachi (II[1], p. 70, Nr. XLIV) există o scrisoare a lui Mailat prin care acesta protestează contra modului cum se exprimase Petru Rareș la adresa lui Ferdinand. Scrisoarea este datată: in obsidione Brasoviae die Domenica post Luciae 1529 și editorul o datează: 19 Decemvrie 1529. Este deci o contrazicere

Prejmerul [1]), și atacă și ia biserica întărită din Prejmer [2]).

Ajunși în fața Brașovului, Moldovenii își așează tabăra « dincolo de izvorul apei lângă biserica Sf. Bartolomeu în spatele Muntelui de Piatră (cum se numește în popor) » [3]). Locul a fost bine ales căci se aflà la circa 2000 metri de cetate (deci în afară de bătaia tunurilor ei) și în afară de vederi.

Ca sector de atac se alege fortul de pe Straja. Alegerea acestui obiectiv se motivează, pe deplin, și prin succesul ulterior și prin următoarele considerațiuni:

Acest fort, depărtat de incintă minimum cu 350 metri și aflat la o înălțime de 80 metri deasupra cetății, nu puteà fi susținut efectiv de focul artileriei de pe incintă.

Fortul fiind de pământ și lemn erà mai ușor de distrus ca zidurile cetății.

Odată fortul cucerit Moldovenii căpătau o poziție de pe care nu numai că dominau Brașovul și împrejurimile dar îi tăiau posibilitatea de a primì ajutoare din afară.

Indreptarea atacului asupra acestui fort nu a împiedicat de sigur ocuparea, de către Moldoveni, a înălțimelor ce înconjoară Brașovul din celelalte părți.

Asupra fortului, Rareș concentrează focul tunurilor sale [4]) și dă foc parapetelor prin lemne grămădite la picioarele lor [5]). Sub acțiunea bombardamentului și a focului parapatele sunt distruse [6]) și fortul este luat la 29 Octomvrie [7]) împreună cu

---

între ceeace arată toate documentele că asediul s'a terminat în Octomvrie și data arătată de această scrisoare. Am bănuit că trebuià să fie o greșală în datare și m'am adresat d-lui C. Marinescu, profesor la Universitatea din Cluj. D-sa îmi arată că bănuiala mea se învederează și anume că data nu este 19 Decemvrie ci 24 Octomvrie și că ea provine din faptul că editorul a socotit, după Sf. Lucia și nu Sf. Luca. Ceeace întărește și mai mult aceasta este că o scrisoare a lui Rareș (Hurmuzachi, XV^1, p. 338, 339) este datată tot în raport cu ziua Sf. Luca. Astfel fiind lucrurile, scrisoarea lui Mailat este probabil un răspuns la una din scrisorile de amenințare a lui Rareș.

1) I. Ursu, *l. c.*

2) Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251.

3) « in castra sua ultra scaturiginem aquae circa aedem divi Bartholomei, retro saxeum montem (ut vulgo nominant) posita » *(Quellen...* II, p. 154; Hurmuzachi, II^3, p. 648).

4) Scrisoarea lui Rareș, sus menționată (Hurmuzachi. XV^1, p. 339).

5) *Chronicon Fuchsio-Lupino-Oltardinum*, I, p. 50; *Quellen...* II, p.p 154, 160; IV, pp. 12, 77, 100.

6) Scrisoarea lui Rareș (Hurmuzachi, XV^1, p. 339).

7) *Quellen...* II, p. 154; IV, p. 499.

întreaga garnizonă (mai puțin trei oameni) [1]), și cu armamentul aflat într'însul [2]).

In urma acestui succes a Moldovenilor Brașovenii se supun și armistițiul se încheie la 3 Noemvrie [3]).

Asupra acestui asediu sunt de observat cele ce urmează: Nu erà în interesul lui Petru Rareș să distrugă Brașovul, care fusese și mai puteà fi de folos Domnilor moldoveni prin subsidiile ce le dădeau și prin armamentul, informațiile și diferitele obiecte ce le procurau.

Rareș nu aveà mijloacele — și asediul Bistriței a dovedit-o — de a face un asediu în regulă. Trebuià deci găsit mijlocul de a impune, Brașovenilor, voința domnitorului moldovenesc, repede. Mijlocul erà de a atacà un punct în acelaș timp important pentru apărare și greu de apărat. Sectorul de atac a fost bine ales și cucerirea obiectivului parțial — bine ales — a adus supunerea dorită.

Asediul Bistriței (1529—1530)

Situată în valea râului cu acelaș nume, care curge acolo dela Nord-Est la Sud-Vest, orașul Bistrița se întinde paralel cu râul a cărui vale se lățește, în dreptul orașului, până la 1½ kilometri și este mărginită de două serii de înălțimi paralele. Crestele acestor înălțimi domină valea în mijlociu cu 200 metri.

---

[1]) *Quellen...* II, p. 154.

[2]) « Summa summarum tam expositorum domini villici in necessitates hujus civitatis quam etiam molendini circa portam superiorem extructi, quam nec non et munitionis ligneae in pinna altiore veteris veteris arcis inauspicato aedificatae in cuius amissione sive potius exustione duae magnae bombardae una aerea altera ferrea amissae et per Moldauos ablatae sunt, primam diximus glaucam, alteram rubeam ob colores ladulis ipsarum imbibitos. Amissimu et multa alia quae reminisci, renovare dolorem est. *Haec omnia* consilium et ferventem aetatem passi sumus. Volebamus hostem eminus et adhuc in Prasmar existendem pixidibus nostris prosternere, cum (tace) non possemus. Haec tibi grata summe posteritas... flor 996 asp. 23½ » (*Quellen...* II, p. 160).

Distanța de 10 kilometri dintre Brașov și Prejmer justifică pe deplin ironia scriitorului acestei însemnări. Ceeace este interesant este însemnarea acestui contimporan cum că Brașovenii ar fi provocat sau au voit să provoace pe Petru Rareș, trăgând asupra trupelor sale aflate la Prejmer, recte, atacând Prejmerul.

[3]) Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251; *Quellen...* II, p. 123; IV, p. 499; Ursu, *o. c.*, pp. 61, 63.

Cea mai mică distanţă dintre cea mai apropiată înălţime (Schiefer Berg spre Est) şi oraş fiind de circa 700 metri, un inamic nu puteà folosì aceste dealuri decât în chip de observatoare, (deoarece de pe ele se vedeà tot ce se petreceà în oraş şi în împrejurimi), depărtarea fiind prea mare pentru a aşezà baterii pe dânsele. Coastele dealurilor de pe stânga Bistriţei sunt acoperite cu pădure iar pe cele de pe dreapta sunt vii. Panta coastelor acestor dealuri este repede, cam ¼ în mijlocie.

In anul 1529 Bistriţa dispuneà de o centură întărită cu 13 turnuri [1]) şi două bastioane [2]). Fortificaţia, solidă şi potrivită scopului [3]), erà de tipul bastionat, adică alcătuită din bastioane [4]), legate între ele cu curtine, pe cari erau mai multe turnuri [5]); unele din aceste turnuri serviau de porţi [6]). Şanţul exterior erà plin cu apă [7]), luată din râul Bistriţa, care treceà chiar prin oraş.

La Nord şi Sud se întindeau mahalalele oraşului [8]).

Oraşul erà aprovizionat cu hrană, armament şi muniţiuni îndestulătoare [9]), cari s'au reînoit dealtfel în timpul asediului [10]).

Garnizoana sa constà din întreaga populaţie bărbătească [11]) a oraşului şi din mercenari, la cari s'au adaos, de sigur,

1) Trauchenfels, *Magazin für Geschichte... Siebenbürgens*. Neue Folge, II, p. 133.

2) Kisch, *Geschichte von Bistritz*, p. 32.

3) Fortificaţiile erau « tüchtig » (H. Wittstock, *Die Stellung von Bistritz im Thronstreite zwischen Ferdinand I und Zapolya und seine Verhältnis zu Peter Fürsten der Moldau* in *Neuntes Programm des Evanghelischen Gymnasium zu Bistritz in Siebenbürgen*, p. 26). Profesor D-r Albert Berger, *Das Verhältniss von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rareş*, p. 38.

4) Vechi gravuri, precum şi un plan din 1750, aflate la liceul german din Bistriţa; Kisch, *l. c.*

5) Gravurile şi planul sus citat. Trauchenfels, *o. c.*, p. 133.

6) La Bistriţa erau numai trei porţi: Holtzthor spre Nord (pe care erà săpată data 1485 (H. Wittstock, *Nösner Zustände* în *Archiv d. Vereines f. Siebenbürgische Landeskunde*. Neue Folge, IV, III Heft, p. 3, nota 6). (Acì se aflà şi arsenalul (Zeughaus) Berger, *o. c.*, p. 59); Ungarische Thüre (în dreptul căreia, spre exterior erà un uvraj avansat (Vorwerk) Berger, *l. c.*) şi Spital Thüre spre Sud; mai erau două poterne mici: una pe laturea de Est, numită Kröten Thürl şi una pe cea de Vest, numită Fleischer Thürl (planul din 1750).

7) Gravurile şi planul menţionat.

8) Planul sus menţionat şi descrierile luptelor deatunci.

9) Berger, *o. c.*, pp. 47, 53; Wittstock, *o. c.*, p. 26. La începutul anului 1530, se tocmeşte un nou « Geschützmeister » care să toarne patru tunuri (Wittstock, *o. c.*, p. 35).

10) Berger, *o. c.*, p. 57; Kisch, *o. c.*, p. 40.

11) In Ianuarie 1530 numărul mercenarilor erà de 246 (120 pedeştri şi 126 călări. Wittstock, *o. c.*, p. 34). Angajarea lor începuse din Septemvrie 1529 (*Idem*, p. 27).

refugiaţi din satele vecine şi contingentele altor oraşe ca al Sibiului [1]). Totalul acestor forţe nu se poate stabilì precis dar nu trebuie să fi trecut de câteva (puţine) mii.

Efectivul trupelor atacatoare nu-l cunoaştem; ceeace ştim este că nu a fost îndestulător pentru a asigurà o împresurare efectivă [2]) şi că le-a lipsit materialul de asediu trebuitor sau acesta a fost neîndestulător [3]). Lipsa de efective, cel puţin în anumite momente, se poate explicà şi prin organizarea deatunci a armatei moldoveneşti, care nu îngăduià a ţine mult timp sub arme, oamenii luaţi dela plug. Deaceea, în acest asediu, au fost perioade — mai ales acelea după strângerea holdelor — în cari s'au dat lupte mai mari şi lungi intervale în cari activitatea erà redusă la hărţueli şi o blocare puţin efectivă. Apoi iarăş organizarea sau lipsa de organizare a serviciului de hrană, care erà bazat pe principiul că trupele trebuiau să se hrănească din resursele locale, a dus la epuizarea acestora şi a silit diferitele detaşamente să-şi mute mereu cantonamentele [4]), ceeace evident slăbià învestirea [5]).

Hotărîrea dârză a Saşilor din Bistriţa de a nu-şi pierde libertatea [6]), tăria fortificaţiilor lor, armamentul de care au dispus precum şi lipsurile arătate la Moldoveni, explică tărăgănarea acestui asediu, cel mai lung din istoria noastră militară.

In primăvara anului 1529 Bistriţenii au trimes 200 soldaţi în lagărul lui Török şi 50 la Ciceu *(Idem*, p. 17). Contingentul bistriţean pentru armata ridicată în 1526 a fost de: « 100 Büchsenschützen » (I. T. Klein în *Programm des evangelischen Obergymnasium A. B. in Bistritz*, 1870—1871, p. 42); Berger, *o. c.*, p. 53.

[1]) La 16 Fevruarie 1530, Sibienii cer Bistriţenilor a le înapoià contingentul lor (Hurmuzachi, XV^1, p. 353).

[2]) Wittstock, *o. c.*, p. 33; Berger, (*o. c.*, p. 53) afirmă că Moldovenii au venit în număr mare şi bine pregătiţi pentru un lung asediu, dar nu arată izvoarele pe cari bizuie această afirmaţiune. Efectivul Moldovenilor erà de sigur mai mare ca acel al Bistriţenilor dar neîndestulător pentru lungimea cercului de investire.

[3]) Că a fost neîndestulător o spun Wittstock (*o. c.*, p. 28) şi Trauchenfels (*o. c.*, p. 133), Corespondenţa lui Basta (care a luat ulterior Bistriţa; G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürgen Sachsen*, I, p. 352) arată de ce material numeros erà nevoie pentru a atacà o cetate de pe atunci *(Monumenta Hungariae Historica.* Dipl., XXXIV, pp. 8, 11, 67, 81).

[4]) Aşà cartierul general se mută dela Aldorf la Dumitra Mare, pentrucă atât în Aldorf cât şi în Iaad se consumase tot ce erà hrană (Kisch, *o. c.*, p. 40).

[5]) Evacuarea, la un moment dat, al Budacului, îngăduie Bistriţenilor să trimită 20 puşcaşi la Lechinţa (Lechnitz) (Berger, *o. c.*, pp. 55, 56; Wittstock, *o. c.*, p. 34).

[6]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 135, 136; Motogna, *Relaţiile*... p. 24. Ei sunt încurajaţi de Sibieni (Hurmuzachi, XV^1, p. 325). Sufletul apărării a fost Thomas Wallendorfer zis Kürschner (Berger, *o. c.*, p. 59; Wittstock, *o. c.*, p. 33).

Asediul a avut ca preludiu apariţia cavaleriei moldoveneşti, în jurul Bistriţei, la 18 Iulie 1529 [1]).

In luna Septemvrie [2]), acelaş an, trupe din Ciceu, sub comanda pârcălabilor lor [3]), fac o demonstraţie, fără izbândă, în jurul cetăţii [4]). Aceste trupe pradă satele din jurul Bistriţei [5]).

Probabil că învestirea nu a început încă atunci, pentrucă, la mijlocul lui Septemvrie, vine voevodul Báthory, omul lui Zápolya şi este foarte bine primit de Bistriţeni [6]), ceeace nu ar fi fost cu putinţă, dacă asediul ar fi fost început.

Ce rost a avut această vizită a lui Báthory? El aveà ordin, încă din Iulie, de la Zápolya, să predeie Moldovenilor Cetatea-de-Baltă şi Bistriţa [7]); prezenţa sa în Bistriţa ar fi putut aveà deci de rezultat punerea Moldovenilor, cari se găsiau în aceà regiune, în posesiunea Bistriţei. Ori rezultatul este cu totul contrariu deoarece vedem că, după plecarea lui Báthory, se începe cu adevăr asediul. Se poate bănuì că, departe de a predà cetatea Bistriţa, Báthory, conformându-se sfârşitului scrisorii sus citate a lui Zápolya, în care se ziceà să mai întârzie cu predarea Bistriţei, a încurajat pe sub mână pe Bistriţeni să reziste. De sigur că Zápolya a cedat Bistriţa lui Petru Rareş, numai spre a-l aveà de partea sa, dar cu gândul că evenimentele îi vor îngăduì să nu-şi ţină făgăduinţa.

In Octomvrie, trupele moldoveneşti se întăresc cu oameni şi cu material de asediu. [8]). Ele ocupă localităţile: Beşinău (Heidendorf) [9]), Budacul săsesc (Budak) [10]), Aldorf (Wallendorf) [11]), Dumitra Mare (Mettersdorf) (unde este cartierul

---

[1]) Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 250.

[2]) Petru Rareş somează pe Bistriţeni a i se supune la: 15 şi 31 Iulie, 22 August (Berger, *o. c.*, pp. 47, 48, 51), 3 Septemvrie (Wittstock, *o. c.*, pp. 42, 43).

[3]) Wittstock, *o. c.*, p. 28; Berger (*o. c.*, p. 53) zice că efectivul acestor trupe erà mărit cu locuitori din valea Rodnei.

[4]) Berger, *o. c.*, p. 53; Motogna, *o. c.*, p. 24.

[5]) *Ibidem*; Wittstock, *o. c.*, p. 28.

[6]) « glänzend bewirtet » zice Berger (*o. c.*, p. 52).

[7]) Scrisoare din Lipa, de la 18 Iulie 1529, (Berger, *o. c.*, p. 47).

[8]) Ursu, *o. c.*, p. 64.

[9]) La 10 Octomvrie atacă detaşamentul dela Beşinău (Wittstock, *o. c.*, p. 29).

[10]) Wittstock, *o. c.*, p. 33.

[11]) Cartierul general este acolo la 11 Octomvrie, căci deacolo este o scrisoare a episcopului Anastase şi a pârcălabilor (Wittstock, *o. c.*, pp. 29, 33).

general în Ianuarie 1530) [1]), localități situate respectiv la 4, 5, 3 și 10 kilometri de Bistrița.

Oricât de apropiat de oraș ar fi fost, cercul de învestire erà totuș foarte mare. Chiar dacă Moldovenii ocupau înălțimele dela Est și Vest de Bistrița cu rezervele lor și-și aveau avant-posturile împinse înainte până'n mahalalele orașului (cari, ca și satele dimprejur, au fost arse de Moldoveni [2]) încă întinderea liniei acestora ar fi fost de circa 8 kilometri.

Din cauza întinderii cercului de învestire și probabil și din cauza că din timp în timp oamenii plecau acasă spre a se primenì și aproviziona [3]), paza nu erà efectivă și Bistrițenii au reușit nu numai a corespunde mereu cu localitățile vecine dar chiar a mai aduce aprovizionări [4]).

Deșì Moldovenii au dispus de material de asediu [5]), nu găsim urmă de chipul cum a fost întrebuințat și de locurile unde a fost dispus. Faptul că Sașii au profitat de armistițiu pentru a reparà fortificațiile stricate [6]), arată că Moldovenii au distrus, în parte cel puțin, fortificațiile și că deci au avut și au folosit materialul de asediu trebuincios.

Hărțueli și mici atacuri au avut loc fără întrerupere atât ziua cât și noaptea [7]).

Moldovenii au dat trei atacuri mai puternice contra cetății.

La 6 Octomvrie ei oferă Bistrițenilor, printr'o scrisoare a comandamentului lor din Iaad, un armistițiu [8]) și o parte dintre ei se retrage, după încheierea acestuia, la 9 Octomvrie [9]),

---

[1]) Motogna, *o. c.*, p. 28. La 6 Fevruarie este tot în Dumitra Mare (Hurmuzachi, XV[2], p. 349).

[2]) Berger, *o. c.*, p. 55; Trauchenfels, *o. c.*, p. 133; Wittstock, *o. c.*, p. 31.

[3]) Că așà erà obiceiul la Moldoveni ne o arată faptul că Ștefan-cel-Mare a fost nevoit, în 1476, să deie drumul oamenilor acasă și că Ion Vodă-cel-Cumplit a trebuit să facă tot așà.

[4]) Scrisoare a preotului din Dumitra Mare (Fevruarie 1530) care zice că a reușit a merge în Bistrița (Wittstock, *o. c.*, p. 30); Wittstock, *o. c.*, p. 33. Bistrițenii au reușit chiar a trimite 20 «büchsenschützen» pentru apărarea localității Lechința (Wittstock, *o. c.*, p. 34; Berger, *o. c.*, pp. 55, 56).

[5]) Berger (*o. c.*, p. 53) spune că Moldovenii erau bine pregătiți pentru un lung asediu; Wittstock (*o. c.*, p. 28) și Trauchenfels (*o. c.*, p. 133) arată că pregătirea lor erà neîndestulătoare.

[6]) Berger, *o. c.*, p. 57.

[7]) Berger, *o. c.*, p. 53; Wittstock, *o. c.*, pp. 30, 33.

[8]) Berger, *o. c.*, p. 54; Hurmuzachi, XV[1], p. 336; Motogna, *o. c.*, p. 26; Wittstock, *o. c.*, p. 28.

[9]) Hurmuzachi, XV[1], p. 337.

spre Rodna [1]). Bistriţenii ies, la 9 Octomvrie, din cetate şi se duc în vii spre a le culege [2]). Atunci un corp de călăreţi moldoveni se repede dinspre Beşinău [3]). Din oraş se dă alarma [4]) şi se deschide focul asupra Moldovenilor [5]), cari sosesc la porţile cetăţii odată cu locuitorii, fugind înapoi din vii [6]). Un contra-atac, dat de Bistriţeni, respinge pe Moldoveni [7]); aceştia ard însă o mahala şi pradă mult [8]).

La 11 Octomvrie, comandanţii trupelor moldoveneşti venite din Ciceu, cer scuze zicând că nu ştiau că se încheiase un armistiţiu [9]); acesta se prelungeşte pe 14 zile [10]).

In Noemvrie Moldovenii primesc noui trupe trimise de Petru Rareş, dela Braşov [11]). Noui întărituri de trupe sosesc şi în Decemvrie [12]).

La 14 Decemvrie se încheie un nou armistiţiu pe 14 zile [13]). Totuş, la 24 Decemvrie Moldovenii dau un atac puternic. Hotărîrea de a atacà a fost, probabil, bazată pe credinţa unei defecţiuni din partea unor apărători [14]) şi pe cunoştinţa lipsei de hrană [15]) şi a epidemiei de ciumă ce bântuià în Bistriţa [16]).

---

[1]) Berger, *o. c.*, p. 54; Motogna, *l. c.*; Wittstock, *o. c.*, p. 29.

[2]) Berger, *l. c.*; Motogna, *l. c.*; Wittstock, *l. c.* Viile au rămas neculese. In Fevruarie 1530 strugurii erau încă pe viţe (Wittstock, *o. c.*, p. 30).

[3]) Motogna, *l. c.*; Wittstock *(o. c.*, p. 29) spune că un detaşament moldovenesc atacă, fără a specificà din ce direcţie. Berger *(o. c.*, p. 54) vorbeşte de atacul unei trupe de lefegii (Söldner) moldoveni. Faptul că trupele moldoveneşti dinspre Răsăritul Bistriţei s'au retras spre Rodna, face ca, în adevăr, atacul să nu se fi putut da decât de trupele dinspre Beşinău.

[4]) Berger, *l. c.*

[5]) Kisch, *o. c.* p. 39.

[6]) Berger, *l. c.*; Motogna, *o. c.*, p. 26. Viile fiind la Apus de Bistriţa iar atacul venind dinspre Beşinău, este probabil că porţile prin cari au ieşit şi s'au întors Bistriţenii — şi la cari au ajuns Moldovenii — au fost: Fleischer Thürl, Spital Thürl (mai ales) şi, poate, Ungarische Thüre.

[7]) Berger, *l. c.*; Kisch, *o. c.*, p. 39.

[8]) Wittstock *(o. c.*, p. 29).

[9]) Berger, *o. c.*, pp. 54, 55; Hurmuzachi, XV^1, pp. 336, 337; Wittstock, *o. c.*, p. 29.

[10]) Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 251.

[11]) Ursu, *c.*, p. 64. La 31 Octomvrie Rareş ameninţase din nou pe Bistriţeni (Wittstock, *o. c.*, p. 43).

[12]) Berger, *o. c.*, pp. 55, 57; Motogna, *o. c.*, p. 28.

[13]) Berger, *o. c.*, p. 57; Hurmuzachi, XV^1, p. 346.

[14]) In oraş, s'au găsit scrisori adresate de trădători către atacatori (Wittstock, *o. c.*, p. 31).

[15]) Lipsa de hrană se simţeà dela finele lunii Octomvrie (Wittstock, *o. c.*, p. 31). Motogna, *o. c.*, p. 28.

[16]) Berger, *o. c.*, p. 59.

Atacul moldovenesc s'a dat în lungul văii și din sus de oraș, deci spre Holz Thor [1]). Moldovenii sunt respinși [2]) și retrag grosul trupelor lor, din Iaad și Aldorf, la Dumitra Mare [3]).

După respingerea atacului, Bistrițenii introduc alimente în oraș — ceeace este încă o dovadă a neeficacității învestirii — repară zidurile și angajează încă lefegii [4]).

Bistrițenii au dus apărarea în două chipuri — poate din cauza certelor dintre dânșii [5]):

Pe de o parte au căutat a tărăgănà lucrurile cât mai mult [6]), în care scop au încheiat armistiții [7]) (cari le-au servit pentru reparația fortificațiilor și pentru aprovizionări), au început negocieri [8]) și au trimis daruri, atât lui Petru Rareș cât și boierilor comandanți ai oastei moldovenești [9]).

Pe de altă parte au făcut numeroase ieșiri [10]), cu cari ocazii au luat și prizonieri și nu din acei mai puțin însemnați [11]) și și-au procurat și alimente [12]).

In Ianuarie Moldovenii capătă din nou întărituri. Detașamentul din Budac atacă dinspre Schiefer Berg și spre Holzthor [13]). Atacul nu reușește și luptele continuă zilnic [14]).

---

[1]) Lupta s'a dat (Berger, *o. c.* p. 57) « auf der oberen Feldern » adică pe câmpia din susul Bistriței (în sensul curgerei apei), deci spre Aldorf. Ceeace întărește această interpretare a locului luptei este și faptul că în urma acestei lupte trupele moldovenești din Iaad și Aldorf se duc la Dumitra Mare; ele fuseseră probabil concentrate la Iaad în vederea atacului.

[2]) Berger, *o. c.*, p. 57; Wittstock, *o. c.*, p. 34 nota 1.

[3]) Berger, *l. c.* Retragerea trupelor moldovenești din Aldorf și Iaad nu trebuește socotită ca totală ci numai că s'au retras grosul trupelor, rămânând însă detașamente pentru asigurarea învestirii, care nu puteà fi întreruptă tocmai în valea Bistriței.

[4]) Berger, *o. c.*, p. 57.

[5]) In Bistrița erau două partide: partizani ai lui Ferdinand și partizani ai lui Zapolya (Berger, *o. c.*, pp. 51, 58, 59); ar fi fost chiar trădători (Wittstock, *o. c.*, pp. 29—32; Kisch, *o. c.*, p. 37).

[6]) Conformându-se întru aceasta instrucțiunilor lui Báthory (vezi mai sus p. 21, notele 6 și 7).

[7]) In Octomvrie și în Decemvrie (Berger, *o. c.*, pp. 54, 57; Motogna, *o. c.*, pp. 26, 28; Wittstock, *o. c.*, p. 28).

[8]) Motogna, *o. c.*, p. 24.

[9]) In August și în Ianuarie (Berger, *o. c.*, pp. 48, 61).

[10]) Motogna, *o. c.*, p. 26 și celelalte izvoare.

[11]) Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 252.

[12]) Motogna, *o. c.*, p. 24.

[13]) Berger (*o. c.*, p. 61), care zice că atacul s'a dat dinspre Schiefer Berg « und der Meierhofen aus (jenseits der grossen Brücke) ».

[14]) Berger, *l. c.*

Pe la mijlocul lui Ianuarie, Bistriţenii fac o ieşire; au ajuns până la Tarpiu (Treppen) dar au fost bătuţi şi respinşi în cetate [1]).

La 6 Fevruarie 1530 se încheie un nou armistiţiu [2]) şi la 7 Fevruarie Moldovenii încep să se retragă spre Rodna [3]). Probabil însă că o parte din trupele moldoveneşti au rămas în jurul cetăţii până în Maiu 1530 [4]). La 14 Iunie deputaţia Bistriţenilor pleacă spre a se supune lui Petru Rareş [5]).

Asediul Bistriţei a ţinut, cu întreruperi, dela 18 Iulie 1529 până'n Maiu 1530. El nu a fost un asediu în regulă ci mai mult o blocare având de scop să silească pe Bistriţeni să se supună voinţii lui Petru Rareş. Acesta dealtfel nu aveà interes — şi nu aveà nici mijloacele necesare — să distrugă Bistriţa (cum nu avusese interes nici să distrugă Braşovul) ci aveà nevoie de subvenţia acestui oraş şi de tot ce-i puteà furnisà acest bogat centru.

Atac regulat nu puteau întreprinde Moldovenii căci nu aveau mijloacele necesare.

Ce s'ar fi putut face, ar fi fost o încercuire mai strânsă, care ar fi adus supunerea Bistriţenilor mai curând, căci nu s'ar fi putut reaprovizionà, cum au făcut-o. Această încercuire mai strânsă o îngăduià terenul, prin crestele cari dominau oraşul şi prin paza ce puteà fi pusă deacurmezişul văii în sus şi în jos de Bistriţa. Cercul de învestire puteà fi restrâns la cam 8 kilometri, ceeace cereà un efectiv de 12—15.000 oameni, efectiv ce nu erà exagerat pentru Moldova deatunci, dar a cărui organizare nu îngăduià ţinerea oamenilor sub arme timp îndelungat [6]).

---

1) Berger, *l. c.*; Hürmuzachi, II[8], p. 653; Motogna, *o. c.* p. 28.

2) Hurmuzachi, XV[1] p. 349; Motogna *(o. c.*, p. 29) susţine că armistiţiul a ţinut până la supunerea oraşului în Maiu 1530, ceeace reiese şi din textul lui Berger *(o. c.*, pp. 63, 64). Ursu *(o. c.*, p. 66), a cărui părere o adoptează şi Iorga *(Istoria Armatei Române*, I, p. 251), arată că s'au mai dat lupte în luna Martie.

3) Berger, *o. c.*, p. 63.

4) Trauchenfels, *o. c.*, p. 133. La 22 Aprilie 1530 Zapolya ordonase, din nou, Bistriţenilor a se supune lui Petru Rareş (Berger, *o. c.*, p. 64; Wittstock, *o. c.*, p. 44).

5) Kisch, *o. c.*, p. 41.

6) Academia Română, *Memoriile Secţiunii Istorice*. Seria III. Tom. XI, p. 276.

Asediul Sucevei 1538

In 1538 Sultanul Soliman, ajuns până aproape de Suceava, își desfășoară armata în fața cetății, care se predă fără luptă [1]). « Atunci și prea frumoasa cetate a Sucevei se supune Turcilor și o batjocuriră ca pe roaba cea din urmă și ca pe o curvă de pe drumuri » [2]).

Asediul Sucevei 1563 [3])

In 1563 cetatea Sucevei cuprindeà cele două rânduri de ziduri pe cari le aveà încă din timpul domniei lui Ștefan-cel-Mare [4]) și ale căror resturi există și azi. Incinta interioară, pătrată, aveà, la colțuri și la mijloacele curtinelor, turnuri pătrate înalte iar încinta exterioară, care urmà formele terenului și erà de formă eliptică, aveà, la fiecare frântură a acestei încinte, turnuri mai scunde, semicirculare.

Cetatea nu aveà, la aceà epocă, tranșee în afara fortificațiilor permanente, cum pare a fi crezut Romstörfer [5]), deoarece:

a) Romstörfer însuș arată [6]) că existența șanțurilor exterioare este menționată întâiu, în documente, în 1600;

b) Distanța la cari se găseau șanțurile, studiate de Romstorfer, de cetate — 200 metri — întrece bătaia utilă a armelor de atunci, așà că apărătorii acestor șanțuri nu ar fi putut să fie susținuți în chip temeinic de cei de pe zidurile cetății;

c) Descrierile asediului din 1563 nu pomenesc de dânsele ci arată apriat că apărarea s'a făcut numai după zidurile cetății și în special a celor din colțul de Nord-Est, unde erà poarta cetății.

Garnizoana cetății se compuneà din 600—700 lefegii, străini în marea lor majoritate, călări și pedeștri, înarmați cu puști

---

1) Hammer, *Histoire de l'Empire Ottoman* (Ed. Dochez), II, p. 40; Al. P. Ilarian, *Tezaur de Monumente Istorice*, III, p. 159; Al. Lapedatu în Romstörfer. *Cetatea Sucevei* (Ed. Academiei Române), p. XXXI.

2) I. Bogdan, *Vechile Cronice*, p. 211; Acelaș, *Letopisețul lui Azarie*, p. 198.

3) Intreaga descriere a acestui asediu este luată după notița istorică scrisă de d-l Al. Lapedatu, pentru ediția Academiei Române, a cărții lui K. A. Romstörfer, *Cetatea Sucevei*, unde se găsesc citate și izvoarele pe cari este întemeiată descrierea.

4) Academia Română, *Memoriile Secțiunii Istorice*. Seria III. Tom. VI, pp. 9—12.

5) *O. c.*, p. 26.

6) *Ibid.*

(sineţe), şi cu tunuri (puşci). Cetatea dispuneà de muniţiuni şi hrană îndestulătoare.

Scopul lui Despot-Vodă, care se închisese în cetate la 8 August 1563, erà de a rezistà, chiar câteva luni, până la sosirea ajutoarelor, ce ceruse dela Poloni, Turci şi Unguri.

Atacatorii, având pe noul domnitor — Tomşa — în cap, dispuneau la început, de oştire de ţară — a cărui efectiv nu se cunoaşte — şi de 4—5 tunuri. Ei înconjurară cetatea dar încercuirea lor nu erà destul de strânsă spre a împiedicà pe cei din cetate să se strecoare prin cercul de învestire şi să meargă după hrană.

Tunurile fură aşezate în baterie în faţa porţii de intrare. Focul ce se deschise, de îndată, asupra porţii nu fù eficace, fie din cauza necredinţii tunarului neamţ ce le mânuià, fie, mai probabil, pentrucă erau de calibru prea mic [1]).

Apărarea erà foarte activă, făcând zilnic ieşiri şi trăgând cu artileria sa. Intr'una din ieşiri, care dădù naştere la o luptă foarte aprigă, lefegiii lui Despot, susţinuţi de tunurile cetăţii, capturară întreaga artilerie a vrăjmaşului şi o duseră în cetate.

Văzând neputinţa de a luà cetatea, Tomşa cerù ajutor dela Ardeleni.

In acest timp înaintà spre cetate Wiszniewiecki, cu Cazacii. Tomşa încetează asediul şi se duce spre a face faţă Cazacilor, pe care-i înfrânge la Vericicani, pe Siret, în primele zile ale lunii Septemvrie.

Atâta credinţă aveà Despot în putinţa de a rezistà mult timp în cetate, încât nu profită de cele vreo zece zile, cât încetă împresurarea cetăţii, spre a se retrage ci hotărî să rămână şi profită de despresurare spre a-şi primenì trupele şi a aduce noui cantităţi de alimente şi muniţiuni în cetate.

Intre timp Ardelenii trimiseseră, în ajutorul lui Tomşa, 400 călăreţi, 300 puşcaşi, lucrători de mine dela Rodna, 112 chintale de praf de puşcă şi (probabil) tunuri de asediu. Ulterior asediatorii sunt nevoiţi să ceară, la 15 Octomvrie, noui cantităţi de praf, atât pentru tunuri cât şi pentru puşti.

---

[1]) Erau tunuri de câmp pe cari Moldovenii le luaseră la Săpoteni (Al. Lapedatu, *o. c.*, p. XXXV).

Imediat după izbânda dela Vericicani şi după sosirea ajutoarelor din Ardeal (prima jumătate a lunii Septemvrie), asediul se reià cu mai multă activitate. Se săpară în jurul cetăţii — probabil numai pe platoul dela Est şi Sud de cetate, căci pe râpile dela Apus şi Nord nu se puteà — şanţuri (o linie de circumvalaţiune), dela cari se făcură apropieri spre a se face mine [1]). Sectorul principal de atac fu, şi de data asta, acel al porţii cetăţii, al cărei pod mişcător (pont levis) atacatorii reuşiră să-l distrugă. Deschiderea acestei porţi fu astupată, de apărători, cu pietre, lemne, buţi, etc. Atacul fu continuat printr'un foc neîntrerupt de puşti şi de tunuri. La aceasta apărătorii răspunseră prin foc şi prin ieşiri, cari însă nu putură împiedicà ca cercul de fier şi de foc să se întărească mereu. O ieşire generală a garnizonei avù drept rezultat o încăerare foarte sângeroasă, după care garnizona trebuì să se retragă în cetate.

Pe când Despot trebuià să reziste cât mai îndelungat, spre a da timp ajutoarelor să sosească, asediatorii aveau interesul contrar. Zidurile cetăţii se arătaseră puternice, armamentul ei îndestulător şi bine folosit, hrana deasemenea îndestulătoare. Şansele de o izbândă prin arme păreau deci limitate şi cu atât mai limitate cu cât Tomşa nu aveà interes să distrugă cetatea viitoarei sale reşedinţi. Deasemenea sorţii de izbândă prin înfometare erau depărtaţi. Totuş erà grabă căci iarna nu erà departe şi apoi şi ajutoarele cerute de Despot se apropiau [2]).

O singură cale rămăsese deschisă spre a se grăbì desnodământul: scoaterea din luptă a celor cari mânuiau atât de bine armele în cetatea Sucevei, prin cumpărare. Tomşa se înţelese cu lefegii lui Despot, cari îi predară — la 6 Noemvrie — pe acesta. Incetă astfel, prin mişelie, acest lung asediu [3]). Prelungirea rezistenţii cu încă puţine zile — trei după un ostaş al lui Despot [4]) — ar fi îngăduit intervenţia, în favoarea lui Despot, a oştirii de 14.000 oameni cu cari înaintà Laski [5]).

[1]) Nu sunt dovezi ca atacatorii să fi reuşit a minà cetatea sau o parte a ei.
[2]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, pp. 203, 204.
[3]) Documente complete asupra trădării au fost publicate de d-l V. Motogna în *Relaţiunile dintre Moldova şi Ardeal în secolul XVI*, pp. 184—197.
[4]) V. Motogna, *o. c.*, pp. 186, 191, 193.
[5]) *Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 203.

Asediul Hotinului 1572

« Iară Ion Vodă, după ce au trecut Leşii preste Nistru, au început a batere cetatea Hotinului, şi câteva saptămâni neputând-o dobândì cu armele sale... » [1]).

Cetatea Hotin erà puternică şi în starea pe care am descris-o pentru epoca lui Ştefan-cel-Mare [2]).

Garnizona, lăsată de Bogdan Vodă Lăpuşneanu, erà compusă din 70 infanterişti [3]). Ea aveà consemnul de a ţine trei luni [4]) şi se apără cu tărie [5]). Comandantul ei Dobrosolovski [6]) îşi execută conştiincios consemnul şi nu cedă cetatea decât după ordinul expres al regelui polon [7]).

Asediul Brăilei 1574

După lupta dela Jiliştea şi devastarea Munteniei, Ion-Vodă-cel-cumplit, aflând că Petru Şchiopul se refugiase în Brăila [8]), se îndreaptă spre această cetate.

Intăriturile Brăilei constau atunci dintr'o cetate de zid şi dintr'o palancă în jurul oraşului [9]).

Ion-Vodă tăbărueşte în afara bătăii tunurilor cetăţii [10]) şi somează, pe paşa care comandà, ca să-i predeie pe Petru Şchiopul; paşa refuză [11]).

Ion ordonă asaltul oraşului (pălăncei). Având scări (loitre) pregătite dinainte [12]), infanteria se repezì la atac cu atâta iuţeală

---

[1]) Neculai Costin apud M. Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 456.

[2]) Despre tăria ei, vezi izvoarele citate de Hâjdău în *Arhiva Istorică a României* (II, p. 8) şi în *Ion Vodă-cel-Cumplit* (pp. 40, 41).

[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 269.

[4]) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, I[1], p. 76.

[5]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 216.

[6]) *Ibid.*

[7]) Neculai Costin, *l. c.*; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 217, 269.

[8]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 227; Iorga, în Hurmuzachi, XI, p. XXV.

[9]) Neculai Costin (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 460) arată apriat că «au oborât gardul târgului » (palanca); Goreciu (Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 229, 279) deosebeşte bine oraşul de cetate; Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, I, p. 370) zice că Brăila constà dintr'un castel de piatră înconjurat de o încintă cu bastioane.

[10]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 227, 279.

[11]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 228, 279.

[12]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 460.

și hotărîre, încât surprinse pe orășeni și luă orașul. Un măcel îngrozitor urmă, timp de patru zile [1]).

Ion voì apoi să atace și cetatea dar, fiind chemat în Basarabia și dându-și seamă de greutatea acestui atac, încetă, asediul [2]).

Asediul Tighinei 1574

Dela Brăila Ion-Vodă plecă spre Tighina, pe care o atacă, bombardând-o mai multe zile [3]). Luă orașul și-l arse [4]) dar nu luă cetatea [5]).

Atacuri de cetăți 1594 -1595

După răscoala domnitorilor Mihai și Aron și uciderea Turcilor, Românii atacară, pe rând, toate orașele dela granițe, în cari erau garnizone turcești. Asupra acestor atacuri nu avem decât date foarte sumare. Trupele românești ajungând, prin surprindere, în fața lor, reușesc a cucerì pălăncile orașelor, a luà orașele, a le da foc și a robì locuitorii. In marea majoritate a cazurilor însă, nu putură luà cetățile de zid, deșì, cel puțin în unele locuri, dispuneau de artilerie, cu care le bombardară [6]).

Așà se întâmplă la Floci (10 Decemvrie 1594), Hârșova (1 Ianuarie 1595), Silistra (8 Ianuarie 1595 și 13 Fevruarie 1595), Măcin (Ianuarie 1595), Giurgiu (15 Noemvrie 1594), Șiștov (30 Decemvrie 1594), Rusciuc, Rahova, Vidin, Cernavoda, Rasgrad, Babadag, Oblucița, Turtucaia, Tighina (Fevruarie 1595), Chilia, Cetatea Albă [7]).

---

[1]) Al. P. Ilarian, *l. c.*; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 226.

[2]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 229, 280; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă, l. c.*

[3]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 230; *Letopisețul Țării Moldovei până la Aron Vodă*, p. 230.

[4]) Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, p. 229; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 461.

[5]) Ștef. Ciobanu, *Cetatea Tighina*, p. 17; Al. P. Ilarian, *o. c.*, III, pp. 230, 239, 280; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, p. 331; Iorga, *Studii asupra Chiliei și Cetății Albe*, p. 200.

[6]) Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 209, 210.

[7]) Hurmuzachi, III^1, pp. 226, 471, 476; III^2, pp. 97, 101; IV^2. pp. 193, 196; XI, p. 25; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, pp. 13, 16, 22, 24; Iorga, *Chilia și Cetatea Albă*, pp. 209, 210; Iorga, *Istoria Armatei Române*, I, pp. 365, 369—372; Isthwanfy,

Trei cetăţi: Brăila (1 Martie 1595) [1]), Ismail (22 Martie 1595) [2]) şi Turnu [3]), fură luate, dar asupra luării lor nu avem decât următorul detaliu: Brăila fu cucerită în urma bombardamentului cu artilerie uşoară şi prin mine [4]).

Asediul Târgoviştei în Octomvrie 1595

După ce Turcii au ocupat Târgoviştea, Sinan Paşa a pus să o întărească [5]), întrebuinţând pentru aceasta atât populaţia locală [6]) cât şi salahori aduşi din Bulgaria [7]).

Pentru întărire, Turcii s'au folosit de vechile întărituri de zid din jurul Curţii Domneşti, ce s'au reparat [8]), adăugând parapete de pământ şi lemn precum şi şanţuri [9]).

Historia Regni Hungariae. (Ed. 1758), p. 411; *Magazin Istoric,* I, pp. 228, 230; IV, pp. 278, 280; Naima, *Annals of the Turkish Empire.* (Ed. Fraser), pp. 49, 50; Veress, *Campania Creştinilor contra lui Sinan Paşa din toamna* 1595, p. 11.

1) « Au spart Brăila până'n pământ » *(Magazin Istoric,* IV, p. 280); Hurmuzachi, III¹, p. 476; III², p. 97; IV², p. 196; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 24; Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă,* p. 210; Iorga, *Istoria Armatei Române,* I, p. 371; Naima, *l. c.*; Veress *(l. c.)* dă data de 10 Aprilie (nota 4).

2) Hurmuzachi, III¹, pp. 226, 234, 471; IV², p. 193; XII, pp. 35 sqq., 41 sqq; Al. P. Ilarian, *o. c.*, I, p. 22; Iorga, *Acte şi Fragmente,* I, p. 139; Iorga, *Chilia şi Cetatea Albă, l. c.*; Iorga, *Istoria Armatei Române,* I, p. 373; Veress, *o. c.*, p. 12.

3) Veress, *o. c.*, p. 15.

4) Naima, *o. c.*, p. 50.

5) Hurmuzachi, Supl. II, vol. I, p. 363; Kogălniceanu, *Letopiseţi,* I, p. 481; Veress, *o. c.*, p. 76

6) Isthwanfy, *o. c.*, p. 412; Kogălniceanu. *o. c.*, I, p. 481.

7) Isthwanfy, *l. c.*; Numărul total al lucrătorilor ar fi trecut de 73.000; repartiţia lucrului s'a făcut de Sinan Paşa în persoană (Hurmuzachi, *l. c.*).

8) « (Paşa de Caramania, luat prizonier la Târgovişte) fortificando una parte di quella città (Târgovişte) con tre baloardi et un cannone, servendosi della muraglia vechià, et con palificate riparandosi » (Scrisoare a lui Pigafetta din 24 Octomvrie 1595 apud Veress, *o. c.*, p. 51).

La Curtea Domnească mai este un capăt din vechile parapete între poarta de intrare şi biserica Sf. Vinere. Alcătuirea şi dimensiunile acestui zid, în profil, sunt următoarele:

Un zid exterior de 1,25 m. grosime şi 3,50 m. înălţime.

Un massiv de pământ de 2,50 m. grosime.

Un zid interior de 0,82 m. grosime şi 2,50 m. înălţime.

Nu se poate afirmà, până la dovezi precise, că acesta este parapetul ce existà în 1595.

9) Hurmuzachi, III², p. 151; Supl. II, vol. I, p. 363; Naima, *o. c.*, p. 63.

Nu găsim urmă de palanca oraşului în această vreme. O asemenea palancă a fost făcută de Matei Basarab *(Călătoriile patriarhului Macarie.* (Ed. Cioranu) p. 78; *Magazin Istoric,* IV, p. 321). Nu se poate afirmà că valurile ce se văd azi sunt ale acestei întărituri.

Cetatea astfel alcătuită se află în jurul Curţii Domneşti [1]. Ea aveà o lungime de parapet de circa 400 paşi [2]) şi prezentà patru laturi:

Latura de Est, pe malul Ialomiţei, care curgeà atunci chiar sub Curtea Domnească [3]), şi care măreà astfel puterea de rezistenţă a acestei laturi [4]).

Pe această lature erau două turnuleţe de flancare [5]).

Laturele de Nord şi de Vest erau formate din câte un parapet de pământ, larg de 8 braţe, căptuşit cu lemne, cu gratii şi cu gabioane pe dinafară şi tencuite pe dinăuntru. Parapetele fuseseră în parte văruite spre a da aparenţa că erau de zid [6]). Inainte erà un şanţ larg de 8 braţe, şi adânc. Ţepi şi spini precedau şanţul. Pe aceste laturi erau traverse şi trei turnuri [7]). Artileria nu erà în cazemate ci erà pusă sus pe parapete, între gabioane [8]).

---

[1]) Veress, *o. c.*, p. 76. Fortificaţia şi în special şanţul nu ar fi fost cu totul gata, în momentul atacului (Veress, *o. c.*, p. 79).

[2]) Scrisoarea lui Pigafetta din 14 Noemvrie 1595 (Veress, *o. c.*, p. 56). Relaţiunea lui Pisculло, publicată tot de Veress (*o. c.*, p. 79) zice că lungimea erà de 1.000 braţe, măsurată pe parapet.

[3]) Că Ialomiţa curgeà chiar sub Curtea Domnească, o arată documentele vremei (Scrisoarea lui Pigafetta din 14 Noemvrie 1595 la Veress, *o. c.*, p. 56). Atât în trecut cât chiar în zilele noastre, Ialomiţa se depărtà şi se depărtează spre malul ei stâng. Pe vremea de care ne ocupăm cursul râului dela podul Mihai Bravul (şoseaua ce duce la Mânăstirea Dealului) treceà pe sub malul ce este paralel cu Strada Mihai Bravul, pe sub Curtea Domnească (Veress, *l. c.*) şi urmà apoi cursul de azi al canalului numit Iazul Morilor.

[4]) « la ripa del quale rende più forte quella piazza » (scrisoarea lui Pigafetta, sus citată).

[5]) « Due altre (torrioni) minori sono a tramontana inverso il fiume » (Veress, *l. c.*).

[6]) « il terrapieno, che al dintorno haveva una gabbionata incrostata, di calcina bianca, ci che pareva a noi muraglia, con i suoi merli all'antica » (Veress, *o. c.*, p. 78).

[7]) Sau bastioane, căci cronica zice (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, pp. 481, 484) « părcane » iar Pigafetta (Veress, *o. c.*, p. 51) « baloardi ».

[8]) « Ha tre torrioni piccoli ritondi... Dalla parte di mezzogiorno haveano (Turcii) tirata una fossa larga forse 8 braccia, et col terreno arenosso et di giaia riempito le palificate in larghezza di 8 braccia circondavano quella fortezza con travi pel traverso conficatti et tenuti fortemente da cavicchie di legno con assai buon modo. Ma li torrioni non haveano cannoniere o feritoie, et li pezzi di bombarda erano disposti infra li gabbioni si delli torrioni, come delli cortine... Tutta la fortezza era per di fuori tessuta di gratici et siepi, et per di dentro affine di tenere fermo quel terreno, imbiancati con calcina » (Scrisoarea lui Pigafetta, sus citată).

Intăriturile Târgoviştei erau de lemn şi aveau două şanţuri adânci (Naima, *o. c.*, p. 63).

Turcii au construit în jurul palatului princiar un fort cu bastioane de pământ şi lemn, cu şanţ şi cu flancuri de mărime potrivită (raisonable) (Hurmuzachi, III², p. 151).

D-l Veress (*l. c.*, p. 24) zice că parapetele erau înalte ca de două suliţe; nu citează izvorul pe care se bizuie.

Laturea de Sud erà alcătuită de poarta cetăţii, mică şi acoperită de fier [1]). Bastionul din jurul bisericei Sf. Vinere erà legat, printr'un şanţ, cu un mic fort patrulater, aflat probabil cam pe unde se află acum Prefectura [2]).

Garnizona erà compusă din 1500 oameni [3]) şi 46 tunuri [4]). Ea aveà proviziuni îndestulătoare [5]).

Trupele atacatoare aveau un efectiv de circa 27.000 oameni cu 60 tunuri [6]).

Armata asediatoare ia, în ziua de 17 Octomvrie 1595 [7]), următorul dispozitiv:

Ştefan Răzvan cu ai săi şi cu Săcuii, cu 10 tunuri, atacă din spre Răsărit [8]).

Báthory, cu trupele sale despre Miazăzi [9]).

Mihai Viteazul despre Apus şi Miazănoapte [10]).

« . . . Târgoviştea, unde o întărise cu şanţuri şi cu părcane şi cu spini îngrădită » (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484).

Valul (parapetul) erà larg de 12 picioare şi erà făcut cu gabioane mari (Isthwanfy, *o. c.*, p. 412).

« (La 29 August Sinan, ajuns la Târgovişte, dă ordin a se întări) cioè essendo il palazzo del principe circondato da una palancata, o palificata all'usanza di quel paese, ne fece appresso un'altro, lasciando fra'l mezzo passa due di spatio, poi feci cavar di fuori via la fossa, gettando la terra fra le doue palancate, facendo terrapieno con tre fianchi in tutto » (Veress, *o. c.*, p. 76).

[1]) « il quarto fianco fu la porta inverso levante piccolo et coperta di lame di ferro ». (Scrisoarea lui Pigafetta, *l. c.*).

[2]) « Dalla parte d'oriente tirarono una trincea dal torrione, fatto in una chiesetta insino al fiume Ialomizza che si scorre, in capo alla quale havean segnato un forte piccolo di 4 fianchetti con intentione di guardarla, ingradendo la piazza. (Pigafetta, *l. c.*).

[3]) Hurmuzachi, III², p. 151. Paşa de Caramania, luat prizonier la Târgovişte, zice că erau cam 1.000 oameni (Veress, *o. c.*, p. 51); probabil că el arătà un număr inferior realităţii.

[4]) Hurmuzachi, *l. c.*, 40 la Pigafetta (Veress, *o. c.*, p. 56).

[5]) « Assai vettovaglia ha avuto dentro » (Veress, *o. c.*, p. 42).

[6]) Veress, *o. c.*, pp. 39, 40, 48. Mai mult de o treime erau călăreţi: 12.000 până la 14.000 *(Ibidem)*. Isthwanfy *(o. c.*, p. 413) dă 20.000 călăreţi, 32.000 pedeştri şi între 53 şi 75 tunuri pe roţi. Cifra de 60.000, dată de N. Costin (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484), este exagerată chiar dacă se ţine seama şi de cărăuşi şi cei dela trenuri, căci armata aveà 3.000 care (Veress, *o. c.*, p. 40) şi nu este de crezut că erau în mijlocie 11 oameni de fiecare car.

[7]) Veress, *o. c.*, p. 77.

[8]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484; Isthwanfy, *o. c.*, p. 414.

[9]) Kogălniceanu, *l. c.* Corespunde dispozitivului luat de armata aliată (care venise pe valea Dâmboviţei) încă dinainte, în care Răsvan erà la dreapta, Báthory la centru şi Mihai la stânga (Veress, *o. c.*, p. 42).

[10]) Neculcea (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484), luându-se după Isthwanfy *(o. c.*, p. 414) nu despartè pe Báthory de Mihai Viteazul, cum o face pentru Răsvan, dar povestirea contimporană, dată la iveală de d-l Veress, nu lasă cea mai mică îndoială în această privinţă.

Ei ocupă o biserică ce se află la o bătaie de arc de cetate [1]).

Se ocupă deasemenea, imediat, ruinele caselor rămase la 40—50 pași de cetate [2]), cari servesc trupelor aliate spre a se retranșà [3]).

Se pune artileria în două baterii: una la Sud și cealaltă la Nord [4]).

Turcii deschid focul și trag încontinuu de pe parapete [5]).

Este adevărat că erà nevoie să se urmărească grosul armatei turcești care se retrăsese spre București [6]), dar nici nu se puteà lăsà în urmă o cetate [7]), în care se credeà că erà o garnizonă mare [8]). Recunoașterile făcute [9]) și alte informațiuni [10]) arătând că garnizona erà mică [11]), se hotărăște a se grăbì atacul și a se luà cetatea cu asalt [12]).

In acest scop artileria atacatorilor trage asupra parapetelor [13]), pușcașii adăpostiți în ruinele caselor, vecine cu cetatea, țin parapetele sub un foc continuu [14]) și se strânge material pentru foc: lemne, catran, rășină, etc. [15]), cu cari Secuii

---

1) « Michael & Sigismundus cum Quiralio, a montium Jalonnicae fluminis latere prope templum, quod sagittae jactu ab arce distat, locum sibi delegere ». (Isthwanfy, *o. c.*, p. 414). Această biserică pare a fi fosta biserică Sf. Mina ale cărui ruine se vedeau până acum câțiva ani în curtea foștilor case Vlădescu (Informație dată mie, la fața locului, de d-l V. Drăghiceanu).

2) « apresso del quale (forte) circa 40 o 50 passi erano molte case che li Turchi havevano abbrugiate et ruinate, li fondamenti delle quali servirano a'nostri per trincere, et quivi erano accomodati buon numero d'archibugieri... » (Veress, *o. c.*, pp. 77, 78).

3) Veress, *o. c.*, p. 78.

4) « et poi piantorono due batterie, una alla testa et l'altra alla coda di esso forte » (Veress, *o. c.*, p. 77). *Testa* și *coda* trebuesc înțelese în sensul curgerei Ialomiței. Neculcea (Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 484) luându-se după Isthwanfy *(o. c.*, p. 414), spune: « Răsvan Vodă cu Secuii erà orânduit despre Răsărit cu 10 tunuri; iară Mihai Vodă și Jigmond cu Kiralie, despre munte și despre apa Ialomiței, cu 20 pușci ». El confirmă deci nu numai că se așezaseră două baterii dar chiar și pozițiile lor.

5) « nepărăsit dau (Turcii) den tunuri și cumbarale aruncau » (Neculcea în Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, *l. c.*, după Isthwanfy, *l. c.*).

6) Incă dela 15 Octomvrie (Veress, *o. c.*, pp. 23, 41).

7) Isthwanfy, *o. c.*, p. 412; Veress, *o. c.*, p. 47.

8) De 5—6.000 ostași (Veress, *o. c.*, p. 47).

9) Veress, *l. c.*

10) Date probabil de locuitorii rămași, dacă nu în localitate dar în vecinătate.

11) Veress, *l. c.*

12) *Ibid.*

13) Isthwanfy, *o. c.*, p. 414.

14) « et quivi (în ruinele caselor din fața fortificațiilor) erano accomodati buon numero d'archibugieri, che con le loro spesse sbarrate cagionavano che li Turchi non potevano senza grand rischio stare » (Veress, *o. c.*, p. 78).

15) Isthwanfy, *l. c.*; Kogălniceanu, *Letopiseți*, *l. c.*

caută a da foc parapetelor [1]). Atacul principal s'a dat deci pe laturea de Răsărit, Secuii fiind aşezaţi în faţa acestei laturi [2]). Lemnul parapetelor fiind verde nu ia foc, la început [3]).

La 18 Octomvrie se repetă, de Secui, încercarea de dare a focului, punându-se şi pulbere de puşcă [4]). Lemnul parapetului se aprinde — în după amiaza zilei [5]) — şi parapetul crapă şi începe a se nărui, datorit probabil şi loviturilor artileriei aliaţilor.

Atacatorii se urcă pe parapete cu scări [6]) şi, la ora 9, cetatea este luată [7]).

O parte din garnizonă, care fugise printr'o poternă ascunsă [8]), este urmărită de cavaleria aliată şi trecută prin sabie [9]).

Asediul Târgoviştei prezintă astfel un model de atac bruscat, îngăduit de superioritatea numerică a asediatorilor, de felul fortificaţiunii, de micimea cetăţii, de numeroasele resturi de clădiri, rămase până'n apropierea imediată a zidurilor (îngăduind apropierea şi adăpostirea atacatorilor) şi nu mai puţin de descurajarea garnizoanei turceşti, care se ştià abandonată de Sinan paşa şi care se găsià la finele epocii obişnuite de campanie anuală a Turcilor.

Atacuri de cetăţi moldoveneşti în anul 1600

In expediţia sa în Moldova (Maiu—Iunie 1600) Mihai Viteazul ocupă, fără rezistenţă, cetăţile Suceava şi Neamţul [10]).

---

1) Isthwanfy, *l. c.*; Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum* (Ed. Viena, 1746) I, p. 743.

2) Pentru apropiere aliaţii s'au folosit probabil de şanţul ce unià latura de Răsărit cu fortul ce construiseră Turcii în locul unde este acum prefectura.

3) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484; Veress, *o. c.*, p. 24.

4) *Ibidem.*

5) *Ibidem.* Aprinderea s'ar fi datorat şi obuzelor incendiare (globis candentibus) folosite de aliaţi (Heidenstein *Rerum Polonicarum...... libri XII* pag. 322).

6) « au dat năvală Secuii cu lontre peste ziduri » (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 484). *Loitră* sau *lontră* (nu cumva este o eroare de copist care să fi confundat H cu H?) înseamnă scară pentru asalt (*Sturmleiter* la Tiktin, *Dicţionarul român-german*). « Având loitre gata, au oborît gardul tîrgului » (Kogălniceanu. *Letopiseţi*, I, p. 460). Hâjdău (*Ion Vodă-cel-Cumplit*. Ed. II, p. 113) zice că am adoptat scările de asalt dela Nemţi, conservând chiar numele lor: « *loitre* » dela « *leiter* ».

7) Veress, *o. c.*, p. 24.

8) Veress, *o. c.*, p. 78.

9) Veress, *o. c.*, p. 48.

10) Lapedatu în Romstorfer, *Cetatea Sucevei*, p, XLIII; Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 491.

Ajungând în fața Hotinului, cetatea, care erà bine îngrijită și aveà o garnizonă de lefegii nemți [1]), refuză a-i deschide porţile. Mihai o bombardează trei zile [2]), puternic [3]), « iar dacă văzù Mihai Vodă că nu o poate sparge [4]), puse paznici în jurul cetății și se înturnă » [5]). Efectivul lăsat acolo de Mihai, pentru ca garnizona lui Eremia Movilă să nu poată ieșì, a fost de 3.000 ostași, Moldoveni și Munteni [6]).

Asediul Hotinului 1653

Vasile Lupu, întorcându-se din Polonia, nu poate trece prin Hotin pentrucă Hâjdău pârcălabul și cu târgoveții din oraș nu au voit a-i predà cetatea. Miron Costin, vorbind de motivele apărătorilor, zice [7]):

« Ori că au vrut așà de credincioși să hie lui Ștefan Vodă, care lucru n'aș da să hie între ai noștri până'ntrată nevoință pentru singura credinţă; ori că s'au siit pentru jacuri ce făcuse târgoveții la carele boiarilor, precum s'au pomenit și slobozisă câte-va săcălușe în singur Vasilie Vodă. Și aceasta este pricina, nu alta ».

Vasile Lupu a repetat somațiunea de mai multe ori dar fără a puteà convinge pe cei din cetate. Atunci a înconjurat-o cu lefegii nemți și a ținut-o împresurată toată vara [8]).

Asediul Sucevei 1653 [9])

Există analogie între asediul Sucevei din 1563 și cel din 1653, căci în ambele asedii au fost două faze: o primă fază în care nouii domni ai Moldovenilor (Tomșa în 1563 și Gheorghe

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 255, 491.
[2]) *Magazin Istoric*, IV, p. 297.
[3]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 255, 492.
[4]) Hâjdău, *Arhiva Istorică*, III, p. 35; Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 256.
[5]) *Magazin Istoric*, IV, p. 297.
[6]) Hurmuzachi, IV_1, p. 72. Trupele lăsate de Mihai s'au retras în noaptea de 22/23 Mai (Hurmuzache Supl. II. Vol. I pag. 605).
[7]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, p. 331; Iorga, *Istoria Armatei Române*, II, p. 134.
[8]) *Ibid.*
[9]) Descrierea acestui asediu este făcută după aceiaş notiţă istorică a d-lui Alexandru Lapedatu, după care am dat şi descrierea asediului din 1563. Acolo se găseşte şi documentarea.

Ştefan în 1653) au atacat singuri cetatea, nu au putut-o luà şi au trebuit să părăsească asediul spre a face faţă unei ameninţări de atac exterior şi o a doua fază în care Moldovenii, ajutaţi de oştiri străine, au dus un războiu de asediu mai intens. O altă analogie constă în faptul că nici în 1563, nici în 1653, cetatea Sucevei nu a putut fi luată prin arme şi că asediul s'a terminat în primul caz prin trădare iar în al doilea cetatea a fost nevoită a se predà din cauza lipsei de alimente.

Cetatea erà alcătuită în 1653 — ca şi'n 1563 — din două încinte concentrice, ambele de zid. Stricată în timpul asediului din 1563, părăsită de Alexandru Lăpuşneanu, ea fu refăcută de Ieremia Movilă în 1596 şi rămase, în starea aceea, până la asediul din 1653.

Cetatea dispuneà de armamentul său permanent — cât nu ştim; dar îl aveà pentrucă izvoarele arată că garnizona s'a folosit de dânsul — şi de o garnizonă de « 80 de Siimeni şi cu puşcaşii deloc, şi Nemţi 60 lefegii... ». In Suceava se închisese Doamna lui Vasile Lupu cu toate averile lui; cetatea erà bine aprovizionată cu hrană [1]).

Sosit lângă Suceava, după izbânda dela 16 Iulie dela Sârca, Gheorghe Ştefan îşi aşeză cartierul general la Şcheia, deci în afară de vederile celor din cetate şi de bătaia tunurilor acesteia. El înconjură cetatea cu Seimeni şi cu Unguri, cari se îngropară în şanţuri, dar nu putù izbutì din cauza lipsei de tunuri [2]). Tunurile aduse dela Iaşi şi dela Hotin [3]), au sosit după 30 Iulie [4]). Cu acestea se începù bombardarea cetăţii, fără rezultat însă. Cauza insuccesului fiind, probabil, că tunurile erau uşoare şi că Gheorghe Ştefan, care căută şi ulterior a ocrotì zidurile cetăţii, nu voià să distrugă aceasta ci, mai mult, să sperie Doamna şi să o silească a se predà, cum îi propusese dela început. Intre timp forţele lui Gheorghe Ştefan Voevod se înmulţiseră, prin sosirea oamenilor dela ţară.

---

[1]) *Călătoriile patriarhului Macarie.* (Ed. Cioranu) p. 57.

[2]) Scrisoare din Suceava, din 30 Iulie 1653 (Hurmuzachi, II, p. 1234).

[3]) Hotinul trebuie să fi servit ca un soiu de depozit de artilerie, căci vedem, şi în cazul acesta şi în 1572, aducându-se tunuri deacolo *(Letopiseţul Ţării Moldovei până la Aron Vodă,* p. 219). Tot de depozit de tunuri a slujit Turcilor, mai târziu (Hâjdău, *Arhiva Istorică,* I [1] p. 183).

[4]) Hurmuzachi, II, p. 1234.

In aceeaş vreme se primì veste că Timuş, ginerele Doamnei, trecuse Nistrul, la Soroca, şi înaintà spre Suceava. Faţă de forţele acestuia, superioare numericeşte (socotite între 9.000 şi 15.400, pe când Moldovenii erau cam 10.000) şi ca armament şi practică răsboinică (Cazaci şi Tătari), Gheorghe Ştefan se dete la o parte spre a se unì cu Polonii şi cu Ungurii, dela cari ceruse ajutoare. Timuş pătrunse astfel, fără rezistenţă, în cetate. Ajuns acolo începù a devastà imediat toate împrejurimile.

Gheorghe Ştefan întrunit, după 18 August, la Grigoreşti (pe Siret), cu Ungurii (4.000, 20 tunuri) şi cu Polonii (4.000 pedestraşi, 800 călăreţi), înaintează spre Suceava, urmând, după sfatul lui Kondracki, comandantul Polonilor, să atace pe Cazaci, cari tăbărau în afara cetăţii, pe platoul dela Sudul acesteia [1]), înainte ca aceştia să se fi întărit. Văzuţi din timp de Cazaci, şi nesusţinuţi de Moldoveni şi de Unguri, Polonii nu izbutiră să surprindă tabăra Cazacilor, cum au încercat, şi, după o hărţuială vie, cantonară în Ipoteşti, pe când Ungurii cantonau în Ioşcani [2]) iar Moldovenii la stânga Polonilor [3]). In înaintarea lor spre Suceava, aliaţii înfrânseseră şi împrăştiaseră o bună parte din Cazacii lui Timuş, duşi după pradă, aşà că acestuia nu-i rămăseseră în tabără decât 5—6.000 Cazaci şi 700 Tătari.

Imediat ce aflară de înaintarea aliaţilor, Cazacii începură a-şi întărì temeinic tabăra, lucrare pe care o urmară apoi, acoperindu-se cu două rânduri de şanţuri puternice, cari închideau accesul din spre Sud a platoului pe care se află cetatea [4]).

---

[1]) Cazacii şi Tătarii îşi aveau tabăra în afara cetăţii; o spun şi Miron Costin şi Kraus şi celelalte izvoare (Lapedatu în *o. c.*, p. XLVII). Motivele pentru ţinerea Cazacilor şi Tătarilor în afara cetăţii au fost, probabil: efectivul lor mare, care nu încăpeà în cetate şi teama de a vârî în interiorul ei pe aceşti aliaţi prădalnici.

Că tabăra cazaco-tătărască erà pe platoul dela Sud de cetate şi nu pe altă latură a cetăţii o arată terenul şi faptul că tabăra nu s'a mutat din loc şi că luptele s'au dat pe acest platou.

[2]) Ioşcani = Iţcani (?).

[3]) Miron Costin (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 342) spune: « aproape de Leşi ». Că acest « aproape » înseamnă stânga reiese din faptul că ulterior, când se înconjură cetatea şi dinspre valea Sucevei, aceasta se făcù prin prelungirea dreptei Polonilor şi a stângei Ungurilor (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 343), deci Moldovenii nu se aflau nici în dreapta Polonilor, nici în stânga Ungurilor; ci se aflau la stânga Polonilor şi la dreapta Ungurilor.

[4]) Romstörfer (*o. c.*, p. 25) este de părere că şanţurile de pe Câmpul Sanţurilor « au servit la început de ofensivă contra cetăţii » pentrucă « valurile fiind spre cetate

Aliaţii par a fi ocupat următoarele sectoare:

Polonii: din valea Sucevei (care curgeà atunci imediat sub cetate), la Nord-Estul cetăţii (unde se împreunà cu cel unguresc) [1]) până'n dreptul cimitirului catolic (unde au fost lefegiii lor nemţi [2]).

Cel moldovenesc se întindeà din dreptul cimitirului catolic până'n regiunea reşedinţei din oraş (unde-şi aveau tunurile).

Cel unguresc cuprindeà restul frontului, cu centrul, probabil, pe la biserica Mirăuţilor.

Sub protecţia artileriei, aliaţii au înaintat spre cetate, prin lucrări de apropiere şi au dat mai multe asalturi, cari au fost respinse. Garnizona făceà, la rândul ei, ieşiri, mai ales pentru a căpătà apă şi furaje. Pentru a oprì ieşirile spre valea Sucevei, aliaţii întăriră bine, cercul de învestire din aceà parte, cu trupe polone şi ungureşti.

Tătarii, nedeprinşi a fi închişi în cetăţi, ieşiră, chiar din primele zile, cu toată opunerea lui Timuş, din cetate, învoiţi fiind de aliaţi, cărora le conveniă a slăbì garnizona [3]).

Cercul de învestiţie se strânse — prin progresarea lucrărilor de apropiere — din ce în ce mai mult, sforţarea principală îndreptându-se mai cu seamă asupra taberei căzăceşti, pentrucă nu se puteà atacà cetatea însăş şi din cauza lipsei de mijloace proprii unui asediu regulat şi din cauză că piedica cea mai mare o constituià armata căzăcească şi pentrucă — o repet — Gheorghe Ştefan nu aveà interes să dărâme cetatea ce erà să fie a lui. Şi ceeace dovedeşte aceasta este că, văzând efectul limitat al artileriei sale asupra parapetelor Cazacilor,

---

iar şanţurile spre câmpul din afară ». Explicaţia ce dă este greşită căci faptul că şanţurile erau în afară arată că fortificaţiile făceau parte dintr'un sistem defensiv, şanţul fiind atunci — şi multă vreme în urmă — obstacolul de căpetenie. Un alt motiv, pentru a crede că şanţurile în chestiune au servit dela început pentru apărare, este faptul că planul lor (planşa I) arată că aveau traverse şi că toate aceste traverse sunt în interiorul (partea spre cetate) şanţurilor.

Deşì Miron Costin (*Letopiseţi*, I, pp. 341, 342) arată că nu existau şanţuri (înainte de atac) şi spune că Cazacii « au început a săpà şanţuri împrejurul taberei » este posibil ca ei să fi găsit vechi şanţuri pe cari să le fi amenajat (Romstorfer, *o. c.*, p. 27).

[1]) Că Polonii se'ntindeau până'n apa Sucevei, o spune Miron Costin, care arată (Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 343) că erau în contact cu Ungurii, tocmai pe apa Sucevei.

[2]) Lapedatu în *o. c.*, p. XLIX, nota 11.

[3]) Kogălniceanu, *Letopiseţi*, I, p. 342.

Gheorghe Ştefan îşi mută tunurile într'un loc mai înalt (probabil în regiunea reşedinţii din oraş sau spre biserica Sf. Dumitru), de unde se puteà bate curtea interioară a cetăţii [1]), dar dădù ordin ca să nu se tragă în cetate, ci alăturea, în tabăra căzăcească.

Ieşirile Cazacilor continuară şi, în primele zile ale lui Septemvrie, ei făcură o ieşire cu scopul de a pune mâna pe tunurile aliaţilor. Polonii alergară în ajutorul Moldovenilor — Cazacii atacaseră sectorul moldovenesc şi intraseră în oraş — şi ajutară la respingerea Cazacilor şi la scăparea tunurilor.

Garnizona începù a suferì de foame şi numeroşi Cazaci se predau zilnic aliaţilor, cari, între timp, primiră noui ajutoare dela Poloni şi dela Unguri, precum primiseră dela Bistriţeni, armament, muniţiuni şi hrană [2]). Cu ajutorul acestora, bombardarea devenì mai eficace şi aliaţii dădură un nou asalt, din spre partea de Sud. Lefegii nemţi, în serviciul leşesc, aflaţi la stânga Polonilor [3]), reuşiră chiar să ocupe o parte din şanţurile apărării dar atacul lor, nefiind susţinut printr'un atac general pe întregul front, cum fusese hotărît, a fost respins.

Timuş, rănit de o sfărâmătură de lemn a afetului unui tun căzăcesc (lovit de o ghiulea a aliaţilor), moare după trei zile şi Cazacii, neascultând de noul lor şef, se învoiră să predeie cetatea, predare care avù loc la 9 Octomvrie.

Gheorghe Ştefan nu a voit — şi nu aveà interes — să distrugă cetatea. Ţinta — bine aleasă — a fost de a scoate pe Cazaci din luptă, căci cetatea însăş cu mica ei garnizonă nu puteà opune o lungă rezistenţă. Dar pentru aceasta, pe de o parte artileria atacatorului nu a fost destul de numeroasă pentru a fi făcut viaţa Cazacilor, în tabără, cu neputinţă, iar pe de alta efectivul garnizonei erà prea mare faţă de acel al atacatorului. In adevăr frontul pe care-l apărau Cazacii — tranşeele de pe platou — aveà o desfăşurare totală de circa 600 metri, ceeace făceà că ei dispuneau (având cam 6.000

1) Romstorfer, *o. c.* pp. XLVIII, 7.
2) Hurmuzachi, II, pp. 1239, 1240, 1245. Cererile lui Gheorghe Ştefan şi ale lui Petki (comandantul Ungurilor) se găsesc în acelaş volum la paginele 1237, 1240, 1241, 1242.
3) Lapedatu în *o. c.*, p. XLIX şi nota 11.

oameni) de 10 oameni pe metru curent, densitate foarte mare Dacă se socotește întreg perimetrul, adică și cetatea care-și aveà apărătorii proprii și nu puteà fi atacată serios atât timp cât Cazacii tăbărau pe platou, atunci perimetrul de apărat erà de 1.000 metri și deci densitatea apărării se reduceà la 6 oameni de metru curent. Această densitate erà mai mult ca îndestulătoare, mai ales că atacul nu dispuneà decât de aceeaș densitate pe cercul de învestire (3.000 metri la 19.000 oameni).

Dar ceeace a lipsit mai cu seamă aliaților a fost unitatea de acțiune. Și în momentul învestirii și în atacurile date asupra șanțurilor ocupate de Cazaci, diferitele contingente — moldovenești, polone și ungurești — nu au atacat simultan, cum se făcuseră prealabile înțelegeri [1]). Cauza nu o cunoaștem. Ea vine probabil dela lipsa de cohesiune a oricărui grup de forţe alcătuit din trupe de naționalități diverse. Fapt este că sforțarea nu s'a făcut deodată din toate părțile, ceeace a îngăduit lui Timuș a-și concentrà el toate forțele asupra sectorului atacat și a respinge atacurile parțiale — deși viguroase — ale aliaților.

* * *

Dacă aruncăm acum o privire generală asupra caracteristicilor tuturor acestor asedii constatăm:

Au reușit atacurile prin surprindere asupra pălăncilor (gardurilor) orașelor sau asupra fortificațiilor de mici dimensiuni (Prejmer 1529, fortul de pe Straja dela Brașov tot în 1529), cari se puteau ușor distruge prin artileria ușoară ce întovărășià trupele sau prin ardere. Deasemenea acele ce se puteau surprinde ușor sau al căror apărări puteau fi escaladate ușor.

Asediile cetăților bine întărite și cerând un asediu de lungă durată — prototip asediul Bistriței în 1529/30 — nu au reușit sau dacă au reușit se datorește sau descurajării garnizonei cetății întărite (Târgoviștea 1595) sau trădării (Suceava 1563) sau foametei (Suceava 1653).

Insuccesul unor asemeni întreprinderi erà oarecum firesc, deoarece:

[1]) Kogălniceanu, *Letopiseți*, I, pp. 341, 342, 344.

Organizarea social-politică a Românilor, din care derivà cea militară, nu îngăduià acestora să țină oamenii mult timp sub steaguri, ei având să se ducă să-și vadă și de nevoile caselor.

Lipsa de mijloace nu îngăduià Domnilor noștri să formeze și să țină în permanență un personal specializat, de unde nevoia de a se face apel, când se simțià trebuința, la străini, al căror interes nu coincidà totdeauna cu acel al pământenilor.

Aceeaș lipsă de mijloace împiedicà pe Domni să aibe artilerie grea și parcuri de asediu.

In fine nu erà în interesul Domnilor noștri nici să distrugă cetăți cari, ulterior erau să fie a lor (Suceava 1563 și 1653) sau ale căror resurse le procurau și venituri (subvenții) și materiale de cari aveau nevoie (Bistrița, Brașov).

In ceeace privește apărarea cetăților, constatăm că mijloacele cele mai întrebuințate au fost: focul (artileriei și infanteriei) și ieșirile. Tărăgănarea operațiunilor prin negocieri, cari să facă pe atacatori să înceteze sau să încetineze atacul a fost deasemenea folosită (Bistrița 1529).

Nu este de mirat deci că, neavând alt chip de a reduce o garnizonă, ai noștri să fi recurs uneori la înșelătorie (cum a fost armistițiul, încheiat de o parte din trupele Moldovenești cu Bistrițenii, la 9 Octomvrie 1529) sau la trădare (Suceava 1563), procedeuri neonorabile, de sigur, dar curente în acele vremuri și la cari au recurs și multe alte armate, chiar foarte bine înzestrate.

Asupra procedeurilor atacatorilor trebuește notată buna alegere, de către Petru Rareș, a sectorului de atac contra Brașovului, în 1529, și justa vedere a lui Gheorghe Ștefan (Suceava 1653), de a căutà să scoată din luptă întâiu pe Cazaci.

ÉVOLUTION DE LA FORTIFICATION CHEZ LES ROUMAINS DE 1504 A 1653

RÉSUMÉ

Un des résultats de la mainmise de plus en plus accentuée exercée par les Turcs sur les principautés roumaines et de la décadence de ces dernières, fût, qu'à partir du XVIe siècle, non seulement on ne bâtit plus aucune nouvelle forteresse mais qu'on détruisit même, pendant la seconde moitié du XVIe siècle, sur l'ordre de Constantinople, la plupart des forteresses existantes.

Ces forteresses eurent a soutenir des sièges dont le récit — aussi détaillé que le permettent les documents de l'époque — est donné dans les pages précédentes.

Pendant l'époque étudiée on a fait un large emploi de la fortification passagère sur les champs de bataille.

	Lei
TOMUL VII (1927):	300.—
CONST. C. GIURESCU. Organizarea financiară a Țării-Româneşti în epoca lui Mircea-cel-Bătrân.	25.—
CONST. I. KARADJA. Delegaţii din ţara noastră la conciliul din Constanţa (Baden) în anul 1415.	30.—
N. IORGA. Noi acte româneşti la Sibiiu.	25.—
N. IORGA. Momente istorice.	8.—
N. IORGA. Informaţiuni germane despre România şi Basarabia pe la 1870.	10.—
Dr. ANDREI VERESS. Păstoritul ardelenilor în Moldova şi Ţara-Românească până la 1821.	60.—
CONST. C. GIURESCU. Nicolae Milescu Spătarul.	32.—
ŞT. METEŞ. Contribuţiuni nouă privitoare la familia boierească Buhuş din Moldova.	30.—
I. NISTOR. Răsunetul războiului din 1877 în Bucovina şi Basarabia.	12.—
N. IORGA. Ultimele scrisori din ţară către N. Bălcescu.	10.—
N. IORGA. Incă un portret al lui Mihai Viteazul.	10.—
ANDREI RĂDULESCU. Unificarea legislativă.	40.—
TOMUL VIII (1927—28):	320.—
H. PETRI. Relaţiunile lui Jakobus Basilicus Heraclides cu capii Reformaţiunii.	25.—
ANDREI RĂDULESCU. Izvoarele Codului Calimach.	18.—
N. IORGA. Imperiul Cumanilor şi Domnia lui Băsărabă.	10.—
N. IORGA. O gospodărie moldovenească la 1777 după socotelile cronicarului Ioniţă Canta.	12.—
I. LUPAŞ. Doi umanişti români în sec. al XVI-lea.	20.—
N. IORGA. Brodnicii şi Românii.	20.—
P. P. PANAITESCU. Contribuţii la opera geografică a lui D. Cantemir.	25.—
G-ral R. ROSETTI. Regulamentul Infanteriei franceze din 1 August 1791 şi influenţa lui asupra regulamentelor de cari s'au servit oştirile româneşti sub Regulamentul Organic.	15.—
G-ral R. ROSETTI. Notele unui ofiţer norvegian înaintea şi în timpul răsboiului de neatârnare 1876—1878.	35.—
GR. NANDRIŞ. Patru documente dela Ştefan-cel-Mare.	15.—
N. IORGA. Rătăcirile în Apus ale unui pretendent român, Ioan Bogdan, în sec. al XVI-lea.	15.—
N. IORGA. Francmasoni şi conspiratori în Moldova secolului al XVIII-lea.	5.—
Dr. ANDREI VERESS. Nunţii apostolici în Ardeal.	30.—
N. IORGA. Din originile politicianismului român: O acţiune de opoziţie pe vremea Fanarioţilor.	8.—
N. IORGA. Informaţii spaniole despre răsboiul nostru pentru independenţă.	32.—
G. CANTACUZINO. Colonizarea orientală în Illyricum.	35.—
TOMUL IX (1928-29)	200.—
N. IORGA. Cronicele turceşti ca izvor pentru istoria Românilor.	12.—
N. IORGA. Portretele Domnilor noştri la muntele Athos.	20.—
D. ONCIUL. Românii şi Ungurii în trecut.	15.—
S. GREAVU-DUNĂRE. Bibliografia Dobrogei, 425 a. Hr. — 1928 d. Hr.	80.—
N. IORGA. Portrete şi lucruri domneşti nou-descoperite.	20.—
N. IORGA. Comemorarea lui Francesco Petrarca.	10.—
N. IORGA. Un boier de provincie în timpul Eteriei şi Reg. Organic.	10.—
Păr. H. INGIGIAN. Mărturii armeneşti despre Valahia şi Moldova.	35.—
G-ral R. ROSETTI. Rapoarte daneze asupra războiului din 1877-1878.	10.—
TOMUL X (1929)	400.—
G-ral R. ROSETTI. Câteva săbii ale lui Constantin Brâncoveanu.	15.—
CL. ISOPESCU. Documenti inediti della fine del Cinquecento.	70.—
N. BĂNESCU. Acte veneţiene privitoare la urmaşii lui Petru-Vodă Şchiopul.	60.—
G. SOFRONIE. Principiul naţionalităţilor în Dreptul Internaţional public.	100.—
N. IORGA. Originea moldoveană a lui Enăchiţă Văcărescu.	8.—
I. LUPAŞ. «Chronicon Dubnicense» despre Ştefan-cel-Mare.	10.—
P. P. PANAITESCU. Miron Costin, Istoria în versuri polone.	85.—

MEMORIILE SECŢIUNII ISTORICE

SERIA III

	Lei
TOMUL I (1922—23):	100.—
TOMUL II (1923—24):	130.—
TOMUL III (1924—26):	840.—
ION ANDRIEŞESCU. Piscul Crăsani.	40.—
V. PÂRVAN. Getica.	800.—
TOMUL IV (1924):	160.—
IOAN C. FILITTI. Despre Negru-Vodă.	12.—
VINTILĂ MIHĂILESCU. Aşezările omeneşti în Câmpia Română la mijlocul şi sfârşitul sec. XIX.	25.—
Dr. ANDREI VERESS. Campania creştinilor în contra lui Sinan-Paşa.	25.—
P. P. PANAITESCU. Influenţa polonă în opera şi personalitatea cronicarilor Grigore Ureche şi Miron Costin.	60.—
N. IORGA. I. Domniţa Anca şi patronajul ei literar; II. O prigonire politică sub Fanarioţi.	15.—
N. IORGA. I. Cea dintâiu istorie universală tipărită în Transilvania; II. Moşiile familiei Beldy în Ţara-Românească.	12.—
N. IORGA. Procesele călugărilor dela Sântilie şi Gheorghe, pisarul leşesc.	10.—
I. VLĂDESCU. Inceputul anului în cronicele moldoveneşti până la Ureche.	12.—
G-ral R. ROSETTI. Studii asupra chipului cum se făptuià războiul de către Ştefan-cel-Mare. — Mem. I—III.	25.—
TOMUL V (1925—26):	160.—
N. IORGA. Comemorarea lui Edgar Quinet, cu ocaziunea semicentenarului morţii lui.	5.—
ION ANDRIEŞESCU. Consideraţiuni asupra tezaurului dela Vâlci-Trân lângă Plevna (Bulgaria).	15.—
AL. BUSUIOCEANU. Câteva portrete noui ale lui Mihai-Viteazul.	8.—
ANDREI RĂDULESCU. Dreptul de moştenire al soţului supravieţuitor.	30.—
N. IORGA. Trei călători în Ţările Româneşti: Caronni, Rey, Kunisch şi originea «Luceafărului» lui Eminescu.	10.—
I. LUPAŞ. Din activitatea ziaristică a lui Andrei Mureşeanu.	60.—
N. IORGA. Lucruri noui despre Chilia şi Cetatea-Albă.	15.—
N. IORGA. Un prinţ portughez cruciat în Ţara-Românească a sec. al XV-lea.	10.—
N. IORGA. O istorie a lui Mihai-Viteazul de el însuşi.	10.—
TOMUL VI (1926—27):	300.—
G-ral R. ROSETTI. Studii asupra chipului cum se făptuià războiul de către Ştefan-cel-Mare. — Mem. IV şi V.	50.—
N. IORGA. O mărturie din 1404 a celor mai vechi «Moldoveni».	8.—
N. IORGA. O tipăritură românească la Uppsala.	15.—
N. IORGA. Goleştii şi alţi elevi ai lui Töpffer în Geneva.	10.—
ANDREI RĂDULESCU. Şaizeci de ani de Cod Civil.	20.—
N. IORGA. Ştiri nouă despre biblioteca Mavrocordaţilor şi despre vieaţa muntenească în timpul lui Constantin-Vodă Mavrocordat.	18.—
N. IORGA. Cea mai veche ctitorie de nemeşi români din Ardeal (1408—9).	15.—
N. BĂNESCU. Opt scrisori turceşti ale lui Mihnea II «Turcitul».	30 --
G. VÂLSAN. Harta Moldovei de Dimitrie Cantemir.	30.—
N. IORGA. Foaia de zestre a unei domniţe moldoveneşti din 1587 şi exilul din Veneţia al familiei sale.	15.—
V. MOTOGNA. Răsboaiele lui Radu Şerban (1602—1611).	30.—
ETTORE PAIS. Gli scavi di Pompei ed il tesoro di Mahdia.	12.—
Dr. ANDREI VERESS. Scrisorile Misionarului Bandini din Moldova (1644—1650).	25.—